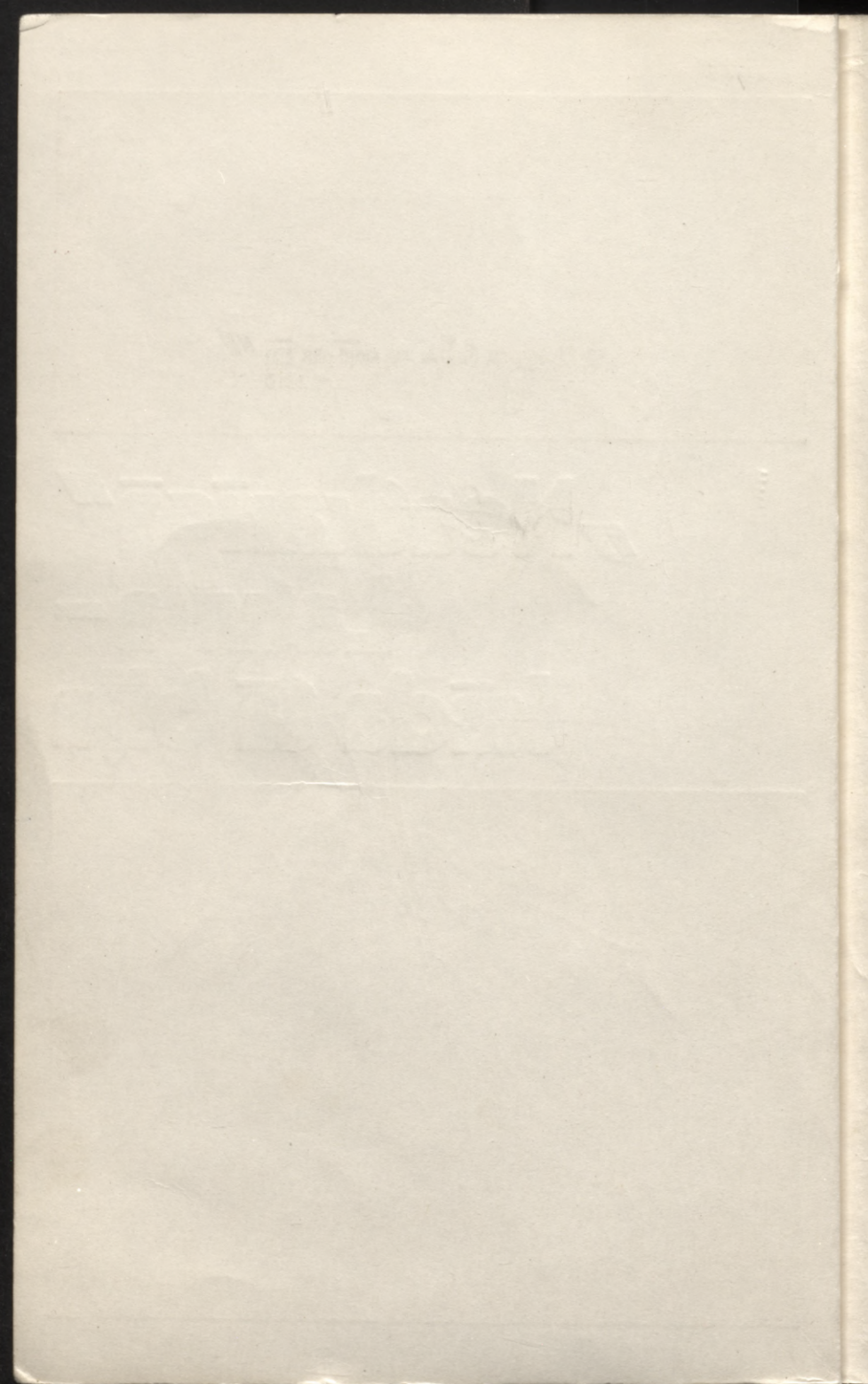

L $\frac{87-3}{137}$

**„Neatkarīgā”
Latvija –
kāda tā bija**

L 87-3
L 137

(J 8) 820
880 074

L
63

„Neatkarīgā”
Latvija -
kāda tā bija

RIGA «AVOTS» 1987

63.3(2 L)
Ne 038

0308060391

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTEKA

~~87~~

Latv. PSR

Sastādītāji *P. Ducmanis, H. Kreicbergs*

Mākslinieks *A. Grīnbergs*

Recenzents *D. Golberģis*

N 1206000000—326
M803(11)—87 57.87

© «Avots», 1987

NO SASTĀDĪTĀJIEM

SATURS

No sastādītājiem	5
<i>Samsons Vilis.</i> Tā paiet pasaules godība	7
<i>Heils Roberts.</i> Amerikānis 1919. gada notikumos Liepājā	34
<i>Bastjānis Voldemārs.</i> Veikalnieciskie līgumi un korupcijas sākums. Skandalozā Viļa Dermaņa lieta. Atturībnieki un koncesijas naktslokāliem. Linu monopols un tā izmanto-tāji. Spirta monopols un spirt rūpnieki. Valsts fondi, ban-kas un garantijas. Ziņojums Saeimas komisijām. Valsts aizdevumu piedzišanas plāns. Sūdzības un prasības. Skandalozā Zasuļauka manufaktūras lieta. Neizdevies kreisās valdības gāšanas mēģinājums	52
<i>Klīve Ādolfs.</i> Latvijas banka demokrātijas sabrukuma ēnā. Latvijas kredītsistēmas reorganizācija. Latvijas bankas darbības beigu posms. Ceturtā Saeima un Skujenieka val-dība. Iekšpolitiskais stāvoklis Latvijā 1933. gadā. Valsts saimniecības sabrukums. «Mēs neko nevaram darīt,» saka valdība. No Ulmaņa apspriedēm ar rūpniekiem, namsai-mniekiem, ierēdņiem un karavīriem	113
<i>Stegmanis Arturs.</i> «Amicus Plato, sed magis amica Veritas». Mani pirmie darba gadi. 1926. gada februārī. Parīze, Var-šava, Berlīne. Sekmes un neveiksmes kultūras propa-gandā. Tikšanās Prāgā, Varšavā, Zēnēvā, Maskavā. De-partamenta direktors. Ulmanis un Kreditbērziņš. Ģenerālis Balodis. 17. jūnijā un vēlāk	154
<i>Munters Vilhelms.</i> Par sevi. Pagātnes mācības. Latviešu emig-rācija un dažas tās problēmas. Miers — latviešu tautas nākotnes pamats	186
Par grāmatā pieminētajām personām, organizācijām un noti-kumiem	226

1930-1931

1930-1931

TABLE

No. 1. The following table shows the results of the survey conducted in 1930-1931 in the various countries of the world.

The following table shows the results of the survey conducted in 1930-1931 in the various countries of the world. The survey was conducted in order to determine the extent of the various diseases and to determine the most effective methods of control.

The following table shows the results of the survey conducted in 1930-1931 in the various countries of the world. The survey was conducted in order to determine the extent of the various diseases and to determine the most effective methods of control.

The following table shows the results of the survey conducted in 1930-1931 in the various countries of the world. The survey was conducted in order to determine the extent of the various diseases and to determine the most effective methods of control.

The following table shows the results of the survey conducted in 1930-1931 in the various countries of the world. The survey was conducted in order to determine the extent of the various diseases and to determine the most effective methods of control.

NO SASTĀDĪTAJEM

Latvijā jau vairākas paaudzes dzimušas, uzaugušas, skolojušās un strādājušas padomju varas apstākļos. Drīz būs pusgadsimts, kopš buržuāziskā valsts pieder pagātnei.

Kāda bija šī buržuāziskā valsts? Kā tā veidojās, kādas bija patiesās norises buržuāziskās valsts politikā un ekonomikā? Uz šiem jautājumiem atbildi dod krājumā ievietotie fragmenti no buržuāziskās sabiedrības atbildīgu politisko darbinieku memuāriem.

Autori ir dažādi. Ir pārstāvji no abām buržuāziskās Latvijas lielākajām politiskajām partijām — sociāldemokrātiem (V. Bastjānis) un Zemnieku savienības (Ā. Klīve). Viņi bija klāt pie «neatkarīgās» Latvijas stūres un no savu aprindu pozīcijām var raksturot valsts patieso stāvokli, netīrās politiskās kombinācijas un prettautiskos ekonomiskos darījumus.

Ārlietu ministrs V. Munters un Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktors A. Stegmanis raksturo pirmskara Latvijas ārpolitiskos mērķus un reakcionāro aprindu prettautiskās tendences mūsdienās. Viņi savā laikā piederējuši buržuāzijas elitei, tomēr spējuši izprast vēstures realitātes atbilstoši vēstures plūduma likumsakarībām, viņi atzīst Padomju Latviju kā realitāti.

Fragmenti no ASV misijas darbinieka R. Heila dienasgrāmatas, kas rakstīta 1919. gada pavasarī Liepājā, liecina par buržuāziskās Latvijas dibinātāju pilnīgu un pazemojošu atkarību no rietumvalstu politiskajiem mērķiem Baltijas reģionā.

Akadēmiķis V. Samsons krājuma ievadrakstā dod vienu kopsaucēju, balstoties uz zinātniskiem vērtējumiem un secinājumiem.

Ārzemēs izdoto V. Bastjāņa un Ā. Klīves memuāru tekstos daļēji labojumi izdarīti, lai tie atbilstu mūsdienu latviešu valodas pareizrakstībai interpunkcijas un īpašvārdu rakstības ziņā. Paskaidrojumos personu dzīvesdati minēti par viņu darbību buržuāziskās Latvijas laikā.

VILIS SAMSONS

TĀ PAIET PASAULES GODĪBA

Sic transit gloria mundi! Vēsture nav žēlsirdīga: vecais, kas nodzīvojis savu laiku, aiziet, atmirst, dodot vietu jaunajam. Gadās, ka nogrimst aizmirstībā kādreiz godības apmirdzētas sabiedrības, aiziet nebūtībā, neatstājot pat pēdas, personas, kuru priekšā tūkstoši locīja ceļus un kūpināja slavas vīraku. Timekļi pārklāj kādreizējo spožumu, laika zobs ārdā tempļus, ar sūnām aizaug pieminekļos iekaltās epitāfijas un nekrologi...

Un reizē — vēsture ir taisnīga. Izplēn un izgaist nejaušais, islaicīgais, pārejošais. Vēsture atlasa, saglabā vienreizējo, nepārejošo, būtisko. Vēstures pētnieki restaurē pagājības objektīvās attīstības tendences un likumsakarības, fiksē augšupejošās virzības ideju nesējus un iemiesotājus, atceras nepārejošu kultūras vērtību radītāju vārdus un darbus. Konkrētu personību rīcība, sociālu slāņu un šķiru vēsturiskā darbība liek svērtā un vērtēta sabiedrības attīstības, progresa aspektā. Tādēļ vēsture var pārlēkt desmitgadēm un simtgadēm, neko būtisku nepasakot. Jo tautu likteņos bijuši tukši gadi, neauglīgi darboņi — tāpat kā tukšas vārpas tīrumā. Laika ritumā paiet šie gadi, un cilvēki izzūd no tautas atmiņas un vēstures, kaut arī pūlējušies sevi iemūžināt akmenī, metālā, rakstītā vārdā.

Tukši gadi, drūmi un smagi gadi ir bijuši arī Latvijas vēsturē. Un tāpat ir bijuši cilvēki, kas centušies iemūžināt savu sīko vārdu un necilo

darbu. Un varbūt tieši tie, kas vismazāk pelnījuši godu palikt tautas atmiņā, ir visvairāk nopūlējušies ar pašslavināšanu.

Soreiz es gribētu runāt par to drudžaino skubu, kāda bija vērojama ārzemēs pēckara gados, kad latviešu ekstrēmie nacionālisti un bijušās buržuāziskās valsts stutētāji emigrācijā sāka laist klajā savas atmiņas. Cik papīra un iespiedkrāsas netika iztērēts! Šiem cilvēkiem, šķita, bija piemetusies tāda kā rakstīšanas nieze, kas nedeļa miera, didija taisīt atmiņas. Un viņi atcerējās, lai pasaules un vēstures priekšā attaisnotu savu, savas partijas, savas šķiras darbību buržuāziskās Latvijas laikā — hitleriskās okupācijas gados. Un reizē — lai sev celtu pieminēkli. Pat «Jaunāko Ziņu»¹ publicists Jānis Kārklīšs², par nāvi pārspriedelējot, kļuva sentimentāls. Sev pieminēkli viņš dzīrās uzcelt ar savāktā tenku pūra publicēšanu. Kā nu kurš prot sevi iemūžināt. Ārzemēs viņš raksta savā grāmatā «Latvijas preses karalis» (1962): «... Cilvēkam dziļākā vēlēšanās ir nepazust, neizbeigties kapa tumsā. Viņš grib vai nu dzīvot kaut kur augšā labāku dzīvi, vai te pat apakšā savas tautas piemiņā.»*

Pat tāda odioza figūra kā Hitlera dienderis, latviešu kolaboracionistu barvedis ģenerālis O. Dankers³ sita sev pie krūtīm un dižojās, ka tikai vēsture izspriediņot taisnīgu tiesu par viņa «patriotisko» darbību hitleriešu okupācijas laikā.** Varēja arī neuzprasīties. Vēsture ir sen spriedusi tiesu par Hitleru un viņa līdzskrējējiem; pasaules tautas šo gadsimta brūno mēri — nevis mītu! — ir nolādējušas uz laiku laikiem un juridiski nosodījušas Nirnbergas starptautiskajā tribunālā pirms 40 gadiem. Pavisam nevieta cerēt uz vēstures žēlsirdību, domājot, ka ASV militāri rūpnieciskā kompleksa un Rietumvācijas militāristu un revanšistu parādītā labvēlība pret savu tautu noliedzējiem būtu viņu rehabilitācija. Tā nav ne taisnības, ne demokrātijas, ne vēl jo vairāk cilvēces

* Kārklīšs J. Latvijas preses karalis. — Grāmatu draugs, 1962, 246. lpp.

** Dankers O. Lai vēsture spriež tiesu. — Toronto, 1964.

sirdsapziņas balss, kas par viņiem šodien aiz-
liek vārdu. Tā ir antikomunisma histēriķu
solidaritāte ar tamlīdzīgi domājošiem. Šie ļau-
dis pameta dzimto zemi hitleriskās Vācijas sa-
grāves priekšvakarā, apjauzdami nodarītā sma-
gumu un baidīdamies no atbildības tautas
priekšā. Ar to viņi paši izsvitroja sevi no tau-
tas vidus, no tās atmiņas. Un viņu kapi aizaus
svešā pusē visu pamesti — tāds ir vēstures
taisnīgais spriedums.

Un tomēr padomju izdevēji ir nolēmuši laist
klajā krājumu, ietverot tajā kādreizējo Latvijas
buržuāzisko politisko un sabiedrisko darbinieku
atmiņu fragmentus. Rakstu šim krājumam
priekšvārdu. Vai tas nav pretrunā ar iepriekš
sacīto? Kādēļ atcerēties cilvēkus un notikumus,
kurus laika plūdums aizskalojis no tautas atmi-
ņas? Ar tiem iepazīties nebūt nesliecas otrā un
trešā pēckara paaudze, kam tās dienas garīgi
svešas, organiski nepieņemamas.

Tomēr šīs grāmatas sniegtā informācija var
ieinteresēt lasītājus, īpaši tos, kas mīl pārcilāt
savā prātā vēsturi. Krājuma sastādītāji ir at-
lasījuši no dažādiem memuāriem fragmentus,
kas skar 20.—30. gadu notikumus un zināmā
mērā izgaismo dzīvi buržuāziskajā Latvijas
valstī. Kādēļ tieši šis posms būtu ieskata vērts?
Vienā ziņā tādēļ, ka imperiālisma ideologi sa-
vās politiskajās diversijās piesārņo Rietumu pa-
saules masu informācijas līdzekļus — un jo se-
višķi ēteru — ar Baltijas valstu vēstures misti-
fikācijām un falsifikācijām. Ir skaidrs, ka
hitleriskās Vācijas okupācijas periods ir pārāk
nepievilcīgs, lai uz tā fona zīmētu vietējās
buržuāzijas antipatriotiskās izdarības. Toties
«neatkarīgās» Latvijas divdesmit gadi ir tēma,
kurā var saldensaldi izrunāties par demokrā-
tijū, var mēģināt rotāt buržuāzisko darboņu
galvas ar patriotu, tautas interešu paudēju
oreolu.

Aktuāls ir arī cits aspekts. Aizrāvušies ar
stāstīšanu un sevis attaisnošanu, «bijušie» bez
kautrešanās mēģina novelt vainu par iekārtas
krīzi uz saviem politiskajiem konkurentiem no
citām partijām, līdz ar to atklādami valdošo ap-

rindu dziļo korupciju un negribu aizstāvēt tautas vitālās intereses iekšējā un ārējā politikā. Tā ir negribēta pašatmaskošana. Kādreizējie kolēģi un oponenti cits citam norauj demokrātijas un patriotisma nimbu, ar kuru nepelnīti greznojušies. Tajās memuāru vietās, kur rakstītāji stāsta par sevi, savu partiju vai šķiru, viņi, protams, ir subjektīvi, vienpusīgi, tendenciozi. Un, aizverot grāmatu, lasītājam paliks divains kopiespāids, ka visa šī vēstures taisīšana bijusi visai nenopietna manipulēšana, ka buržuāziskās diktatūras posms latviešu tautas dzīvē tikai tāds islaicīgs vēstures liklocis vien ir bijis un varēja arī būt nebijis. Tāda nejauša, pie tam slimīga novirze no pilnasinīgas, progresīvas virzības ceļa mūsu nelielajai tautai prasīja milzīgus, nevajadzīgus upurus, veda pie radošo spēku bezjēdzīgas izšķērdēšanas. Buržuāziskie līderi iestūrēja Latvijas valsti strupceļā, nepārvaramās krīzes sliksnā iestija kapitālistiskā saimniecība un nacionālā kultūra. Neglābjami bankrotēja tautas acīs gan liberālās, gan ekstrēmi nacionālistiskās mācības. Valdošās šķiras kundzību nespēja nodrošināt ne demokrātiskā, parlamentārā iekārta, ko pati buržuāzija nožņaudza, ne autoritārā kārtība, ko darbaļaudis padzina. Tautai palika viena izvēle, viena alternatīva — sociālisms. Un darbaļaudis, komunistu pārliecināti un vadīti, izšķīrās par jauno iekārtu 1940. gadā un atkārtoti apliecināja savu vēsturisko izvēli Lielajā Tēvijas karā. Arī tam var atrast apstiprinājumu bijušo politiķu memuāros.

Sodien, pārļapojot 20. un 30. gadu Latvijas politiķu atmiņu grāmatas, īsti vietā ir senais teiciens «Tā pāiet pasaules godība». Istenībā gan ne godību, ne cēlumu nevaram saskatīt buržuāziskās valsts vēsturē. Kā zināms, Latvijas Republiku deklarēja latviešu buržuāzisko politisko darbinieku sajiņa vācu karaspēka okupētajā Rīgā 1918. gada 18. novembrī ar šo pašu okupantu atbalstu. Tās dibināšana tika forsēta, jo caur Valku un Daugavpili, padzenot vācu daļas, atgriezās latviešu sarkano strēlnieku pulki, tika atjaunotas 1917. gadā nodibi-

nātās padomes. Kaila un kusla bija Kārļa Ulmaņa sastādītā valdība — bez armijas, finansēm un teritorijas —, kad 1919. gada sākumā aizbēga ar tā saukto Kalpaka bataljonu (ap 300 karavīru) uz Liepāju. Trāpīga bija Andrieva Niedras⁴ replika, ka Ulmaņa valdība turoties uz vācu durkļiem. Latviešu tautas interešu patiesā paudēja un aizstāve bija Latvijas Sociālistiskā Padomju Republika, kas apvienoja vienā valstī visus trīs Latvijas novadus.

NEATKARĪBAS FARSS

Jau pirmais fragments, kas ņemts no A. Plensnera⁵ grāmatas (R. Heila dienasgrāmatas), rāda, ka pati buržuāziskās Latvijas valsts tapšana tāds farss vien bijusi un būt vai nebūt valstij — to nosacīja Rietumu diplomātu politiskā spēlīte un kaprīzes. Diez vai Plensners pats lāgā bija apjautis, ka viņa publicētā ASV speciālā dienesta virsnieka Roberta Heila dienasgrāmata skan kā izsmiekls Latvijas «patstāvībai» un «neatkarībai». Ka amerikānis pavisam skaidri ņirgājas par pagaidu valdības galvas K. Ulmaņa politiskoniecību, jo tas ļauj sevi raustīt kā nožēlojamu marioneti. «Bet kā jūs varat pacelt farsu par kaut ko ļoti aihilisku?» ironizē R. Heils par «brīvo Latviju» un tās lideriem. Un te nav ko iebilst. Heils pazīst savas valdības viedokli, ir pret šādu iluzoru pundurvalstu meistarošanu. Reālais, ko viņš varot saskatīt, esot Latvijas autonomija nedalāmajā — piemetināsim, kapitālistiskajā — Krievijas impērijā. Tā, lūk, runājot Andrieva Niedras vārdiem, tās lietiņas tika taisītas!

Zīmīgi, ka tūdaļ pēc A. Plensnera grāmatas iznākšanas pie autora steidzās Pāvils Klāns (Kovalevskis)⁶ — kādreizējās hitleriskās «Tēvijas» galvenais redaktors, lai samontētu interviju. Tāds tādu saprot — abi senie abvēra aģenti un latviešu kolaboracionistu idejiskie vadoņi vācu okupācijas laikā! So dialogu bija organizējis ekstrēmo un reakcionāro nacionālistu rupors — «Laiks»⁷. Droši vien «Daugavas vanagi»⁸ bija apķērušies, ka viens no viņu pulkvežiem šķībi aizplāpājies un iegāzis sevi un visu kompāniju. Pēc tādas grāmatas izlasīšanas taču var secināt, ka «ne-

atkarīgā» Latvijas valsts tāds uzspēlēts farss vēsturē vien bijis. Ko tad pārņemst Plensneram un policejiskajiem nacionālistiem, ka viņi lauza zvērestu Ulmanim un piekrita, ka Hitleris 1941. gadā ar vienu spalvas vilcienu nosvītvoja Latvijas vārdu. Bet varbūt Plensners arī agrāk uzskatījis Ulmaņa valsti par farsu? Vēl būdams Berlīnē Latvijas militārais atašejs, viņš sāka kalpot abvēram⁹.*

Lai kā arī būtu bijis, bet Klāns (Kovaļevskis) steigza pie sava domu biedra un sāka runāt par jautājumu, kas satrauca emigrācijas ekstrēmistiskās aprindas. Viņš «Laikā» 1978. gadā teatrāli taujāja: «Vai, pēc Jūsu domām, Latvijas valsts (domāta buržuāziskā Latvija — *red.*) uzskatāma par nejaušas izdevības rezultātu, kā to daudzkārt uzsver cittautu vēsturnieki, jeb vai tā ir visā tautā nobriedušas brīvas gribas apzinīga konsekvence?»** Šī jautājuma otrā daļā jau ir dota gatava atbilde, sak, lai intervējamam atkal nesamisās. Taču pats jautājums tiešām ir būtisks un visai neērts, un netikams ekstrēmistiskajām aprindām. Brīnums, kur «Laikam» radās dūša par šo ķecerību skaļi izteikties! Redz, kas par nejaucību: kaut vai domās pielaut, ka buržuāziskā Latvijas valsts varētu būt bijusi nejaušs atgadījums. Tiem, kas iedrošinājās šādus vārdus ņemt mutē, «vanagi» savā laikā ne tikai aizbāza muti, bet aizžņaudza rīkli. Taču lieta tāda, ka ārzemju prese, arī vairāki Rietumu vēsturnieki, atļaujas visai nicīgi (bet pēc būtības pareizi!) izteikties par kādreizējām Baltijas buržuāziskajām republikām kā imperiālistisko lielvalstu kreatūrām, kas nākušas pasaulē visai negaidīti, pat to aizgādniekiem iepriekš neparedzot, tā teikt, pateicoties nejaušībai, zināmu ārējo apstākļu sakrītibai.

Amerikāņu vēsturnieks Stenlijs V. Peidžs, nekādu cieņu neizrādīdams, savā grāmatā par Baltijas valstu tapšanu nicīgi jautā: «Kā bija iespējams, ka supervalstu gadsimtā varēja rasties šādas pigmejvalstis?»*** Peidžs savu atbildi rezumē sekojoši: «Kā ikviens var secināt, nebija kaut kāda iepriekšēja plāna, kas vestu pie Baltijas valstu nodibināšanas, bet drīzāk tas bija vēsturiski neparasta spēku jūklā producēts fakts Baltijas pēckara revolūcijas un intervenci-

* *Mader J.* Hitlers Spionage — Generale sagen aus. — Berlin, 1970, S. 347.

** *Laiks*, 1978, 28. jūn., № 51.

*** *Page St. W.* The Formation of Baltic States. — Cambridge, 1959, p. 7.

jas virpuli tajā reģionā, kas pastāvīgi pievilka lielvalstu centienus...»*

«Īslaicīga, nedroša līdzsvara» apstākļos — tālāk skaidro Peidžs — ar vietējiem «vājiem pūļiem» esot izdevies nodibināt valstis, kas pajukušas, kad zudis šis līdzsvars. Te var Peidžam piekrist, ja saprot, ka spēku «līdzsvaru» (lasi: pretsvaru) pret revolucionāro tautu Baltijā 1919. gadā radīja imperiālistiskā intervencija un ka tādēļ krita padomes. Un ka padomju vara tika atjaunota, tiklīdz imperiālistiskie Rietumi vairs nevarēja iespaidot spēku samēru Baltijā no ārienes; tad darbaļaudis ņēma atkal varu savās rokās. Peidža atzinums ir svarīgs metodoloģiskā ziņā: tas akcentē ārējo apstākļu, resp., intervencijas izšķirošo lomu «pigmejvalstiņu» tapšanā.

«Bijušajiem» ir pamats uztraukties: te pēc būtības tiek noliegta viņu darbošanās jēga gan pagātnē, gan tagadnē. «Neatkarīgā Latvija» tāda himera vien ir bijusi, bet visa buržuāziskā nacionālisma politika un darbība — pašiedvesta ilūzija. Tātad 18. novembra valsts ir izrādījusies tikai nejaušs fenomens, kas mirkli parēgojies vēstures notikumam virspusē. Taisni tā, kā savā laikā «lepnā dziesma»¹⁰ dziedāja par to, kas «iznirusi no dzelmes pusnaktī» — kas no kontrevolūcijas baismā tumsas klēpja pasaulē nākusi.

Un tas viss bija jādzird ekstrēmajiem latviešu nacionālistiem ne no komunistu, bet no buržuāzisko pētnieku mutes. Klusēt tiešām vairs nevarēja. Te jāpiebilst, ka Rietumu historiogrāfijā, kur palaikam valda izteiktas antikomunisma un pretpadomju tendences, pierimstot aukstā kara histērijai, 60. gados sāka iezīmēties visai interesanta nosliece, rakstot par Oktobra sociālistiskās revolūcijas notikumiem. Ieņemot uzsvērti objektivistisku pozu (atzīstot apstākļu sakritību, bet noliedzot šķiriskos spēkus un motīvus), daži vēsturnieki un sovetologi visžēlīgi sāka atzīt revolūcijas uzvaras faktu un pat tās nozīmi Krievijā, bet arī tikai Krievijā. Nemainījās pie tam negatīvā attieksme pret revolūciju vispār.

Tagad es gribētu «dot vārdu» dažiem redzamiem buržuāziskās historiogrāfijas pārstāvjiem.

Dažus būtiskus vēstures faktus un notikumus viņiem nācies atzīt, lai saglabātu «objektīvā» zinātnieka pozu.

Sākumā vārds jau pieminētajam sovetologam S. V. Peidžam, kas pazīstams kā Oktobra revolūcijas pētnieks un sadarbojas ar dažiem ārzemju latviešu vēsturniekiem.

* Page St. W. The Formation of Baltic States, p. 184.

Vispirms vēribu pelna šāda tēze: «Latvijā Ļeņina vārdi par pašnoteikšanos apliecināja savu milzīgo efektivitāti.» Peidžs, protams, negrib iedziļināties boļševiku nacionālā jautājuma nostādņē; viņš noklusē šīs nostādnes dziļi zinātnisko un reizē vitāli tautisko būtību un akcentē tikai šīs programmas «pievelkošo», t. i., propagandistiskās iedarbības aspektu. Taču svarīgi ir tas, ka buržuāziskais pētnieks ir spiests apliecināt boļševiku programmas prioritāti nacionālā jautājuma atrisināšanā. Un mēs varam tikai piebilst, ka LSD revolucionārais spārns, latviešu lielinieki tieši sludināja Ļeņinisko tēzi par tautas pašnoteikšanās tiesībām — līdz pat tiesībām izveidot savu valsti.

Amerikas Savienotajās Valstīs dzīvojošais latviešu vēsturnieks A. Ezerģailis ir izpētījis Zemnieku savienības¹¹ tapšanas gaitu, neslēpjot savas simpātijas pret šo partiju. Taču, analizējot revolūcijas notikumus, viņš ir spiests konstatēt, ka Zemnieku savienība 1917. gadā cietusi vēsturisku sakāvi.* Vērā ņemams ir šī pētnieka secinājums: «Varbūt nekur Eiropā vai arī citā Krievijas daļā marksisma idejas nebija tik pilnīgi pārņemšanas jaunatnes un inteliģences domas, kā tas bija Latvijā paaudzei, kas nobrieda laikā no 1900. līdz 1917. g.»**¹² Istenībā gan Ezerģailis atkārtoti tikai to patiesību, kuru pirms viņa atklātības brīdī bija izteikuši (bet vēlāk nožēlojuši!) tādi ekstrēmā nacionālisma ideologi kā A. Kroders, J. Lapiņš, E. Virza un E. Brastiņš. Atcerēsimies, ka pat 1921. gadā, kad latviešu buržuāzija vizdegunīgi gozējās negaidīti saņemtās valsts varas saulītē, A. Kroders ļoti rezignēti atcerējās aizvadītās politiskās un ideoloģiskās batālijas: «Jaunstrāvniecības ievestais marksisms tātad bija pirmā ideoloģija, kura nāca Latvijā. [...] Savas pirmtiesības izmantodama, jaunstrāvniecība palika par valdošo ideoloģiju. [...] Jaunstrāvniecība deva savu ideoloģiju, un tauta pieņēma, nevarēdama ne pie vienas citas ideoloģijas pārbaudīt Stučkas—Jansona marksisma stiprumu, pareizību un saskaņu ar tautas dvēseli. (Ret. — V. S.)»*** Proti, marksisms bija pirmā un valdošā ideoloģija Latvijā un latviešu lielinieki — tās nesēji. Tātad pavisam dabīgi bija arī tas, ka Latvijas iedzīvotāji 1917. gada revolūcijās gāja kopā ar lieliniekiem, kas cīnījās par padomēm un sociālismu. Bet latviešu nacionālisms, kam bija

* *Ezerģailis A.* Latviešu Zemnieku Savienība 1917. gadā. — Treji Vārti, Grand Haven, Michigan, 1975, № 45—46.

** Turpat, 19. lpp.

*** *Kroders A.* Domas par latvju kultūru. — R., 1921, 75. lpp.

necili raduraksti un tukša tautisko ideju tarba, cieta sakāvi pēc sakāves visās jomās, un tikai ārvalstu intervencija paglāba jau toreiz vēstures aizmirstībā sliktos.

Tieši šajā skatījumā saprotama arī J. Raiņa pozīcija, rakstot dramatisko poēmu «Daugava» 1916. gadā. Dzejnieka ilgas pēc Latvijas valsts visu laiku nacionālisti ir mēģinājuši konfrontēt ar lielinieku pozīciju, uzdodot J. Raini par buržuāziskās Latvijas profētu. Pamatšķiras dzejnieks ir pats rakstos apliecinājis, ka viņa domātā valsts ir «brīva Latvija brīvā Krievijā», t. i., sociālistiska Latvija sociālistiskā Krievijā. Par kaut kādu buržuāzisku Latvijas valsti toreiz pat nedomāja. Tas pats S. V. Peidzs, nesaudzējot savu šķiras kolēģu pašlepnumu, tieši pasaka, ka jūsmīgā mēļošana par buržuāzisko Latviju sākusies tikai pēc Oktobra. Vēl pēc Februāra revolūcijas, viņš raksta, latviešu buržuāzija prasīja autonomiju Latvijai kā «Krievijas neatdalāmāi provincei».* Šai sakarībā ir visai zīmīga Peidža piebilde: «Lai kādi arī būtu bijuši agrākie motīvi centieniem pēc Latvijas neatkarības, buržuāzija drīz vien aptvēra, ka viņas pašas eksistence Latvijā ir atkarīga no tā, vai izdosies zemi atšķelt no Krievijas, kurā dominēja boļševiki.»** A. Ezergailis apstiprina, ka reformistiskie latviešu sociāldemokrāti, kas pārmetās kontrrevolūcijas nometnē, sākuši agitēt par atdalīšanos no Krievijas — arī tāpat pēc Oktobra revolūcijas: «Meņševiki tomēr nekad nepieprasīja neatkarīgu Latviju, jo viņu domāšanas ietvaros neietilpa neatkarība. Tikai federatīvisma alternatīvas neiespējamība pēc boļševisma sacelšanās piespieda tos pieņemt neatkarību kā autonomijas pretstatu.»*** Tātad aklas šķiras intereses, mainoties Krievijas sabiedriskajai iekārtai, diktēja latviešu buržuāzijai nošķirt Latviju no Krievzemes, ar kuru — kā tika rakstījuši un sludinājuši latviešu censoņi jau pagājušajā gadsimtā — uz mūžiem ir nesaraujami saistīties latviešu tautas liktenis, tās nākotnes cerības.

Latviešu lielinieki, P. Stučka jau pirms pirmā pasaules kara bija teorētiski izpētījuši nacionālā jautājuma būtību un izstrādājuši politisko programmu šajā jautājumā. Turpretim latviešu ekstrēmie nacionālisti, kuri saista savu nostiprināšanos ar 1917. gada notikumiem, paši atzīst, ka latviešu buržuāzijas (jeb pilsonības, kā viņi saka) rindās

* Page St. W. The Formation of Baltic States, p. 63.

** Ibidem.

*** Ezergailis A. The 1917 Revolution in Latvia. — N. York, 1974, p. 115.

toreiz bijis pilnīgs idejiski politisks juceklis. Ekonomiski vājajā un skaitliski sīkajā šķirā pastāvējušas dažnedažādas, pat diametrāli pretējas orientācijas un nostājas, kas pat domās nepieļāva patstāvīgu Latviju. Piesauksim to pašu emigrācijas memuāristu liecības:

«Pats galvenais cēlonis mūsu militārai nevarībai 1919. gada pirmajos mēnešos bija politiskas dabas: toreiz latviešu tautas liela daļa neticēja Latvijas valstij, neatbalstīja Tautas padomi un pagaidu valdību. Daļa pilsonības neticēja, ka reāli iespējama neatkarīga Latvijas valsts, un tā izturējās vai nu vienaldzīgi, vai pat šķielēja ar vienu aci uz vācu reakcijas pusi, ar otru uz Vecās Krievijas augšāmcelšanās iespējamību. Galvenā nelaime tomēr bija tā, ka daļa latviešu kā pilsētās, tā uz laukiem simpatizēja boļševikiem un gaidīja sarkanos strēlniekus kā atbrīvotājus. (Ret. — V. S.)»* Tā rezignēti atceras 1919. gadu labējais sociāldemokrāts Felikss Cielēns.¹³

Ulmaņa tā laika «armijas» galvenais ideologs A. Kroders ir nosunījis ne tikai sarkanos strēlniekus, bet arī strēlnieku pulku augstākos virsniekus, kas «ar pavisam nedaudziem izņēmumiem» nav palikuši Latvijas teritorijā, neticot buržuāziskajai valstij, bet iestājušies krievu baltgvaržu armijās, kas cīnījās par nedalāmo Krieviju, tāpat arī pret Latvijas valsti.** Jājautā, kas tad nu bija tie «brīvās Latvijas» cīnītāji, kas aizbēga no sarkanajiem strēlniekiem uz Liepāju vācu dzelzs divīzijas paspārnē 1919. gada sākumā? Urrāpatriots A. Kroders, sevi un savus draugus uzteikdams, šit pie krūtīm un sauc, kā tā esot bijusi «fantastu saujiņa», kas stāvējusi par «brīvo Latviju».

Tā gan ir skaidra patiesība, ka 1919. gada sākumā bija palikusi tikai saujiņa, kas ticēja 18. novembra Latvijai, un vēlāk ne viņš pats, ne arī cits loģiski spriežot nevarēja izskaidrot, kā «pagaidniekiem» vara tīri negaidīta iekritusi rokās.

Skaidra un reāla nacionālā jautājuma atrisināšanas programma bija tikai nacionālistu aprietajiem lieliniekiem. Tā reizē bija internacionāla un patriotiska. Sekojot V. I. Leņinam, viņi mācīja, ka nacionālais jautājums ir pakārtots un ka nāciju un tautu patiesu atbrīvošanu, to politisko un ekonomisko vienlīdzību var dot tikai sociālis-

* Cielēns F. Laikmetu maiņā. — Lidingö, 1963, 2. sēj., 21.—23. lpp.

** Kroders A. Atmiņas: Tautas sacelšanās dalībnieka stāsts. — Kopenhāgena, 1968, 298. lpp.

tiska revolūcija. Lielinieku pozīcija bija saprotama, to pieņēma latviešu tautas vairākums 1917. gadā, un, kā redzējam, to neviens buržuāziskais darbinieks nav spējis noliegt.

LATVIJA IZVĒLAS BOĻŠEVISMU

S. V. Peidža grāmata «Baltijas valstu izveidošanās» ir piedzīvojusi vairākus izdevumus, un tajā ir vesela nodaļa ar intrigējošu virsrakstu «Latvia Chooses Bolshevism» («Latvija izvēlas boļševismu»). Neapgāžami fakti lika viņam secināt, ka latviešu tauta 1917. gadā «izvēlējās padomju varu». 1917. gadā notikušo vēlēšanu rezultāti ir fakti, kurus arī buržuāziskā historiogrāfija nevar noliegt un spiesta pieņemt. Peidžs analizē Vidzemes apriņķu zemes padomes (septembrī) un Satversmes sapulces (novembrī) vēlēšanas, kurās, kā zināms, gandrīz 3/4 vēlētāju atdeva savas balsis par LSD, lielinieku izvirzītajiem kandidātiem. «Vēlēšanas notika un tika novadītas pilnīgi demokrātiskā veidā (ret. — V. S.),»* spiests konstatēt buržuāziskā parlamentārisma apoloģēts un ar to — pat no buržuāzisko tiesību viedokļa — atzīt padomju izveidošanās likumību Latvijā 1917. gadā. Lielinieku saraksta uzvara vēlēšanās vēl pirms Oktobra tiešām bija izcils politisks panākums — tautas masu vairākums bija viņu sociālistiskās programmas pusē. Ko pret to var iebilst t. s. «eirokomunisma» teorētiķi, kas līdz ar buržuāzijas trubadūriem sociālistisko revolūciju un tās pārveidojumus mūsu zemē traktē kā nedemokrātiskus. Tas ir vēstures fakts ar milzīgu metodoloģisku nozīmi vēstures zinātnē: proletariāts mierīgā, pat konstitucionālā ceļā saņēma faktisko varu savās rokās. Šis vēstures fakts jau toreiz pilnīgi apstiprināja tēzi par sociālistiskās revolūcijas formu iespējamo daudzveidību.

Protams, Peidžs nevar un negrib būt konsekvents: viņš pēc tam kaili apgalvo, ka boļševiki vēlāk esot zaudējuši savu ietekmi Latvijā, un, galvenais, vēsturnieks aizmirst un negrib piemērot šo pašu demokrātisma kritēriju, kad runa ir par 1940. gada Saeimas vēlēšanām Latvijā. Kā zināms, latviešu tautas absolūtais vairākums izteica savu gribu — par padomju atjaunošanu.

Atgriezīsimies pie minētās A. Plensnera intervijas. Nav

* Page 51. W, The Formation of Baltic States, p. 67.

šaubu, ka atbilžu autors ir pats P. Klāns, kas toreiz 87-gadīgā sirmgalvja mutē ielicis savu iracionālistisko filozofisko koncepciju. Abi viņi «izsaka nožēlu» par tiem Rietumu vēsturniekiem, kas Baltijas valstu nodibināšanas faktā saskata nejaušību, gadījumu (varētu teikt arī — negadījumu!). Nē, nenosoda, kā to darītu, ja oponētu marksistiem, bet tikai nožēlo... viņu tīri cilvēcisko nespēju saprast notikušo: «Arī vēsturnieki ir tikai cilvēki... Ari viņiem ir savas simpātijas, kurām viņi var dot pat lielāku vaļu nekā mēs parasti dzīvē. Viņi nav arī tiesneši, kuriem būtu kāda atbildība likuma priekšā.»* Neiedrošinās vis apiet savus maizes kungus! Pazemīgi atļauj «lielāku vaļu» militāri monopolistiskā kompleksa ideologiem, jo tie taču ir pretendenti uz pasaules kundzību.

Un tad seko pārsteidzošs «metodoloģisks» vispārinājums: «Vismazāk tieši vēsturniekiem vajadzētu runāt par gadījumu vai nejaušību vēsturiskās parādībās.» Vai tas nozīmētu, ka ekstrēmā latviešu nacionālisma ideologi nolēmuši mainīt savu iejāto indeterminisma zirdziņu vēstures filozofijā? Tālāk Klāns liek Plensneram noraidīt, piemēram, H. Fišera gaļēji indeterminisko viedokli, «kas visu uzskata par gadījumu ķēdi». Brīnumi un zīmes! Un, jo tālāk, jo trakāk — intervētais ieteic orientēties uz... A. Dž. Toinbija vēstures koncepciju, kura darbus — nūdien! — latviešu militārists pat sapnī nebūs redzējis. Nu, bet apgūt angļu liberālā vēsturnieka atsevišķas tēzes ir tīrais sikums. Jo ne jau viss Toinbijs jālasa un jāzina — var izķert to, kas ekstrēmajiem parocīgs un noder. Toties ir vērts atsaukties: ievērojamā angļu vēsturnieka un sociologa vārdam kapitālisma pasaulē joprojām ir svars — viņš jūtami ietekmējis Rietumu sociālo filozofiju. Ekstrēmajiem latviešu nacionālistiem, izrādās, ir visai izdevīgi koķetēt ar Toinbija lokālo civilizāciju riņķošanas koncepciju, kas pieļauj runāt par sabiedrības virzības «empīriskiem likumiem». Jo sevišķi pieņemama (īpaši no Toinbija agrīnajiem darbiem) viņa mācība par «radošo mazākumu» kā civilizācijas virzītāju spēku. Uz «radošās elites» lomu Latvijas vēsturē, kā zināms, ir pretendējusi un joprojām pretendē latviešu ekstrēmo nacionālistu virsotne.** Un vai tad šo «koncepciju» neapstiprina tas fakts, ka jau četrdesmit gadus šī uzurpatoru virsotne izriko pēc savas gribēšanas latviešu emigrantu un to pēcnācēju sabiedrību, no-

* Laiks, 1978, 28. jūn., № 51.

** Samsons V. Naida un maldu sliksnā. — R., 1983, 41. lpp.

sakot, kas viņiem jārunā un jālasa, ar ko jādraudzējas u. tml.? Ak vai! tiem, kas atļaujas neklausīt un palaist muti.

Labī, piekritu: ja Toinbijs, tad Toinbijs! Bet tad būtu jāpieņem arī angļu zinātnieka konsekvences: kļuvusi nespējīga risināt kārtējo sociāli vēsturisko uzdevumu, «radošā elite» pārvēršas par valdošo mazākumu, kas vardarbīgi uzspiež savu gribu iedzīvotāju masai. Tā kļūst savukārt par «proletariātu» un galu galā sagrauj esošo civilizāciju. Saki nu, ka dieva nav! Tātad arī pēc Toinbija iznāk, ka latviešu ekstrēmā nacionālistiskā buržuāzija ir kļuvusi par vardarbīgu parazītu, kas jāliek zem ikšķa.

Redz', kā iet, kad līdz galam neizlasa! Saprotams, ka Toinbiju šoreiz ekstrēmisti izspēlēja, lai kaut kā atvairītu Rietumu kolēģu spriedumus par «brīvo Latviju» kā gadījumu, kā nejaušību, resp., tās nevajadzību. Tendenciozs vēstures faktu tulkojums neizbēgami rada nekonsekvences ideoloģiskajās nostādnēs. Intervijas inscenētāji tomēr vairās lietot vārdus «likumsakarība», «nepieciešamība». Jo vēstures dialektisks, zinātnisks traktējums, kas atklāj sabiedrības objektīvās likumsakarības, runā pretim nacionālisma koncepcijai. Tādēļ ekstrēmā nacionālisma ideoloģija jau savas veidošanās sākumos pirms septiņdesmit gadiem izmisīgi pretojās materiālistiskā pasaules uzskata ietekmei tautā un izvēlējās par savu filozofiju iracionālismu, kas neprasa loģisku argumentāciju un pieļauj patvarīgus traktējumus. Var uzskatīt, ka viens no pirmajiem, kas deklarēja latviešu nacionālisma agnostisko un iracionālo ievirzi, bija ekstrēmistu patriarhs J. Lapiņš rakstā «Ilūzijas un viņu loma sabiedriskajā dzīvē», kuru 1915. gadā publicēja saimnieku avīze «Līdums». Neviens nezino, kas patiesībā esot pasaule, tādēļ cilvēka pasaules sapratne esot stiprā mērā celta uz ilūziju pamatiem. «Dodiet sabiedrības vairākumam ilūziju, ka viņa ideāls viegli sasniedzams, un katrs brīnīsies, cik aktīva un neuzvarama tikusi sabiedrība,» — tā pavisam viegli (un vieglprātīgi!) Lapiņu Jānis, iracionālisma karogu vicinādam, bija iedomājies atkarot marksisma-lenīnisma mācības pārņemtos Latvijas iedzīvotāju prātus.* Bet kas tad cits atlika nacionālismam kā mesties pretprāta filozofijas un ilūziju politikas vilņos: sak, varbūt nejaušība, gadījums laimīgi izskalos kādā krastā. Un 1919. gadā viņiem paveicās — Rietumu imperiālistu intervencijas vilnis izmeta krastā

* Lapiņš J. Sapņi un īstenība. — R., 1939, 41. lpp.

figūras, par kurām pasaule neko nezināja. Tātad tiešām nejaušība, īslaicīgs liklocis vēstures augšupejošā virzībā!?

Klāns un Plensners paniski vairās arī no jēdziena «nejaušība». Marksisms, kā zināms, izprot dialektiskā vienībā nejaušību un nepieciešamību. Nepieciešamības un nejaušības dialektikas sapratne sevišķi svarīga attiecībā uz tā saucamo cilvēka «brīvo gribu», ar kuru mīl operēt buržuāziskā sociālā filozofija un uz kuru, kā redzējam, atsaucās arī Klāns un Plensners. Noliedzot nejaušību, tiek pieļauta fatāla neizbēgamība, kas izslēdz cilvēka brīvas rīcības iespējamību vispār. Tieši fatālismu, starp citu, buržuāziskie sociologi mēģina nekorekti uztipt marksismam. Kaut gan dialektiski materiālistiskā filozofija tieši apkaro fatālo pasaules izpratni un pierāda, ka brīvība ir izzināta nepieciešamība un ka cilvēka, šķiras un visas sabiedrības brīvība nav meklējama šķietamā neatkarībā no objektīvajiem likumiem, bet spējā izlemt un rīkoties saskaņā ar tiem. Stenlijam Peidžam bija tiesības runāt par latviešu tautas absolūta vairākuma gribas izpausmi 1917. gada vēlēšanās, jo tautas griba ne tikai sakrita ar vēsturisko nepieciešamību, t. i., sabiedrības likumsakarīgu virzību uz sociālismu, bet pirmo reizi vēsturē milzīgu masu rīcība izpaudās kā apzināta nepieciešamība.

Klāna un Plensnera pļāpāšana par tautas «brīvās gribas» izpausmi paliek neargumentēta, gaisā karājoties. Viņu koncepcija nevar savilkt galus kopā: piemēram, noliedzot nejaušību, atkrīt brīvas gribas iespējamība utt. Sapinušies pretrunās, autori jūt savu teorētisko bezpalīdzību. «Tāpēc ieteicu jaunajiem vēsturniekiem pieņemt kā faktu to, kas viņiem liekas pārsteidzošs vai negaidīts un tomēr ir noticis fakts,» — tas ir vienīgais, ko ekstrēmā nacionālisma runas vīri var ieteikt emigrācijas vēsturniekiem. Proti, intervijā nekas nav pierādīts. Tas tiešām bija fakts, ka Rietumu interventiem izdevās 1918.—1920. gados sasliet un nosargāt Latvijā buržuāzisko valdību. Taču tā bija nejaušība, sava veida «negadijums» vēstures gaitā, ka tai izdevās īslaicīgi pastāvēt. Arī pašiem nacionālistiem tas bija «pārsteidzošs un negaidīts» notikums. Mēs sakām, ka tas bija īslaicīgs vēstures liklocis, kas pavisam neizrietēja no sabiedrības virzības iekšējā procesa, bet tika lielā mērā uzspiests no ārienes.

Intervijā izteiktajām bažām tiešām ir pamats: vairāki emigrācijas «jaunie vēsturnieki» atsakās no buržuāziskā perioda parādiskas glorificēšanas un attaisnošanas, mēģina patstāvīgi apjaust faktus un reālās sakarības. Taču

«vecos» tikai kaps iztaisnos — visi viņi ir antizīnātniskās iracionālisma metodoloģijas varā. «Teorētiski» to visu ir «izklārējis» savos provokatoriskajos rakstos Uldis Ģermanis¹⁴: «Politiski vēsturiskā attīstība mums ir bijusi tik nelaimīga (ujā?!), dažādi iracionāli faktori (piebilde un ret. — V. S.) uz latviešiem iedarbojušies tik spēcīgi, ka tādā situācijā esam nonākuši.»* Tā ir visai izdevīga pozīcija: atbildību par latviešu buržuāzijas neveiksmīgo, prettautisko politiku uzvelt... kaut kādiem netveramiem, iracionāliem faktoriem. Kā lai atturas ne teikt, ka visa ekstrēmā nacionālisma godība, kas tautai bija jāapmaksā ar ciešanām un smagiem asinsupuriem, bija farss, politiska ilūzija, kas izauga no pretprāta filozofijas un šovinistiskām vēlmēm!

Ne sociāli apjēgt notikumus, bet skaidrot tos ar kaut kādiem netveramiem faktoriem — tāda ir emigrācijas memuāristu pozīcija. Tā, gānīdams sarkanos latviešu strēlniekus, tas pats A. Plensners raksta: «Vai kļūda nebija tikai latviešu aizrautīgajā dabā — no viena ekstrēma citā? Un kādā mūsu kreisumā, kas sāk ataugt atkal trimdinieku bērnos? Un kam laikam nav cita izskaidrojuma kā iedzimtība.»** Lūk, arī jaunās paaudzes dumpošanas emigrācijā un viņu nepaklausības neizbēgamību tēvi nesaprot. Un vainu par to visu uzgāž latviešu gēnos ierakstītajiem musinātajiem instinktiem un kaislībām.

KRĀPŠANA UN KORUPCIJAS SĀKUMS

Lasītājs varēs iepazīties ar Latvijas buržuāziskās valsts politisko un ekonomisko dzīvi tā laika divu lielāko politisko partiju darbinieku Ādolfa Klīves un Voldemāra Bastjāņa skatījumā. Pirmais — bijušais zemnieksavienības līderis un Latvijas bankas padomes ilggadīgais priekšsēdētājs, respektīvi, tās slaucējs un republikas ekonomiskās dzīves stūrētājs. Otrs — sociāldemokrātu virsošnes darbinieks un kādreizējais finansu ministrs, kas tāpat tika sildījis pirkstus valsts kasē, kaut Saeimā bija viens no klieudzējiem pret korupciju. Ja ticēt uzrakstītajam, tad viņi, protams, nav zaguši, kukuļus ņēmuši, šantāžējuši. Tie citi, tie citi... Pirmais visu vainu uzvel parlamentārismaam

* Ģermanis U. Zili stikli, zaļi ledi. — Grāmatu draugs, 1968, 310. lpp.

** Plensners A. Divdesmitā gadsimta pārvērtības. — Stokholma, 1978, 152. lpp.

un «kreisajiem», otrs — diktatoriskajiem ulmaniešiem, kas, turēdami rokās kapitālistiskās valsts ekonomiskās sviras, atstūma savus politiskos konkurentus. Šķiet, ka no nebūtības «dzelmes iznirusās» buržuāziskās Latvijas valsts sociālpolitisko dzīvi trāpīgi raksturo tā paša V. Bastjāņa vārdi: «Tas bija krāpšanas un plašas korupcijas sākums.»*

Bastjānim ir izdevies fiksēt daudzas buržuāzisko ap-rindu tumšās mahinācijas un noziedzīgās kombinācijas, parādot, kā tika piesavināti un izšķiesti valsts līdzekļi, parazitiski iedzīvojoties uz nodokļu maksātāju rēķina. Savās atmiņās viņš raksta: «Pa pieciem sešiem Latvijas pa-stāvēšanas gadiem bija saradušies dažādi uzņēmēji un veikalnieki, kuri uz atbrīvotas, bet galīgi nopostītas zemes atjaunošanas un celšanas rēķina cerēja nopelnīt «nau-diņu». Tā kā gandrīz nevienam no viņiem paša perso-nīgo līdzekļu nebija, tad tie, izmantojot savu pazīšanos un sakarus ar personām, kas atradās valsts naudas iestāžu — Latvijas bankas un Finanšu ministrijas — priekšgalā, viegli piekļuva pie valsts līdzekļiem, tos aiz-ņemoties, bet ne ar ko nenodrošinot. Tā kā Finanšu minis-trijas un Latvijas bankas vadība toreiz gandrīz nepār-traukti atradās Zemnieku savienības vadoņu K. Ulmaņa un Ā. Klīves draugu un biedru rokās, no kuru vidus pa lielākai daļai nāca visi šie uzņēmīgie «zemes atjaunotāji» un «tautas labdari», tad, protams, valsts līdzekļus tie bagātīgos apmēros saņēma un savus veikalus, piemēram, Latvijas tranzītu, Uniona banku, Latu un citus, nodibi-nāja.»

Rietumu valstis vēl nebija paspējušas *de jure*¹⁵ atzīt pašu sastutētās valstiņas, kad Latvijas valsts ierēdņi jau bija nekaunīgi apzagušies. Satversmes sapulcē¹⁶, kā stāsta V. Bastjānis, 1920. gada nogalē atklāja «lielu valsts li-dzekļu šķiešanu un skaidri redzamu kukuļu ņemšanu». Reizēm, protams, vaina meklējama buržuāzisko darbinieku nemākulībā un ekonomiskā analfabētismā. Taču kā tad vi-ņiem parādījās rēķini ārzemju bankās un nekustami īpa-šumi Rīgā un provincē? Uz to skaidru atbildi tika devis dzejnieks Kārlis Skalbe, savā runā Satversmes sapulcē sacīdams: «Tas, kungī, ir fakts, viņi ir ņēmuši kukuļus un, pat ņemdami kukuļus, nav ticējuši Latvijas naudai, citādi viņi nebūtu kompromitējuši ne sevi, ne Latviju, tū-

* *Bastjānis V.* Gaļa sākums: Vērojumi un vērtējumi. — Sweden, 1964, 9. lpp.

liņ pirkdami namus.» Redz' nu! Cik cildenu vārdu nebija sarīmēts par 18. novembra «vedējiem» un kādas izrādījās viņu reālās grimases. Un cik «dārga» īstenībā viņiem bija Latvija un tās gods.

Ārkārtīgi labvēlīgi apstākļi tika radīti visādiem blēžiem un spekulantiem: kā sēnes augs privātas bankas, kam nebija sava pamatkapitāla, dibinājās visādi valsts fondi, ap kuriem kā medus podu pulcējās trani — visādi «dzīves atjaunotāji». «It īpaši no Zemnieku savienības un labā spārna aprindām, neizslēdzot arī viņu vadoni K. Ulmani un A. Bergu¹⁷,» raksta atmiņu autors. Sociāldemokrāts V. Bastjānis dižojas ar to, ka viņš, būdams finansu ministrs, Saeimā nikni kritizējis koruptantus un vēl tagad to turpinot. Taču «sociālistam» gan vajadzēja apjēgt, ka konstatētās korupcijas un tikumiskās pagrimšanas cēloņi jāmeklē ar viņa partijas palīdzību Latvijā atjaunotajās kapitālistiskajās attiecībās.

Latvijā toreiz valdošā buržuāziskā kultūra, tāpat kā kapitālistiskā sociāli ekonomiskā un politiskā sistēma, pārdzīvoja dziļu krīzi. Pamatšķiras dzejnieks Rainis sarkastiski pātagoja nacionālistiskās buržuāzijas ideoloģisko tumsonību, tikumisko izvirtību, policejisko teroru un apspiestību.

Bagātas drēbes un ēsma,
Un grezni nami un villas,
Smaržūdens, zīdi un zelts —
Vai tā jau kultūra ir?

Spaidi un spiegi, un bailes,
Un kārtība, celta uz varu,
Ložmetējs, durklis un šķēps —
Vai tā jau kultūra ir?

Ticība, paklause, pātars
Un paļauja valdošai varai:
«Dari ar mani, ko grībil» —
Vai tā jau kultūra ir?

Nē, tur nau cilvēka cieņas,
Tā mūžam nau kultūra jāsauc:
Brīve un savdarbs, un gars —
Tur mūsu kultūra būs.

(«Mūsu kultūra», 1927)

Dzejnieks bija pārliecināts, ka patiesi nacionālas kultūras uzplaukumu varēs dot tikai konsekventa demokrātija, reāla brīvība, ko nes sociālisms.

Pilnībā tiek sniegta nodaļa, kur V. Bastjānis eksponē sevi kā finansu ministru, slavina M. Skujenieka «kreisās» valdības¹⁸ «stingro un noteikto rīcību saimnieciskā laukā». Lasītājam būtu jānotic, ka nu reiz apskaidrības saulīte uzlēkusi pie Latvijas debesīm. Taču Bastjāņa īsajā godības laikā valsti apzaga vēl trakāk. Viņa aprakstītā cīņa pret korupciju ir pavisam verbāla. Pie tam paša atklātos biržas spekulantus un blēžus viņš, izrādās, nav izūtrupējis, pasaudzējis... humānu apsvērumu dēļ: sak, lai neizpostītu uzņēmējus un līdz ar to neciestu tautas saimniecība. Ne jau darba cilvēkam «kreisais» ministrs norakstīja aizņēmuma parādus.

Finansu ministrs zūdās par pasaules ekonomiskās krīzes nodarīto postu Latvijas tautsaimniecībai 20. un 30. gadu mijā. Tas pareizi! Pie tam lielvalstis centās no krīzes izķepuroties uz savu kreatūrvalstu rēķina. Par netaisnīgajiem rietumvalstu muitas tarifiem un banku likmēm sūdzas gan Bastjānis, gan Klīve. Te nu varēja gaidīt, ka sociāldemokrāts pacels balsi par to, ka izeju no buržuāziskās saimniecības un kultūras krīzes Latvijai toreiz varēja dot sociālisms. Visās trijās atmiņu grāmatās, kuras Bastjānis izdevis emigrācijā, pat mājiens netiek dots par šādu alternatīvu. Tā ir sociālizlīdzēju pilnīga kapitulācija kapitālismam. Un šai rīcībai ir dodama politiska kvalifikācija — tā bija strādnieku šķiras, darbaļaužu nodevība. Pie tam jezuitiska — uzdodoties par strādnieku cilvēku aizstāvjiem, vadoņiem.

Bastjānis nostājas demokrātijas (protams, buržuāziskas!) prāģera pozā un nosoda zemnieksavienības fašistisko puču. Un iedomājiet: viņš nekautrējas piespraust sev demokrātijas bruņinieka etiķeti, kaut viņa grāmatās nav vārdiņa «antifašisms» un neviena faktiņa par antifašistisko cīņu Latvijā. Interesanti, kā varēja aizstāvēt demokrātiju, necinoties pret uzbrūkošo fašismu, kurš arī Latvijā samīdīja kājām demokrātiju? Ne Bastjānis, ne citi sociāldemokrātijas oportunistiskie vadītāji necinījās ne pret fašismu, ne par demokrātiju. Dzīvoja vienā mierā — no Ulmaņa piešķirtās solidās pensijas un agrāk savāktām summiņām. Protams, šodien gaužas, ka Ulmanis atņēmis ienesīgos posteņus... Tie sociāldemokrātijas ierindnieki, kam patiesi rūpēja darbaļaužu un nācijas nākotne, neklautos partijas līderus, cīnījās vienotā antifašistiskā frontē kopā ar komunistiem.

Vienai V. Bastjāņa grāmatai ir pagadījies trāpīgs nosaukums — «Gala sākums» (1964). Likteņa ironija ir tā,

ka, runādams par Ulmaņa fašistiskās diktatūras iepriekš-
nolemību, tās neizbēgamu galu, viņš patiesībā uzvel kap-
akmeni arī Latvijas sociāldemokrātiem. Pats to negribē-
dams, autors atmasko savu un citu sociāldemokrātu līderu
politisko īsredzību: neviens no viņiem neesot ticējis, ka
Latvijā iespējams fašistisks apvērsums. «Es negribēju
ticēt,» Bastjānis tēlo naivumu, ka «tāds latviešu patriots un
progresīvi noskaņots cilvēks» kā Ulmanis (?) spējīgs rī-
kot puču. Ulmanis viņam nav lielsaimnieku ideologs, šķi-
ras ienaidnieks, bet savējais — gluži progresīvs kolēģis.
Kuram, starp citu, būdams finansu ministrs, Bastjānis pa-
līdzēja aplēdīt valsts kasi. Un tomēr šeit pateikts būtis-
kais — sociāldemokrātu līderi negribēja! Negribēja ticēt,
negribēja cīnīties pret «savu» buržuāziju, negribēja likvi-
dēt kapitālismu, negribēja sociālismu.

Ā. Klīvem vismaz bija skaidra, kaut arī prettautiska
politiska programma: gāzt demokrātisko iekārtu un «ievest
kārtību» ar atklātu buržuāzijas diktatūru, aizbāžot ne-
apmierinātiem mutes. Ā. Klīve, protams, cenšas maksimāli
kompromitēt un izsmiet tā laika parlamentāro kārtību un
politisko partiju darbību. Iznīcinoši ir fakti par «tautas
pārstāvju» tikumisko stāju, piemēram, par deputātiem
«klapatotājiem». Partijas tirgojās ar vēlētajū balsīm —
deputāta vieta izmaksājusi 6000 latu. «Sevišķs ūnikums»
izrādījās iekšlietu ministra postenī ieceltais Škuju Frīdis
(G. Mīlbergs), anekdotisks rakstnieciņš, aizsargu instruk-
tors, brunču mednieks un «rautotājs». Iebliež Klīve arī
kolēģim Bastjānim, kuru tāpat Saeimā esot plucinājuši
par «viņa paša koruptīvajiem nodarījumiem». Pret Kāri
Ulmani — savu šefu un prezidentu — Klīve izturas vēlīgi
aizbildnieciski: kad viņš mani paklausīja, — lietas gāja
no rokas. Bet, kad to otru — Kredītbankas direktoru
Andreju Bērziņu¹⁹ —, tad daudz kas esot sagājis grīstē.
A. Bērziņš skaitījās toreiz bagātākais latvietis. Sešās ār-
zemju bankās viņam bijuši lieli noguldījumi, tā ka varējis
dzīvot cepuri kuldams, kur vien braukdams. Skauzdams
veiksmīgāko sāncensī Ulmaņa svītā, Ā. Klīve paver mums
slēptās informācijas apcirķņus. Ka saraustajai naudai bija
latviešu strādnieku un zemnieku sviedru cena, bet daļai
arī parastās blēdības piesmaka, to Latvijas bankas pado-
mes priekšsēdētājs noklusē. Esot gan bijušas bažas «par
Kredītbankas nekontrolēto, trūcīgi organizēto un pārāk
plaši izplesto kredītpolitiku». Galu galā: tāda vārna pērta,
tāda nepērta. Ko dod atsevišķu kļūdiņu un blēdību atseg-
šana, ja visa politiskā un saimnieciskā sistēma bija sa-

trūdējusi, ja pats Augstais nams — Saeima — bija korupcijas tārpa sagrauzts. «Visa dzīve gāja skaidri pretim postam... Latvijas demokrātijas sabrukums sasniedza gata-vību,» labpatikā berzē rokas Ā. Klīve. Un abi ar Bastjāni kā norunājuši pagriež lietu tā, it kā komunisti bijuši lielākie demokrātijas nīdēji.

Protams, ka strādnieku un zemnieku frakcijas deputāti Saeimā un nelegālā komunistiskā prese asi kritizēja izkurtušās buržuāziskās demokrātijas nejaucības — parlamentārisma korupciju, atmaskoja valsts apzadzējus un strādniecības ekspluatētājus. Komunistu politika bija principiāla: vienīgais reālas izejas ceļš no krīzes, kuru pārdzīvoja buržuāziskā Latvijas valsts un sabiedriskā iekārta, ir sociālistiskie pārkārtojumi.

Pavisam savā vizē Ā. Klīve attēlo fašistiskā apvērsuma gatavošanu. Redziet, Saeima «iemarinēja» zemnieksavienības iesniegto Satversmes reformas projektu 1933. gada beigās, kas it kā būtu paglābis parlamentāro iekārtu. «Kas palika pāri?» teatrāli vaicā Klīve un atbild: «Tas bija autoritārās vadības ceļš.» Tikpat kā piespieduši šos taisīt puču. Taču Klīve nepasaka, ka Satversmes reformas projekts paredzēja dot neierobežotas tiesības prezidentam un viņa sastādītajai valdībai, t. i., atvēra ceļu uz personisku diktatūru. Daudz patiesāk viņš parāda apvērsuma sagatavošanas apslēptās atsperes, kad runā par Ulmaņa konfidenciālo tikšanos Svarca restorānā²⁰ ar rūpniekiem un namsaimniekiem un vēlāk arī ar augstākiem ierēdņiem un virsniekiem, kas apsolīja savu atbalstu.

Svarīgs ir vēl viens 15. maija apvērsuma aspekts, kurš skarts vairākos emigrācijas memuāristu darbos: zemnieksavienībnieki bijuši līdz kaklam parādos, un tikai apvērsums paglābis viņus no tiesas. Te vietā citēt J. Kārklīņa atstāstīto sarunu, kas notikusi «Jaunāko Ziņu» redakcijā tūdaļ pēc 1934. gada 15. maija: «Akurāters par notikušo iedegas svētās dusmās, netaupa stiprus vārdus un izteicienus par demokrātijas nodevējiem. Skalbe izskatās skumjš, runā rezignēti par mūsu tēlu kultūru, kas nu sāksies, bet Arvīds Kalniņš kā profesors un lauksaimniecības pielikuma vadītājs zina tos puča īstos iemeslus — Zemnieku banka izsaimniekota.»

Dažas epizodes no Ā. Klīves memuāriem ir vērts pieminēt. Piemēram, ģenerālis R. Bangerskis²¹ esot dižojies, ka viņš nu gan neatbalstīšot Ulmaņa puču un aizstāvēšot konstitūciju. Bet, tikko uzzinājis par apvērsumu, — atsūtījis «vispadevīgāko apsveikumu». Uz mata tāpat kā hitle-

riešu okupācijas laikā: tad Bangerskis izrādījās vispadevīgākais asiņainā SS reihsfirera Himlera pavēlu izpildītājs. Un vēl viena detaļa. Ulmanis, gatavodams apvērsumu, nesot meklējis kultūras darbinieku atbalstu, pret kuriem vispār bijis ļoti atturīgs. Tas saprotams. Lielsaimnieku «Saulvedim» nebija draugu radošās inteliģences vidū, kur valdīja spēcīgas demokrātisma tradīcijas. Vienīgais sirdsdraugs — «galma» dzejnieks Eduards Virza, kurš pats lādēja visu demokrātisko inteliģenci.* Arī memuāristi atturas no kultūras dzīves apskata, tādēļ krājumā šī puse paliek neapgaismota.

PATIESA PATRIOTISMA MĒRAUKLA

Ā. Klīve kopā ar citiem savas partijas un šķiras draugiem, «vadoņa» paraugam sekodami, izsaimniekoja Latviju — tās iekšpolitisko un ārpolitisko kapitālu. Par to skaidru pārskatu sniedz divu viņa valdības augstāko ierēdņu liecības: bijušā ārlietu ministra Vilhelma Muntera un Ārlietu ministrijas departamenta direktora Artura Stegmaņa atmiņu raksti. Abi viņi — sava laika valdošā režīma un ideoloģijas piekritēji. Taču tālākie vēstures notikumi, kas satricināja pasauli un pamatos pārmainīja latviešu tautas likteni, ir likuši viņiem daudz ko pārdomāt. Viņi paši atzīst, ka šis noskaidrošanas process ir bijis ilgs un sāpīgs. Toties tas uzskats, kas pretrunās dzimis, ir dziļš un noturīgs. Un piebūdim, ka V. Muntera un A. Stegmaņa piestāšanās pareizā krastā nebija nejauša. Pēc būtības jau 30. gadu beigās bija sākusies — varbūt pašiem pat ārēji nemanāmi — visu patieso latviešu patriotu attālināšanās no šovīnistiskajiem urrāpatriotiem. No tiem, kam Latvijas valsts bija vajadzīga sava kapitāla vairošanai un kam tautas liktenis nerūpēja. Ja nāk cita varā — kaut vai Hitlers un pats nelabais (J. Lapiņa vārdi!) —, kas ļauj turēt klausībā un ekspluatēt pašu «tautiešus», tad pieņemama arī tā. Un, lūk, 1940.—41. gadā notika vēsturiska nošķiršanās. Latviešu buržuāzijas vairākums un tās līdzskrējēji nostājās par hitlerisko Vāciju, kurā redzēja (bet aplami cerēja!) savu vienīgo glābiņu no padomēm. Zvērigais antikomunisms aizmīgloja acis, padarīja politiski aklus, neļāva saskatīt drausmīgo perspektīvu — savas nacionālās kultūras sagraušanu un nācīgas fizisku iznīcināšanu, ko pareģoja Hitlera «Mein

* Virza E. Zem karoga. — R., 1935, 38. lpp.

Kampf» un ko solīja hitleriskās Vācijas uzvara karā. Bija cilvēki, kas saprata galvenās briesmas — hitlerisma nāves draudus Latvijai. Un starp tiem bija arī V. Munters, A. Stegmanis un vēl citi buržuāziskās Latvijas darbinieki. Dzīves loģika veda tālāk. Redzot, ka Anglija un ASV atsakās garantēt valstij drošību pret vācu militarisma agresiju, viņi nonāca pie nākamā slēdziena — latviešu tautas vitālo interešu aizstāve var būt tikai Padomju Savienība.

Abu memuaristu uzmanības centrā, dabīgi, ir ārlietu resora darbība un starptautiskā politika. A. Stegmanis pārsvārā atstāsta notikumus no savas diplomāta dzīves. V. Munters toties pārdomā un izvērtē pasaules valstu politiku un prot izdalīt svarīgākās starptautisko mezglu problēmas. 60. gados republikas un centrālajā padomju presē tika publicēti vairāki bijušā ārlietu ministra asi polemiski ievirzīti raksti, iespiestas divas viņa grāmatas.*

A. Stegmanis sola «pastāstīt patiesību par dažām epizodēm un vērojumiem», un viņa dotie raksturojumi atsevišķiem valstsvīriem un notikumiem ir trāpīgi, patiesi. Stegmanim piemīt cilvēciskas vājības, ir simpātijas un antipātijas. Trāpīgi iezīmēti dažu bijušo Latvijas sūtņu vaibsti, piemēram, M. Valtera «ārkārtīgā lielummānija», arī iepriekšminētā «Kreditbērziņa» (Andreja Bērziņa) kukulņemšana un mahinācijas ar UTAG²² repatriējamo vāciešu īpašumu likvidācijas lietās. Paliekošu iespaidu uz jauno latviešu diplomātu atstājusi tikšanās ar Padomju valsts sūtņiem V. Antonovu-Ovsejenko, M. Ļitvinovu, A. Kolontaju un tautas komisāru A. Mikojanu. Aprakstot Teodora Netes noslepkavošanu, Stegmanis, protams, varēja nezināt, ka te roku pielikuši arī Latvijas slepenie dieņsti.

A. Stegmanis stāsta par diviem redzamiem buržuāziskās Latvijas valsts darbiniekiem — ģenerāli J. Balodi un ministru V. Munteru. Ģenerālis bija Stegmaņa ģimenes tuvs draugs, un mēs ticam, ka personiskās sarunās viņš varēja būt daudz atklātāks, izsakot, piemēram, savas patiesās domas par Ulmaņa režīmu. Kā arī tam, ka ģenerālis nebija tik drošs, lai kaut ko iesāktu, un ka līdz ar to dažu pēckara memuaristu improvizācijas par J. Baloža vadīto slepeno savvērestību pret «vadoni» ir skaidra mistifikācija.

* *Munters V. Pārdomas.* — R., 1963; *Savu tautu ienaidnieki.* — R., 1964, 2. izd. 1983.

A. Stegmanis visai temperamentīgi atspēko dzirdēto apgalvojumu, ka ģenerālis Balodis «esot bijis vācu draugs un pat Hitlera agresīvās politikas aizstāvis». Kalpakiešu²³ sadarbība ar vācu militāristiem 1919. gadā un vēlāk nav noliedzama, un par fon der Golca²⁴ un landesvēra²⁵ noziegumiem un slepkavībām vēsture ir uzlikusi savu atbildības tiesu arī Balodim, kam Kalpaks it kā esot teicis: palieciet manā vietā! Taču varam piekrist, ka reālās vēstures virzības gaitā — īpaši pēc tam, kad Ulmanis atstūma ģenerāli no līdzvaldības, «lepnas dziesmas» norieta laikā, — ģenerālis sāka pārvērtēt savas iepriekšējās pozīcijas. Arī tam, ka otrā pasaules kara priekšvakarā, pārspriežot iespējamās orientācijas, viņš «neparasti asā formā» uzstājies par to, ka «nekādā ziņā nedrīkstētu izvēlēties Vāciju». Arī V. Munters liecina par to, ka J. Balodis pēckara gados, kaut arī ticis represēts, ļoti kritiski vērtējis latviešu buržuāzisko politiķu tuvredzību un negudribu pirmskara Latvijā un pēckara emigrācijā. «.. Saticoties vai ik dienu ar ģenerāli Jāni Balodi, mēs neskaitāmas reizes pārdomājām un pārrunājām mūsu tautas pagātnes un nākotnes ceļus. Bija laika sprīži, kad mēs ar skumjām un sašutumu sūrojāmies par to, ka daudzi tautieši ārzemēs līdz pat šai dienai neizprot un pareizi nenovērtē nedz pirmskara politisko situāciju, nedz arī starptautisko stāvokli un pašreizējos apstākļus dzimtenē.» J. Balodis, protams, bija un palika savas šķiras dēls, taču nav pamata kategoriski noliegt, ka lielā vēsturiskā lūzuma laikmetā viņa pasaules izpratnē nebūtu noticis būtisks pavērsiens.

A. Stegmanis pastāsta arī par savu bijušo šefu V. Munteru. Atmiņu autors atzīst ārlietu ministra apdāvinātību un spējas un to, ka viņam jāpateicas ministram par savu karjeru. Atsaucoties uz J. Balodi un dažiem citiem tā laika darbiniekiem, A. Stegmanis runā par tādām V. Muntera rakstura vājībām kā iedomība, par viņa kaprīzēm un divvainībām, kuras nekā nevarot izskaidrot. Piemēram, ārlietu ministra neiecietīgo attieksmi pret buržuāzisko Igauniju: «.. man likās savādi, ka antipātija pret tautu, kuras asinis ritēja arī viņa dzīslās, bija vēl pieņēmusies.» No teksta gan izriet, ka runa varēja būt par V. Muntera antipātijām pret kādiem igauņu valstsvīriem, ne jau pret tautu. Bet, tā kā šādas rīcības motīvi netiek uzrādīti, tad stāstītais paliek subjektīva pārsprieduma līmenī. To visu mēs sakām ne tādēļ, lai «palabotu» stāstītāju, — katram tiesības stāstīt tā, kā pagājušais «iestrēdzis» atmiņā. Sav-

dabīgu psiholoģisku šoku Stegmanis nepārprotami pārdzīvojis 30. gadu beigās, kad Munters atstūmis viņu no aktīvas darbības un nepieaicinājis pie svarīgu ārpolitikas jautājumu izlemšanas. Un kas to zina: varbūt skaidri jūtamo vēsumu pret ministru diktējusi — kaut tikai zemapziņā! — šī pārinodarījuma sajūta. Pats Munters vairs nevar pastāstīt, kādēļ viņš «vienpersoniski» (kā šķiet šodien memuaristam) kārtojis lietas. Stegmanis stāsta: «Nerunājot par vienkāršo tautu, arī t. s. «augstākā latviešu sabiedrība» Munteru necienīja, uzskatot viņu par svešautieti un gandrīz vai par Vācijas aģentu.» Skaidrs, ka darbatauta necienīja Ulmaņa galma kamarilju. Un «augstākā sabiedrība» — ekstrēmo latviešu nacionālistu elite — tiešām necienīja Munteru un neciena viņa vārdu vēl šodien. A. Plensners un A. Kroders tērgāja, ka 30. gadu beigās ekstrēmistu iecerētā puča mērķis bijis nevis padzīt Ulmani, bet atbrīvot viņu no «kāda kunga» negatīvās ietekmes.* Ar šo kungu neapšaubāmi domāts Vilhelms Munters. Neviens lāgā nevar pateikt, kāda bija viņa ietekme un vai vispār tā bija. Ekstrēmistus satracināja un joprojām ērcina tas, ka V. Muntera 1939. gadā uzņemtais reālpolitiskais kurss — orientēties uz sadarbību ar PSRS — bija un paliek kļedzošā pretrunā ar viņu pašu uzskarsēto šovinismu, antirusismu un antikomunismu. Munters tāpat bija nacionālists, bet bez pretīgā šovinistiskā viepļa. «Tagad, kad atceros pirmspadomju Latvijā kultivēto attieksmi pret Padomju Savienību, neuzticēšanos, kam pievienojās iedomāts pārkums un bailes, man ir kauns par mūsu tā laika šauru, mietpilsonisko apvārsni,» tā visai delikāti Munters raksta par tālaika šovinistu noskaņām. Iespējams, kādreiz klačoja, ka Munters ir «Vācijas aģents». Taču hitleriešu okupācijas laikā latviešu šovīnisti visi kā pēc komandas sāka presē brēkt: Munters bijis «Krievijas aģents». Neviens cits buržuāziskās Latvijas darbinieks nav ticis tā gānīts un lādēts... Tā tas turpinās līdz pat šai dienai. V. Muntera pozitīvā attieksme pret PSRS tiek izskaidrota ar... viņa krievu izcelsmes sievas ietekmi. Nevarēdami nekā apgāzt manu atsauksmi par V. Muntera grāmatām, kas tika publicēta «Ciņā» un «Dzimtenes Balsī» 1983. gada beigās, Minhenes radiodiversanti ar to tik nodarbojās, ka tenkoja par ārlietu ministra dzīvesbiedri.

Latviešu šovīnisti, kas kara laikā par lēcu virumu pār-

* Kroders A. Atmiņas, 354. lpp.

deva godu un dzimteni vācu okupantiem, visus mēra ar fašistu «collštoku». Ja esi patriots un padomju draugs vai piekritējs, — tātad «uzpirkts Maskavas aģents», «komi-sāru un komunistu algotnis».

LKP Ārzemju biroja sekretārs J. Krūmiņš (Pilāts), runādams 1935. gadā Kominternes VII kongresā Baltijas valstu komunistu vārdā, izdarīja svarīgus secinājumus.* Ikvienam domājošam cilvēkam jāizšķiras: «Vai nu kopā ar hitlerisko Vāciju — par kara izvēršanu, kas vedīs pie zemes pilnīgas izpostīšanas, vai kopā ar Padomju Savienību — uz ciņu par mieru, par nacionālās brīvības iekarošanu un nostiprināšanu.»

J. Krūmiņš (Pilāts) uzsvēra, ka antifašistiskajā, prethitleriskajā kustībā ir jāsaista visi patriotiskie spēki, arī tā vidējās buržuāzijas daļa, kas izrāda prethitleriskus noskaņojumus un cenšas pēc miera saglabāšanas.

Muntera un Stegmaņa ceļi un domu gājieni ir atšķirīgi, bet viņu likteņu gaitās ir viena svarīga sakritība, un tā skan unisonā ar tautas likteņgaitu. Viņiem iznāca visciešāk saskarties ar hitleriskās Vācijas diplomātiem, iedziļināties un izprast trešā reihā ārpolitikas ekspansionistisko būtību un apjaust, ka Latvijas valsts un tās tauta būs šīs agresijas upuris, ja pret to necināsies.

A. Stegmaņa apziņā pirmie neticības asni pret Hitlera «miermīlību» izdīga, strādājot Berlīnē par Latvijas sūtniecības padomnieku. 1938. gadā viņu izraidīja no Berlīnes būtībā par «pretvācu nostāju». Savukārt, kopā ar Munteru piedalīdamies Tautu Savienības darbā Zēnevā 1938. gadā, jaunais latviešu diplomāts varēja ieskatīties rietumvalstu politikas aizkulisēs un saprast, ka Anglijas un Francijas valdību pamatmērķis ir atraisīt Hitlera agresiju pret PSRS. Tādēļ anglofranku valstsvīri nedos garantiju Baltijas valstīm.

Tās bija ilgstošas un mokošas pārdomas. Bija ne mazums šaubu brižu, līdz kvalificētie diplomāti izšķirās. «Taču es drīz pārliecinājos,» rakstīja V. Munters, «ka no tām neko nevar gaidīt, jo Francija un Anglija ne tikai nespēja veikt efektīvus pasākumus pret trešās impērijas agresīvo politiku, bet pat nostājās uz samierināšanās ceļa, lai par katru cenu izvairītos no bruņota konflikta un uzrīdītu Vāciju Padomju Savienībai.» Nostāties pret Vāciju nebija grūtākais solis. Bija jāatsakās no «orientācijas uz

* LKP CK PVI, 240, f., 2. apr., 920. l., 79.—86. lp.

rietumvalstīm», kas bija Latvijas valsts diplomātijas alfa un omega.

Vēsturnieku pētījumi pēc kara ir pilnīgi apstiprinājuši V. Muntera un A. Stegmaņa viedokli par Anglijas valdības divkosīgo rīcību attiecībā ar Baltijas valstīm. Par to raksta ne tikai padomju, bet arī Rietumu vēsturnieki. Šajā sakarībā ievēribu pelna ASV vēsturnieka E. Andersona raksts «Anglijas politiskā nostāja pret Baltijas valstīm».

«Kopš I pasaules kara beigām Igaunija, Latvija, Lietuva uzskatīja Angliju, gan ne visai pamatoti, par savu aizstāvi... No vienas puses, Anglija aizturēja Baltijas valstu saimniecisko sabrukumu, uzpērkot šo valstu lauksaimniecības ražojumus. Bet, no otras puses, Anglija izdarīja saimniecisku spiedienu uz Latviju, Igauniju brīdī, kad abas valstis gribēja paplašināt savu tirdzniecību ar Padomju Savienību laikā, kad britu un padomju attiecības bija noslīdējušas ļoti zemu. Taču tas netraucēja Angliju aiz Baltijas valstu muguras tirgoties ar Padomju Savienību. Starp citu, varam atzīmēt, ka Baltijas valstis laikā starp abiem pasaules kariem, sevišķi 20. gados, noderēja par tramplīnu Anglijai, lai izspiegotu Padomju Savienību. Bet vispār Anglija sniedza Baltijas valstīm tikai morālu atbalstu un nepalīdzēja tām militārā, politiskā un saimnieciskā ziņā.»*

Pēdējo impulsu izšķirties V. Munteram deva Anglijas un Francijas diplomātu skaidri saredzamā sabotāža Maskavas apspriedē 1939. gadā. «Taču pēc Anglijas, Francijas un Padomju Savienības sarunu izjukšanas Maskavā pēdējās cerības, ka rietumvalstis atbalstīs mūsu neitralitāti, izgaisa. Mēs palikām vieni.

Bija jāizvēlas. Un tas tika darīts, noslēdzot savstarpējās palīdzības līgumu ar Padomju Savienību, ko pēc kārtas izdarīja Igaunija, Latvija un Lietuva.

Es atzīstos, ka šī izvēle nebija viegla un to noteica toreizējā situācija, kad cita ceļa nebija.» V. Munter personīgi piedalījās savstarpējās palīdzības līguma izstrādāšanā un parakstīšanā Maskavā 1939. gada 5. oktobrī. «Mēs sapratām, ka tas ir pagrieziena punkts Latvijas vēsturē, bet mēs arī sapratām, ka tikai tā var saglabāt latviešu tautu, nodrošināt tai mieru, nepieļaut, lai to aprītu Vācija (ret. — V. S.). Līguma parak-

* Anderson E. Die politische Einstellung Englands zu den baltischen Staaten, 1940—1946. — Zeitschrift für Ostforschung, 1981, № 4, S. 559.

stīšanu tiklab dzimtenē, kā arī ārzemēs uzņēma labvēlīgāk, nekā es biju gaidījis.»

Ekstrēmie latviešu nacionālisti to visu nevar piedot V. Muñteram un saukā viņu par atkritēju. No šovīnistu aprindām Munters tiešām bija «atkritis». Viņš saprata dziļāk, redzēja tālāk un nostājās patriotiskā pozīcijā. Ekstrēmie nacionālisti savā tuvredzībā padevīgi klanījās tautas niknākajiem ienaidniekiem — ģermāņu militāristiem un piekalpoja ar šaujamo ieroci un spalvu visu laiku lielākajam tirānam — Hitleram. Viņi atkrita no latviešu tautas. Likumīgi ir tas, ka vēsture izsyitro tādus no tautas piemiņas.

Latviešu tauta zina, ko dara: tā ceļ nākotnes sabiedrību. Tādēļ tai vajadzīgs miers. Miera alkst visas pasaules tautas. Miers un cilvēces liktenis ir nedalāmi. Jauna kara, šoreiz kodoltermiskā kara, kurinātājiem būtu tikai nedaudz jāpiepūlē sava fantāzija, lai iztēlotos, kā atompekles ugunīs sadegs viņi paši un nebūs, kas uzspauž krustu viņu globālajam kapam.

Grāmatas ievadvārdus gribētu nobeigt ar citātu no V. Muntera «Pārdomu» noslēguma, kurā viņš visai savdabīgi apliecina latviešu tautas izvēlētā ceļa likumību: «Uz brīdi pieļausim, ka pašreizējās Latvijas vietā būtu pirmskara Latvija. Arī tai būtu jāizvēlas starp divām nometnēm — sociālistisko un kapitālistisko. Es nešaubos par latviešu tautas izvēli: tā izvēlētos sociālistisko nometni. [...] Es neslēpju, ka dzimtajā Latvijā ne viss vēl man šķiet tāds, kāds tas varēja būt, kādam tam jābūt un kāds tas noteikti būs padomju dzīves apstākļos. Bet es esmu pārliecināts, ka manas tautas dzīvā spēka saglabāšana, tās aizvien lielāka labklājība, mierīga dzīve un tam nepieciešamās garantijas ir nodrošinātas.»

ROBERTS HEILS

PAR AUTORU

ASV speciālā dienesta virsnieks Roberts Heils darbojās amerikāņu misijā, kas 1919. gada pavasarī uzturējās Liepājā. Liepājā tajā laikā bija patvērusies buržuāziskās Latvijas t. s. pagaidu valdība. Misijas uzdevums bija regulāri ziņot ASV prezidentam V. Vilsonam uz Parīzi, kur tolaik notika sabiedroto Miera padomes apspriedes, par politisko un militāro stāvokli Latvijā, kā arī novērot un atbalstīt K. Ulmaņa valdības, vācu un baltvācu kontrrevolucionārus generāļa R. fon der Golca vadībā.

Roberts Heils savas darbības mēnešos Liepājā rakstīja dienasgrāmatu, kas vēlāk Savienotajās Valstīs piedzīvoja publikāciju. Ieraksti dienasgrāmatā satriec šaurās nacionālistiskās aprindās popularizēto leģendu par buržuāziskās valsts tapšanas periodu un parāda, ka pagaidu valdībai un tās prezidentam Ulmanim bija nožēlojamu marionešu loma imperiālistisko lielvalstu intrigās pret jauno Padomju Krievijas republiku.

Publicējam fragmentus no R. Heila dienasgrāmatas (1919. gada 7. aprīlis — 11. maijs), kas ar nodaļas virsrakstu «Amerikānis 1919. gada notikumos Liepājā» bija ievietota buržuāziskās Latvijas pulkveža un militārā atašeja, okupācijas laikā — latviešu leģiona ģenerālinspekcijas štāba priekšnieka Aleksandra Plensnera atmiņu grāmatā «Divdesmitā gadsimta pārvērtības», kura iznāca 1978. gadā Stokholmā.

Pirmdien, 1919. g. 7. aprīlī.

Pulksten astoņos sasniedzām ieeju Liepājas ostā. Tā kā jūras kartē bija atzīmēti daži kuģu vraki tuvu pie ieejas un dažas bojas, kuru tomēr nebija, tad mēs signalizējām britu vieglajam kreiserim, kas atradās iekšpusē: «Vai ir kādi šķēršļi mūsu iebraukšanai?» «Limijs» signalizēja atpakaļ: «Jūsu iebraukšana akceptēta. Mums nav iebildumu.» Mūsu kapteinis smējās par šo britu iedomības mazo paraugu un savukārt signalizēja viņiem: «Es teicu: šķēršļi (*obstructions*), ne iebildumi (*objektions*).» Pēc tam tūlīt parādījās laiva ar angļu virsniekiem, kas mums parādīja ceļu un bija pati laipnība. Visa šī epizode man likās mazs piemērs, kā Anglija sagādā sev tiklab ienaidniekus, kā draugus.

Noenkurojamies ārējā ostā ap plkst. 8.30. Viņa Majestātes kuģis «Kaledons» ar viceadmirāli Kovantu un divi britu iznīcinātāji novietojušies tieši uz ziemeļiem no mums. Tā ir mākslīgi radīta osta ar gariem jo gariem viļņlauzējiem moliem, lai Liepāju padarītu par vienu no galvenajām krievu Baltijas ostām. Tā arī piemērota šim nolūkam, jo ir vienīgā lielā krievu Baltijas osta, kas pilnīgi brīva no ledus.

Mēs izkāpām malā ap plkst. 9.30 pie tilta, kas savieno veco un jauno pilsētas daļu. Pie latviešu muitas mājas mūs pienācīgi apturēja latviešu muitas ierēdnis, bet sargkareivis tomēr bija vācietis pazīstamajā savas cilts zilganpelēkajā uniformā. Pilsētā patlaban, liekas, ir ģenerāļa fon der Golca galvenais štābs. Viņš ir vācu pretboļševistiskās armijas komandieris šeit. Saka, ka viņa rīcībā esot ap 7000 vīru. Tie ir brīvprātīgie, savervēti uz trim vai četriem mēnešiem. Disciplīna, kā rādās, ir vaļīga. Vienā no iepriekšējām naktīm kareivju padome mēģinājusi rīkot sacelšanos, bet ģenerālis reaģējis ļoti strikti, licis uzstādīt ložmetējus un izsaucis bruņumašīnu. Tā nemiers apspiests jau iedīgli bez asins izliešanas.

Tā ir divaina sajūta — dzīvot zemē, ko okupējuši mūsu cildenie sabiedrotie un nesenie ienaidnieki — vācieši. Bet nav noliedzams, ka labāk šī okupācija nekā tās alternatīva — boļševisms un bads. Nožēlojami, ka vismaz daļa latviešu šos vāciešus sāk uzskatīt par saviem atbrīvotājiem un nō visām pusēm dzirdami jautājumi, kad tad īsti ieradišoties visvarenie sabiedrotie, lai lietas beidzot savestu kārtībā. Tas ir nepatīkams jautājums.

Mēs atradām mitekli Romas viesnīcā — lielā divstāvu ēkā ar laukumu vidū. Istabas kā vācu provinciālajās viesnīcās, plašas un ērtas. Uztura labu tiesu esam apgādājuši paši. Pārtikas preču cenas vietējos tirgos pārmērīgi augstas. Mazs kviešu apalītis maksā 8 vai 10 markas. Līdzīgi augstas citas cenas. Ļaudis žēlojas par neiespējamajiem dzīves apstākļiem, un man liekas, ka tādi tie arī ir. Nauda, saprotams, ir tikai papīra gabali, kam vērtība gandrīz zudusi. Vācu marka vērts 10 centu, vācu rublis — 20 centu, Kerenska vai vecie krievu rubļi — 14 centu. Pēcpusdienu pavadīju viesnīcā, pārrunājot vispārējo situāciju ar plkv. Grīnu²⁶ un Alvinu Devrē. Pēdējais bija vienu gadu zemāk par mani Harvarda likumzinību skolā, tagad majora pakāpē!

Izgāju pilsētā, vienīgi lai nopirktu piešus, galvenajā ielā. Tie vajadzīgi, lai pienācīgi saklikšķinātu papēžus, mazliet stīvi palokoties, kā tas šādās diplomātiskās misijās pieņemts.

Vakarā ienāca divas dāmas, kas runāja angļiski un mekleja palīdzību. Viena bija amerikāniete, otra angliete. Abas bija apprecējušas krievus, un tie nebija rīkojušies gudri. Abas pārtika no savas algas. Angliete pelnīja 900 rubļus mēnesī, strādādama par skolotāju. Bet abas bija galējā nabadzībā un izmisumā. Viņu stāsts man likās kā visu šo apspiesto un nelaimīgo ļaužu žēlabas. Gultā plkst. 10.30, stipri noguris.

Otdien, 1919. g. 8. aprīlī, piecelos vēlu un piedalījos misijas apspriedē plkst. 9.30. Desmitos devos ar pavadoni uz Liepājas tirdzniecības kameru, lai piedalītos konferencē, kurā trīs kungi, kas uzdevās par vācu mežu īpašnieku sabiedrības pilnvarniekiem, centās panākt ASV atbalstu viņu tiesībām. Viņi pacienāja ar tēju un lieliskām kūkām. Es baudīju tās ar patīku un patērēju varbūt vai 10 dolāru vērtībā. Par spīti šādam cienastam es tomēr nospriedu, ka viņi ir tikai vācu viltības ierocis un ka jaunās Latvijas valdības nostāja pret viņiem ir pilnīgi attaisnojama.

Ieturēju azaidu un 2.30 devos pie ministru prezidenta, bet uzzināju, ka viņš atgriezīsies birojā tikai plkst. 4.00. Staigāju pa pilsētu ostas virzienā. Pilsēta nav netīra, nedz arī sevišķi tīra. Tā nav veca, bet arī ne visai jauna. Tā nav gleznaina, tikai necila un neinteresanta.

Atgriezos plkst. četros, un leitnants Stonstrīts ievadīja mani pie Ulmaņa kunga, Latvijas ministru prezidenta.

Ulmaņa kungs ir liels, patukls vīrs ar zilām acīm un

kupliem, pēc amerikāņu paražas uz augšu sasukātiem matiem. Viņš labu tiesu pabijis Amerikā, runā tekoši un izloksnē angļiski. Pēc savas dabas viņš rādās laipns un labsirdīgs. Liekas, ka viņam piemīt humora izjūta un ass prāts. Summējot pirmos iespaidus, varētu teikt, ka viņš ir tāda varena vēriena vīrs, kādu es varu iedomāties Amerikā kā spējīgu administratīvu darbinieku kādā lielā pilsētā vai laucinieciskā pavalstī kā Meinā, varbūt arī ar diezgan bezbēdīgu pieeju dzīvei. Būtu aplami nodoties minējumiem, vai viņam sekmēsies ar jauno republiku, kas tikko sāk veidoties. Bet es domāju, ka lielākā varbūtība būtu tā vīra pusē, kas derības liktu uz «nē». Liekas, ka Krievijā lielākā varbūtība vienmēr ir neveiksmes pusē.

Pēc sarunas ar premjeru mani iepazīstināja ar viņa tieslietu padomnieku²⁷, jaunu, blondu cilvēku glītā dienas uzvalkā. Viņš runāja tikai vāciski, un man vajadzēja pieaicināt Stonstrītu par tulku. Mēs pārrunājām mežu jautājumu, kas ir perfekti vienkāršs, un mēs šķirāties draudzīgi, bet bez sevišķām simpātijām.

Trešdien, 1919. g. 9. aprīlī.

Lietaina diena un bez notikumiem man personīgi, bet neapšaubāmi liela diena jaunās Latvijas vēsturē, jo divpadsmitos pienāca pirmais pārtikas kuģis no Amerikas, atvezdams 1200 tonnas miltu tūlītējai vajadzībai. Mūsu sabiedriskā dzīve dabūja ievērojamu papildinājumu ar pieciem amerikāņu virsniekiem, to skaitā Džonu Hollisteru un kādu Haringtonu no Bostonas un Parīzes. Biju sevišķi priecīgs satikt Džonu. [.]

Lielāko daļu laika pavadīju, tulkodams ļoti komplicētus vācu dokumentus mežu jautājumā. Kā citiem vācu dokumentiem, tā arī šiem vienīgais nolūks ir apslēpt pilnīgi skaidru situāciju, tie ir vācu negodīguma akts.

Ceturtdien, 1919. g. 10. aprīlī.

Bija garlaicīga pēcpusdiena, apskatos velkoņus un diskutēju mežu jautājumu ar ministru prezidentu. Vēlāk apmeklēju britu misiju un vēlreiz konferēju par mežiem ar tieslietu ministru. Satikos arī ar pilnvarnieku Dr. Kacu-Nelsonu. [.]

Piektdien, 1919. g. 11. aprīlī.

Priekšpusdienā sastādīju uzmetumu ziņojumam Miera konferencei. Divpadsmitos apmeklēju Gailiša kungu, ko, nezinādams labāka apzīmējuma, es dēvēju par tieslietu ministru²⁸. Viņš pieaicināja savu ierēdni, kas runā angļiski, un mēs sapratāmies labi. Atgriezās vēlu uz azaidu un pusdienas laika lielāko daļu pavadīju, kodējot un šifrē-

jot telegrammu uz Parīzi. Plkv. Grīns, plkv. Dolejs, majors Devrē, ltn. Stonstrīts un kaprālis Saluins plkst. 5.00 devās uz «fronti», apmeklējot Jelgavu, Tukumu, Bausku.

Sestdien, 1919. g. 12. aprīlī.

Atkal lietus. Plkst. 10.00 gāju uz Smidta kunga biroju, dzēru viņa tēju, ēdu viņa kūkas un reizē stāstīju, ka viņa pretenzijām uz mežiem nav nekāda tiesiska pamata. Domāju, ka viņu nokaitināšu, bet tas nenotika. Taisni pretēji, likās, ka mana argumentācija viņus stipri ietekmējusi, un viņi izteicās, ka būtu ar mieru pat piekāpties, bet es zinu, ka viņi to nedarīs, kamēr vācieši paliek šeit.

Pārējo dienas daļu pavadīju, kodējot un šifrējot telegrammu uz Parīzi. Hollisters un divi viņa kompanjoni, Seldens un Rīzs, aizbrauca, atstājot tikai majoru Brūkingu un ltn. Haringtonu šeit kā vienīgos pārtikas izdalītājus.

Svētdien, 1919. g. 13. aprīlī.

Cetras nedēļas, kopš esmu projām no Kannām, tās liekas kā gadi. Mana pirmā svētdiena Krievijā. Man ir neskaidra nojauta, ka tā bija Lieldienu svētdiena, bet es nezinu. Strādāju līdz plkst. 11, tad ieradās vads kareivju, un mēs pārcēlāmies uz mūsu vasarnīcu. Tā ir liela koka ēka, neglītuma paraugs no ārpuses un ārkārtīgs konglomerāts iekšpusē. Tur ir dažas īsti skaistas lietas, bet lielākā daļa gluži atbaidīgā gaumē. Īpašnieki ir barons un baronese. Es sastapu baronesi, kas bija necila persona. Mums ar Rozentālu ir katram savas klavieres, un labi, ka tā, jo mēs ne viens, ne otrs nespēlējam.

Mēs paēdām azaidu un vakariņas, pārmaiņus ieturēdami maltīti un sargādami savas mantas. Ap plkst. 4.00 es pastaigājos pa pludmali, kas ir skaista un lieliska promenādes vieta liepājniekiem. Normandijā tā būtu Doviļa, Krievijā tā kaut kā iedveš tikai melanoliju. Es varu saprast, kādēļ krievu literatūra ir tāda, kāda tā ir. Pat neliela zemes strēmele liek sajūst bezcerību.

Pirmdien, 1919. g. 14. aprīlī.

Priekšpusdienu pavadīju, diktēdams savu ziņojumu Miera konferencei²⁹ par stāvokli Latvijā. Nedomāju, ka tas ir pilnīgs, un formas ziņā tas nepavisam nav perfekts, tomēr tajā jau redzams progress. Azaidu ieturējam kopā ar Rozentālu. Viņš ir tulks, sarkanmatains, mazs žīds no Čikāgas, «Beloit» absolvents. Man viņš patīk. Viņš ir jautrs, labprātīgs un spējīgs — īpašības, kas ikvienu var aizkustināt. Pēcpusdienā apspriedos ar Gailiša kungu par tiesām un līdzīgiem jautājumiem. [.]

Trešdien, 1919. g. 16. aprīlī.

Pirms vakariņām jaunas ziņas par apvērsumu³⁰. Vācieši iegājuši Latvijas valsts kasē, paņēmuši visu naudu un izdalījuši vācu kareivjiem. Ministru prezidents Ulmanis un citi kabineta locekļi arestēti. Divas latviešu rotas atbrūņotas un internētas. Vācieši šonakt pilnīgi valdnieki Liepājā. Bez šaubām, savu rīcību viņi attaisno, teikdami, ka tā bijusi vajadzīga, lai satriektu boļševismu. Tipiski boši un meļi! Viņu īstais nolūks ir apmulsināt sabiedrotos, nostādot mūs izvēles priekšā: vai nu boļševisms, vai absolūta vācu kontrole, vai sabiedroto karaspēks Krievijā. Es neredzu nekādas iespējas, kā mēs tagad varētu izvairīties no karaspēka sūtīšanas.

Pēc vakariņām apmeklēju britus un runāju ar kapt. Vatsonu³¹. Viņš pilnīgi pievienojās manam ieskatam, ka tas bijis vāciešu īstais nolūks. Atgriezos plkst. 9.00. Diktēju, kodēju un šifrēju ziņojumu uz Kopenhāgenu un Parīzi³². Aiznesu to uz telegrāfa kantori plkst. 10.30. Ielas gandrīz pilnīgi tukšas. Pie pasta kantora durvīm iereibis sargkareivis man uzkliedza: *Hier!*, bet tad, redzēdams manu uniformu, noteica: *O yes* savādā tonī un aizgriezās projām. Es nodevu telegrammu, izteicos ierēdnim, ka tā bija notikumiem bagāta diena, un nācu tūlīt mājās. Pilsētā valdīja pilnīgs miers, bet neviens nezina, kur un kādas liesmas ložņā pa apakšu.

Ceturtdien, 1919. g. 17. aprīlī.

Mākoņains, bet nelīst. Plkst. 9.30 izgāju kopā ar Lēru, lai palīdzētu viņam dabūt nakts atļauju un citas atļaujas no vāciešiem. Mūsu galvenais nolūks, saprotams, bija redzēt un dzirdēt tik daudz, cik vien iespējams. Vispirms mēs gājām uz veco ministriju Lielajā ielā № 10, netraucēti pagājām garām vācu sardzei un uzkāpām augšā, kur atradām visus birojus slēgtus un bez jebkāda norādījuma, kad tie varētu būt atkal atvērti. Izgājuši atpakaļ uz ielas, lasījām uzsaukumu latviešu, vācu un krievu valodā, kas izliktā dažādās vietās pilsētā. Paraksts: «Komiteja Baltijas karaspēka drošībai frontē». Nebija nekāda norādījuma par uzsaukuma autoriem.

Ielās nekā neparasta, atskaitot nelielus ļaužu pulciņus, kas šur tur bija salasījušies pie uzsaukuma. [...] Sargpostei nekur nebija redzami, un nekāds satraukums iedzīvotājos nebija manāms. Neredzējām neko tādu, kas liecinātu, ka iedzīvotāji būtu sašutuši par to, kas noticis.

Aizgājām uz galveno laukumu un nopirkām Liepājas krievu avīzi «Russkoje slovo». «Libausche Zeitung» iznāk

tikai ap plkst. 3.00 p. p., un latviešu valdības oficiozs «Latvijas Sargs» ir apturēts.

No laukuma aizgājām uz komandantūru Kūrmājas prospektā, kur mums norādīja griezties pie policijas Nikolaja ielā. Tur redzējām vairākus vācu virsniekus un ierēdņus, kas ar mums apgājās, man likās, ne visai pieklājīgi. Beidzot nonācām pie kāda leitnanta Meiera, kas izskatījās pēc īsta boša. Viņš mūs nosēdināja pie sava galda, uz kura atradās pistole, pavērsta tieši pret mani, kas mani kaitināja. Pēc īsas sarunas Lērs dabūja norādījumu griezties pie Burharda, Vācijas sūtņa Latvijā, kuru viņš vēlāk arī apmeklēja un dabūja vajadzīgo papīru. Tad viņam bija jāiet uz komandantūru to apzīmogot un atpakaļ uz policiju, lai saņemtu nakts atļauju. Bet tas jau ir cits stāsts. Meiers izteica gandarijumu par notikušo apvērsumu. Aizejot no policijas, man bija vēlēšanās nogalināt visus tur sastaptos vāciešus.

No policijas devos uz britu misiju, kur nonācu ap plkst. 11.00. Mažors Kīnens³³ bija aizgājis uz flagkuģi konferēt ar admirāli. Es sastapu kapteini Džonsonu Vatsonu, kas pastāstīja, ka ministru prezidents, ko viņš pa jokam dēvēja par «vietējo Loidu Džordžu»³⁴, atrodoties blakusistabā un vēloties mani sastapt. Es, protams, piekritu, un Vatsons mani ieveda iekšā.

Mūs saņēma Ulmanis un vēl divi latvieši. Ulmanis acīm redzot bija stipri satriekts un sāpināts. Es, zināms, izteicu viņam personīgi savu līdzjūtību. Gandrīz pirmie viņa vārdi bija: «Jā, kā jūs domājat, kas vainīgs?» Es atbildēju tik diplomātiski, cik varēju, ka nepārzinu lietas visā pilnībā un ceru, ka viņš varēs man precīzi pastāstīt, kas īsti noticis. Viņš tad arī nodeva šādu ziņojumu:

Visu šo nedēļu vācieši ar šādu vai tādu ieganstu vairākkārt atbruņojuši latviešu sardzes, vienā vai divos gadījumos arī pamatoti, kad latviešu karavīri no «frontes» ieradušies ar ieročiem, kas saskaņā ar kārtības uzturēšanas nolīgumiem starp latviešiem un vāciešiem viņiem pilsētā nebijis atļauts. Bet īstais trācis, pēc viņa domām, sācies pagājušo svētdien, kad divi vācieši Kara ostā sākuši apšaudīt latviešu sargpostenus pie štāba ēkas. Vācieši apcietināti, bet dežūrvirsnieks tos pēc pusnakts atbrīvojis (kaut kāda iemesla dēļ, ko es nesapratu). Trešdienas rītā ap plkst. 11.00 vācu zaldāti Kara ostā pieprasījuši, lai latvieši tos divus vīrus atbrīvo, lai gan tie jau bijuši atbrīvoti. Saprotams, latvieši to vairs nav varējuši izpildīt. Tad vācieši, pēc viņu pašu ziņojuma, notvē-

ruši dažus latviešus par «ķīlniekiem» un atklājuši uguni uz štāba ēku ar 20 ložmetējiem. Par to es izteicu izbrīnu, bet Ulmaņa kungs apgalvoja, ka patiešām bijuši ne mazāk par 20. Krituši divi latviešu karavīri un vairāki ievainoti.

Viņš. (Ulmanis) kā parasti gājis uz mājām azaidā un ap plkst. 4.00 devies atpakaļ uz savu biroju (viņa runas stundas ir no plkst. 4.00 līdz 6.00 p. p.). Drīz pēc tam, kad viņš izgājis no savas mājas, viņš saņēmis brīdinājumu, ka viņa kabinets gāzts, viņa biroji apķīlāti un baltvāci meklējot viņu pašu. Vēlāk viņš uzzinājis, ka Valtera kungs³⁵ bijis jau arestēts. Viņš pats sasniedzis britu misiju un dabūjis patvērumu tajā īsu brīdi pirms tam, kad ēkas priekšā parādījušies baltvācu sargposteņi.

Pabeidzis stāstu, Ulmanis paņēma rokā Publiskās drošības komitejas oficiālo komunikē un memorandu. Viņš teica, ka tajā minētie apvainojumi, it kā viņa valdība izdarījusi pārāk stingras rekvizīcijas, esot netaisni. Pilnīgs absurds esot tas, ka viņš it kā slēdzis Lietuvas robežu. Imports no Lietuvas esot ierobežots vienīgi ar lietuviešu, ne latviešu likumiem. Zālītis³⁶ un Goldmanis³⁷, viņš teica, esot lojāli cilvēki un Goldmanis turklāt arī konservatīvs. (Kā vēlāk uzzināju, apsardzības ministrs Zālītis ar plkv. Grīnu bija apmeklējis fronti un agrā priekšpusdienā palicis mazā lauku stacijā ārpus Liepājas.)

Es uzklāusīju ar simpātiju visu, ko Ulmanis stāstīja, bet pats valdīju mēli, vienīgi šad un tad palūdzot kādu paskaidrojumu vai papildinājumu viņa stāstā.

Izteicis savu sakāmo, viņš pievērsās nākotnes jautājumam un vaicāja, ko, pēc manām domām, darīšot sabiedrotie. Es teicu, ka tas ir jautājums, par kuru man var būt tikai minējumi, — tāpat kā viņam pašam. Es liku viņam skaidri saprast, ka es personīgi nevaru darīt neko vairāk kā tikai ziņot faktus uz Parīzi un gaidīt direktīvas. Tāpat plkv. Grīns, ja viņš būtu klāt, nevarētu darīt neko vairāk kā dot ieteikumus, un nav nekādas drošības, ka viņa ieteikumus Parīzē pieņemtu. Skaidrs ir, ka izcelt šeit krastā kaut vienu sabiedroto karavīru būtu tāds solis, kas sabiedrotos iesaistītu krievu politikā, un tam varētu būt tik tālejošas sekas, ka par to varētu lemt tikai augstie šefi — kungi Vilsons, Loids Džordžs u. c. Bet arī viņi nevarētu to darīt bez pilnīgas apspriešanas. Ulmanis tad teica kaut ko par desanta karaspēku, kas varētu nākt no britu kuģiem. Vatsons iebilda, ka labākā gadījumā viņi varētu izcelt krastā ne vairāk par 400. Mēs abi

bijām vienādos ieskatos, ka izcelt malā jebkādus spēkus būtu veltīgi, atskaitot neparedzētus ārkārtējus gadījumus, ja mēs nevarētu izcelt tik daudz karaspēka, lai pateiktu fon der Golcam: «Vācieties ārā, mēs tagad pārņemsim vadību.» Liekas, ka Ulmanis saskatīja šādas argumentācijas loģiku.

Tajā brīdī pie Ulmaņa ienāca divi latvieši, acīmredzot bijušie virsnieki, domājams, lai pārrunātu lietas ar savu bijušo šefu. Mēs ar Vatsonu piecelāmies, un Vatsons izveda mani cauri nelielam vestibilam citā istabā un iepazīstināja ar diviem pretējās puses pārstāvjiem, kas nezināja par Ulmaņa klātieni zem tā paša jumta, tāpat kā viņš neko nezināja par tiem. Sie vīri bija barons Boks un barons Ungerns, pēdējais — krievu kara flotes bijušais virsnieks, vienmēr vēl uniformā. Viņi bija ieradusies, lai satiktos un sadarbotos ar pirmo Līvenu³⁸, kas komandē kādu pretboļševistisku krievu vienību šīnī frontes daļā.

Abi, kā vēlāk uzzināju, bija baltvāci, bet pilnīgi rusofili, gluži nevāciski, ja arī ne pretvāciski politikā. Mēs sarunājāmies franču valodā. Barons Boks teica, ka tā esot tīrā laime, ka Ulmanis un viņa kabinets gāzts. Ulmanis, pēc viņa domām, esot boļševiks savā sirdī, un tāds, bez šaubām, esot Zālītis. Nevarot uzticēties nevienam latvietim. Viņi esot drošsirdīgi karavīri, bet visi negodīgi naudas lietās un gluži nekompetenti politikā. Boks runāja no sava redzes viedokļa kā latviešu bijušais lendlords un darba devējs. Latvijas nākotnes jautājuma atrisinājums, pēc barona Boka domām, būtu praktiska autonomija Krievijas vadībā.

Es teicu, ka pašreizējos apstākļos Krievija nevarētu būt nekāds sabiedrotais. Viņš izsaucās: «Kā, vai tad jūs nerēķināties ar Deņikinu un Kolčaku!» Es teicu, ka es nevērtēju šo džentlmeņu nopelnus par zemu, bet viņiem rokas patlaban pilnas ar boļševismu, bet šeit nepieciešams tūlītējs atrisinājums Latvijai. Uz to viņš neko konkrētu neatbildēja, bet teica vienkārši, ka esot arī Krievijas baltvāci. Vēl īsu brīdi parunājušies, mēs atvadījāmies, un es atgriezos azaidā. Nolēmu satikt majoru Kīnenu, kad viņš būs atgriezies, un pēc tam sastādīt, kodēt un šifrēt plašu ziņojumu uz Parīzi.

Tikko biju pabeidzis visu, kad ienāca plkv. Dolejs, kas kopā ar plkv. Grīnu un citiem tikko bija atgriezies no frontes. Viņi tikai nupat uzzinājuši, kas noticis. Es devos ar plkv. Doleju uz staciju, kur atradu visus mūsu ļaudis un līdz ar viņiem ģenerāli Misiņu³⁹, Latvijas armijas

štāba priekšnieku ltn. Fogelmani⁴⁰, mūsu sakaru virsnieku un latviešu ziņnesi un šoferi. Divi baltvācu kareivji jau bija mēģinājuši arestēt ģenerāli Misiņu un pārējos latviešus, bet plkv. Grīns viņus paglābis un vēlāk nogādāja mūsu vasarnīcā Amerikas ērgļa aizsardzībā. Un šeit viņi bauda mūsu diplomātisko neaizskaramību.

Es stāstīju notikumus plkv. Grīnam un plkv. Dolejam. Majors Kīnens ieradās plkst. 4.30. Viņš bija ļoti uztraukts un runāja par huņņiem gluži tā, kā būtu runājis pirms gada Rietumu frontē. Viņš pats tikai nejaušības dēļ paglābies, lai netiktu iejaukts visā šajā intrigā. Liekas, ka viņš bija aicināts uz tēju pie baroneses Manteifeles⁴¹, baltvācu sievietes, kuras dēls «inscenējis šo izrādi». Vienīgi Ulmaņa ienākšana misijā, meklējot patvērumu, atturējusi viņu no apsolutā apmeklējuma, kas acīmredzot bijis domāts tā, lai parādītu, ka viņš it kā solidarizējas ar vācu lietu. Viņš domāja, ka britu iznīcinātāju ienākšana Kara ostā un latviešu munīcijas kuģa «Saratova» izvilksana ārpus vācu sniedzamības robežām pasteidzinājusi lietas par dažām stundām. Kad Kīnens aizgāja, bija jau pāri sešiem.

Vakariņas plkst. 8.30. Isi pirms vakariņām runāju ar plkv. Grīnu. Es teicu, ka man liekas, ir tikai divas iespējas sabiedroto rīcībai Latvijā: 1. samierināšanās ar pilnīgu vācu domināciju un 2. sabiedroto okupācija ar pietiekami lielu karaspēku, t. i., vienu vai divām divīzijām. Pulkvedis domā, ka ir vēl trešā iespēja — kompromiss: izveidot latviešu spēkus tā, lai tie spētu paši sevi aizstāvēt. Bet arī tas prasītu sabiedroto personālu šeit un, domājams, sabiedroto instruktorus, iespējams, pat kādu angļu vai amerikāņu diktatoru vai militāru gubernatoru. Pēc mana ieskata, tas prasītu mēnešus, ja ne gadus, par cik tas vispār iespējams, kamēr vācieši var nostiprināties īsā laikā. Plkv. Grīns domā, ka vāciešiem ir trejādi nolūki: 1. apkarot boļševismu, 2. uzturēt vācu ietekmi Austrumos un 3. uzturēt kaujas gatavībā labas armijas kodolu Vācijas nākotnes vajadzībām.

Vēlu vakarā plkv. Grīns un Dolejs ieaicināja mani pie sevis, un mēs apspriedāmies par fon der Golcu — kā veco vīru piespiest atklāt savas kārtis. Bija priekšlikums pieprasīt no viņa rakstveida paskaidrojumu par baltvācu rīcību, aizskarot latviešu ģenerāļa (A. Misiņa — *Red.*) personu mūsu klātienē, vai arī pieprasīt, lai netraucē ģenerālim un citiem bēgļiem nokļūt uz kāda no sabiedroto kuģiem. Es domāju, ka piemērota būtu pirmā, varbūt

arī otrā rīcība, kaut gan tā daudz mazāk atbilstu mūsu nodomam.

Glūži mierīga diena. Mēģināju rakstīt politisku dienasgrāmatu, kas izklausās vairāk pēc galma dāmas aizkuļišu hronikas. Bet kā jūs varat pacelt farsu par kaut ko ļoti aishilisku? Plkv. Grīns pavadīja lielāko dienas daļu pie admirāļa, bet neizpaua apspriedes rezultātus. Admirālis sers Valters Kovens un divi leitnanti bija uz tēju, bet admirālis visu laiku bija ļoti noslēgts, un es ar viņu netiku pat iepazīties. Nekādu politisku notikumu. [.]

Sestdien, 1919. g. 19. aprīlī.

Mierīga diena. Latviešu pretuzsaukumus baltvāci plēs nost. Pēcpusdienā gāju pastaigā uz ziemeļiem no upes, bet neredzēju nekā interesanta. Nekādu ziņu par jauno valdību.

Lieldienu svētdienā, 1919. g. 20. aprīlī.

Nekā jauna. Pilsēta pilna ar baltvāciem, ievērojama karaspēka kustība. Pēcpusdienā franči izkāpa krastā. Vatsona kungs no britu Ārlietu ministrijas bija pie mums. Vienojāmies ar britiem par mūsu politiku attiecībā uz fon der Golcu. Kodēju un šifrēju visu dienu.

Vakarā apmeklēju Burhardu, vācu emisāru, saprotams, darišanu vizītē. Viņš bija ļaunprātīgi saldens pret mums. Viss ir lielā saspīlējumā.

Pirmdien, 1919. g. 21. aprīlī.

Strādāju visu priekšpusdienu, skatot cauri pēdējo dienu politisko vēsturi. Pusčetros gāju ar plkv. Grīnu uz ostmalu, kur mēs sameklējām spēcīgo dzelzs velkoni «Eba». Tas drosmīgi pārvarēja ostas nelielos viļņus un noveda mūs pie franču iznīcinātāju flotiles flagkuģa, kur kapteinis Brisons pieņēma mūs savā nelielajā kabīnē kuģa priekšgalā. Kabīnē atgādināja vairāk Parīzes dzīvokli nekā kuģa telpu. Kapteinis bija francisks līdz pirkstu galiem un šarmants. Viņš izrādījās ļoti informēts šejienes politikā, bet viņa uzskats nespiedās daudz tālāk par palamu «netīrie boši». Bet tas ir saprotams.

Atpakaļ vasarnīcā uz tēju. Visu vakaru pavadīju nomodā, gaidīdams plkv. Grīnu, kas ieradās plkst. 2.30 ceļā no britu iznīcinātāja, kur bija konferējis ar Grantu Vatsonu, Ārlietu ministrijas vīru.

Otrdien, 1919. g. 22. aprīlī.

Liela konferenču diena. Plkv. Grīns un plkv. Dolejs bija satikušies ar ģenerāli fon der Golcu plkst. 11.00, dzirdējuši viņa pilnīgu stāstu par to, kas noticis, un dabūjuši viņa faktisko atzišanos, ka visa afēra notikusi, atklāti

ignorējot viņa autoritāti. Viņš lūdzis sabiedroto priekšlikumus. Pusdivos notika apspriede, uz kuru ieradās britu admirālis sers Valters Kovens ar diviem palīgiem, britu militārās misijas šefs majors Kīnens, Grants Vatsons no Ārlietu ministrijas, vecākais franču flotiles virsnieks kapteinis Brisons ar vienu palīgu, plkv. Grīns un plkv. Dolejs no mūsu misijas un majors Brūkings no Pārtikas administrācijas. Es sēdēju un klausijos, būdams tulka kapacitātē — vajadzības gadījumam —, un novēroju viņus visus ar gluži dabīgu ziņkāri. [.]

Pēc apm. stundas, pavadītas ļoti apvaldītās diskusijās, sapulce vienojās pieprasīt no fon der Golca:

1. Atcelt Manteifelu un Pfeiferu (Pfeiffer), vainīgo baltvācu un vācu vienību komandierus, no viņu posteņiem un piespriest viņiem citu sodu, kāds būtu nepieciešams.
2. Novietot latviešus atpakaļ Kara ostā.
3. Vainīgās vienības tūlīt izsūtīt ārā no Liepājas.

Papildus pievienoja ziņojumu, ka pēc tam, kad šīs prasības būs izpildītas, sabiedroto pārstāvji ieteiks savām valdībām, lai tās atbalsta tikai tādu Latvijas valdību, kurā būtu taisnīgi pārstāvētas visas partijas pareizos samēros.

Sēde beidzās plkst. 3.00, visi rādījās atviegloti un apmierināti.

Plkst. 6.00 no Kopenhāģenas ieradās plkv. Solberts, vēl viens Hudzonas auklējums, lai mūsu ziņojumu aizvestu uz Parīzi. Arī viens britu izlūkošanas dienesta kapteinis no Berlīnes bija devies šurp lidmašīnā, kad saņēmis ziņu par šejienes notikumiem. [.] Latvijā, kā viņš teica, galvenās briesmas patlaban nav vācu dominācija, bīstamākais ir frontes sabrukums un boļševisms.

Trešdien, 1919. g. 23. aprīlī.

Strādāju visu dienu, lai sagatavotu vajadzīgo materiālu, ko plkv. Solbertam aizvest uz Parīzi. Plkv. Grīns un plkv. Solberts vakarā vēlreiz izdaria spiedienu uz fon der Golcu. Cik saprotu, viņš ir diezgan viegli apvārdojams. Šorīt izlikti paziņojumi, ka Borkovskis būs sarunu vedējs latviešu lietās līdz tam laikam, kad jauns militārs direktorāts būs nodibināts. Saka, ka to veidošot plkv. Balodis, latviešu līderis, un firsts Livens, prokrieviskais baltvācietis. Pēdējais latviešiem visnepieņemamākais no visiem baltvāciem, bet viņš ir caur un cauri lielkrievisks un iestāsies par Latvijas iesaistīšanu krievu varas laukā, tiklīdz šis lauks būs pieejams. Garantēta Latvijas autonomija Krievijas ietvarā būtu arī vienīgais īstais atrisinā-

jums, ko es varu saskatīt. Bet es šaubos, vai latviešus varēs piedabūt tādām ieskatam.

Vēlēšanas Igaunijā 66% sarkanas. No otras puses ziņas, ka Viļņa atņemta bolševikiem. Grūti ieturēt līdzsvaru visā šīnī sajukumā. [.]

Piektdien, 1919. g. 25. aprīlī.

No rīta runāju ar Ulmani vienatnē par viņa politiku zemes un finansu jautājumos. Plkst. 2.00 visu sabiedroto pārstāvju apspriedē. Kapteinis Brisons no frančiem, admirālis, majors un Grants Watsons no britiem un abi mūsu pulkveži. Es biju viens no četriem jaunākajiem virsniekiem, kas piedalījāties klusēdami. Tika nolasīta fon der Golca vēstule, kurā viņš ziņoja, ka Manteifels atteicies no komandiera posteņa. Tad izvirzījās jautājums par Ulmaņa nostāju, ja viņš atgūtu varu. Nolēma parādīt ministru prezidentam mūsu vēstuli, kurā bijām ziņojuši fon der Golcam, ka sabiedrotie neatbalstīs Latvijā tādu valdību, kurā nebūtu taisnīgi pārstāvēti visi iedzīvotāju elementi pareizos samēros. Es tad attiecīgi ienesu viņam minēto vēstuli (viņš bija blakus istabā) un lūdzu viņu ienākt pēc stundas ceturkšņa, lai to apspriestu. Īsu brīdi pirms viņa ienākšanas majors Kīnens saņēma telegrammu. Tā bija no Spā⁴², un tajā bija teikts, ka augstākā kara padome devusi vāciešiem rīkojumu atjaunot Pagaidu valdību. Radās ļoti dramatiska situācija, kad admirālis lūdza Ulmani uz dažām minūtēm iziet laukā, kamēr mēs apspriedzam svarīgu telegrammu. Premjers, saprotams, paklausīja. Tika nolemts par telegrammu viņam nestāstīt, bet uzzināt, kā viņš rīkotos, ja būtu aicināts atpakaļ par valdības galvu. Es ieaicināju viņu iekšā, un viņš atkal apsēdās, lai visvareno sabiedroto priekšā uzņemtos smagu pārbaudi par saviem nākotnes nodomiem. Visumā es domāju, ka tā bija vāja prezentācija no viņa puses. Liekas, ka viņam nav ieskata par uzdevumu, kas viņam priekšā. Viņš vienkārši atkārtu jau zināmo par vācu tirāniju, par baltvācu neloyalitāti, par bolševisma briesmām — bez noteiktas idejas, kā cīnīties ar šīm grūtībām. Protams, viņš vēlas sabiedroto palīdzību, ko, pēc manām domām, viņš arī pelna. Bet viņš neaptver, ka pat sabiedrotie nevar padarīt neatkarīgo Latviju par harmonisku politisku vienību un ka to var vienīgi viņa paša visaugstākā politiskā izveicība. Sākumā viņš izteica stingru mājienu, lai mēs ievestu savu karaspēku šeit, bet, redzēdams, ka tādām aicinājumam nav atsaucības, viņš teica, ka būtu ar mieru, ja tas nepieciešams, uzņemt baltvācu pārstāvību savā

kabinetā, bet tam vajadzētu būt tādām baltvācietim, kas viņam pieņemams, lai kabinetā būtu mērķtiecīga vienība. Viņš apsoliya sabiedrotajiem sava uzsaukuma kopijas pirms tā publicēšanas, atgriežoties savā valdības postenī, tāpat arī iesniegt mums jaunā ministru kabineta sarakstu.

Pārrunājot militāro situāciju, viņš bija bērnišķīgs. Viņš domā — ja sabiedrotie dotu viņam ieročus un ietērpu, viņš dažās nedēļās varētu sakomplektēt latviešu armiju ar 8000 vīriem un tā būtu pietiekami liela, lai aizstātu 20 000 vācu karavīru šeit.

Bez tam viņš teica, ka lietas kļūšot vieglākas, kad Rīga būšot ieņemta. Plkv. Grīns jautāja, kas tad Rīgu ieņemšot, ja ne vācieši, un šis jautājums viņu galīgi samulsināja. Es vēlējos, lai admirālis runātu ar viņu tēvišķīgi, norādot viņa uzdevuma ārkārtējo svarīgumu, bet viņš to nedarija, un nelaimīgais vīrs tika atlaists kā jauns students no mutvārdu pārbaudījuma — *nobis examinatus vix satisfecit*⁴³.

Apspriede nolēma paziņot fon der Golcam, ka mēs paskaidrosim saviem gūstekņiem, ka viņi ir brīvi tūlīt. Nav droši zināms, cik drīz fon der Gols saņems ziņu no Spā.

Apspriede beidzās plkst. 6.00. [.]

Sestdien, 1919. g. 26. aprīlī.

Publiskās drošības komiteja jeb, pareizāk, pagaidu ministru prezidents Borkovskis paziņoja jauno kabinetu. Par premjeru minēts Niedra, latvietis un labs pilsonis, luterāņu mācītājs no Vidzemes, bijis boļševiku arestā un aizbēdzis. Bet viņš nav Liepājā, un liekas, ka neviens īsti nezina, kur viņš atrodas. Kabinets ir tikai uz papīra no 4 baltvāciem un sešiem konservatīviem latviešiem. Tas tomēr pārstāv cilvēkus, kas jāsamerina.

Sabiedroto pārstāvju apspriede plkst. 7.00 p. p. Trūkst admirāļa, kas jau no rīta aizkuģojis projām ar baumām, ka boļševiku flote tikusi ārā no Kronštates. Jauns uztraukums sakarā ar to, ka no Berlīnes atbraucis Noskes kungs⁴⁴ ar pavadoņiem automobiļos.

Apspriedē amerikāņu un britu domas asi dalījās. Kīnens un Grants Vatsons domāja galvenokārt par mūsu prestižu un uzvaru pār bošiem, plkv. Grīns bija vairāk noraizējies par latviešu valdību sakarā ar fronti. Šķiet, ka ne viens, ne otrs uzskats nav perfekts, bet Kīnens kļūst smieklīgs ar saviem izlēcieniem par huņņiem, un Granta Vatsona uzskati arī nav pārāk noderīgi šobrīd. [.]

Otrdien, 1919. g. 29. aprīlī.

[.] Daudz baumu. Arvien vairāk pierādās, ka fon der Golcs dziļi iejaukts kombinācijās. Stāsta, ka viņš piektdien teicis Borkovskam: «Sestdien iebrauc Noske, gādājiet, lai tad būtu gatavs kabinets.» Kabinets ir tīrā mašīnraksta lieta. Pēcpusdienā ieradās Niedra un teica, ka neviens nekad neesot griezies pie viņa ar aicinājumu uzņemties premjera pienākumu. Viņš nekad to neesot kārojis. Viņš ir patīkams vecs lauku draudzes mācītājs ar kuplu bārdu zem labsirdīgām acīm. [.]

Pēc vakariņām iegriezies pie majora Kīnena. Viņš stāstīja, ka Ulmanis saņēmis no Borkovska vēstuli ar atvainošanās un paziņojumu, ka Ulmanis atkal ir brīvs. Man tā likās liela augstprātība — turēt vīru 12 dienas ieslodzītu un tad piesūtīt viņam mazu atvainošanās vēstulīti.

Trešdien, 1919. g. 30. aprīlī.

Ulmanis, Valters, Niedra un Vankins⁴⁵ visu dienu cīnījās savā starpā par jauno kabinetu, bet nepanāca vienošanos. Plkv. Grīns vakarā aizgāja pie Kīnena un Granta Vatsona un nopūlējās ar tiem, bet bez redzama panākuma. Baumas par asiņainu dumpošanos Durbē, pa ceļam uz Jelgavu.

Ceturtdien, 1919. g. 1. maijā.

[.] Rīta pusē ieradās Ulmanis un Niedra, katrs atsevišķi, un plkv. Grīns nosūtīja Niedram vēstuli, izskaidrodams pašreizējās situācijas prasības, kā viņš tās saskata. Pēcpusdienā Lērs to aiznesa Niedram, bet liekas, ka tā neko daudz nav panākusi, un situācija rādās bezcerīga. Mēs esam noteikti sašķēlušies ar britiem, kuri ir daudz vairāk par Ulmani un raugās uz Spā, ka tur izvilks viņus cauri. Varbūt, ka tā arī notiks, bet, pēc amerikāņu domām, tā būtu liktenīgi gausa dziedniecība. [.]

Piektdien, 1919. g. 2. maijā.

Rīts pagāja debatēs par Igauniju un Somiju. Pa vidu ienāca Lasmaņa kungs⁴⁶ un lūdza mūs sasaukt visu partiju pārstāvjus, lai nodibinātu kabinetu, gluži pamatoti aprādīdams, ka ne viens, ne otrs no abiem kabinetiem nepavisam neesot populārs. Pēcpusdienā ienāca latviešu Tautas padomes⁴⁷ cilvēki, mēģināja ievilkt mūs ķildā ar vāciešiem un runāja slikti par Niedru. Sodien ieradās arī lietuviešu ģenerālštāba pulkvedis un pastāstīja mums, kādā veidā nokļūt Kauņā, kas ir 140 jūdžu attālumā un sasniedzama divās vai trijās dienās.

Vakarā ar pulkvedi un Gēdu⁴⁸ apmeklējām Ulmani.

Sestdien, 1919. g. 3. maijā.

No rīta pavadiju Gēdu uz franču torpēdkuģi «Dinuā» un apmeklēju kapteini Brisonu, kas bija ļoti sirsniņš. Kad atgriezās, priekšā bija baltvācu delegācija, kas bija ieradusies plkv. Grīna aicināta, lai noklausītos lietderīgu jaunu ziņu, ka viņi ir neglābjami reakcionāri. Tur bija viens vecs prūsis, vārdā Reisners, ko es nekad neaizmirsīšu. Viņš bija stūrgalvis no sākuma līdz beigām. Sliktajiem zēniem tika dots laiks līdz plkst. 10.00 šovakar, lai sakārtotos un pieņemtu principus, kas izteikti mūsu vēstulē Niedram. Plkst. 9.30 viņi pienācīgi ieradās, Samsons un Reisners — Baltvācu nacionālās komitejas, Borkovskis un Burkevics — jaunā «kabineta» vārdā. Liekas, ka beidzot piedzims kompromisa kabinets. [.]

Pirmdien, 1919. g. 5. maijā.

Skaista diena. Priekšpusdienā apmeklēju Grantu Vatsonu uz «Veloksa». Parādīju viņam pēdējo baltvācu korespondenci, kurā viņi atturīgi norāda, ka neesot piedalījušies 16. aprīļa notikumos. Viņš izteica savu pretīgumu un teica, ka apbrīnojot plkv. Grīna pacietību. Viņš domāja, ka sabiedrotajiem vajadzētu parādīt vienotu fronti, bet viņam personīgi liekoties, ka baltvāci esot nelabojami un mums vajadzētu nogaidīt, lai Spā atjauno Ulmaņa kabinetu. Grūtības, saprotams, ir ar pārtiku. Esmu pārliecināts, ka mūsu cilvēki neļaus izmantot to par politisku spēlietu ilgāku laiku, kamēr vairāk vai mazāk nevainīgi cilvēki cieš badu.

Plkst. 8.00 Ulmanis satikās ar baltvāciem un mērenajiem latviešiem. Plkst. 11.00 Melvils, Samsons un Iršiks ienāca pie mums, dzēra mūsu portvīnu, ēda mūsu kūkas un pastāstīja mums par sanāksmi. Izrādās, ka tā bijusi apmierinoša noskaņas un temperamenta ziņā, bet neauglīga panākumu ziņā.

Otrdien, 1919. g. 6. maijā.

Plkst. 1.00 sabiedroto pārstāvji sanāca uz apspriedi. Grants Vatsons bija ļoti ķildīgs un noraidošs. Brisons piedalījās diskusijās vislabākajā franču stilā, loģiski, skaidri un izpalīdzīgi.

Apspriedē nolēma griezties pie baltvāciem un latviešiem un piedraudēt viņiem ar ekskomunikāciju (te, liekas, domāta sabiedroto atbalsta atraušana kā vieniem, tā otriem — *tulk.*), ja rītdien līdz pusnaktij nebūs valdība sastādīta. Plkv. Grīns uzrakstīja vēstuli, izteikdams apspriedes noskaņojumu. Es uzmetu atteikšanās rezolūciju, kas baltvāciem jāpieņem, un abas nosūtījām Melvilam —

Baltvācu nacionālās komitejas prezidentam. Baltvāci apspriedās divas stundas un beidzot paklausīgi padevās visos punktos. [.]

Trešdien, 1919. g. 7. maijā.

[.] Tēja plkst. 5.00, uz kuru ieradās ne vien misijas locekļi, bet arī visi pārējie amerikāņi Liepājā, franču vecākais flotes virsnieks Brisons ar savu palīgu, majors Kīnens un Ulmaņa kungs. Ulmaņa kungs ar vislielāko nopietnību mums pastāstīja, ka nekad nav bijis labi būt par ministru prezidentu. Neatkarīgi no šī vērtīgā atziņuma viņš man likās sīkumains un neracionāls.

Ceturtdien, 1919. g. 8. maijā.

Spoža diena, bet tā tomēr nav nekādas valdības dzimšanas diena Latvijā. Plkst. 2.00 notika sabiedroto pārstāvju apspriede, kurā nolēma, kapteiņa Brisona vārdiem runājot, pārcirst tiltus un paziņot Ulmaņa kungam, ka viņš vairs nav ministru prezidents. Valsts kuģis tādēļ ir pilnīgi bez vadības, kaut vai tikai nominālas. Apspriedē plkv. Grīns atklāti un asi, un, pēc manām domām, gluži pamatoti kritizēja britu Ārlietu ministriju Grantā Vatsona personā. Vatsons ir visai vājš un nenoteikts cilvēks, kaut gan inteligents.

Miltu izdališana sākās pusdienas laikā, un to, visiem par apmierinājumu, uzņēmās Liepājas pilsētas valde.

Piektdien, 1919. g. 9. maijā.

Vēl vienmēr nav valdības. [.]

Sestdien, 1919. g. 10. maijā.

No rīta ieradās Niedras kungs un paziņoja, ka viņš veido pats savu kabinetu ar nolūku atbrīvot Rīgu. Šī viena mērķa labad viņš gatavs ignorēt Ulmani un pašus sabiedrotos. Viņš runāja gandrīz kā fanātiķis ar visistāko patriotismu. Nekas tamlīdzīgs nekad nav piedzīvots no Ulmaņa cilvēkiem. Ulmanis, kā pulkvedis saka, kārtos savas zemes lietas kā sviesta un olu veikalu. Lai kāda mūsu oficiālā attieksme pret Niedru, es nevaru neapbrīnot veco garīdznieku. Acīm redzami viņš ir drošsirdīgs kā lauva. Viņš saka, ka viņš varot ieņemt Rīgu. Pēc tam viņam vienalga, cik gadu cietumā par to būtu jāpavada.

«Latvijas Avīzē» publicēta gara Niedras vēstule, kurā pateikts, kādēļ viņš nevarot pievienoties Ulmaņa kabinetam. Viņš runājot Zemnieku padomes vārdā, bet trīs Zemnieku padomes pārstāvji vēlāk ienāca pie mums un teica, ka tā tas neesot. Bet tam jau nav nekādas nozīmes. Vakarā pasludināts Niedras kabinets, ne gluži bez līdzības otram kabinetam: 5 latvieši un 4 baltvāci — Vankins,

Sokolovskis, fon Brimmers, Mutovics, Ansbergs, Smits, Kupčs, Svarcs. Tas ir noteikti labā spārna un daudziem būs nepieņemams. Tas tomēr var noturēties līdz Rīgas krišanai. Ar trim nedēļām vajadzētu pietikt, ja vācieši paliek. Šo pēcpusdienu pilsētā valdija satraukums sakarā ar to, ka vācieši bija paziņojuši, ka, nevarēdami iztapt sabiedrotajiem, viņi ir gatavi aiziet tiklab no Latvijas, kā no Lietuvas. Tas, protams, nozīmē boļševismu tieši līdz Polijas un Austrumprūsijas robežām. Var jau būt, ka tas ir tīrais blefs. Varbūt Niedras kabinets spēs vāciešus paturēt. Viss ir tik nenoteikti. Es domāju, ka vāciešu aiziešana ir tikpat — vai varbūt drusku vairāk — iespējama kā viņu atteikšanās parakstīt miera noteikumus.

Vācu štābs vakarā piesūtīja paziņojumu, ka viņi nevar uzņemties atbildību par amerikāņu virsnieku dzīvībām, ja tie publiski parādītos uniformās — tik agresīva ir vāciešu noskaņa. Vēstulei ir šāds saturs: «Sakarā ar miera noteikumu radīto uztraukumu vācu militārajās aprindās dodam padomu nerādīties publiski uniformā. Vācu virspavēlniecība noraida jebkādu atbildību. Ģenerālkomandas vārdā ģenerālštāba šefs, majors Hagemans.» [.]

Svētdien, 1919. g. 11. maijā.

Spoža diena. Saiņojos un gatavojos aizbraukšanai.

Niedras kabinets publiski paziņots. Nekā jauna, izņemot paša garīdznieka paziņojumu, ka viņi gaidot tikai vēsti no Berlīnes un Rīga tikšot ieņemta.

Mēs izbraucām plkst. 5.30 speciālā otrās klases vagonā uz Jelgavu. [.]

Drīz pēc mūsu ierašanās Priekulē pie mums pienāca vācu virsnieks un teica, ka viņam esot pavēlēts aizliegt mums doties uz Jelgavu vai uz fronti. Lērs piezvanīja Hagemanam, kurš šo pavēli apstiprināja. Štābs nevarot uzņemties atbildību par mūsu drošību vācu kareivju vidū un nekādā gadījumā nevarot atļaut mums doties uz Jelgavu. Tā mums vajadzēja samierināties un turpināt ceļu, nonākot ap plkst. 7.00 ritā Saulos.

VOLDEMĀRS BASTJĀNIS

PAR AUTORU

Voldemārs Bastjānis (1884—1967) buržuāziskajā Latvijā līdz 1934. gada 15. maija apvērsumam bija viens no sociāldemokrātu partijas līderiem. Piedalījies 1905. gada revolūcijā. Maskavā studējis ekonomiku. Pirmā pasaules kara laikā iesaistījās latviešu bēgļu aprūpē. Atgriezies 1920. gada pavasarī, aktīvi iekļāvās sociāldemokrātu partijas darbā. Bija deputāts visās četrās Saeimās, vienlaikus arī Rīgas pilsētas domnieks. Savas partijas centrālkomitejā bija labējo uzskatu pārstāvis, kas tiecās pēc sadarbības ar pilsoniskā centra partijām. Daudzus gadus bija partijas Saeimas frakcijas prezidija loceklis un orators saimnieciskajos jautājumos. Sociāldemokrātu labējo aprindu līderu Paula un Klāras Kalniņu izvirzīts, kļuva par Rīgas strādnieku centrālās slimokases direktoru rīkotāju. 1926. gada beigās M. Skujenieka tā sauktās kreisās valdības laikā bija finanšu ministrs. Pēc tam līdz Ulmaņa apvērsumam atkal darbojās Saeimas budžeta komisijā, bija pat tās priekšsēdētājs. 1934. gada maija apvērsuma dienās tika ieslodzīts koncentrācijas nometnē Liepājā. Pēc tam Bastjānis atteicās no politiskās darbības.

Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā bija Tautas valdības Finanšu ministrijas Saimniecības departamenta direktors un pārstāvis Latvijas bankas padomē, vēlāk strādāja Finanšu tautas komisariātā.

Okupācijas laikā V. Bastjānis palika Latvijā un 1944. gada rudenī atstāja dzimteni. Miris Bostonā.

Publicējam fragmentus no V. Bastjāņa atmiņu grāmatas «Demokrātiskā Latvija», kas iznāca 1966. gadā Stokholmā.

VEIKALNIECISKIE LĪGUMI UN KORUPCIJAS SĀKUMS

Jau Tautas padomes darbības beigu posmā un Satversmes sapulces vēlēšanu laikā Latvijā klīda baumas, ka Kārļa Ulmaņa valdībā nav kārtības. Kad sanāca Satversmes sapulce un piešķīra K. Ulmanim tālākas pilnvaras palikt valdības priekšgalā, tad ievēlēja arī «lūgumu un sūdzību» komisiju, kuras uzdevums bija uzklaut tautas domas, pārbaudīt valdības darbību un par to informēt Satversmes sapulci. Tiklīdz šī ziņa kļuva plašākai publikai zināma, tūlīt sāka ienākt šinī komisijā daudz sūdzību par valdības izšķērdīgo un noziedzīgo darbību valsts saimniecības laukā.

Sūdzību iesniedzēji rakstīja, ka dažādu valsts iestāžu augstākie ierēdņi, bet sevišķi K. Ulmaņa un J. Blumberga vadītās Apgādības ministrijas Ārējā departamenta kungi Latvijas armijas un latviešu tautas apgādāšanas nolūkos ar dažādām nepieciešamām precēm slēdzot ar ārzemju firmām valstij neizdevīgus līgumus un ņemot kukuļus. Vai Satversmes sapulcei tas esot zināms, un kas tiekot vai tikšot darīts, lai šādas nebūšanas novērstu un vainīgos ierēdņus sodītu?

Ka iesniegtās sūdzības ir pamatotas, par to lūgumu un sūdzību komisija nešaubījās, tādēļ tā sava enerģiskā priekšsēža zv. [zvērīnātā] advokāta Voldemāra Zāmuēla (sen.)⁴⁹ vadībā sāka rīkoties. Par tautas nemieru un sūdzībām zināja arī valdība. Tā pasteidzās iecelt savu revīzijas komisiju un dažas visneglītākās lietas nodevusi savas komisijas pārbaudei. Rezultātā valdība jau dažus ierēdņus bija sodījusi, atlaižot no amata, un dažus, nododot arī tiesai. Likās, ka tas darīts ne tik daudz nebūšanu novēršanai kā acu apmānīšanai. Sak', mēs jau savus trūkumus paši zinām un tāpēc arī esam spēruši vajadzīgos soļus. Citiem te nav ko iejaukties. Bet Satversmes

sapulces lūgumu un sūdzību komisija domājusi citādi un nopietni ķērusies pie valdības aparāta pārbaudes.

Komisija savu sastāvu sadalījusi vairākās grupās un katrai grupai uzdevusi revidēt noteiktas ministrijas. Apgādes ministrijas Ārējā departamenta revīziju, grūtāko no visām, uzņēmis V. Zamuels pats un pieprasījis no valdības izsniegt komisijai, resp., viņam, pārbaudei visus šīs ministrijas un departamentu līgumus, kas slēgti ar ārzemju firmām.

Jau saņemot V. Zamuēla pieprasījumu pēc līgumiem un valdības lēmumiem, resp., ministru kabineta protokolliem, ministru prezidenta kancelejas vadītājs tūlīņ noteicis: diezin, vai tā lieta tā ies, jo tas nozīmētu valdības revīziju. Un lieta negāja arī. 1920. g. 15. okt. komisija saņēmusi min. prezidenta K. Ulmaņa rakstisku paziņojumu, ka lūgumu un sūdzību komisija esot «pilnvarota revidēt valdības iestādes, bet ne kabinetu», tādēļ viņš noraidot prasību par visu līgumu un visu kabineta protokolu izdošanu. Vajadzības gadījumā rādīšot un došot tikai atsevišķas lietas un atsevišķus valdības lēmumus. Konfliktis bija neizbēgams.

V. Zamuels, protams, ar noraidošu atbildi nav apmierinājies, bet, turpinot pasākto Apgādes ministrijas revīziju, iesniedzis Satversmes sapulces prezidijam attiecīgu ziņojumu, ka valdība traucē komisijas darbu, neizsniedzot tai visus pieprasītos un vajadzīgos materiālus. Tā kā citu steidzamu jautājumu apspriešanas dēļ novembra pirmajās dienās bija paredzēta ārkārtēja Satversmes sapulces sēdes sasaukšana, tad lūgumu un sūdzību komisija nolēmusi steidzināt revīzijas darbus ministrijās un par rezultātiem sniegt ziņojumu jau šini ārkārtējā sanāksmē. Tas nolemts tādēļ, ka valdības iestāžu, sevišķi Apgādes ministrijas Ārējā departamenta, pārbaude rādījusi lielu valsts līdzekļu šķiešanu un skaidri redzamu kukuļu ņemšanu.

Satversmes sapulces 9. nov. sēdē lūgumu un sūdzību komisijas priekšsēdis Zamuēls sniedzis savu revīzijas ziņojumu par neizdevīgiem līgumiem un neprātīgo līdzekļu šķiešanu, ko min. prez. K. Ulmanis 23. nov. sēdē centies atspēkot, nenoliedzot korupciju un kļūdas. Pēc tam uzstājušies arī Satversmes sapulces locekļi, gan asi un nesaudzīgi valdību kritizējot (kreisais spārns), gan arī to tikpat sirdīgi aizstāvot (labais spārns). Atreferēt visu garo un komplicēto V. Zamuēla ziņojumu nav iespējams, bet, lai lasītājs gūtu lielāku skaidrību un varētu pats spriest,

sniegšu īsumā šo ziņojumu, sakoncentrējot to ap galvenajiem jautājumiem pa atsevišķām kontingentu un priekšmetu grupām.

a) Linu pārdošana un preču iepirkšana.

V. Zāmuels ziņo, ka Rīgā parādījies H. A. Fortingtons, kas uzstājies par kādas jaunas un nepazīstamas Londonas bankas «The National Metal and Chemical Bank, Ltd.» pārstāvi, kas vēlēties pirkt Latvijas linus un apgādāt Latviju ar miltiem un dažām citām precēm, iepērkot tās Anglijā. Kaut gan Linu monopola vadītājs A. Šķipsna un Apgādes ministrijas Ārējā departamenta direktors P. Brenners bijuši pret H. A. Fortingtona priekšlikumiem, izrādījies, ka šim kungam ir cieši sakari ar valdību, jo notikušas apspriedes ar H. A. Fortingtonu. Tajās piedalījušies min. prezidents K. Ulmanis, viņa kabineta locekļi Z. Meierovics⁵⁰, J. Blumbergs⁵¹ un arī angļu pulkvedis S. G. Talents⁵². Acīmredzot bez tiri saimnieciskiem jautājumiem tur apspriesti arī citi, domājams, politiskas dabas jautājumi. Dzirdēts tai laikā, ka H. A. Fortingtons varot būt palīdzīgs mūsu valsts *de jure* atzīšanai no Anglijas valdības puses, un tāpēc ar viņu vestas sarunas.

Neskatoties uz A. Šķipsnas un P. Brunnera iebildumiem un protestiem, ar H. A. Fortingtonu, resp., viņa «The National Metal and Chemical Bank, Ltd.», K. Ulmanis noslēdzis plašu, varētu teikt, ģenerālapjoma līgumu par it kā visu Latvijas viena gada linu ražas pārdošanu viņam ar «lombardēšanas tiesībām», t. i., Latvijas valdība sūtīs linus uz Londonu H. A. Fortingtonam bez jebkādiem iepriekšējiem noteikumiem un cenu nolīgumiem, un H. A. Fortingtona banka tos pārdos, kad atradīs tirgu par labvēlīgu. Latvijas valdībai viņš tad maksās jeb norēķināsies par dabūto cenu, paņemot sev 5% komisiju par pārdošanu. Sis pats līgums arī nosaka, ka Latvijas valdība sava karaspēka apgādei un iedzīvotājiem vajadzīgās preces iepirks caur H. A. Fortingtona banku un maksās par to 7,5% provīzijas.

Uz šī līguma pamata H. A. Fortingtonam nosūtīti divos paņēmienos 24 vagoni linu. Linu cenas mainījušās, krītot no 400 angļu mārc. par tonnu pat līdz 300 un vēl zemāk. Norēķini neesot sniegti, vismaz laikā ne, tāpēc arī par zaudējumiem pilnīgas skaidrības neesot. Linu monopols lēsis tos uz vairākiem desmitiem miljoniem Latvijas rubļu. [...] Sie H. A. Fortingtona līgumi bijuši ārkārtīgi sarežģīti, un 1920. g. novembrī, kad sniegts ziņojums, tie vēl nebija galīgi nobeigti.

Bez linu pārdošanas, kā jau minēju, H. A. Fortingtons uzņēmies arī dažādu preču un pārtikas apgādi kara resoram un iedzīvotāju vajadzībām. Cik un kādu preču iepirkts, isti nav zināms, bet, pamatojoties uz attiecīgo kara resora nopratināto ierēdņu ltn. Mangas un v. ltn. Griķa izteicieniem, «preces bijušas pārmērīgi dārgākas un mazvērtīgāka labuma nekā brīvā tirgū». Tie paši kara resora ierēdņi arī norādījuši, ka preču cenas bieži pat divkārtšotas un pirktas arī tādas preces kā «melnā tabaka», kas mūsu apstākļiem nemaz nav piemērotas. Preces par daudziem miljoniem vēl guļot noliktavās kopš 1919. g. un gaidot Latvijas naudas (Latv. rubļa) kursa krišanu, lai tās varētu pārdot. Zaudējumi esot ļoti lieli, un pagaidām neesot iespējams tos aprēķināt.

Pēc H. A. Fortingtona bankas provizoriska aprēķina, uz 1920. gada 8. okt. banka esot nopirkusi preces par 391.700 angļu mārc., kurām jāpieskaitot latviešu pārstāvja Bīmaņa pirtās, bet bankas apmaksātās preces par 102.000 angļu mārc., kas iztaisa jau 493.000 angļu mārc. Bez tam vēl paliekot nenoskaidrotas Bīmaņa vai bankas pirtās preces par 180.670 angļu mārc., pavisam kopā ap 674.370 angļu mārc.

Pēc Apgādes ministrijas ierēdņa Grīnberga izteiciena, minētās preces esot tik dārgas tāpēc, ka Bermonta laikā vajadzējis municiju un karavīru apģērbus, kurus bez H. A. Fortingtona, resp., viņa bankas, vidutājības neesot bijis iespējams iegādāt. Tāpēc bijis jāņem arī šīs dārgās preces.

Cik miljonus rubļu uz šīm precēm nāksoties zaudēt, tos nemaz neesot iespējams pagaidām noteikti aprēķināt. Pēc lūgumu un sūdzību komisijas priekšsēža un ekspertu provizoriskiem aprēķiniem, zaudējumi uz H. A. Fortingtona līgumiem būšot: uz linu pārdošanu ap 33 milj. Latvijas rubļu, bet uz iepriekš minēto preču piegādi — vismaz 92 milj. rubļu, kas kopā dod 125 milj. rubļu, vai, pārrēķinot pēc vēlāk noteiktā kursa (viens lats — 50 Latv. rubļu), — 2.500.000 latu.

Tālāk V. Zāmuels ziņojis Satversmes sapulcei, ka bez minētā H. A. Fortingtona, resp., «The National Metal and Chemical Bank», valdība vēl slēgusi veselu rindu līgumu ar citām ārzemju firmām un bankām par rudzu un kviešu miltu, cukura, veļas, zābaku, karavīru apģērbu, lauksaimniecības mašīnu, izkapšu, automobiļu riepu un citu preču iepirkšanu un ieviešanu Latvijā. Līgumu bijis daudz un noteikumi dažādi. Daži līgumi nav pildīti, kaut gan avansi

jau iemaksāti. Pret dažiem ievēdumiem, piem., izkaptim, pretim solītas teļu ādas, pie kam nav bijis skaidrs — jēlas vai žāvētas, kuru cena dažāda.

Kā jau redzējam pie H. A. Fortingtona iepirkām precēm, arī šinī gadījumā V. Zāmuels no lūgumu un sūdzību komisijas puses, pamatojoties uz ekspertu un liecinieku atsauksmēm, norāda uz preču augstajām cenām, samērā zemo kvalitāti un bojājumiem, kas kopsummā radījuši valstij miljoniem rubļu lielus zaudējumus. Pie zaudējumiem par precēm jāpieskaitot vēl 1.700.000 rubļu lielle zaudējumi par septiņiem līgumiem, kas cēlušies no tā, ka valdības pārvestā nauda gulējusi bez procentiem ārzemju firmās vai bankās, rēķinot no pārveduma dienas līdz izmaksai par pirktajām precēm.

Kad pret šo zaudējumu ministru prezidents ceļ iebildumu, ka tas nav zaudējums, jo nauda pārvesta uz ārzemēm kā akreditīvs, resp., izlietošanai pēc vajadzības, un ka par tādiem pārvedumiem procentus nemēdzot rēķināt, V. Zāmuels tam piekrīt un no šīs samērā niecīgās summas (34.000 latu) ierēķināšanas zaudējumos tūlīņ atsakās.

Savilkuši visus šos preču pirkšanas zaudējumus par vienpadsmit līgumiem, Satversmes sapulces lūgumu un sūdzību komisijas eksperti aprēķinājuši tos uz 31,4 milj. rubļu, un, pieskaitot tiem vēl 43,9 milj. rubļu lielus zaudējumus uz dažiem linu pārdošanas līgumiem ar citām grupām, dabūjam 75,3 milj. rubļu. Atvelkot no tiem V. Zāmuela atzītos procentu zaudējumus 1,7 milj. rubļu, paliek ap 74 milj. rubļu jeb 1,5 milj. latu liels neapstrīdams zaudējums no tirgošanās ar ārpus H. A. Fortingtona stāvošām grupām. Kopā ar H. A. Fortingtona zaudējumiem (2,5 milj. latu) tas dod jau 4 milj. latu lielus zaudējumus.

Nopratinātie armijas apgādes darbinieki, pulkvedi Dambīti⁵³ ieskaitot, liecinājuši, ka viņiem piegādātās preces, piem., rudzu un kviešu milti bijuši pilni tārpiem. Cenas par cukuru, kakao un citām koloniālpēcēm bijušas pārāk augstas samērā ar Rīgas brīvā tirdzniecībā pastāvošām cenām. Ja šo dārdzības pārmaksu un zaudējumus par sabojātām un nederīgām precēm pieskaitītu klāt, tad zaudējumi būtu vēl lielāki. Tos precīzi aprēķināt vairs neesot iespējams, bet, aptuveni rēķinot, V. Zāmuels min kādus 80 milj. rubļu, kas dotu 1,6 milj. latu.

Saskaitot visus šos zaudējumus kopā, mēs dabūtu 5,6 miljonus latu.

b) Lokomotīves, vagoni, sliedes.

Starp daudziem līgumiem, ko valdība slēgusi ar dažādām Amerikas un Eiropas firmām, ir arī daži, kas slēgti ar kādu Ņujorkas mazpazīstamu firmu «International Corporation». Citi ar šo firmu slēgtie līgumi mazāk nozīmīgi, starp tiem arī neizpildīti, bet viens, kas slēgts par dzelzceļu materiālu piegādi 25 milj. dolāru apmērā, ir ļoti raksturīgs valdības līgumu slēgšanas paņēmieniem un radījis lielus zaudējumus — 450.000 dolāru apmērā. Tas arī izsaucis lielas runas un pārrunas tautā un Satversmes sapulcē.

Par šī līguma slēgšanu un tālāko norisi Satversmes sapulces lūgumu un sūdzību komisijas priekšsēdis V. Zāmuels saka, ka jau gadu atpakaļ par šo līgumu izplatītas ziņas, ka Amerikā noslēgts gaužām izdevīgs līgums par 100 lokomotīvu, 7.500 vagonu un 62.000 tonnu dzelzceļa sliežu piegādi. No visām minētām mantām vairāk kā gada laikā gan nekas vēl neesot saņemts, un vai vispār kaut ko saņemšot, tas maz ticams, kā to varot spriest pēc Latvijas tirdznieciskā pārstāvja Amerikā K. Ozola liecības, kuru Zāmuels nolasa. Tā skan:

«No šī, 1920. gada es biju par Latvijas tirdzniecības pārstāvi Amerikā.. Pirms manas aizbraukšanas uz Ameriku man nekas netika ziņots par sarunām un līgumiem, kādus valdība slēdz Amerikā. Par kontrakta slēgšanu ar «International Corporation» es dabūju zināt no Rīgas laikrakstiem. Kā no laikrakstiem, tā arī no dažādām Amerikas solidām firmām es dabūju zināt, ka Latvijas valdība pirkusi visādus dzelzceļu materiālus no «International Corporation», kādēļ griezoz Ņujorkā pie «City Bank», kur izrādījās, ka valdība jau bija uz šī līguma pamata izmaksājusi kompānijai 450.000 dolārus pēc ordera, nepieprasot nekādu attiecīgu dokumentu, jo orderī tas nav bijis minēts. Tūliņ pēc tam tika telegrafēts uz Rīgu Latvijas valūtas nodaļai, ka firma «International Corporation» nedroša, kādēļ ieteicu tūliņ izbeigt naudas darīšanas ar firmu. Vēlāk banka man no jauna deva padomu telegrafēt valdībai, lai mani autorizētu (šeit: pilnvarotu — *red.*) caur advokātu aizstāvēt valdības intereses. Telegrafēju par to uz Londonu Latvijas sūtnim Biseniekam un uz Parīzi arī sūtnim Grosvaldam, kuriem ir valdības telegrammu atslēga, bet uz divām savām telegrammām atbildi nesaņēmu. Tā kā līgums noslēgts ar šaubīgu firmu — «International Corporation» —, kurai pašai lielāku naudas summu nav un kura nevar ar saviem līdzekļiem iepirkt līgumā paredzēto preci, tad maz cerības, ka valdība sa-

nems līgumā paredzēto preci.. Lokomotīves, kuras «International Corporation» bija domājusi pirkt priekš Latvijas, nopirka igauņu valdība.»

Savās vēstulēs Ozols vēl piemetina, ka minētā «International Corporation» neesot reģistrēta nevienā oficiālā Amerikas tirdzniecības informācijas reģistrā, kur tiekot ievietotas visas solidas organizācijas. Tirdzniecības aprindās šī kompānija neesot pazīstama. Ņujorkā tai pat neesot sava kantora, bet tā mitinoties kādā mazā un netīrā Karlsona filmu kantora istabā.

Ko par šo lietu saka min. prez. K. Ulmanis? Ozola kunga minētos faktus par 450.000 dolāru iemaksu viņš apstiprina, piezīmējot, ka šī firma esot gan jauna. Līgumā minētās lokomotīves un citi dzelzceļu materiāli Latvijai bijuši ļoti vajadzīgi, un «International Corporation» apsolījusi tās ļoti lēti nopirkt kādā ūtrupē, kas Amerikā esot parasts. Bet, tā kā firmai pašai nav bijusi nauda iemaksai, tad valdība to devusi, jo solītas lētas preces. Pati valdība cerējusi visa pirkuma samaksai — 25 milj. dol. — noslēgt ārējo aizņēmumu, bet tas nav pagaidām izdevies. Kāpēc līgums slēgts ar jaunu un nedrošu firmu, to K. Ulmanis nesaka. Tāpat viņš nekā nesaka, kāpēc nav Ozolu informējuši par šo līgumu, kad Ozols taisni kā tirdzniecības pārstāvis uz Ameriku sūtīts.

Gluži neticams izklausās K. Ulmaņa teiciens, ka 450.000 dolāri jeb 70 milj. Latv. rubļu taču neesot pārāk liela iemaksa tik lielai dzelzceļu materiālu iegādei. Ka nekas nav saņemts un nauda nosviesta tikpat kā zemē, to viņš nesaka. K. Ulmanis gan norāda, ka nenācies viegli to naudu iemaksāt, jo liekas nekad neesot bijis. Bet kāpēc tad steidzās maksāt? Pie tam jaunai, nepazīstamai firmai un bez jebkāda nodrošinājuma! Tikai tāpēc, ka cerējuši uz izdevīgu pirkumu? To darījuši piedzīvojuši valstsvīri. Šķiet, ka ar tik naivu «pasaciņu» nevienu piemānīt nevar. Protams, aiz visas šīs lietas, ko nu ar izdomātu pasaciņu grib segt, slēpjas ļoti reālas un taustāmas lietas, par kurām dalībnieki klusē.

K. Ulmaņa valdības ilggadīgais satiksmes ministrs T. Hermanovskis 1920. g. vasarā piepeši atkāpās no amata, viņu nodeva tiesai un notiesāja. Vai tas nebija saistīts ar šo dzelzceļu materiālu pirkumu vai ar Jankeļa Kleina materiāliem? Un, ja bija, tad lai atļauts jautāt, vai T. Hermanovskis bija īstais vainīgais? Vai aiz viņa kā «grēkāža» muguras neslēpās kāds cits vai citi, kas izgāja sveikā? [.] Kā tad nu viņš varēja kļūt par galveno

vainīgo? Lai kā tas arī nebija, 450.000 dolāru, resp., 70 milj. rubļu vai 1,4 milj. latu lielo zaudējumu valstij neviens neatmaksāja.

c) Norvēģijas siļķes.

Siļķu apgādes lietā, par ko žēlojās iedzīvotāji, norādot, ka no Norvēģijas atvestas nederīgas un smirdošas siļķes, V. Zāmuels sniedza samērā īsu un vienkāršu ziņojumu. Viņš nav sūdzējies par to, ka valdība pirkusi un atvedusi dārgas un nederīgas siļķes, bet gan norādījis, ka siļķu apgāde radījusi valstij 80.696.000 rubļu vai 1.614.000 latu lielus zaudējumus tāpēc, ka ar 13 kuģiem atvestās 104.564 mucas siļķu vajadzējis bojāto mucu dēļ Rīgā pārkravāt, kas savukārt radījis 350 mucu lielu iztrūkumu, jo daļa siļķu sabojājušās. Siļķu pārdošana esot ļoti gausa un varot zaudējumus palielināt, ja siļķes vēl vairāk bojāšoties.

Valdībai pārmests, ka siļķes vestas ar dārgiem norvēģu kuģiem tai laikā, kad Latvijas kuģi ārzemju ostās stāvējuši bez darba un varējuši braukt par daudz lētāku maksu.

K. Ulmanis atbildēja, ka siļķes pirktas tādēļ, ka pēc tām ir bijusi liela vajadzība. Tās pirktas no Norvēģijas valdības par pieņemamu cenu uz 5—6 gadu ilgu nomaksu. Tik izdevīgus noteikumus citas valstis, piem., Polijā un Austrijā, neesot dabūjušas, bet Vācijai dots lētāk tāpēc, ka tā varējusi Norvēģijā deponēt 20 milj. norvēģu kronu kā drošību. Siļķu pārdošana gan esot gausa, bet to pasteidzināšot.

Par šo siļķu lietu man bija izdevība runāt ar prof. A. Aizsilnieku⁵⁴, kas savukārt bija runājis ar mūsu goda konsulu Norvēģijā Vanagu. Pēc Vanaga paskaidrojuma, Latvijas Apgādes ministrija pasūtīnājusi lielu daudzumu siļķu, bet, kad noskaidrojies, ka siļķes var dabūt uz 5—6 gadu kredītu, tad pasūtīnājums stipri palielināts, laikam pat divkārtots cerībā lielu daļu pārdojot uz Krieviju un labi nopelnīt. Pa to laiku arī krievi uzzinājuši, ka Norvēģijā var dabūt siļķes, un tās arī pasūtījuši. Nu Latvijas pasūtījums izrādījies par pārspīlēti lielu, bet bijis jāņem.

Nosūtot siļķes pārbaudītas, tās bijušas labas, bet kuģos pārāk cieši sablīvētas, jo mīnu dēļ kuģi uz Latviju ne labprāt braukuši. Vedot siļķes cietušas, daudzām mucām notecējis sāļjums. Pieņemot siļķes, mucas nav pārbaudītas un sāļjums [nav] atjaunots. Noliktavu trūkuma dēļ mucas palikušas uz krasta saulē (jūnija mēnesī), un tās

galīgi samaitājušās un smirdējušās. Tad laikam arī notikusi bojāto mucu pārkravāšana, un, protams, radies zaudējums, jo sabojātās silķes vajadzējis iznīcināt. [.]

d) Vecauces Jankelis Kleins un Kutiskers.

Jankelis Kleins jeb Vecauces «ķēniņš» un Kutiskers bija divi ļoti veikli un izmanīgi žīdi, kuri 1919. gada rudenī, kad vācu armija (bermontieši) dzīti ārā no Latvijas, atradušies viens Vecaucē, otrs laikam Rīgā, Jelgavā vai Liepājā, skaidri nezinu, jo paskaidrojums tas nav minēts. Visiem zināms, ja kādai armijai piepeši un steidzīgi jāatstāj sava apmešanās vieta, kur tā ilgāku laiku atradusies, jāpamet un jāatstāj uz vietas arī daudzas un dažādas vērtīgas mantas, kuras līdzī aizvest nevar. Šādā stāvoklī nonākuši arī vācieši Kurzemē 1919. gada rudenī.

Zināms arī tas, ka vācu armija Latvijā ieradās ne tikai karošanas, bet arī laupīšanas nolūkos un tādēļ visur, kur apmetās, centās iegūt un piesavināties pēc iespējas vairāk mantu. Šajos nolūkos tie būvēja pieveddzelzceļus meža materiālu un citu mantu izvešanai, ierīkoja un pārņēma no iedzīvotājiem nepieciešamās darbnīcas, mašīnas un citas ierīces kopā ar darbnīcu un dzīvojamām ēkām. Savām gaisa spēku vajadzībām tie Auces tuvumā ierīkoja angārus, kas dārgi izmaksāja un, armijai bēgot vai steidzīgi pārvietojoties, nebija līdzī paņemami.

Protams, ka, karaspēkam aizejot un pametot daļu mantu, it īpaši pārtikas līdzekļus, notiek laupīšanas un atstāto kara mantu piesavināšanās, bet tas iespējams ar sīkām, paņemamām un aiznesamām mantām. Darbnīcas, lokomotīves, vagonus, sliedes, namus un dažādas citas ierīces aiznest nevar. Tās paliek uz vietas, un tur pastāvošās valsts varas, resp., pašvaldības un valdības iestāžu, pienākums aizgājušās armijas atstātās mantas pievākt un reģistrēt, lai vēlāk noskaidrotu, ko ar tām iesākt. [.]

Izrādījās, ka, bermontiešu karaspēku no Kurzemes aizzenot, tas savās galvenās apmešanās vietās atstājis daudz un dažādu mantu, bet Latvijas valsts iestādes, it īpaši Iekšlietu ministrija par tām nav interesējusies, neko nebija reģistrējusi, bet visu atstājusi dieva ziņā. Tad radušies daži uzņēmīgi privāti cilvēki. — Jankelis Kleins un Kutiskers —, kas sapratuši vācu karaspēka atstāto mantu vērtību un steigā meklējuši ceļus un līdzekļus, kā šīs mantas padarīt par savām, lai tad kā īpašnieki ar tām rīkotos, resp., par dārgu naudu tās pārdotu īstajam īpašniekam — Latvijas valstij, iedzīvotos naudā un kļūtu par bagātiem cilvēkiem.

Abi šie veiklie vīri, sevišķi Vecauces Jankelis Kleins, saprot, ka kļūt par vācu karaspēka pamestās mantas īpašnieku nav tik viegla lieta. Vajadzīgi taču kādi pierādījumi vai labi sakari ar attiecīgiem valdības ierēdņiem, kas palīdzētu šīs lietas kārtot, iekams nav par vēlu, valdība neatjēdzas un nepaņem šīs mantas par valsts īpašumu, kādas tās patiesībā ir. Uz ātru roku tiek meklēti un arī sadabūti fiktīvi līgumi par mantu pirkšanu no vācu armijas un līgumu slēgšanu pat Berlīnē. Lietas bija aizgājušas tik tālu, ka valdības iestādes sāka .. tirgoties, atpērkot no tiem par dārgu naudu vācu armijas atstātās un nelikumīgi piesavinātās mantas. Lieta nogāja līdz pilnīgam absurdam. Satversmes sapulces izmeklēšanas komisijā ieradās Tirdzniecības un rūpniecības ministrijas ierēdnis, kuram ministrija bija uzdevusi vācu armijas atstāto un Jankeļa Kleina «pārņemto» mantu lietu noskaidrošanu, un pāziņoja, ka viņš esot arī Jankeļa Kleina pārstāvis un pilnvarnieks! Tas bija inženieris Kaulēns. Viņam nu vajadzēja aizstāvēt valdību pret J. Kleinu un J. Kleinu — pret valdību. Skaidrs, ka viņš aizstāvēja to, kas viņam vairāk maksāja, un tā, protams, nebija valdība.

Tādā ceļā Jankelis Kleins īsā laikā kļuva bagāts vīrs un pats «savu īpašumu» vērtējis uz 5 milj. zelta rubļu, resp., 12,5 milj. latu, ja zelta rubli saskaņā ar tā tīrā zelta vērtību (0,774 g) pielīdzinām vismaz 2,5 latiem ar tīro zelta vērtību 0,290 g. Patiesībā šie 5 milj. zelta rubļu ir vairāk nekā 13 milj. latu. [..] Kutiskers gan pievācis daudz mazāk pamesto kara mantu, bet par to uzsācis tirgošanos ar valdību, pārdodot tai lielos daudzumos «it kā» Vācijā iegūtās karavīru drēbes un apavus un arī Liepājā rekvizētos, jau sapuvušos konservus.

Ko par šīm Jankeļa Kleina un Kutiskera lietām saka ministru prezidents K. Ulmanis? Atbildot uz lūgumu un sūdzību komisijas pārmetumiem un apvainojumiem valdībai, viņš 1920. gada 23. novembra Satversmes sapulces sēdē paskaidro:

«Es nevaru piekrist tam, ka mans uzdevums ir glābšana, un sevišķi tāpēc, ka citu uzdevums arvien ir bijis gluži pretējais. Ja mēs gribam apspriest jautājumu sakarā ar Jankela Kleina lietu Vecaucē, tad mums vispirms jāapskata tie apstākļi, kādi pie mums toreiz pastāvēja. Pērnajā gadā Tirdzniecības un rūpniecības ministrija varēja iegūt Vecaucē mantas .. jāsaka, ka tās iegūt mums bija ļoti vēlams. Priekš tam mums bija jārēķinās ar apstākli,

ko mēs varam un ko mēs nevaram. Pērn mums bija divas izdevības šos ipašumus iegūt: paņemt mantas, «vācu karaspēkam aizejot», ar spēka palīdzību vai nopirkt viņas par naudu. Man jāsaka, ka tomēr ne viens, ne otrs nebija iespējams. Ar spēku mēs to nevarējām dabūt, un par naudu mēs nopirkt tās nevarējām aiz tā vienkāršā iemesla, ka viņas mums nebija.

Tad pie mums griezās Vecauces iedzīvotāji un toreizējais Vecauces vecākais, ziņodams, ka būtu ļoti vēlams, ja mantas paliktu uz vietas. Ja mēs paši tās mantas iegūt nevarējām, tad mums bija jādod iespēja šīs mantas nopirkt vietējiem iedzīvotājiem, un ja mēs attiecīgo atļauju nebūtu devuši, tad mantas būtu aizvestas projām, jo vagoni priekš tam jau stāvēja. Viena daļa no tām jau tika aizvesta. Ar atļaujas izdošanu mēs tagad esam panākuši, ka liela daļa no šīm mantām nav aizvestas un ir palikušas pie mums. Bija iespējams arī otrs — tas, ka varēja piedzīvot Vecauces ietaises un iestādes to pašu likteni, ko piedzīvoja Jelgavas pils un ģimnāzija (nodedzinātas — *aut.*). Tad mums it nekā nebūtu. Tagad šīs mantas palikušas tikpat kā veselas mūsu zemē, tikai jālūkojas uz to, lai nosacījumi uz šo mantu iegūšanu būtu izpildīti un šīs iestādes varētu kalpot savam mērķim un izpildīt savus uzdevumus.

Reiz valdība bija devusi savu atļauju mantas iegādāties, vai tad varētu būt nopietna runa par to, ka pusgadu vai gadu vēlāk izdevīgos apstākļos valdība šos solījumus lauztu tāpēc, ka lieta grozās ap dažiem miljoniem naudas? Reiz bija pamats un iemesls atļauju dot (nebija jau ne iemesla, ne pamata — mantas piederēja Latvijas valstij! — *aut.*), tad mēs nevaram izlietot tagad stāvokli, lai atceltu grūtā brīdī slēgtu līgumu, jo tas nesaietas ar taisnības un patiesības apziņu, kura jau tā lielā mērā pa kara laiku tikusi satricināta.»

Pie šī ministru prezidenta paskaidrojuma par Jankeli Kleinu jāpiezīmē, ka tas nesaskan ar patiesību. Tas skaidri būs redzams no tālāk citētās lūgumu un sūdzību komisijas locekļa J. Celma runas un viņa priekšā celtiem armijas virspavēlniecības komisijas dokumentiem, kad pēc Ulmaņa atbildes mēs pie tiem nonāksim.

Beidzis savu paskaidrojumu par Jankeli Kleinu, ministru prezidents pāriet uz Kutiskera lietu un saka tā:

«Šī Kutiskera lieta ir viena no tām, kuras sākums meklējams jau mūsu pastāvēšanas dienās. Toreiz decembra mēnesī no tirdzniecības un rūpniecības ministra ir tikusi

dota atļauja, saistīta ar zināmiem nosacījumiem, lai Kutiskers iegūtu par savu īpašumu tās mantas, kuras toreiz sauca par savām vācu kara valde. Uz šīs atļaujas pamatā, kura bijusi saistīta ar nosacījumiem, arī tā galīga noteikšana uz šo mantu izpārdošanu paliek valdībai. Kutiskers šīs eksportiestādes materiālus ieguvis par savu īpašumu.»

Tad Ulmanis turpina:

«Pagājušajā vasarā radās valstij liela vajadzība pēc tām mantām, un daudzas ministrijas arī gāja un sāka šīs mantas lietot. Vajadzēja noskaidrot, kā lietas stāv un kas patiesībā īpašnieks, kam tās pieder. Līdz tam laikam nebija cēlušās nekādas šaubas par to, ka ministrija ir devusi atļauju mantas pirkt. Mums bija vēl otrs iemesls, kādēļ mums vajadzēja par mantām dabūt ricības brīvību. Tur bija daudz derīgas lietas, kuras varētu naudā pārvērst. Šīs mantas varēja būt derīgas arī vienam otram rūpniecības uzņēmumam. Lai kur šīs mantas negulētu, vajadzēja nākt reiz šai lietai pie pilnas skaidrības. (Vai tad agrāk skaidrības nevajadzēja? — *Aut.*) Es jau minēju, ka nebija pagājušajā vasarā cēlušās šaubas par to, ka šis īpašums ir no Kutiskera iegūts likumīgā kārtā. Uz Kutiskera ierosinājuma, ka tiek mantas ņemtas laukā no valdības iestādēm, sākās sarunas.

Jāsaka, ka lieta grozās ne tikai par eksporta dzelzīm, bet par ligumiem, kuri slēgti ar Kutiskeru attiecībā uz mantu piegādāšanu armijas vajadzībām. Kad pag. gadā tika iesniegts Kutiskera pieprasījums apaļos skaitļos par vienu un pus milj. rubļu, šīs abas lietas sakrita kopā, bet tagad nāk un saka, ka nav bijis nekāda vajadzīgā pamatojuma šīs naudas izsniegšanai. Man jāsaka, ka ar Kutiskeru noslēgts līgums par drēbju apgādāšanu, bet tas nav ticis pildīts. Pagājušā gada augustā bija taču pirmais uzdevums gādāt par to, lai armija tiktu apģērbta. Vēl jā-saka, ka pag. gada augustā bija ļoti grūti priekš armijas ko nopirkt, jo satiksme ar ārzemēm bija ļoti grūta.»

Tad, paskaidrodams, ka visi preču piedāvājumi nākuši no Vācijas un bijuši ļoti dārgi, K. Ulmanis aizrāda, ka Kutiskera piedāvājumi bijuši par piemērotām cenām un lielos daudzumos. Uz jautājumu, no kurienes tie cēlušies, K. Ulmanis atbild, ka «Kutiskers ir izdevīgi iepircis Vācijā karaspēka drēbes un zābakus un to viņam ir ārkārtīgs daudzums». Ja pēc pusgada vai vēl ilgāk pienākot paziņojums no Iekšlietu ministrijas, ka mantas nepiederot Kutiskeram, bet valstij, tad jau varot gan jautāt, kā-

pēc «toreiz» tā rīkojušies, tas ir — kāpēc no Kutiskera pirkuši valstij piederošas mantas, tad varot tikai atbildēt, ka «toreiz» nekādu šaubu nav bijis. Uz jautājumu, kāpēc Iekšlietu ministrija tik vēlu ziņojusi par Kutiskera mantām, ka tās viņam nepieder, bet valstij, K. Ulmanis tieši neatbild, bet saka, ka «toreiz» laiki bijuši grūti un valsts iestādēs īstas kārtības nav bijis.

Uz tālāko jautājumu, kāpēc steigušies ar naudas nomaksu Kutiskeram un nav nogaidījuši, kamēr apstākļi noskaidrosies, K. Ulmanis pavisam naivi atbild: «Kutiskers brauca projām, un mums bija no svara lietu novest pie kāda slēdziena un dabūt rīcības brīvību, un tas bija sasniedzams ar naudas iemaksu — tāpēc arī bija jādara.» Isi un skaidri, bet neticami naivi, lai neteiktu — muļķīgi. Iekšlietu ministrija, tātad nevis kādas ārvalsts, bet pašam K. Ulmanim padota mūsu valsts iestāde oficiāli paziņo, ka no Kutiskera ņemtās (pirktās?) mantas nepieder viņam, bet pašai valstij, tad — lai ar Kutiskeru, kurš mantas atzist par savām, ātrāk tiktu galā, valsts par savām mantām uzdāvina tam vēl valsts līdzekļus un tad saka — «Taisies, ka ātrāk tieci projām uz ārzemēm, lai valdība atgūtu rīcības brīvību!». Kaut ko neticamāku grūti pat izdomāt!

Kutiskers pārdevis valdībai armijas vajadzībām arī vācu armijas atstātos konservus, bet tie izrādījušies par sapuvušiem un nelietojamiem. Tā kā to vērtība, samērā ar pārējām mantām, ļoti niecīga — 50.000 Latv. rubļu, ap 1000 latu, tad nav nozīmes pie tiem tuvāk pakavēties. Uz armijas apgādāšanas līguma pamata, kurš gan nav pildīts, Kutiskeram izmaksāts apaļos skaitļos 1.500.000 rubļu vai 300.000 latu, kuri atzīstami par zudušiem, tāpat kā 1000 latu par konserviem.

Par Jankeli Kleinu jeb Vecauces «ķēniņu», kā jau minēju, runā arī Satversmes sapulces lūgumu un sūdzību komisijas loceklis J. Celms⁵⁵ 25. novembra sēdē, jo viņam bijis uzdots Jankeļa Kleina lietu tuvāk noskaidrot. Pakavējoties savā runā pie ministru prezidenta K. Ulmaņa paskaidrojumiem par Jankeli Kleinu, viņš saka:

«Par to pašu Jankeļa Kleina lietu interesējusies armijas virspavēlniecība, un tikai šodien nāca manās rokās viss plašais materiāls, ko šinī jautājumā sakrājusi armijas virspavēlniecības ieceltā komisija. Mani pārsteidza tas, ka šīs armijas virspavēlniecības ieceltās komisijas slēdzieni ir daudzējādā ziņā stiprāki un valdībai, varbūt, apvainojošāki, ja viņa to tā uzskata. Tātad, ja jūs pārmetat re-

vīzijas komisijai (domāta lūgumu un sūdzību kom. — aut.), tad reizē ar to jūs pārmetat arī tai otrai komisijai, kas ir nākusi pie tiem pašiem slēdzieniem. Tagad, lai konstatētu patiesību, man jāaizrāda, ka šai pašā jautājumā valdība pielaidusi lielas nepatiesības, un, cik no armijas virspavēlniecības ieceltās komisijas izziņas redzams, tad visi bagātie materiāli, kas atrodas J. Kleina rokās, 1918. g. decembrī ir pārņemti valdības pārziņā ar speciāli ieceltas komisijas palīdzību. To apliecina noraksts, ko parakstījis bijušais satiksmes ministrs T. Hermanovska kungs. Izrādās, ka viens šis pārņemšanas akts atrodas pie vācu valdības, bet tas, kam vajadzēja atrasties pie mūsu valdības, pazudis. Es gribu aizrādīt, ka pēc šī dokumenta aprakstiem un izziņas materiāliem, kas atrodas armijas virspavēlniecības štābā, redzams, ka vācu valdība nodevusi Latvijas valdībai, resp., Latvijas valstij, tādas un tādas mantas. Pēc miera līguma par tām būs jāmaksā. Bet kur ir šīs mantas? Viņas ir J. Kleina īpašums. Pieņemot to formulu..., ka valdības paskaidrojumi apmierinoši, jūs esat vilkuši stripu pāri ne tikai šīm divām komisijām, kas nākušas pie viena un tā paša slēdziena, — jūs esat dāvinājuši Jankelim Kleinam šo milzīgo īpašumu, kas vajadzīgs Latvijas valdībai un kas juridiski ir arī piederējis Latvijas valdībai līdz 1918. gada decembrim, kamēr J. Kleins iesniedza lūgumu 1919. gada augustā, lai viņamtos materiālus nododot. Tātad ministru prezidenta aizrādījums, ka visi vietējie iedzīvotāji lūguši dēļ atpirkšanas un ka Latvijas valdība varētu arī to atpirkt, nozīmē, ka mēs būtu arī divreiz maksājuši. Viena maksa būs tā, kura pēc dokumentiem jāmaksā Vācijas valdībai, un otra tā, kura «pēc taisnīgas novērtēšanas» jāmaksā Jankelim Kleinam.

Vai apstākļi patiešām bija tādi, par to, man šķiet, pie kaut cik objektīvas lietas apsvēršanas katrs pats nāks pie slēdziena. Kāpēc gan mēs nenācām pie tāda slēdziena, ka Latvijas valdībai visas Pārdaugavā esošās ēkas jānodod kādam Kutiskeram vai citam kādam Kleinam tāpēc, ka tur savā laikā stāvēja bermontieši? Valdība motivēja Vecauces bagātīgo krājumu atdošanu ar to, ka tur bijis vācu karaspēks un ka tas aiziedams varējis tos izpostīt, kādēļ vajadzējis tos glābt. Pēc plašas izziņas armijas virspavēlnieks griezies ar kategorisku lūgumu katrā ziņā pārņemt šīs mantas tūlīn valsts īpašumā, sevišķi tāpēc, ka tur ierikoti plaši angāri priekš gaisskuģniecības. Bet pēc tam, kad notika starpresoru sēde, kuru vadīja un noteica

inženieris Kaulēns (Jankeļa Kleina pārstāvis — *aut.*), ministrija taisīja lēmumu, ka nav likumīgi Jankelim Kleinam tās lietas atņemt!»

No šīs lūgumu un sūdzību komisijas locekļa J. Celma runas, atsaucoties uz armijas virspavēlnieka rīcībā esošiem dokumentiem, skaidri un nepārprotami redzams, ka 1) ministru prezidents K. Ulmanis savā atbildē uz komisijas priekšsēža V. Zāmuela ziņojumu par valsts līdzekļu noziedzīgu šķiešanu un korupcijas piekropšanu atzinis gan kukuļošanu, bet galīgi «aizmirsis» kādu svarīgu savas valdības 1918. gada līgumu ar Vācijas valdību par vācu karaspēka atstāto mantu pārņemšanu Latvijas valsts īpašumā, kādēļ ne tikai sedz nepatiesību, bet arī pats noklusē patiesību; 2) starpresoru komisijas locekļi, tātad valdības atbildīgi ierēdņi un pārstāvji, piedalās Jankeļa Kleina pilnvarotā pārstāvja inženiera Kaulēna vadītā apspriedē un vienprātīgi atzīst, ka vācu armijas atstātās mantas, par kurām valstij pēc miera līguma slēgšanas būs vēlreiz jāsamaksā, nezin kāpēc pieder Jankelim Kleinam un nav tam atņemamas.

e) Kopsavilkums un slēdzieni.

Pamatojoties uz Satversmes sapulces lūgumu un sūdzību komisijas izdarīto valdības aparāta revīziju, kurā piesaistīti kompetenti eksperti un nopratināti liecinieki, šīs komisijas priekšsēdis V. Zāmuels sniedzis Satversmes sapulcei plašu ziņojumu, kurā kritizēta valdības darbība, uzrādot milzīgos valsts zaudējumus dažādu ārzemju līgumu slēgšanā un valsts līdzekļu izsaimniekošanā, piekopjot arī korupciju. Savelkot kopā šos komisijas uzrādītos zaudējumus, mēs iegūstam sekojošu ainu (noapaļotos skaitļos):

Zaudēts:	Miljonos Latv. rubļu	Miljonos latu
1) Uz H. A. Fortingtona līgumiem:		
a) par linu pārdošanu	33,0	0,7
b) par preču iepirkšanu	92,0	1,8
2) Uz līgumiem ar citām ārzemju firmām:		
a) par linu pārdošanu	43,9	0,9
b) par preču iepirkšanu	31,4	0,6

3) Uz līgumu ar «Central Corporation» par lokomotīvēm, vagoniem, sliedēm (zaudēts 450.000 dolāru avanss)	70,0	1,4
4) Uz līgumu ar Norvēģijas valdību par siļķēm	80,7	1,6
5) Uz līgumu ar Kutiskeru par zābakiem un konserviem	1,5	0,3
<hr/>		
Kopīgais komisijas aprēķinātais zaudējums	325,5	7,3
6) Kopējs zaudējums dārgo cenu un slikto preču dēļ uz visām operācijām	80,0	1,6
7) Zaudējums par Jankelim Kleinam atdotām mantām (pēc paša Kleina aprēķina)	625,0	12,5
<hr/>		
Pavisam kopā	1057,5	21,4

Atbildot uz šiem V. Zāmuēla minētiem milzīgiem zaudējumiem, K. Ulmanis atzīst tikai vienu zaudējumu — 450.000 dolāru, resp., 70 milj. Latv. rubļu iemaksu par lokomotīvēm, vagoniem un sliedēm, jo līgums nav pildīts, piezīmējot, ka tas taču neesot nekas samērā ar lielo līgumu ar šo firmu par 25 milj. dolāru. Atzīst viņš arī kukuļošanu un komisijas naudas došanas, bet pārējo visā visumā noraida. «Toreiz», resp., līgumu slēgšanas laikā, apstākļi bijuši grūti un citādi nav varēts.

Kad uz pārmetumiem par zaudējumiem uz valdības pārdotiem līnēm, tāpat kā uz komisijas ekspertu un liecinieku konstatējumiem par dārgo, bojāto un nederīgo preču pirkšanu un lieliem līdzekļu zaudējumiem ministru prezidents atbild ar šo apstākļu kategorisku noliegšanu, atsaucoties tikai uz grūtiem kara laika apstākļiem un apstrīdot komisijas ekspertu aprēķinus un slēdzienus attiecībā uz dažiem līgumiem, komisijas priekšsēdis V. Zāmuēls prasa piecu dienu laiku šo ministru prezidenta iebildumu pārbaudei.

Kā K. Ulmanis, tā viņa labā spārna koalīcijas valdības aizstāvji šo prasību neatbalsta. [...] Viņi ne tikai nostājas pret to, bet, saprazdami, ka valdības stāvoklis ar V. Zāmuēla ziņojumu jau tā smagi satricināts, iesniedz priekšlikumu, ko daži Satversmes sapulces locekļi nosauc par «iemauktu uzmaukšanu komisijai», tas ir, iesniedz priekšli-

kumu uzdot lūgumu un sūdzību komisijai desmit dienu laikā izstrādāt «instrukciju» par savu darbību, sašaurinot komisijas tiesības un noliedzot tai revidēt valdību. Revidēt atļauts tikai valdības iestādes — ministrijas, bet ne ministru kabinetu.

Ap šiem diviem priekšlikumiem izceļas sīvas un ilgstošas debātes. Labā spārna valdības aizstāvji ar Augustu Briedi⁵⁶ priekšgalā grib visus valdības grēkus segt, kaut gan runas sākumā atzīmē, ka tautā ir nemiers, cik pamatots, to gan nezinot, un ka kļūdušas valodas, ka valdībā lielas nekārtības un ka tām jādarot gals. Bet, tā kā viņa uzdevums bija aizstāvēt un baltu mazgāt valdību, tad viņš arī centās to darīt. Viņa garās runas galvenais nolūks bija kompromitēt komisijas pieaicinātos ekspertus un lieciniekus prof. K. Balodi⁵⁷, Simsonu un citus gan kā nacionāli apšaubāmus, gan kā veikalniekus, kuri no Latvijas liniem gribējuši tikai valgs vīt valdības kāršanai, gan kā nesaprašas...

Aizvainots par A. Brieža ekspertu un liecinieku noniecināšanu un izķēmošanu un lai atspēkotu ministru prezidenta K. Ulmaņa apgalvojumu, ka bojātu preču gadījumos vienmēr sastādītas komisijas, kas preces un produktus pārbaudījušas un pieņēmušas, V. Zāmuels protestē un saka:

«Gluži pareizi, komisijas tika vienu otru reizi sastādītas, bet bija gadījumi, kad ieceltā komisija atzina precī par nederīgu, iecēla vēl otru komisiju. Un, kad arī otra komisija atzina precī par nederīgu, attiecīgais ierēdnis tika piespiests pieņemt tomēr šo precī. Pievedīšu kā piemēru no Stillinga un Andersona firmas Apgādes ministrijai pārdoto speķi, apm. 15.000 pudu... Šo speķi apskatīja Dr. Matvejs kopā ar citiem komisijas locekļiem, to starpā arī Rīgas lopkautuves pārzini, un atzina, ka šis speķis nekādā ziņā nav atzīstams par pirmā labuma speķi, par kādu tas bija pirkt, bet ka, augstākais, to var atzīt par otra labuma precī, jo speķa gabaliem visapkārt bija jāgriez bieza kārtā nost kā sabojāta un nederīga ēšanai.

Tā tad liels daudzums no svara krīt nost, kas, zināms, sadārdzina iepirkto speķi. Tādēļ komisija atteicās to pieņemt armijas vajadzībām. Tika sastādīta jauna komisija, kurā arī Dr. Šķipsna piedalījās. Bet šī komisija nodeva par speķi vēl sliktāku atsauksmi. Tā bija dažu pārgrieztu speķa gabalu vidū atradusi bojājumus. Un tādēļ arī otra komisija atzina, ka speķis stipri bojāts un ka tādēļ par to nav maksājama pirmā labuma speķa cena... Bet tas

vēl nebija viss. Kādā dienā atbrauca Ulmaņa kungs, liek pārgriezt speķa gabalu un saka: «Kas tam speķim kaiš? Tas jau pirmā speķis! Pieņem!» Speķi, zināms, arī pieņēma, neskatoties uz divu komisiju atzinumu, ka speķis bojāts un nav pieņemams par tādu cenu. Par šo lietu var dabūt attiecīgos dokumentus, jo ir sastādīti attiecīgi protokoli.»

Tāda, lūk, bijusi bojāto preču pieņemšanas kārtība. Tos ierēdņus, kā V. Zāmuels tālāk aizrāda, kas pretojušies bojāto vai nederīgo preču pieņemšanai, sākuši vajāt. Tādas vajāšanas izbaudījis arī Dr. Matvejs.

Nevienu reizi un nevienā vietā A. Briedis nav kritizējis pat tādus līgumus kā lokomotīvu un vagonu pirkšanas līgumu, kuru pats K. Ulmanis principā atzīst par kļūdu, kaut arī necīgu, zaudējot «tikai» 1,4 milj. latu, vai vācu karaspēka atstātās mantas pārņemšanas līgumu ar Vācijas valdību, kuru K. Ulmanis it kā «aizmirsis». Tie visi ir jāsedz un jāsaka valdībai: «Ir jau labi, turpiniet tāpat tālāk!»

Vērojot garās un asās Satversmes sapulces debātes šīnī jautājumā, mēs redzam, ka tik mierīgs, tīrs un godīgs cilvēks kā dzejnieks un rakstnieks Kārlis Skalbe, kuru pazina un pazīst vēl tagad visa latviešu inteliģence, nevar mierīgi noklausīties A. Brieža valdības aizstāvēšanas runā, arī kāpj katedrā un dziļā sarūgtinājumā saka:

«Kad še no valdības puses tika apgāzti no revīzijas komisijas uzdotie skaitļi, es klausījos ar vieglu sirdi, bet kad nāca Brieža kungs un uzstādīja še savu dubļu šlirci un apšlakstīja tos cilvēkus, kas strādā revīzijas komisijā, tad mana sirds palika atkal smaga. Zemnieku savienības taktikā es redzu to smago kļūdu, kas radījusi tagadējo mājas kārtību. Es saku — mājas kārtību, jo tie ļaudis, kas uzticīgi turas pie valdības spārna, tiek segti ar visu, kāda kritika arī nenāktu... Ļaudis, kas uzstājas, tiek nomelnoti par nodevējiem un lielniekiem, par valsts naidniekiem... Tā daļa, kas sēž valdības kamanās, tāpēc ir droša, ka viņas darbība stāv ārpus katras kritikas, viņa nepieņem nekādus pārbaudījumus. Tā ir radusies šī mājas kārtība.»

Valdības darbības revīzijas nepieciešamību K. Skalbe motivē, teikdams:

«Baumu pilnas bija ielas, un tās gāja pāri pār robežām! Pagājušajā vasarā es aizgāju no kādas sabiedrības, kurā man sacīja, ka Latvijas ierēdņi zogot un ņemot kukuļus;

es aizgāju ar skandālu un sacīju, ka tas nav taisnība. Bet rudenī mēs nonācām pie tā, ka arestēja svarīgus augstākus valsts ierēdņus. Tie bija fakti, kuriem pakalāja nāca baumas... Tas, kungi, ir fakts, viņi ir ņēmuši kukuļus un, pat ņemdami kukuļus, nav ticējuši Latvijas naudai, citādi viņi nebūtu kompromitējuši ne sevi, ne Latviju, tūlīt pirkdami namus.»

[.] Valdības koalīcijas partiju vadītāji ar K. Ulmani priekšgalā pa deputātu runas laiku turpat kuluāros un, domājams, arī ārpus tiem veduši sarunas par valdības nepatīkamo stāvokli, ko radījusi komisija ar savu graujošo ziņojumu. Ja izlemšanu atliek, tad stāvoklis vēl vairāk pasliktinās, tāpēc nekādu papildziņojumu sniegšana nav vajadzīga. Kaut arī komisijas ziņojumā valdība smagi apvainota un arī ministru prezidenta atbilde sapulci nav apmierinājusi, tomēr jādara lietai gals, oficiāli uz ārieni jāatzīst min. prezidenta paskaidrojumi par apmierinošiem un jāsedz valdība. To prasa arī K. Ulmanis.

Protams, ka šāda politisku valdības partiju, resp., Satversmes sapulces labā spārna, vairākuma vienošanās, kaut arī būtībā un no tautas viedokļa ir galīgi nepielaidama un negodīga, izšķir visu strīdīgo jautājumu uz viena rāvena: sedz valdību un pieņemot vēl lēmumu par instrukcijām komisijas tālākām revīzijām, lai tā nedomā vēl tālāk ar valdības revīziju nodarboties. Un tā arī notiek. Satversmes sapulces 2. decembra sēdē valdības aizstāvji iesniedz divus noteiktus priekšlikumus. Pirmais no tiem — atzīt ministru prezidenta K. Ulmaņa atbildi par apmierinošu; otrais — uzdot lūgumu un sūdzību komisijai izstrādāt savas darbības instrukcijas desmit dienu laikā. Abus šos priekšlikumus pieņem ar 74 un 70 balsīm pret 64 un 62 balsīm.

Ar minētām balsošanām un lēmumiem valdības darbības revīziju izbeidza un politiski nosedza arī visus valdības un vadošo ierēdņu grēkus un korupciju. Pie atbildības vairāk nevienu nevar saukt, izņemot tos, kas bija nozīgušies tīri kriminālā kārtā, resp., viltojuši parakstus, kaut ko nozaguši, ņēmuši kukuļus, resp., atlīdzību par pakalpojumiem, ja to var pierādīt. Ja nevarēja, tad labāk bija nerunāt, jo citādi pats nonāktu cietumā.

Jautāsim tagad — kādu iespaidu šāds pārsteidzīgs Satversmes sapulces valdības glābšanas lēmums varēja atstāt tautā? Protams, ka negatīvu un naidīgu. Dziļš sašutums to pārņēma. Cik daudzās mutēs atskanēja dzejnieka Ed. Veidenbauma vārdi: «Virs zemes nav taisnības, dūrei

tik spēks!» Šī «dūre» nu bija pašu valsts parlaments, resp., šī parlamenta vairākums, un šī vairākuma atbalstītā K. Ulmaņa valdība. Neko darīt — bija jāsamierinās. Un tauta samierinājās. Runāt jau runāja, un runā vēl šodien, bet darīt neko nevarēja.

Bet bija aprindas, kas no šiem Satversmes sapulces lēmumiem daudz ko mācījās. Un tās bija taisni tās aprindas, kas vai nu pašas kopā ar valdību bija «grēkojušas», vai tai palīdzējušas grēkot — augstākie valdības ierēdņi, kas visu šo notikumu norisi savām acīm redzēja, un arī daži citi acīgi un veikli ļaudis. Tie, pārrunājot notikumus, gluži dabīgi vaicāja sev: «Ja tik vaļīgi un nepārdomāti drikst ar valsts līdzekļiem rīkoties, pie tam ērti un nesodīti tikt vaļā, kāpēc tad caurām dienām sēdēt un nīkt dažādās kancelejās, kāpēc nepameklēt draugus un sakarus, kur valsts nauda plūst? Tad varētu saziņā ar tiem citādi rīkoties.» Notikumi paši pavedināja. Un ne viens vien veikalnieciskas dabas cilvēks pa šo ceļu gāja. Kur tad pēc 5—6 gadiem cēlās tas lielais koruptantu bars gan valsts iestādēs, gan savos privātos, ar labiem sakariem un valsts naudu celtos veikalos? Minēšu gluži nevainojamu piemēru.

Tikai dažus gadus vēlāk Latvijas pilsoņi, it sevišķi intelīgences un pilsētu iedzīvotāji, sāka gudrot un prasīt pēc savām, pašas Latvijas valsts radio raidstacijām un saviem radio aparātiem. Ne valdība, bet dzirdīgi un uzņēmīgi veikalnieki bija tie, kas pirmie šo prasību dzirdēja un uzklausa. Un viņi nebūtu veikalnieki, ja neprasītu šo lielo pasākumu ar drošiem ienākumiem apjūsmot un ierosināt, sperot nepieciešamos soļus tā realizēšanai.

Divi trīs uzņēmīgi veikalnieki bija sazinājušies, ka radio lieta jāizmanto peļņas nolūkiem. Jāizprasa valdības atļauja un jāstājas pie radio torņa celšanas. Lai lieta būtu absolūti droša, jāiesaista šai uzņēmumā daži valdības locekļi un daži redzami lielāko politisko partiju biedri. [.] Radio lieta bija laba, ar lielu kulturālu nozīmi un neapšaubāmu peļņu, bet kāpēc to ar valdības locekļu, politiķu, pat Rīgas prefekta slepenu segšanu un līdzdalības slēpšanu nodot privātās rokās? Kāpēc to nedarīt pašai valstij?

Bet vai Ulmanis, viņa politiskā pārliecība un rīcība nemainījās un divu gadu valdīšanas laikā jau nebija mainījusies? Vai veikalniecisko līgumu slēgšana un Satversmes sapulces labā spārna vairākuma necerētā nebūšanu segšana viņam neatvēra acis un neparādīja ceļu?

Domāju, ka atvēra gan un parādīja arī ceļu, bet tikai uz launo pusi. [.]

1934. gada 15. maija apvērsumu viņš varēja izdarīt kā ministru prezidents. Bet līdz ar to Ulmaņa īstā daba un neaprobežotā varas un godkāre kļuva visiem redzama. Nu jau to arī vairs nevajadzēja slēpt.

SKANDALOZĀ VIĻA DERMAŅA LIETA

[.] Ar Vili Dermani un viņa simpātisko kundzi Sašu (pazīstamā Rīgas kokrūpnieka Ābeles māsa) tuvāk iepazīnos Liepājā 1906./7. gada ziemā, kad toreiz tur strādāja kā sociāldemokrātu partijas algots propagandists. Viņš bija Rīgas Jonatāna biedrības skolas bijušais skolotājs, no Indriķa Rītiņa laikiem, viens no pašiem galvenajiem un redzamākajiem 1905. gada revolūcijas vadoņiem, blakus Jansonam-Braunam, Jānim Asaram, Jānim Ozolam un citiem, tādēļ bija spiests slēpties un dzīvot nelegāli. 1908. gadā notiesāts uz četriem gadiem spaidu darbos, viņš 1914. gadā aizbēga no Sibīrijas uz Amerikas Savienotajām Valstīm un tikai 1920. gada vasarā atgriezās Latvijā. Rudenī viņu ievēlēja Satversmes sapulcē no Ziemeļvidzemes.

V. Dermanis.. Amerikā, boļševistisko latviešu aizrauts un Satversmes sapulcē ievēlēts, pakļāvās boļševiku propagandai un lielnieku panākumiem Krievijā. Savās runās tautas sapulcēs Rīgā un citur viņš sāka novirzīties no Latvijas sociāldemokrātu pamatlinijas.., aizstāvēt jau dažus komunistiskus principus. Sakarā ar toreizējiem grūtajiem strādnieku pārtikas un citiem dzīves apstākļiem V. Dermanis, asi un nesaudzīgi kritizēdams valdību un pilsonību, kļuva strādniekos tik populārs, ka Milgrāvja un citu strādnieku rajonu sievas, kam bijusi kaut viena govys, nesušas V. Dermanim pudelēs pienu, iespējams, arī citus pārtikas produktus. Savu panākumu aizrauts, Vilis Dermanis kļuva vēl kreisāks, un pilsoņu nemiers par viņa aso uzstāšanos tautas sapulcēs sāka jau atskanēt arī sociāldemokrātu rindās. Sociāldemokrātu partijas vadības norādījumiem V. Dermanis negribēja paklausīt, atzīstot citu sociāldemokrātu rīcību un runas Satversmes sapulcē par pārāk vājām, strādniekiem nepieņemamām un neiespaidīgām. Lai no partijas viņu oficiāli neizslēgtu, viņš izstājās pats.

Satversmes sapulces pilsoniskajam spārnam V. Der-

manis galīgi nepatika, un tas gribēja atbrīvoties no V. Dermaņa par katru cenu. Tas tomēr nebija tik viegli izdarāms. V. Dermani kā tautas vēlētu deputātu sargāja deputāta «neaizskaramība», tādēļ viņa apcietināšanai un tiesāšanai vajadzēja Satversmes sapulces piekrišanu. To dabūt pilsoņi necerēja, jo nekādu kriminālnoziegumu V. Dermanis nebija pastrādājis un par runāšanu tiesāt nevarēja. Tāpēc pilsoniskā valdība uzdeva savas Iekšlietu ministrijas politiskās pārvaldes toreizējam priekšniekam Martinsonam V. Dermanim šādu kriminālu pārkāpumu «piesiet», lai tad dabūtu no Satversmes sapulces apcietināšanas un tiesāšanas piekrišanu.

Šī uzdevuma veikšana politiskai pārvaldei lielu pūļu neprasija. V. Dermanis nebija sevišķi uzmanīgs un par kaut kādiem «slazdiem» nemaz nedomāja. Būdams kādas strādnieku arodbiedrības palīdzības komitejas bada cietējiem Krievijā vadītājs, viņš bija uzņēmies arī tās naudas lietu pārzināšanu, un kopā ar kādu citu — Līciti —, kā vēlāk noskaidrojās, politiskās pārvaldes «piespēlētu» aģentu, naudas skapja atslēgas sadalījuši, tik pilnīgi viens otram uztīcoties, ka katrs varējuši naudas skapi atslēgt un ar naudu patstāvīgi rīkoties. Katram bijis savs naudas skapja atslēgu komplekts.

Kādā dienā politiskā pārvalde revīzijas nolūkā ieradās minētajā palīdzības komitejā un lika V. Dermanim, Līcītim klātesot, naudas skapi atvērt. Skapī tie «atrada» par lielāku summu viltotas 500 latu naudaszīmes, kuras acīmredzot nākušas no Padomju Krievijas. Abus kasierus, galvenā kārtā «kreiso» V. Dermani, apvaino viltotas naudas slēpšanā un izplatīšanā un ar Satversmes sapulces vairākuma piekrišanu 1921. gadā apcietina un nodod tiesāšanai. Otrs kasieris — politiskās pārvaldes aģents Līcītis, īstais viltotās naudas ielicējs naudas skapī —, protams, arī apcietināts, bet vēlāk atkal palaists vaļā. Tam bija uz laiku, kamēr V. Dermani notiesāja, jāpazūd.

Kad valdība Satversmes sapulcei prasīja V. Dermaņa izdošanu tiesāšanai, sociāldemokrāti nonāca grūtā stāvoklī. Visi, kas V. Dermani pazina, zināja, ka, lai arī kādi būtu V. Dermaņa politiskie uzskati, ar viltotas naudas izplatīšanu viņš nenodarbojās. Viltotās naudas ielikšana naudas skapī nav viņa darbs. Būdams naivs un pat muļķīgs, ka uzņēmies atbildību par naudas skapi, kura otrs atslēgu komplekts atrodas cita vīra kabatā, viņš tā iepīnīes skandalozā lietā, ka viņa aizstāvēšana kļuvusi par «ticamības vai neticamības lietu». Oficiāli un atklāti

šo nevainību pierādīt nevarēja. Politiskās pārvaldes negodīga un slepena provokatoriskā rīcība bija zināma tikai tās rīkotājiem un izvedējiem.

Pavisam nepatīkama V. Dermaņa lieta kļūst tanī brīdī, kad sociāldemokrāts Andrejs Petrevics, kas iestājies par V. Dermaņa kandidatūru Satversmes sapulces papildu vēlēšanās iepretim V. Bastjānim, tagad Satversmes sapulcē kopā ar valdību prasa V. Dermaņa izdošanu tiesāšanai. [.] Vili Dermani, sociāldemokrātiem līdz nebalsojot, Satversmes sapulces pilsoņu un «mazinieku» vairākums tiesāšanai izdod, un V. Dermani tūlīt apcietina.

V. Dermaņa lietas izmeklēšana vilkās kādus pusotra gadus, un viņš sēdēja Rīgas centrālcietumā. 1922. gadā viņu par viltotas naudas slēpšanu un izplatīšanu, kaut gan viņš to nebija darījis, notiesāja un izsūtīja uz Padomju Krieviju. Līdzī aizbrauca arī viņa sieva. [.]

ATTURĪBNIEKI UN KONCESIJAS NAKTSLOKĀLIEM

Pagājušā gadsimteņa vidū Vidzemē attīstījās kāda kustība, kuru tautā un pašas kustības dalībnieki dēvēja par atturības vai sātības kustību. Šīs kustības dalībnieki nelietoja alkoholiskus dzērienus un pulcējās biedrībās, lai ar to palīdzību cīnītos pret alkohola lietošanu vispār. Atturības kustība nepatika muižniekiem, kuri alkoholu ražoja savos brūžos un pārdeva savos krogos, kas atradās visu lielāko ceļu krustojumos. Tādēļ tie sāka šos kustības dalībniekus apkarot un vajāt. Pamazām šī atturības kustība ar cīņu pret alkohola lietošanu un krogu boikotiem izvērtās arī politiskā cīņā, atklājot vācu muižniecības un latviešu zemnieku lielās pretešķības.

Atturības kustībā iesaistījās arī pilsētnieki, un jau 1891. gadā Rīgā nodibinājās vēlāk plaši pazīstamā strādnieku atturības biedrība «Auseklis», kurā piedalās pazīstamie Rīgas sabiedriskie darbinieki Dr. A. Priedkalns, rakstnieks A. Deglavs, brāļi Asari, Fr. Brīvzemnieks, Fr. Mierkalns un citi. Pēc 1905. gada revolūcijas un soda ekspedīcijām atturības b-bu tīkls kļūst vēl plašāks, un šinīs biedrībās aiz atturības segas darbojās gaišākie un aktīvākie apkārtnes jaunieši un inteliģence. Tas sevišķi sakāms par Rīgu un atturības biedrību «Auseklis», kas izvērtās par Rīgas strādniecības izglītības un sapulču centru.

Latvijas sākuma laikā plašu ievēribu guva arī 1908. g.

nodibinātā Vidzemes pretalkohola biedrība ar 120 nodalām un 5.000 biedriem, kuru ietekmē nodibinājušās arī citas biedrības un tikuši sasaukti jau vairāki pretalkohola kongresi.

[.] R. Bilmanis bija Rīgas pilsētas domnieks un sociāldemokrātu frakcijas loceklis un frakcijas apspriedēs ierosināja dažādus priekšlikumus par cīņu ar žūpību Rīgā. Viens no šiem priekšlikumiem, kas apspriests un pieņemts jau domes centra aprindās, bija ēdnīcu, augļu ūdeņu kiosku, klubu un citu tamlīdzīgu vietu kontrole, kur aizliegts pārdot alkoholiskus dzērienus, kā arī visu krogu un traktieru, viesnīcu, restorānu un citu alkoholisku dzērienu pārdošanu pārbaude, vai tur nepārdod šos dzērienus pēc noteiktā laika, t. i., pēc pulkst. divpadsmitiem vai vieniem naktī, kā nu kurā vietā noteikts. Frakcija iebildumus necēla, un pilsētas valde šādu kontroles aparātu nodibināja ar vairākiem algotiem pilnvarotiem aģentiem — alkohola apkarotājiem.

Labi domātai kontrolei tomēr bija sava kļūmīga puse, un tā izpaudās restorānos, it īpaši tā sauktos «naktslokālos», pēc nolieguma stundas iestāšanās. Oficiāli un atklāti tad vairs alkoholiskus dzērienus nepārdeva, bet tos varēja dabūt un lietot slepeni, cik vien vēlējās. Degvīns un konjaks gan maksāja vairāk, bet viesmīli tos piegādāja plānākās pudelēs, kas kabatās viegli glabājamās. Kabatas pārbaudīt vai aizdomīgās personas «kratīt» nebija atļauts, un kontrolieris nevarēja neko darīt. [.]

Sarunā ar kādu savu vecu paziņu un labu draugu — Latvijas bankas direktoru — izteicu šaubas, ka naktslokālos pēc pulksten vieniem naktī vēl var dabūt alkoholiskus dzērienus. Viņš pasmējās un noprasīja, vai es pats to gribot personīgi redzēt. Uz manu pozitīvu atbildi viņš lika man priekšā pēc manas izvēles kādu naktslokālu apmeklēt. Vienojāmies par «Fokstrodīli», naktslokālu Ķergalvja mājas pagrabā, Valdemāra un Dzirnauvu ielu stūrī.

Kad «Fokstrodīlē» patiešām pārliecinājos, ka pēc nolieguma stundas ar viesmīļa laipnu pakalpību var dabūt visus ārzemju un iekšzemes alkoholiskos dzērienus, nācu pie atziņas, ka nav nozīmes šiem lokāliem ierobežot tirgošanos ar alkoholiskiem dzērieniem. Tiem jādod koncepcijas un jāuzliek speciāls nodoklis par labu pilsētai. Tad vairs nepelnīsies viesmīli par «vidutājību», bet pilsēta gūs lielākus ienākumus. Kas naktslokālus apmeklē? Taču ne strādnieki! Tos apmeklē ārzemnieki un mūsu pašu tu-

rīgie pilsoņi, augstākos un labi atalgotos ierēdņus ieskaitot. Kāpēc tad strādnieku pārstāvjiem pilsētas domē uztraukties un balsot pret koncesiju piešķiršanu naktslokāliem tirgoties ar alkoholiskiem dzērieniem arī pēc vieniem naktī, kad visi citi krogi un restorāni jau slēgti.

Kādā no nākošām domes sēdēm, kad darba kārtībā atkal bija jautājums par restorānu koncesijām, sociāldemokrātu frakcijas apspriedē arī šo jautājumu pārrunājām. Es ieteicu sociāldemokrātu frakcijas izturēšanos grozīt un atļaut naktslokāliem tirgoties ar alkoholiskiem dzērieniem līdz lokālu slēgšanai. Mans priekšlikums radīja izbrīnu un izraisīja garākas debates, jo R. Bilmanis un citi atturībnieki bija pret to. No vairākām pusēm minētie motīvi un piemēri tomēr pārliecināja frakcijas vairākumu par priekšlikumu pareizību, un mēs domes kop-sēdē nobalsojām par koncesijas piešķiršanu trim naktslokāliem, uzliekot katram no tiem 30.000 latu lielu nodokli gadā.

Spriešana un lemšana par naktslokālu papildu koncesijām attiecībā uz tirgošanos ar alkoholiskiem dzērieniem pēc aizliegtā laika notika pilsētas galvas Ā. Krieviņa laikā 1929. gadā. Spriešanai seko zīmīgs gadījums, kurš jāpastāsta, lai būtu saprotama turpmāko notikumu sākārība.

Mūsu ģimenes draugam un manam studiju biedram Jūlijam Celmam 29. septembrī ir dzimšanas diena. Viņš 1929. g. kļūst 50 gadus vecs. Minētā diena iekrīt svētdienā. Mūsu ģimene izlēmusi izbraukt pāris dienas uz Siguldu atpūtā, jo tur mūsu labai paziņai, dzejnieka J. Poruka kundzei, ir atpūtas nams. Bet, lai J. Celma piecdesmito dzimšanas dienu nepalaistu nemanītu garām, lūdzu «Sociāldemokrāta» redakciju ievietot īsu apsveikumu.. un sieva lūdz Rībeļa puķu veikalu nosūtīt viņam 50 rozes. Paši mēs sestdien aizbraucām uz Siguldu.

Saņēmis rozes un izlasījis avīzē apsveikumu, J. Celms sajūsminājies un juties ļoti iepriecināts. Viņš gribējis tūlīn pateikties un ieaicināt mūs pie sevis mājās uz vakariņām, bet nav mūs Rīgā atradis. Otrdien, Saeimas sēdē, viņš mani satiek, spiež roku un aicina mani un sievu mājās ejot iegriezties pazīstamajā Švarca restorānā (torreiz Kaļķu ielas un Meierovica bulvāra stūrī) izdzert glāzi vīna. [.]

Restorāna otrā stāvā sastopam vairākus paziņas, no kuriem abi Rīgas pilsētas galvas: bijušais — Alfrēds Andersons, manas sievas brālēns, un patreizējais — Ādams

Krieviņš, arī labs paziņa, mums tūliņ pievienojas, un mēs restorāna apaļajā stūra istabā nu svinam J. Celma dzimšanas dienu. Vēlāk mums pievienojās vēl daži draugi un paziņas, starp tiem Latvijas bankas direktors un mūsu vecākās meitas krusttēvs Ernests Ozoliņš. Drīz pienāk alkohola pārdošanas un lietošanas stundas beigas, un mums restorāns jāatstāj. Labi, iesim mājās. Draugi mūs abus ar sievu pavadīs. Bet jūtam, ka draugiem mājās iet vēl nemaz negribas. Vīns atstājis savu iespaidu, visi esam runīgi un jautri. Nonākot pie mūsu mājām, pretim rēgojas «Fokstrotdīles» spoži apgaismotās vaļējās durvis. Draugi mūs aptur un liek priekšā uz brīdi vēl iegriezties naktslokālā. [.]

Izrādās, ka esam ieradušies tai brīdi, kad «mākslinieciskā» daļa ar priekšnesumiem oficiāli beidzas. Mums ierāda labas vietas, un priekšnesumi turpinās. Jūlijs Celms ar Ādamu Krieviņu «pacienā» mūzikantus ar dažām naudas zīmēm, un tie turpina spēlēt. Kad priekšnesumi atkārtoti un laiks vēls, resp., agrs, mēs ceļamies un dodamies mājās. Liekas, ka vakars un dažas rīta stundas noritējušas omulīgi — draudzīgās sarunās un sprātīgos jokos un anekdotēs, kuru stāstīšanā lieli meistari bija J. Celms un A. Andersons. Nekas jauns nav noticis. Draugi ir priecīgā gara stāvoklī, un mēs šķirāmies.

Bija pagājušas no šī vakara divas vai trīs nedēļas. Es, kā parasti, esmu ļoti steidzīgs un, mājās pārradies, tikpat steidzīgi pusdienoju. Atskan zvans, un mani sauc pie telefona. Runātājs ir pilsētas galva Ādams Krieviņš. Viņam esot ar mani steidzīgi jārunā kādā ļoti svarīgā un kutelīgā lietā. Pa telefonu teikt to nevarot. Lai aizbraucot tūliņ pie viņa uz pilsētas valdi. Kad atbildu, ka braukt nevaru, ka man jāsteidzas uz Saeimu, viņš sakās tūliņ braukt pie manis. Nojaušu, ka viņam ar mani pārrunājama tiešām kāda svarīga lieta, un apsolu tūliņ pie viņa ierasties.

Sastopu Ā. Krieviņu ļoti uztrauktu. Stāvoklis esot nepatīkams un pat skandalozs. Pirms dažām stundām pie viņa bijis kāds Rīgas tirgotāju grupas pārstāvis un pilsētas domes loceklis Emīls Karlsons un prasījis piešķirt viņam kāda naktslokāla koncesiju, resp., tiesības tirgoties kādā viņa lokālā ar reibinošiem dzērieniem arī pēc pusnakts, tāpat kā jau agrāk minētos naktslokālos. Kad pilsētas galva lūgumu noraidījis, Karlsons piedraudējis ar lielu skandālu. Tuvākā domes sēdē viņš nāksot ar kādu atklātu un skandalozu paziņojumu par to, ka kādā nakts-

lokālā ar zināmas sugas dāmām «uzdzīvojuši» sociāldemokrātu līderi V. Bastjānis un J. Celms kopā ar bijušo pilsētas galvu A. Andersonu, pašu Krieviņu un vēl dažiem citiem redzamiem politiķiem. To viņš slepeni uzziņājis no attiecīgā naktslokāla viesmiļa, kurš esot viņam draudzīgs. Visi kungus kompromitējošie materiāli esot viņam zināmi. Ja pilsētas galva Krieviņš noraidīšot viņa lūgumu pēc koncesijas, viņš nākšot ar šo skandalozo paziņojumu un sacelšot visu Rīgu kājās.

Ādams Krieviņš, dzirdot Karlsona draudus un pazīstot demagoģijas «visvarenību», stipri satrūcies un apjucis. Viņš gan, būdams «inkriminējošā» apmeklējuma dalībnieks, zinājis, ka patiesībā toreiz naktslokālā nekas nelikumīgs vai kompromitējošs nav noticis, bet Karlsona iztēlē, piepinot klāt vēl «dāmas» un varbūt vēl šo to citu, tas var tiešām izvērsties par kompromitējošu notikumu, un tāpēc, soloties lietu pārdomāt, licis viņam pienākt otrā dienā. Krieviņš prasa man — ko darīt, kā reaģēt uz Karlsona pieprasījumu?

Noklausījies Ādama Krieviņa stāstu, manī modās dusmas un sašutums. Sašutums par Karlsona nekrietno un tīri neticamo izspiešanas mēģinājumu, bet brinums un dusmas par Krieviņa mazdūšību. Tai vietā, lai parādītu Karlsonam durvis, viņš sabīstas un liek nākt vēl otru reizi. Tāpēc uz Ā. Krieviņa jautājumu — ko darīt? — atbildu: pateikt, ka Bastjānis, tāpat kā kurš katrs cits pilsonis, var ēst vakariņas kopā ar savu sievu un draugiem, kur vien viņš vēlas. Izsvied nekrietno izspiedēju un demagogu pa durvīm! Lai viņš nāk domes sēdē un klāj visus savus melus vaļā. Tad atklāti arī parunāsim par pašu Karlsonu un viņa «tirajām lietām». [.]

Protams, ka Karlsons domē ne ar kādu «atklājumu» nenāca, jo viņam nebija nekā, ko atklāt. [.]

LINU MONOPOLS UN TĀ IZMANTOTĀJI

Latviešu zemnieki sēja linus un izstrādāja jau no seniem laikiem gan pašu vajadzībām — krekliem, biksēm, palagiem —, gan arī pārdošanai. Cara laikos linus (šķiedru) uzpirka dažādi privāti tirgotāji vai to aģenti, ziemā apbraukājot zemnieku mājas un maksājot par līniem zemas cenas, tādā kārtā apkrāpjot zemniekus. Lai to novērstu un lai peļņu par līniem saņemtu valsts, kurai nauda bija ārkārtīgi vajadzīga armijas apbruņošanai un

uzturēšanai, pagaidu valdība jau 1919. gada rudenī nodibināja Linu monopolu, tas ir, noteica, ka linus uzpirkt no zemniekiem un pārdot uz ārzemēm vai arī linu izstrādātājiem iekšzemē drīkst tikai valdība, resp., šīs valdības pilnvarotas personas vai iestādes.

Lai linu uzpirkšanu realizētu, valdībai vajadzēja ierīkot jeb atvērt visā Latvijā linu uzpirkšanas punktus, izsniegt tiem rīcības kapitālu linu iepirkšanai un noteikt linu cenas. Sākumā atvēra kādus 150 punktus, bet vēlāk to bija ap 300. Tā kā linu uzpirkšana solīja labu peļņu un linu uzpirkšanai valdība izsniedza prāvas summas, tad par punktu turētājiem, resp., uzpircējiem vai koncesionāriem, pieteicās daudzi gribētāji. Gadījās arī, sevišķi vēlākos laikos, ka kāds valdības loceklis draugs vai paziņa viens pats dabūja vairāku punktu koncesijas un tad par labu naudu (4—5.000 latiem par punktu) izīrēja tos citiem. Sākās spekulācija un korupcija ar Linu monopolam atvēlētiem 20 milj. latu lieliem valsts līdzekļiem.

Sākumā linu cenas zemniekiem noteica ļoti zemas, lai valdībai atliktu lielāka peļņa. Tā 1919./20. gadā maksāja tikai 18 Latv. rubļus vai 9 centus, bet 1920./21. g. — 78 rubļ. vai 39 centus par kilogramu, bet ārzemēs saņēma 250 līdz 300 angļu mārciņas par tonnu, tas ir — ap 7,50 latus par kilogramu jeb 80 reizes vairāk. Rezultātā valsts pirmos pastāvēšanas gados zemnieki — linu ražotāji — bija tie, kas sagādāja valstij lielos līdzekļus valsts un armijas vajadzībām. [..]

Vēlāk, pēc lielās starptautiskās saimnieciskās krīzes 1929./30. gadā, kad linu cenas stipri nokrita, valsts ne tikai kā nesaņēma nekādu peļņu no linu ražotājiem, bet sāka tiem piemaksāt no citiem valsts kases līdzekļiem, lai pārāk lielos apmēros nesamazinātos linu sējumu platības un valstij nebūtu jāzaudē ārzemju valūta. Bet kas Linu monopolā nemaz negrozījās, bet auga augumā — tās bija nebūšanas un korupcija, kuras tur atklāja. Cīņos ar to izravēšanu ar visiem manā rīcībā esošiem līdzekļiem, iegūstot, protams, daudz ienaidnieku un ne-labvēļu.

Linu punktos uzpirktos linus turētāji nogādāja Rīgā, valsts centrālā linu noliktavā Kīšežera ielā 11. Tur valsts algoti linu brāķeri un svērēji tos pieņēma pēc sortimentiem, un tur lini glabājās līdz pārdošanai uz ārzemēm vai iekšzemes fabrikām. Un te, punktos un centrālajā noliktavā, radās korupcijas iespējas, valsts un zemnieku krāpšana. Daudzi linu punktu turētāji iemanījās pazemi-

nāt linu sortimentu (šķirni), maksājot zemniekam par pirmās šķiras liniem tikai otrās vai trešās šķiras cenu. Novedis linus Rīgā centrālajā noliktavā, viņš atkal centās sortimentu paaugstināt un uz starpību labi nopelnīt. Ja linu punkta turētājam nebija Rīgā labi sakari ar linu brāķeriem un svērējiem, tad uz sortimenta paaugstināšanu viņam bija maz cerību. Tāpēc vajadzēja uzturēt draudzību, resp., «smērēt».

Bija arī tādi linu punktu turētāji, kas linus no zemniekiem pieņēma, bet naudu tūlīt neizmaksāja, solot to darīt vēlāk. Kad linu nodevēji sāka dumpoties un griezās pie tiesas, tad nereti izrādījās, ka uz kvītīm par linu pieņemšanu ir arī atzīmes, ka nauda izmaksāta, kaut gan sūdzētāji apgalvoja, ka viņi to nav saņēmuši. Tiesa lietas gan izbeidza, bet revīzijā vēlāk noskaidrojās, ka atzīmes nepareizas. Punktu slēdza, un valsts avansu atprasīja.

Valsts kontroles un Finanšu ministrijas revīzijas konstatēja, ka ir tādi linu pieņemšanas punkti, kas izdod zemniekiem nepareizas, resp., viltotas kvītis. [.] Punktiem, kas linu uzpirkšanai izdotos valsts avansus izlietoja citām vajadzībām, spekulējot ar tiem, avansus atprasīja, un punktus slēdza. Bet visus blēžus notvert nemaz nebija tik viegli.

Sie linu punktu revīziju gadījumi rādīja, ka ir tādi linu punktu turētāji, kas apkrāpj zemniekus — linu audzētājus —, gan arī tādi, kas linu uzpirkšanai saņemtus prāvus valsts līdzekļus izlieto spekulācijai. Tāpēc bija vajadzīga stingra un biežāka linu punktu revīzija.

Ja ne tik liela kā linu brāķeriem, tad tomēr zināma nozīme bija arī linu svērējiem centrālajā noliktavā Rīgā. Pēc revīzijām linu punktos un centrālajā noliktavā man nācās dažas personas atlaist. [.] Arī dažas Finanšu ministrijas uzticības personas — linu punktu revidentus — man nācās atlaist par kukuļu ņemšanu un punktus atklāto nebūšanu slēpšanu un segšanu. [.]

Lielās un galvenās spekulācijas un korupcijas norisnājās pašā Linu monopola pārvaldē sakarā ar linu pārdošanu uz ārzemēm. [.] Ar šo starpniecības lomu visi cerēja un dažiem arī izdevās labi nopelnīt. Pirms nācu par finansu ministru, šo vidutāju bija saradies diezgan daudz, bet no latviešiem galvenais tomēr bija un palika akc. sab. «Latvijas tranzīts», no ārzemniekiem laikam Fortingtons vai kāds cits. Mazākus daudzumus bija pirkušas sabiedrības «Linu centrāle», «Abava» un citi.

Oficiālais linu pārdevējs bija Finanšu ministrijas Saimnieciskais departaments, kuram Linu monopols bija padots. [..]

Katrs linu pircējs savā iesniegumā uzrādīja, cik un kādu linu sortimentu viņš vēlas pirkt un cik angļu mārciņu par tonnu piedāvā. Pie pirkšanas-pārdošanas liguma slēgšanas vajadzēja iemaksāt zināmu avansu valūtā (angļu mārciņās) un pirms linu izņemšanas no centrālās linu noliktavas samaksāt visu atlikumu, arī valūtā. Nekāds izņēmums nedrīkstēja pielaist, jo tad tos vajadzētu darīt zināmus arī citiem pircējiem. [..] Tāpēc iepriekš minētās prasības bija kategoriskas un no tām atteikties nedrīkstēja.

Bet kas agrāk bija noticis praksē? Pavisam kas cits! No ārzemju firmām un arī dažām latviešu sabiedrībām tas tika daudz maz ievērots, bet no «pašu ļaudīm», resp., politiskiem draugiem un valdības balstītājiem, nē. Par šādu draugu sabiedrību bija izvērtusies A.S. (akciju sabiedrība — *red.*) «Latvijas tranzīts» un vēl dažas citas mazāk pazīstamas organizācijas, piem., «Linu centrāle», «Lini» etc., kuru valdēs sēdējuši Kārļa Ulmaņa un Arvēda Berga draugi, kā A. Šērs, R. Kālnings⁵⁸, P. Ašmanis⁵⁹, A. Alberings⁶⁰ u. c. Šīm organizācijām K. Ulmaņa un A. Alberinga valdības bija parādījušas lielu pretimnākšanu gan kreditu, gan kredīta nodrošinājumu ziņā.

«Latvijas tranzīts» linus bija pircis no valdības uz kredīta, jau sākot ar 1920. gadu, un to nepārtraukti turpinājis līdz 1926. gada beigām, kad nāca kreisā valdība. Tad «Latvijas tranzīta» parāds valstij par liniem vēl bija ap 7 milj. latu, par kuriem nemaksāja ne deldējumu, ne procentus. Un kādi bija «Latvijas tranzīta» nodrošinājumi par šiem 7 milj. latu, lai tos varētu piedzīt? Tikpat kā nekādu. Tās bija bankrota stāvoklī nonākušu banku dažu miljonu apmēru bezvērtīgas garantijas un kāds liels skaits trīs un četrkārtīgi pārvērtētu lauku saimniecību — tās ieķīlātās lauku saimniecības, kuru normālā vērtība katrai par sevi būtu apm. 3—4.000 latu, bet bija novērtētas uz 6, 10 un vairāk tūkstošiem. Ja šīs ieķīlātās mājas parādu piedzišanai arī laistu pārdošanā, resp., izūtrupētu, tad galīgi izputinātu visus to īpašniekus, bet valsts dabūtu samērā niecīgu summu. [..]

Lieta tāda, ka šie laucinieki no «Latvijas tranzīta» un citām šīs sugas organizācijām un bankām bija saņēmuši sēklu, mākslīgos mēsļus vai vienkārši naudas aizdevu-

mus par 16 līdz 20 un vairāk procentiem, tas ir, laucinieki bija saņēmuši daļu no tās naudas, ko «Latvijas tranzīts» jau saņēmis par ārzemēs pārdotiem, no Linu monopola uz kredīta saņemtiem liniem un par ko valdībai nekā nebija maksājis. Šo valdības naudu nu «Latvijas tranzīts» laida apgrozībā, izsniedzot zemniekiem dažas tiem nepieciešamas mantas un naudu pret ārkārtīgi augstiem procentiem, ņemot no tiem obligācijas (māju iekārtošanas dokumentus) kā nodrošinājumu un nododot šīs obligācijas tālāk Linu monopolam kā nodrošinājumu par izsniegtiem liniem.

Papildus pie iepriekš teiktā vēl jāaizrāda uz kādu ļoti svarīgu apstākli. 1927. gada vasarā un rudenī, kad jau sākās sarunas par jaunās linu ražas apmēriem un pārdodamiem linu daudzumiem, Linu monopola vadītāja vietas izpildītājs, jo direktors A. Šķipsna jau bija no amata atbrīvots, man kādu dienu pilnīgi negaidot atklāja noslēpumu, uzrādot kādu slepeni, iepriekšējā finansu ministra A. Alberinga noslēgtu līgumu ar A.S. «Latvijas tranzīts».

Ar šo slepeno līgumu bija piešķirtas «Latvijas tranzītam» lielas privilēģijas linu pirkšanā no valdības. Tani bija sacīts, ka tad, ja «Latvijas tranzīts» no kāda gada linu ražas nopērk tik un tik tonnas (skaitļus neatceros, bet šķita ap 50—100), tad tas pie gala aprēķina saņem 5% atmaksu, ja nopērk vairāk, piem., 100—500 tonnas, tad saņem 8—10%, utt.; bija izstrādāta vesela skala.

Šī slepenā, tikai «Latvijas tranzītam» zināmā priekšrocība deva iespēju tam arvien solīt drusku augstāku cenu par liniem nekā citiem, kas tādas privilēģijas nebaudīja un par tām nekā nezināja, un tā «Latvijas tranzīts» varēja nopirkt vai visus uz ārzemēm pārdodamos linus, saņemot gada norēķina beigās lielu atmaksu, resp., faktiski maksājot par liniem daudz mazāk nekā citi un tā sagādājot valsts kasei prāvus zaudējumus.

Tā bija veikla, bet negodīga un neganta spekulācija, mulļojot zemniekus un apkrāpjot valdību. Tāpēc arī kreisā valdība uz manu priekšlikumu 1927. gada 13. decembrī, kad savu ziņojumu tai biju iesniedzis, un uzklaušijusi Rīgas apgabaltiesas prokurora H. Apsīša domas, vienprātīgi nolēma nodot tiesai Linu monopola bijušo vadītāju A. Šķipsnu, Kredīta departamenta bij. direktoru A. Kārkliņu, «Latvijas tranzīta» direktoru-rikoģtāju P. Brunneru, «Linu centrāles» direktoru-rikoģtāju Lazdiņu un abu akciju sabiedrību — «Latvijas tranzīta» un «Linu

centrāles» valdes locekļus — A. Sēru, P. Ašmani, R. Kalningu, V. Vitolu⁶¹, ģen. Ed. Kalniņu⁶², A. Alberingu, V. Aboltiņu⁶³, G. Bisenieku⁶⁴, P. Ozoliņu⁶⁵ un L. Strupovicu.

Uz ministru prezidenta M. Skujenieka jautājumu prokuroram H. Apsitim, vai minēto personu pārkāpumi un noziegumi ir tik smagi, ka tie jānodod tiesai, un vai prokuroram ir pārlicība, ka viņus arī notiesās, prokurors atbildēja, ka uz likuma pamata tie esot notiesājami, resp., sodāmi, bet Latvijas likumi dodot tiesnesim iespēju spriest ne tikai uz likumu pamata, bet vadoties arī no sirdsapziņas. Tāpēc noteiktu atbildi par notiesāšanu viņš nevarot dot.

Kas ar šīm lietām tiesā noticis, man nav zināms. Līdz 1934. gada 15. maija apvērsumam tās iztiesātas vēl nebija. [.]

SPIRTA MONOPOLS UN SPIRTRŪPNIEKI

Otrs monopols, kas Latvijā pastāvēja jau no paša valsts sākuma, bija organizēts pēc vecās cara Krievijas parauga un deva valstij lielus ienākumus, bija Spirta monopols. Valsts savās rokās bija pārņēmusi tikai tirdzniecību ar spirtu un degvīnu, bet spirta ražošanu un tirdzniecību ar citiem alkoholiskiem dzērieniem grūtās kontroles dēļ atstājusi privātās rokās. Spirta monopola uzdevums bija spirta iegāde, tā rektifikācija un atūdeņošana, degvīna izgatavošana un pārdošana.

Spirta ražošanai varēja lietot melasi, kartupeļus, cukurbietes un labību. Latvijā darbojās kādas 60 spirta dedzinātavas dažādās valsts daļās. Galvenais izejmateriāls spirta iegūšanai Latvijā tomēr bija kartupeļi, sevišķi sākumā, kurus pirka no zemniekiem un tā sagādāja viņiem jūtamus ienākumus. Caurmērā katru gadu ražoja ap 8—10 milj. litru spirta. Šim nolūkam patērēja ap 50—60.000 tonnu kartupeļu. Spirta dedzinātavās ražoto jēlspirtu atpirka Spirta monopols un savā spirta fabrikā Rīgā no tā izgatavoja dzeramo degvīnu.

Jēlspirta iegāde bija tīri komerciāla operācija, bet monopolizēta, dedzinātavas drikstēja spirtu pārdot tikai valstij, resp., Spirta monopolam, jo tikai monopola vajadzībām spirtu ražoja. Tā valsts atzina tikai sevi par tiesīgu noteikt visu jēlspirta ražošanu, kam arī piekrita spirta de-

dzinātavu īpašnieki. Tāpēc katru gadu valdība, resp., Spirta monopols, noteica jēlspirta cenu, vienojoties ar spirt-rūpniekiem arī par cenu, ko viņi maksās zemniekiem par kartupeļiem. [.]

Degvīna sadalīšanai patēriņam pa visas Latvijas restorāniem, krogiem un citām koncesionētām patēriņa vietām iepriekšējās valdības bija noslēgušas ar kādu spirt-rūpnieku sabiedrību «Izdalītājs» līgumu, kas bija izdevīgs «Izdalītājam», piešķirot augstu procentu par izdalīšanu un pārāk lielu avansu — 2 milj. latu rīcības kapitālu, papildinot to vēlāk vēl ar kādu pusmiljonu. Degvīna izdalīšanai vien šis lielais avanss nebija vajadzīgs, bet «Izdalītājs» to izlietoja citiem spekulatīviem veikaliem, piemēram, ierīkoja un atvēra hipodromu, ko vienmēr saistīja ar A. Alberinga vārdu, gan arī ieguldīja vēlāk bankrotējušā Grobiņa Lombardbankā un citur.

[.] Kad šīs lietas atklājās, bija uzkrājušies kādi 75—80.000 lati nenomaksātu procentu par izsniegtā kapitāla nenomaksu līgumā paredzētos termiņos. Kad «Izdalītājs» labprātīgi procentu parādu nekārtoja un atteicās arī atmaksāt ministra J. Blumberga nelikumīgi izsniegto papildu avansu, valdība ievadīja oficiālu piedzīšanu tiesas ceļā. Agrākām valdībām tuvu stāvošie «Izdalītāja» biedri par kārtīgu līguma pildīšanu nebija domājuši un nu asi vērsās pret valdību, it īpaši pret mani.

Atzīdams, ka ar «Izdalītāju» noslēgtais degvīna izdalīšanas līgums valstij neizdevīgs un ka to pašu uzņēmums nepilda, uzsāku nesaistošas sarunas ar pašvaldībām, vai tās būtu ar mieru uzņemties degvīna izdalīšanu. Visas pašvaldības vienprātīgi atbildēja, ka to labprāt darītu un ka tas tām būtu ļoti pa prātam. Arī procentu un citā ziņā tas valstij būtu daudz izdevīgāks nekā līgums ar «Izdalītāju».

Kad «Izdalītājs» tam ļoti izdevīgo līgumu nepildīja, procentus nemaksāja, izlietojot lielo valdības avansu citiem spekulatīviem nolūkiem, pieprasot degvīna sadalīšanai vēl lielāku valdības avansu, tad ar valdības piekrišanu izdalīšanas līgumu ar «Izdalītāju» uzteicu un pieprasīju visu valdības avansu atmaksu. Nu «Izdalītājs» saprata, ka aizgājis par tālu, un mēģināja vest sarunas par līguma uzteikšanas atsaukšanu. Protams, ka tam piekrist nevarēju. Bija jau arī sagatavoti līgumi ar pašvaldībām, kurām ar zināmu noteiktu datumu bija jāpārņem no «Izdalītāja» degvīna sadalīšana visā Latvijā. [.]

Latvijas valsts sākumā, kā jau minēju, valsts ilgtermiņa bankas nedarbojās, jo tās nebija noorganizētas. Tāpēc dibināja fondus dažādām vajadzībām, kuros ieskaitīja šīm vajadzībām domātos līdzekļus, un tos nedrīkstēja izlietot citām vajadzībām. Tā kā vajadzību bija daudz, tad arī fondu saradās daudz un dažādu. Desmit gadu laikā to bija saradies ap 70 vai pat vairāk. Tā, piemēram, radās un pastāvēja ne tikai tādi fondi kā valsts kredīta vai rezerves, zelta, valūtas stabilizācijas, dabas katastrofās cietušo, sēklas un meliorācijas fondi, kuriem liela nozīme, bet arī medību, zirgkopības, racionalizācijas, monumentālo celtnu, kopdarbības un vesela rinda citu fondu, kur mazos apmēros ienāca sākumā vēl trūcīgie valsts līdzekļi.

Ja fondā ieplūda maz līdzekļu, tad apgrozība bija niecīga un valsts finansu operācijās nekādu jūtamu lomu nespēlēja. Svarīgi bija tādi fondi, kuros ieplūdināja lielus valsts līdzekļus, piem., 1921. gadā nodibinātais Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonds, kuru pārvaldīja Finanšu ministrija, resp., Kredīta departaments un no kura izsniedza aizdevumus: a) jaunsaimniecībām un lauksaimniecības atjaunošanai, b) rūpniecības un kuģniecības atjaunošanai, c) zvejniecības atjaunošanai, d) namu īpašniekiem, e) pašvaldībām, f) kredītiestādēm. Svarīgs bija arī Sēklas fonds, no kura dažādām organizācijām izsniedza aizdevumus sēklas iegādei, un valsts Rezerves jeb drošības fonds, no kura izsniegt aizdevumus bija aizliegts.

Kad 1922. g. pavasarī ilgtermiņa operācijām nodibināja valsts Zemes banku, tā pārņēma no Dzīves atjaunošanas fonda visus tos kredītus, kas bija izsniegti lauksaimniecībai un zvejniecībai, bet 1926. g. arī 6 milj. latu īstermiņa aizdevumus no Latvijas bankas, lai tos pārvērstu ilgtermiņa aizdevumos, resp., lai tos konvertētu. Tas pats notika arī ar kredītiem, kuri no Dzīves atjaunošanas fonda bija izsniegti rūpniecībai, kuģniecībai un namsaimniekiem, kad 1924. g. rudenī nodibināja Latvijas Hipotēku banku. «Abos gadījumos,» saka labi informētais A. Landsmanis⁶⁶, kas par šiem jautājumiem rakstīja Latvju enciklopēdijā⁶⁷, «budžetā paredzētos līdzekļus bankām deva Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonds. Bankas bija tikai operāciju izpildītājas un par saņemto naudu nodeva fondam savas ķīlu zīmes. Līdz 1930./31. g. valsts

budžetā šādiem aizdevumiem bija paredzēti kopsummā 186,7 milj. latu. Bez tam fondā ieskaitīja izpirkšanas maksas parādus par agrārreformā piešķirtajām zemēm — ap 70 milj. latu.» Tātad Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonds ar tik lieliem līdzekļiem bija tas «medus pods», ap kuru kā bites saulainā laikā ap bišu stropu kārām acīm pulcējās visādi «dzīves atjaunotāji», it īpaši no Zemnieku savienības un labā spārna aprindām, neizslēdzot arī to vadoņus K. Ulmani un A. Bergu. Visiem viņiem vajadzēja naudu dzīves atjaunošanai. Vieni, piemēram, A. Alberinga «Lats» soliņa gādāt zemniekiem labu, auglīgu sēklu un lētus mākslīgos mēslus, otri — K. Ulmaņa Lauksaimniecības banka un vesela rinda citu privātu banku — vēlējās nodrošināt lauksaimniekus un dažādus uzņēmumus ar «lētu» — 20 vai 30 un vēl augstāk procentīgu kredītu, trešie, piem., Arvēds Bergs, gribeja tirgoties pat ar svētiem ūdeņiem. (A. Bergs bija iesniedzis parādrakstu, ka viņš «Svētās Helēnas» dabīgo minerālūdeņu izmantošanai saņēmis no valsts līdzekļiem 10.800 latus.) Nolūki tiem visiem bija labi, pats galvenais — ienesīgi veikali, tikai nebija naudas. Un te nu viegli sasniedzami bija tādi valsts nodibinātie neizsmeļamie naudas avoti kā Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonds, Sēklas fonds, Linu monopols, valsts Rezerves fonds, kurus pārvaldīja pašu ļaudis Kredīta departamentā un Finanšu ministrijā. Nelaime bija tikai tā, ka naudas saņemšanai vajadzēja dot pretim kādas drošības, kuru arī nebija. Vajadzēja šīs drošības atrast vai izgudrot. Un izgudroja arī. Tās bija «garantijas» jeb valsts galvojumu rakstī, ka gadījumā, ja naudas ņēmējs pats saņemto naudu neatdos, valsts to samaksās.

Garantiju devēji, galvenā kārtā Kredīta departaments, kas sākumā garantijas deva par velti, neņemot nekādu procentu, un Latvijas banka, savu garantiju, pat aizdevumu nodrošinājumiem pieņēma privātu banku garantijas, personīgus vekselus un nereāli augsti notaksētu nekustamu īpašumu obligācijas, reizēm pat «lupatas». [.] Un nu sākās īsts valsts un privātu garantiju drudzis, paliesībā tīrais trakums. Sākums tam visam meklējams jau labi sen atpakaļ, drīz pēc Latvijas Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonda nodibināšanas. Privātas bankas izsniedza tukšas (bez nodrošinājuma) garantijas saviem draugiem un viņu uzņēmumiem, un ar šīm tukšajām garantijām tie smēla naudu no Kredīta departamenta pārvaldīšanā esošiem fondiem un Latvijas bankas. Galvenie

naudas smēlēji bija Dzīves atjaunošanas sab. «Lats» A. Alberinga vadībā, K. Ulmaņa vadītā Latvijas lauksaimniecības banka, tai tuvu stāvošā Latvijas lauksaimniecības centrālbiedrību savstarpējā kredītbiedrība ar A. Šēru priekšgalā, «Latvijas tranzīts» ar P. Brunneru un A. Šēru, Latvijas tirgotāju banka ar Tupiņu, Pētermani un citiem, Ā. Klīves «Uniona banka», Otto sabiedrība «Zelta lats», Grobiņa Lombardbanka, A. Bļodnieka Komercbanka un vēl daži citi.

Garantiju plūdus un nelikumīgās banku operācijas bija pamanījusi Valsts kontrole jau 1925. g. un dažas lietas pārbaudījusi. Savā atzinumā pie 1925./26. g. darbības pārskata tā rakstīja: «Pārbaudot saskaņā ar likumu par valsts aizdevumiem un to nodrošināšanai nodotas vērtības, no 217 caurskatītām garantiju lietām 107 gadījumos nodrošinājumi atrasti nepietiekoši. Atsevišķos gadījumos Kredīta departaments uz izsniegto garantiju pamata samaksāja savu klientu vietā, kaut gan tādiem maksājumiem budžetā līdzekļi nebija paredzēti un tie segti pilnīgi nelikumīgi no valsts rezervēm. Daudzās lietās iekārtā nekustamā manta nepietiekami apdrošināta. Garantiju un nodrošinājumu grāmatošana neapmierinoša.»

Pieminētajā pārskatā Valsts kontrole vēl norāda, ka Finanšu ministrija nav ņēmusi par garantijām procentus, nav iekasējusi pienācīgos nodokļus, nav arī ņēmusi parasto riska procentu. Bija arī konstatēts, ka kāds no valdības ieceljamiem 13 Latvijas bankas padomes locekļiem, kuriem piedalīšanās citos uzņēmumos aizliegta, bijis dalībnieks kādos 16 privātos veikalos un akciju sabiedrībās, kuras arī kredītējusi Latvijas banka.

1926. g. 27. aprīļa Saeimas sēdē .. par šīm nebūšanām un nelikumībām runāju un, starp citu, teicu:

«Pēc oficiāliem datiem, kādi ir manā rīcībā, uz 1926. gada 1. janvāri Kredīta departaments ir izsniedzis garantijas dažādiem uzņēmējiem par 12 milj. latu. No minētās summas garantiju raksti par 4.250.000 latu izsniegti bez likumīga pamata un galvenā kārtā dažādām privātpersonām kredīta nodrošināšanai Latvijas bankā... Kredīta departaments no savas puses nav sekojis šo Latvijas bankas aizdevumu izlietošanai, kuri ņemti uz tā izsniegto garantiju rakstu pamata.

Ka šie aizdevumi izlietoti ne vienmēr valsts interesēs, norāda gadījums ar J. Valeiku, kuram Kredīta departa-

ments izsniedzis garantiju uz Latvijas banku 14.000 latu apmērā, bet laikraksta «Latvis» 1925. g. 1. jūlija numurā ievietots ziņojums, ka J. Valeika nodots tiesai par augļošanu, jo, par 7 procentiem saņēmis aizdevumu no valsts bankas, to aizdevis tālāk par 60 procentiem.

Par savām garantijām Kredīta departaments līdz pašam pēdējam laikam nav nekā ņēmis. Tās dotas par velti, vismaz valsts nekā nav saņēmusi. Kad šai lietai pieskārs Valsts kontrole, Finanšu ministrija bija spiesta atzīt, ka lieta nostādīta nepareizi, ka nevar garantijas izdot bez procentiem, jo privātas bankas par savām garantijām ņem 6%, bet Latvijas banka 3%.»

Neskatoties uz runām un Valsts kontroles norādījumiem, nekārtības un nelikumības valsts saimnieciskajā dzīvē turpinājās, tādēļ (Saeimas — *sastād.*) ārkārtējā sesijā .. 1926. g. 24. septembrī man .. vajadzēja uzstāties ar norādījumiem par nebūšanām un nelikumībām valsts saimnieciskās dzīves kārtošanā, sevišķi Latvijas bankas kredīta operācijās, čeku (naudas iekasēšanas rīkojumu) apgrozībā utt.

Vispirms man nācās konstatēt tādu nenormālu parādību, ka iekasēšanai pirktos vai pārņemtos čekus Latvijas banka tūlīņ neiekasē, bet notur kādu laiku bankā un tad atdod atpakaļ. Tas liek domāt, ka Latvijas banka, pārkot vai pieņemot kādu čeku, lai pēc norunāta vai zināma laika to atkal atdotu atpakaļ, vienkārši aizdo! bez procentiem un bez nodrošinājuma čeka izrakstītājam, kādam labam draugam — veikalniekam, no valsts līdzekļiem čekā minēto summu. Šādi gadījumi bija vairāki. Tā, piemēram, Ā. Klīves «Uniona bankas» čeks par 700 dolāriem, pirktis 27. maijā, noturēts Latvijas bankā 54 dienas un tad atdots, resp., «Uniona banka» to atpirkusi atpakaļ. Tāds ir K. Ulmaņa Lauksaimniecības bankas padomes locekļa A. Šēra čeks par 3.500 dolāriem, tad atkal «Uniona bankas» čeks uz A. Šēra, resp., K. Ulmaņa bankas blankas par 9.000 dolāriem, ko pārdevusi Lauksaimniecības banka. Vēl divi spirtrūpnieka Spādes Liepājas bankas čeki par 20.000 dolāriem katrs, no kuriem viens nogulējis Latvijas bankā 27 dienas, bet otrs 34 dienas un tad atpirkti, resp., atdoti atpakaļ.

Ir arī tādi čeki, kas pirkšanas dienā netiek nosūtīti uz «inkaso», resp., iekasēšanai, bet tikai pēc ilgāka laika. Acīm redzot Latvijas banka zinājusi, ka šiem čekiem nav seguma, un tāpēc vilcinājusies ar iekasēšanu, zaudējot procentus. Sāpus čekus lielā vairumā piegādājusi Lat-

vijas tirgotāju banka, kopsummā par 380.000 dolāriem. Ka visām šim čeku operācijām ir bargi sodāms spekulācijas un korupcijas raksturs, pierāda kāds Latvijas tirgotāju bankas čeks par 5.500 dolāriem, kas pirktis jau 1. jūnijā, bet izrakstīts tikai 12. jūnijā. Skaidrs, ka abu banku vadības slepeni savā starpā vienojušās par personīgu peļņu un procentiem uz valsts kases rēķina, aizmirdamas pat izlabot čeka datumu. Viens tāds Latvijas tirgotāju bankas čeks par 20.000 angļu mārciņām, resp., 500.000 latiem, nonācis ārzemēs un tur ticis protestēts, jo nav bijis seguma.

Mans secinājums šajā Saeimas sēdē par Latvijas bankas čeku operācijām bijis sekojošs:

«Latvijas banka ir pirkusi čekus un zinājusi, ka šiem čekiem nav seguma, ka tie ir fiktīvi. Banka ir zinājusi, ka, ja šos čekus pārvedīs uz tām bankām, uz kurām tie izrakstīti, tos nevarēs iekasēt, tie tiks protestēti, tad būs liels skandāls. Tāpēc Latvijas banka ne vienreiz vien ir pati devusi šiem nesegtajiem čekiem savu segumu un pārvedusi telegrāfiski naudu. No visa tā redzam, ka banka ir nesusi ne vien zaudējumus valstij, bet ka tā ir kaitējusi arī Latvijas naudas tirgum, Latvijas bankas un līdz ar to Latvijas valsts slavai.

Pēdējā skandalozākā lieta, kas vērsa uz sevi uzmanību un ar ko viss trācis sākās, ir tas, ka vesela rinda čeku, ko Latvijas banka nopirkusi un aizsūtījusi iekasēšanai, protestēti. Tā Latvijas tirgotāju bankai, piem., nonākuši protestā vairāki čeki. Tad daļa šīs bankas čeku nemaz nav vairs nosūtīti. Visas šīs lietas par nesegtiem čekiem sniedzas līdz 1.200.000 latu.» [.]

Jāatzīmē fakts, ka R. Kalnings bija kādu laiku Latvijas bankas priekšsēdis (no 1924.—1927. g.), bet Ā. Klīve — Latvijas bankas padomes priekšsēža biedrs (no 1922.—1931. g.) un pēc tam padomes priekšsēdis (no 1931.—1940. g.). Abi šie kungi, kā jau redzējām, bija arī citu privātu banku un uzņēmumu vadītāji, kur laida apgrozībā gan čekus, gan garantijas, un kreditējās Latvijas bankā. Ne velti latviešu tauta saka: roka roku mazgā, abas baltas tiek.

Sakarā ar Saeimas ārkārtējās sesijas lēmumiem no amatiem atstādināja un nodeva tiesai Latvijas bankas galveno direktoru E. Švēdi, kuru, starp citu, apvainoja arī Siva lupatu kreditēšanā, un bankas ierēdņus — Pflaumu un Ķīsi. Dažus ierēdņus atlaida no darba.[.]

Otrs fonds, kuram nodoti lieli valsts līdzekļi, bija Sēklas fonds. Tas dibināts arī pašā Latvijas sākumā, 1920. gadā, kad zemkopjiem nebija ne sēklas, ne naudas un valdībai bija jāiet palīgā. Sākumā Sēklas fondam nodoti kādi 2—3 milj. latu, jo licies, ka šāda summa būs pietiekama jaunsaimniekiem un citiem lauksaimniekiem sēklas iegādei. Fonds tomēr audzis no gada gadā, jo aizņemtā valsts nauda ne tikai kā nav atdota naudā, bet nav atbērta arī graudos. Līdzekļi aizvien doti klāt, daudz lielākos apmēros kā sākumā, un 1931. g. pavasarī šis fonds jau bija 23 milj. latu liels. No tiem neatmaksāti pie organizācijām izstāvēja 17 milj. latu.

Ap Sēklas fondu, varētu teikt, otro «medus podu» (trešais bija Linu monopols), nu pulcējās laucinieku organizācijas ar Mazsaimnieku ekonomisko sabiedrību un Jaunsaimnieku centrālo kooperatīvu priekšgalā. Protams, no Sēklas fonda naudu (aizdevumus) bija ņēmušas gan drīz visas tās pašas organizācijas, kas to bija ņēmušas no Saimnieciskās dzīves atjaunošanas fonda, piem., «Lats» un citas līdzīgas. Nebija šaubu, ka liela, ja ne lielākā daļa Sēklas fonda līdzekļu arī izdoti citiem spekulatīviem nolūkiem, ne sēklas iegādei. Par šo fondu tomēr mazāk runāja, jo tas taču bija saistīts ar sēklas apgādi Latvijas zemkopjiem un neražās vai plūdos cietušajiem. [.]

No darbības Saeimas budžeta un finansu komisijā, kā arī Finanšu ministrijā man jau savs ieskats un aprēķini bija, bet gribēju tos vēl pārbaudīt un papildināt. Tādēļ palūdzu pie sevis attiecīgo nozaru vadošos darbiniekus, lai savus aprēķinus ar viņiem kopā pārbaudītu. Izrādījās, ka vienā svarīgā punktā tie nesaskanēja: ārzemju kontos izrādījās par 1,5 līdz 2 milj. dolāru mazāk, nekā biju rēķinājis. Lūdzu visus darbiniekus savus rēķinus turpat uz vietas pārbaudīt, bet atbilde neradās. Sāku jau šaubīties par saviem aprēķiniem, bet tad piepeši valsts budžeta daļas priekšnieks Benšons paziņoja, ka viņš ir kļūdinājies, jo par ārzemēs pārdotiem liniem patiešām ieņēmts ap pusotra vai divi miljoni dolāru vairāk, nekā viņš uzdevis. Prasot pēc «kļūdiņāšanās» iemesliem, Benšons diezgan vaļsirdīgi paskaidroja, ka viņš ar nolūku šo summu noslēpis. Kāpēc? Lai koalīcijas valdība to neizšķiestu, piešķirot partijas draugu organizācijām lielus pabalstus. [.]

Šis uzticīgais un ilggadējais valsts kases sargs Benšons savu vietu zaudēja Ulmaņa diktatūras laikā, jo tai

brīdī, kad viņam bijis jāparaksta apm. 90.000 latu lielais rēķins par parādes kuģa izgreznošanu apvērsuma gada-svētkos Daugavā iepretim pilij, viņš nelaimīgi izsaucies: «Un par šo plostu 90.000 latu!»

Kad visas saimnieciskās nozares bija pārcilātas un visu iepriekš minēto kredītooperāciju gali savilkti kopā, izrādījās, ka pa iepriekšējiem 5—6 Latvijas pastāvēša-nas gadiem — no 1920. gada, kad šīs kredītooperācijas sākušās, līdz 1926. g. beigām — valstij nodarīti milzīgi zaudējumi. Latvijas banka vien norakstījusi zaudējumos 13.356.000 latu, no kuriem 1926. g. vien zaudēti ap 5 milj. latu. Finanšu ministrijas Kredīta departaments izsniedzis valsts garantijas par 15.700.000 latu, no ku-riem gandrīz puse — ap 6 līdz 7 milj. latu — «nokār-toti», norakstot valsts zaudējumos divus miljonus latu, bet otra puse — 8 līdz 9 milj. latu — vēl stāv, resp., nav nokārtoti, un no tiem lielāko daļu nāksies atkal no-rakstīt valsts zaudējumos, jo daļa valsts garantiju saņē-mēju jau bankrotējuši, no kuriem neko piedzīt vairs ne-varēs.

Domājams, ka visas garantijas izsniegtas ar katrrei-zēju finansu ministra ziņu un piekrišanu vai uz tā tiešu norādījumu, tādēļ par tām atbildīgi arī ministri. Garanti-jas izsniegtas sekojošo finansu ministru laikos: Ringolda Kālninga — 2,8 milj. latu, A. Riekstiņa — 1,0 milj., A. Bu-ševica — 1,2 milj., H. Pungas — 1,7 milj. un J. Blum-berga — veseli 9 milj., kopā 15,7 milj. latu.

Bez šiem garantiju aizdevumiem ir vēl citi lieli aizde-vumi no tiem pašiem valsts līdzekļiem, kas nodrošināti vai nu ar pārāk augstu novērtētu nekustamu īpašumu obligācijām, personīgiem parādu rakstiem vai vēl kādām citām «drošībām». Tādu bija ap 20—25 milj. latu. Pie-skaitot šiem miljoniem 7—9 milj. latu izstāvošās Kredīta departamenta garantiju summas, dabūjam turpat 28—34 milj. latu, no kuriem, aptuveni rēķinot, būs kāda trešdaļa vai pat puse, tātad ap 11 līdz 17 milj. latu, vēl jānoraksta valsts zaudējumos, nemaz nerēķinot Latvijas bankas varbūtējos zaudējumus uz agrāk izsniegtām un vēl izstā-vošām summām, jo arī bankas aizdevumi, kā jau redzē-jām, nebija simtprocentīgi nodrošināti. Pie tam jāņem vērā, ka Finanšu ministrija, resp., Kredīta departaments, nebija spēris nekādus soļus savu milzīgo izstāvošo valsts summu iekasēšanai, tas ir, piedzīšanai.

Pēc tam, kad šīs apšaubāmās, skaidri un atklāti sakot, noziedzīgās kredītooperācijas bija noskaidrotas, mani mocija jautājums, ko ar tām iesākt: prasīt aizdevumu steidzīgu atmaksu un, ja nemaksātu, piedzīt tos spaidu kārtā, tas ir, laist ūtrupē iekīlātās šaubīgās drošības, vai meklēt kādus citus ceļus valsts naudas atdabūšanai?

Tuvāk iepazīstoties ar Valsts kontroles informāciju un Finanšu ministrijas revīzijas ziņojumiem par kredīto privāto organizāciju un banku stāvokli, redzēju, ka dažas no tām, piem., «Lats», «Zelta lats», Latvijas tirgotāju banka, «Lombardbanka», Lauksaimniecības jeb zemnieku banka patiesībā ir jāuzskata par jau bankrotējušām, jo faktiski tās atradās bankrota priekšvakarā un nespēja vairs savas saistības pildīt.

Informācijas dēļ pārbaudīju oficiāli un likumīgi vēl pastāvošās «Zemnieku bankas» faktisko stāvokli, resp., tās operācijas. Banka nodibināta 1923. g. ar pamatkapitālu 500.000 latu, kurš pašiem dibinātājiem — K. Ulmanim, A. Alberingam, A. Briedim un A. Šēram — nav bijis, bet kas sagādāts veiklā ceļā ar personīgu vekselu diskontu un citu operāciju palīdzību. Bet šī iespaidīgo personu banka ar nelikumīgu un nepielaižamu paņēmieni palīdzību — slepeni bilanču apvienošanu ar otru tai draudzīgu kredītiestādi — izdabū no Latvijas bankas, kuras priekšgalā atrodas viņu draugs un partijas biedrs Ādolfs Klīve, 2 milj. latu lielu aizdevumu, kas četras reizes pārsniedz pamatkapitālu.

Visas šīs «Zemnieku bankas» personas ar tās valdes priekšsēdētāju Kārli Ulmani zināja, ka bez Latvijas bankas valsts naudu vēl var dabūt no Finanšu ministrijas Kredīta departamenta pret šādām tādām garantijām un drošībām, arī pret personīgiem parādu rakstiem, un tādēļ nolēma izmantot arī šos avotus un saņemt valsts naudu arī no Kredīta departamenta. Uz visu saņemto valsts līdzekļu pamata mazā «Zemnieku banka» atver tik plašas un augsto procentu ziņā arī ienesīgas operācijas, kas 1927. g. vasarā jau sasniedz 6,5 milj. latu apmērus un 13 reizes pārsniedz pamatkapitālu. Nedzirdēts un nepielaižams stāvoklis! Tiklīdz šādai bankai kaut kur kaut kas aizķeras, resp., ja tā nespēj segt kādu maksājumu, bankrots ir tūliņ klāt. Un šādā bankrota atmosfērā kreisās valdības laikā bija jādzīvo K. Ulmanim un viņa draugiem, jo finanšu ministrs .. V. Bastjānis varēja katrā

brīdī Kredīta departamenta aizdevumus atprasīt, jo vairāk tāpēc, ka daļa aizdevumu bija nodrošināta tikai ar K. Ulmaņa personīgiem parādu rakstiem un ne ar ko citu.

Painterēsējoties tālāk, kam šī Latvijas «zemnieku» banka no valsts saņēmtos līdzekļus ir aizdevusi, redzējām, ka tie pirmā kārtā ir šīs bankas «dižvīri» un partijas cilvēki, ar pašu partiju — Zemnieku savienību — priekšgalā. Piemēram, Zemnieku savienība un tās tipogrāfija saņēmusi ap 140.000 latu, A. Sērs — 80.000, K. Ūlmanis — 30.000, Aug. Kalniņš un A. Briedis — 10.000, A/S «Latvijas tranzīts» — 1.500.000, bankrotējusi A/S «Lini» — 190.000, bankrotējušais «Lats» — 290.000, M. Sinka — 94.000, Sandbergs un biedri — 50.000 latu un tā tālāk.

Pirms sākt šīs lietas kārtot, atzinu par nepieciešamu informēt ministru prezidentu M. Skujenieku un, ja viņš tam piekristu, arī Saeimu, vismaz tās budžeta un finansu komisijas. Noklausījies manu informāciju, M. Skujenieks kļuva domīgs. Tik nelikumīgu un pārdrošu rīcību ar valsts līdzekļiem viņš nemaz nebija varējis iedomāties un lūdza mani par visu šo lietu informēt minētās Saeimas komisijas.

Sazinājies ar abu Saeimas komisiju priekšsēžiem, vienojāmies arī par dienu un stundu, kad savu ziņojumu varēšu sniegt. Lūdzu arī valsts kontrolieri R. Ivanovu ierasties minētā sēdē vai sūtīt savu atbildīgo pārstāvi. Man nepatika valsts kontroliera R. Ivanova (sociāldemokrāta) rīcība: noteikumi par Valsts kontroli deva viņam tiesības sniegt Saeimai pārskatus par valdības darbību. Viņš to nedarīja un tādēļ visas nebūšanas vienkārši noklusēja. Atradu tādu valsts kontroliera rīcību par nepareizu un gribēju, lai viņš kaut šoreiz atnāk un manu ziņojumu noklausās. Viņš tomēr pats neieradās, bet atsūtīja savā vietā P. Vanagu un vēl kādu Valsts kontroles darbinieku. No Finansu ministrijas uzaicināju Saimnieciskā departamenta direktoru J. Miezi un dažus citus atbildīgus darbiniekus.

Uz izziņoto apvienoto Saeimas saimniecisko komisiju sēdi bija ieradušies arī visu avīžu ziņotāji un vēl dažu iestāžu pārstāvji. Tāpēc sākumā lūdzu sēdes vadītāju noturēt slēgtu sēdi, lai varētu pilnīgi atklāti visu paziņot un lai mans ziņojums neparādītos presē, kas varētu kaitēt Latvijai un tās finansēm. Komisijas locekļi bez iebildumiem manam lūgumam pievienojās, un avīžu ko-

respondenti, kā arī citas neaicinātas personas sēžu telpas atstāja.

Sava ziņojuma ievadā informēju komisijas locekļus, ka, pēc Valsts statistiskās pārvaldes oficiāliem un pārbaudītiem datiem, Latvijas saimnieciskā dzīve astoņos valsts pastāvēšanas gados (1918.—1926. g.) atjaunojusies. [..]

Pavisam cits un satricinošs iespaids rodas, ja mēs ieskatāties minēto, tautas saražoto un valsts iegūto finansiālo līdzekļu izlietošanā. Mūsu valsts galvenās naudas un kredīta iestādes — Finanšu ministrija ar savu Kredīta departamentu un Latvijas valsts banka — nav atradušas savu uzdevumu augstumos. Līdzšinējā rīcībā, resp., valsts līdzekļu pārvaldīšanā un izlietošanā, saskaņā ne tikai nolaidība un paviršība, bet nelietīga un apzināta šo līdzekļu šķiešana, neievērojot ne noteikumus, ne pastāvošos likumus, tos pārkāpjot un iztērējot pat tāds valsts līdzekļus kā Valsts rezerves fonds, kura aizskaršana ar likumu pilnīgi noliegta. Kā šādu rīcību citādi lai nosauc, ja ne par noziedzīgu un nosodāmu? [..]

Sniedzu apvienotām Saeimas komisijām arī informāciju par to, ko pašreizējā valdība un Finanšu ministrija jau darījusi un domā darīt šo nebūšanu pārtraukšanā, atlaižot un nododot tiesai vainīgās personas, kā arī iekasējot izstāvošos īstermiņa aizdevumus. Redzēju, ka mans ziņojums bija atstājis lielu un dziļu iespaidu uz abu komisiju locekļiem, jo vienā otrā jautājumā izpaudās pilnīgs pārsteigums un izbrīns, ka par visu to, par tik lielām nebūšanām un pārkāpumiem, agrāko valdību laikā viņi nekā nav zinājuši. [..]

Pēc sēdes mani apturēja ģen. J. Balodis, Zemnieku savienības pārstāvis Saeimas budžetu komisijā, un ar lielu izbrīnu, bet draudzīgi jautāja — vai patiešām viss mans teiktais esot patiesība? Ar tādu pat izbrīnu viņam atjautāju, vai viņš šaubās par mana ziņojuma pareizību un vai viņa partijas galvenais līderis Kārlis Ulmanis viņiem nekad par to nav ziņojis? «Nē, nē, Bastjāņa kungs,» uztraukts atsaucās ģenerālis. «Par jūsu ziņojuma pareizību es nešaubos, bet nesaprotu, kāpēc no mums to slēpa mūsu partijas vadītājs.» [..]

VALSTS AIZDEVUMU PIEDZĪŠANAS PLĀNS

Izstāvošo valsts miljonu iekasēšanai, kuriem, kā jau redzējām, nebija tikpat kā nekāda nodrošinājuma, ja šos līdzekļus saņēmušās organizācijas un bankas sāktu bankrotēt, raujot sev līdz arī citas šā vai tā saimnieciski saistītās, vajadzēja steidzīgi spert kādus soļus. Parastais ceļš — parādu piedzīšana tiesas ceļā — man šķita nederīgs. Kāpēc? Divu iemeslu dēļ. Vispirms būtu jāizputina desmitiem un simtiem lauksaimnieku — iekīlāto māju īpašnieku, jo savus parādus vai aizņēmumus «Latam», Latvijas tirgotāju bankai vai «Zemnieku bankai» tie uz reizi samaksāt nespētu un viņu īpašumus izūtrupētu. Tas viens. Otrkārt, ūtrupēs pārdotās zemnieku mājas, kuras pie tam, kā jau redzējām, bija par augstu novērtētas, nesegtu māju īpašnieku parādus minētām organizācijām un bankām un valstij nāktos ciest jo lielus zaudējumus.

Ja nu gadījumos, kur nauda, sēkla vai mēsli ņemti pret māju iekīlāšanu, resp., pret obligācijām, vēl kaut ko valsts dabūtu, tad citos gadījumos, kur pret valsts naudu dotas tikai tukšas, ne ar ko nenodrošinātas privāto banku garantijas vai personīgas parādu zīmes, piemēram, gadījumā ar Kārli Ulmani, par ko pats pārliecinājos, valsts nedabūtu nekā. Viss aizdevums būtu jāzaudē un piedevām vēl jāsedz tiesas izdevumi. Tādēļ šis valsts aizdevumu iekasēšanas jautājums bija ļoti grūts, un bija jādomā, ko darīt, pa kuru ceļu iet.

Apsverot visus apstākļus, aizdevumu piedzīšana tiesas ceļā bija jāatmet. Izšķīros par pakāpenisku parādu piedzīšanu, līdzīgi ilgtermiņa kredīta iestādēm, — noteikt aizdevuma galīgai atmaksai ilgāku termiņu — trīs vai vairāk gadus —, bet procentu un aizņēmuma daļas samaksai dot īsākus periodiskus termiņus, piem., ik pa 3 vai 4 mēnešiem, pēc noteikta aprēķina. Tas dotu iespēju pilsētniekiem un arī lauciniekiem kārtot savus maksājumus palēnām, nezaudējot savus īpašumus. Pats esmu bijis lauku zēns, dzimis un audzis uz laukiem strādīgā Vidzemes zemnieku mājā, un sapratu, ko nozīmē ūtrupe un izūtrupēšana.

Aprunājos vēl ar dažiem savas partijas saimnieciskiem darbiniekiem un, kad tie man pilnīgi piekrita, brīdinot no šo uzdevumu pildīšanas spaidu kārtā, devu rīkojumu Saimnieciskā departamenta direktoram Jānim Miezim izstrādāt uz iepriekšminētā principa pamata sīkākus no-

teikumus par parādu atmaksu un tos paziņot visiem šiem valsts parādniekiem bez izņēmuma. Parāda galīgu atmaksu noteicu uz trīs gadiem, bet termiņu maksas ik pa trīs mēnešiem. Par šo savu rīcību, protams, informēju arī ministru prezidentu M. Skujenieku.

Bija pagājušas kādas pāris nedēļas, kad man piezvanīja Kārlis Ulmanis un izteica vēlēšanos mani ministrijā apmeklēt. Noprātu, kas par lietu. K. Ulmanis bija saņēmis ministrijas paziņojumu par valsts aizdevumu atmaksu, bet nespēja maksāt un nu vēlējās par šo lietu ar mani runāt. Teicu viņam, ka uz ministriju nav jānāk, jo mēs taču tiekamies Saeimā un varam tur izrunāties. Kad viņš tomēr gribēja nākt, apmeklējumam piekritu, un viņš otrā dienā pie manis ieradās.

[.] Latvijas zemnieku vadonis, nespēdams vairs savus parādus kārtot, jūta, ka grimst politiski un personīgi, un, cita ceļa vairs neatrazdams, nāca pie manis meklēt glābiņu. Viņš bija ļoti laipns un atklāts. Atzina, ka ar savu rīcību tā iepinies parādos, ka finansu ministrs var viņu pazudināt, bet kam no tā būšot kāds labums? Taču ne mums, sociāldemokrātiem, kuri ar viņu vēl varot sarunāties. Ja mēs viņu pazudināšot, par zemnieku vadoni nākšot cits, ar kuru mēs vairs nemaz nesapratīšoties. K. Ulmanis lūdza mani valsts aizdevumu atmaksas noteikumus viņam mīkstināt.

Atbildēju, ka mīkstināt maksājumu noteikumus viņam vien nekādā ziņā nevaru, ka tad mani apvainos korupcijas piekropšanā un viņa partija iesniegs Saeimā priekšlikumu Skujenieka valdību gāzt. Viņš piekrita, ka mans stāvoklis neesot viegls, tomēr lūdza maksāšanas noteikumus mīkstināt. Apsolīju minētos noteikumus vēlreiz caurskatīt, lietu pārdomāt un visiem valsts parādniekiem, ja vien atradīšu par iespējamu, maksāšanas noteikumus mazliet mīkstināt un viņam to Saeimā pateikšu. Ar to mēs šķīrāmies.

Pārrūnājot šo jautājumu vēlreiz ar Kredīta departamenta un savas partijas finansu operāciju pazinējiem, nācām pie slēdziena, ka trīsgadīgais lielu parādu dzēšanas termiņš varbūt ir par grūtu, ka to drusku varētu mīkstināt, pagarinot termiņu uz pieciem gadiem. Kāda cita pretimnākšana nav ne iespējama, ne pielaižama. Tas varētu dot iemeslu citiem, savu saistību kārtīgiem pildītājiem, protestēt. To ievērojot, lūdzu direktoru Jāni Miezi grozīt jau visiem parādniekiem paziņotos valsts aizdevumu kārtošanas noteikumus, nosakot trīsgadīga atmak-

sas termiņa vietā piecus gadus, attiecīgi samazinot arī trīsmēnešu termiņmaksas.

Kad šo «mīkstinājumu» tuvākajā Saeimas sēdē paziņoja K. Ulmanim, viņš gan pateicās par to, bet piezīmēja, ka tas viņu neglābjot. Tālāka pretimnākšana parādniekiem bija pilnīgi izslēgta, un es uzdevu Kredīta, resp., Saimnieciskajam, departamentam sekot parādu kārtīšanai, stingri ievērojot noteikumus. Tas spieda K. Ulmani meklēt glābiņu, kādā citā ceļā sagādājot naudu vismaz pirmā termiņa maksājumiem.

SŪDZĪBAS UN PRASĪBAS

[.] Lai nerikotos «pa tumsu» un neķertos klāt varbūt gluži nevainīgiem cilvēkiem, kurus personīgie ienaidnieki aiz atriebības vai citādi tīri veltīgi nosūdzējuši, vienojoties ar valsts kontrolieri R. Ivanovu, iecēlu triju vīru slēgtu komisiju, divus uzticamus darbiniekus no Finanšu ministrijas un vienu no Valsts kontroles, kuriem devu visas gan mutiski, gan rakstiski ienākušās sūdzības un ziņojumus, nosakot, lai vispirms pilnīgi klusi un neuzkrītoši noskaidro, vai sūdzībai jeb ziņojumam ir kāds pamats vai nē. Ja nav, sviedīsim tās papīru kurvī bez tālākas pārbaudīšanas, ja ir, — es oficiāli ar sevišķu rīkojumu tad uzdošu komisijai apstākļus atklāti pārbaudīt un par rezultātiem ziņot.

Tā strādājot, mēs atklājām veselu rindu nebūšanu un krāpšanu, apzogot valsti un arī zemniekus vai citus privātus cilvēkus.

Piemēram, uz kāda populāra Rīgas dārznieka ziņojuma pamata par kāda muitas ierēdņa muitas spekulācijām mēs atklājām, ka minētais ierēdnis apgādā Rīgas puķu veikalus ar nemuitotām ārzemju rozēm, uzdodot tās muitā par kādām vienkāršām un lētām puķēm, uz kurām tikpat kā nekādas muitas nav. Kad šī afēra atklājās un minēto ierēdni nodeva tiesai, viņš ieradās personīgi pie manis ministrijā un, uzrādot sociāldemokrātu partijas biedra kartiņu, kategoriski prasīja sūdzību pret viņu atsaukt un izbeigt. Kad viņa prasību tikpat kategoriski noraidīju un viņš solījās pret mani vilkt «virsnieka konsekvences», tad pateicu, ka mūsu saruna izbeigta, un palūdzu šveicaru parādīt šim kungam durvis. Vēlāk izrādījās, ka šis ierēdnis bijis biedrs visās redzamākās politiskās partijās.

Ar kādu citu ziņojumu atklājās, ka centrālajā linu noliktavā Rīgā, Ķīsezera ielā 11, linu brāķeri un svērēji apkrāpj dažos gadījumos valsti, bet dažos atkal — linu nodevējus, skatoties pēc tā, kas linu nodevējs — draugs vai svešinieks —, dod kukuļus vai nē. Konkrēti tika uzrādīts svērējs Sīlis, kas ņemot kukuļus saziņā ar linu brāķeriem. [..]

Uz iepriekš minētās trīsviru komisijas priekšlikuma es svērēju Sīli atlaidu no darba un viņa vietā Linu monopola pārvalde pieņēma citu. Sis gadījums ir interesants un raksturīgs, tādēļ dažus vārdus par to vairāk.

Drīz pēc tam noskaidrojās, ka Sīlis ir Latvijas strādnieku arodbiedrības Rīgas nodaļas un arī sociāldemokrātu partijas biedrs, un šīs organizācijas nu centās viņu aizstāvēt. Zvanītāji, starp tiem arī Andrejs Veckalns⁶⁸, apgalvoja, ka Sīlis ir nevainīgs un atlaists uz kāda ļaunprātīga ziņojuma pamata.

Maniem paskaidrojumiem svērēja aizstāvji lāgā negribēja ticēt. Vai nevarot viņam dot citu darbu, kur kukuļu ņemšana neiespējama? Aizstāvjiem piekritu un apsoliu Sīlim citu darbu. Kad otrā dienā pie manis ministrijā ieradās Sīļa sieva (Sīlis pats esot slim), tā piedāvāto citu darbu strupī noraidīja. Tas esot pazemojums un apvainojums.

Kad pie manis šinī lietā neviens vairāk negriezās, likās, ka lieta izbeigta. Biju maldījies. Ar Sīļa lietu man bija lemts vēlreiz sastapties, tikai stipri vēlāk. Tad arī redzēju, cik negodīgi un zemiski var būt cilvēki.

Kad 1940. gada rudenī atkal strādāju Finansu ministrijā, kādu dienu pie manis departamentā ieradās Linu monopola vadītājs un starp citu jautāja, vai es zinot, ka centrālajā linu noliktavā par svērēju atkal strādājot man pazīstamais Sīlis. Teicu, ka tā mana pirmā dzirdēšana. Viņš izņēma no portfeļa S. personīgo «lietu», uzšķīra kādu uz lielas lapas rakstītu lūgumu ministru prezidentam Kārlim Ulmanim un nolika man to priekšā uz galda. Lūgumā S., slavējot un godājot Ulmani katrā vārdā un teikumā, sūdzējās par nekrietno un nežēlīgo.. V. Bastjāni, kas viņu bez jebkādas vainas kā godīgu pilsoni un sociāldemokrātu pretinieku izmetis no darba centrālajā linu noliktavā, un lūdza augsti godāto prezidentu un vislielāko strādnieku aizstāvi uzņemt viņu atpakaļ vecajā darbā. Uz lūguma bija K. Ulmaņa pašrocīga pavēle par svērēja Sīļa pieņemšanu atpakaļ centrālajā linu noliktavā.

Bija arī citāda veida sūdzības, resp., prasības, kad finansu ministra apmeklētājiem pašiem bija kāda vajadzība. Tādu bija ārkārtīgi daudz. [..]

Minēšu tikai dažus gadījumus no tā sauktajām augstākām aprindām, kuras savu lietu kārtošānu sāk tikai no ministra vai nu tāpēc, ka tas viņiem personīgi pazīstams, vai arī tāpēc, ka savas lietas izšķiršanu gaida tikai no ministra un neatrod par vajadzīgu kavēt dārgo laiku, griežoties pie zemāka darbinieka.

Tā kā mazās valstīs, arī Latvijā, augstākās aprindas bieži vien ar ministriem personīgi pazīstamas, tad šādu apmeklētāju arī ir daudz. Ir vēl arī tik cienīgas un svarīgas privātpersonas, kuras domā, ka nevis viņām jāgriežas pie ministra savas lietas kārtot, bet ministram jāiet pie viņa un jāuzklausā tā vajadzības. Rīgā arī bija tādas personas. Viena, ar darbu un centību pie lielas turības tikusi un arī latviešu progresīvā sabiedrībā lielu iespaidu guvusi, reizēm pat par «karali»⁶⁹ titulēta, laikam bija parādusi ministrus «dancināt». Šīs iespaidīgās personas darbinieks un aģents, sauksim to par Bākuli, reiz runas stundās ieradās pie manis un ļoti laipnā un draudzīgā tonī paziņoja, ka iespaidīgajai personai esot kāda svarīga lieta ar ministru pārrunājama, un vai ministra kungs nebūtu tik laipns pie šīs personas ierasties? Tā kā Bākuli labi pazinu, tad smiedamies jautāju — vai viņa kungs un pavēlnieks nezina, kur atrodas Finanšu ministrija? Bākulis apjuka, bet tad, izpratis manu ironisko jautājumu, arī pasmaidīja un atteica: «Laikam jau zinā gan!»

Otrā dienā «karalis» bija klāt, mēs abi viņa vajadzību mierīgi un draudzīgi pārrunājām. Palīdzēt viņam nevarēju, jo viņa vajadzības apmierināšanai bija nepieciešama valdības un Saeimas piekrišana, jo lieta grozījās ap muitas tarifiem. Tomēr darīju visu, lai viņa lietu nokārtotu.

Drusku citāds gadījums bija ar vienu no agrākajiem slavenajiem finansu ministriem — Ringoldu Kalningu. Būdams Latvijas bankas padomes priekšsēdis, viņš kādu mēnesi vai ilgāk bija ciemojies Padomju Savienībā. Mājās atgriezies, viņš ieradās Saeimas sēdē un, kuluāros mani ieraudzījis, .. pienāca klāt, sasveicinājās un palūdzā sāņus uz pāris vārdiem. Viņam esot divi lūgumi pie manis: viens sakarā ar muitu, otrs — [ar] Jelgavā ceļamo cukurfabriku.

Viņš bijis Ļeņingradā, apskatījis arī savu agrāko dzīvokli tur un, mājās braucot, paņēmis līdz dažas agrākā dzīvokļa mēbeles, starp tām arī vienu grīdsegu. Kā bijušais finansu ministrs viņš zinot, ka pēc Latvijas likumiem ierēdņu pārcelšanās gadījumos no Krievijas uz Latviju ierēdņu dzīvokļu iekārtu ielaižot bez muitas, bet Muitas departaments grīdsegu bez muitas samaksas viņam neizsniedzot. Un muita esot liela. Lai es dodot rīkojumu izsniegt viņam grīdsegu bez muitas.

Paskaidroju R. Kalningam, ka pārcelšanās gadījumos bez muitas atļauts ievest darbiniekiem piederošas lietas mēbeles, bet ne jaunas. Prasīju viņam, vai grīdsega nav jauna? Nē, tā esot lietota. Apsolīju lietu noskaidrot un tad pateikt. Otrā dienā sazinājos ar Muitas departamenta direktoru Dunduru un noskaidroju, ka grīdsega ir pilnīgi jauna, bet atvesta reizē ar citiem dzīvokļa piederumiem. Ar Dunduru norunājām, ka gluži taisnīgi tas nav, bet, tā kā grīdsega atvesta kopā ar citām dzīvokļa lietām, tad to izsniegs bez muitas.

Otrs R. Kalninga lūgums bija daudz komplicētāks. Cukurfabrikas celšanai Jelgavā bija noorganizējusies īpaša sabiedrība, kurā piedalījās arī R. Kalnings [pats]. Fabrikas celšanas fondā viņš iemaksājis 15.000 latu, nododot minētai sabiedrībai vienu viņa sievai piederošā nama obligāciju par minēto summu. Tā kā cukurfabrikas celšanas lietu pārņēmusi Finansu ministrija, R. Kalnings grib, lai dodu rīkojumu viņam šo obligāciju izsniegt atpakaļ.

Kad R. Kalninga lūgumu noraidīju un atsacījos tādu rīkojumu dot, viņš sāka uztraukties un kļuva dusmīgs. Iesniegtā obligācija esot uz viņa sievas vārda, un viņam tā jāatdodot sievai atpakaļ. Aizrādīju, ka tas lietu negroza, jo viņš obligāciju, bez šaubām, nodevis cukurfabrikas celšanai ar sievas piekrišanu; obligāciju var dabūt atpakaļ, ja fabrikas celšanas fondā iemaksā 15.000 latu skaidrā naudā vai nodod kādu citu obligāciju. Kad Kalnings to negribēja saprast, prasīju, vai tad viņš kā bijušais finansu ministrs nesaprot, ka man nav tiesības rīkoties ar privātiem fondiem un, ja es viņa vēlēšanos gribētu izpildīt, tad man tie 15.000 lati būtu jāiemaksā fondā. R. Kalnings neapmierināts un dusmīgs aizgāja.

Zināju, ka R. Kalnings jau toreiz bija turīgs cilvēks un namus Rīgā bija pircis par savu naudu, bet uz sievas vārda, lai viņam nekādā gadījumā nevarētu «piesieties». Viņš tikai baidījās, ka Finansu ministrijas savstar-

pējos norēķinos ar Jelgavas cukurfabrikas sabiedrību pēdējai var celties lielāki zaudējumi un viņa, resp., sievas, obligācija var «izkūpēt». Tādēļ centās to priekšlaicīgi un neatkarīgi no cukurfabrikas sabiedrības dabūt atpakaļ.

Drīz man nāca zināma arī R. Kalninga veiklā izrīcība, lai neteiktu «triks», ar Latvijas banku, kuras padomes priekšsēdis viņš bija. Pēdējā bankas padomes sēdē pirms aizbraukšanas uz Padomju Krieviju savu [personīgo], ne bankas vai valsts darīšanu kārtošanai viņš oficiāli paziņojis, .. ka šinī gadījumā nav un nevar būt nekāda runa par komandēšanu un komandējuma naudām. Izciemojies ilgāku laiku pa Krieviju, nokārtojis savas privātās darīšanas un pārvedis daļu sava dzīvokļa iekārtas ar jauno grīdsegu, R. Kalnings pirmā bankas padomes sēdē, kad darba kārtība bijusi paveikta un par ceļojumu atreferējis, sēdi piepeši slēdzis apmēram tā: «Un tad kungiem nav iebildumu, ka banka sedz man visus ceļa izdevumus un izmaksā man pienākošos komandējuma naudu? Iebildumu nav? Sēde slēgta.»

Padomes locekļi izbrīnā saskatījušies un palikuši sēžam kā ar aukstu ūdeni aplieti. R. Kalninga straujā sēdes noslēgšana ar tik negaidītu formulējumu par ceļa un komandējuma naudām radījusi tādu apjukumu, ka bankas padomes locekļi nav paspējuši celt iebildumus. Vēlāk to darīt nav bijis ērti, un R. Kalnings par savu privāto lietu kārtošanu Padomju Krievijā saņēmis prāvu atlīdzību no Latvijas bankas.

SKANDALOZĀ ZASULAUKA MANUFAKTŪRAS LIETA

Kādā ministru kabineta sēdē valsts kontrolieris R. Ivanovs ziņoja, ka pie viņa ieradusies kāda persona un teikusi, ka varot atklāt miljoniem latu lielu valsts apkrāpšanas lietu, ja viņam par to samaksātu 10.000 latu. Uz R. Ivanova jautājumu, kas tā par apkrāpšanu un kas viņš pats, šī persona konfidenciāli pateikusi, ka valsts apkrāpēja esot Zasulauka manufaktūras fabrika un viņš pats fabrikas bijušais galv. grāmatvedis, kuru fabrika atlaidusi. R. Ivanovs valdības sēdē jautāja, ko viņam darīt: solīt kādu atlīdzību un cik lielu vai informatoru noraidīt?

Debatēs domas dalījās. Pilsoniskie valdības locekļi izsacījās vispār pret šādu sarunu vešanu, jo katra privāta uzņēmuma darbība ir slepena un likums neļauj nevie-

nam šī uzņēmuma darbībā vai grāmatās ieskatīties, to drīkst tikai nodokļu inspektors uz tiesas lēmuma pamata. Sociāldemokrāti bija pretējās domās un teica, ka valdība nedrīkst atstāt neievērotu gadījumu, kur tai ziņo par miljoniem latu lielu valsts apkrāpšanu. Var runāt par atlīdzību atklājējam, ja tas apzagšanu patiešām pierāda, bet nedrīkst vienkārši šādu priekšlikumu noraidīt. Pēc garākām debatēm tomēr vienojāmies tuvāku apstākļu noskaidrošanu atstāt Valsts kontrolei kopā ar Finanšu ministrijas Nodokļu departamentu.

Konfidenciali apstākļus tuvāk noskaidrojot, izrādījās, ka lieta ļoti nopietna, ka valsts apkrāpšana, viltojot uzņēmuma grāmatas, tiešām ir notikusi un iespējams, ka notiek arī tagad, bet grāmatas pārbaudīt un par krāpšanu pārliecināties var tikai uz tiesas rīkojuma pamata, ja Nodokļu departaments to pieprasa. Krāpšanas atklājējs jau bija piekritis kādai samērā niecīgai atlīdzībai — dažiem simtiem latu — un tikai tad, ja viņa ziņojums izrādīsies par pareizu. Nodokļu departaments lūdza tiesu minētā uzņēmuma apgrozības grāmatas uz noteiktu laiku apķīlāt un nodot departamenta un Valsts kontroles pārbaudei.

Pie ierakstu caurskates izrādījās, ka firma atsevišķus lielākus kokvilnas pirkumus grāmatojusi vairākkārt, atsaucoties uz vienām un tām pašām pavadzīmēm (faktūrām), tādējādi izdevumus par kokvilnu viltojot, tos nepamatoti div- un trīskārt palielinot un attiecīgi pamazinot tīro, ar nodokļiem apliekamo gada atlikumu. Pēc Nodokļu departamenta un Valsts kontroles aprēķiniem, ar šiem krāpšanas paņēmieniem valsts tiešām zaudējusi vienu līdz divus miljonus latu, ko manufaktūras uzņēmums panācis, viltojot izdevumus grāmatās, nepamatoti tos palielinot un pazeminot uzņēmuma peļņu.

Nodokļu likums Latvijā bija diezgan bargs un atļāva Nodokļu departamentam šādos gadījumos uzlikt firmas īpašniekam piekārtīgu vai pat vēl lielāku sodu par valstij nokrāpto nodokļu summu. Zaslauka manufaktūra bija jāsoda. Pēc likuma sodīšanas tiesības bija Nodokļu departamentam, bet direktors Fr. Ķempelis no bargas sodīšanas baidījās, jo viņu «apēdīšot», kā viņš man teica. Sacīju viņam, lai nebaidās, ka es kā finanšu ministrs stāvēšu aiz viņa un lai soda pēc likuma noteikumiem, uzliekot Zaslauka manufaktūrai bargu sodu, jo vēlāk varēs to arī samazināt. Fr. Ķempelis tad arī fabriku sodīja ar vairākiem miljoniem latu.

Protams, ka nu sākās skaidrošanās un sūdzēšanās gan pa iestādēm, gan strādnieku organizācijām, ka V. Bastjānis putinot uzņēmumus, atņemot strādniekiem darbu un maizi etc. Pie manis gan neviens no fabrikas strādniekiem nenāca un neko nelūdza. Tā kā viens uzņēmuma direktors bija žīdu tautības sociāldemokrāts, tad tas bija griezijs pie diviem mūsu partijas redzamiem biedriem juristiem — A. Buševica un Fr. Mendera — ar sūdzību par V. Bastjāņa neprātīgo rīcību un lūgumu firmu aizstāvēt.

Par šo Zasulauka manufaktūras skandālu runāja arī sociāldemokrātu aprindās, bet vairāk no komiskās puses, ka iekrituši valsts apkrāpēji un peļņas rausēji un ka tie nu dabūjuši labu mācību. Kad paklida baumas, ka uzņēmumu aizstāvēšot A. Buševics un Fr. Menders, tad izbrīnā visi iepleta acis un noteica: «Tas nevar būt — valsts apkrāpējus sociāldemokrāti neaizstāvēs.» Tomēr partijas centrālkomitejas sēdē, kurā arī es piedalījos, Zasulauka manufaktūras lietu apsprieda.

Sēdes vadītājs A. Rudevics atreferēja lietas faktiskos apstākļus, atzīmējot, ka minētās fabrikas īpašnieki griezušies pie diviem centrālkomitejas locekļiem kā pie advokātiem — A. Buševica un Fr. Mendera — un lūguši uzņēmumu aizstāvēt. Jautājums centrālkomitejā pārrunājams tāpēc, ka nu iznākot tā, ka divi partijas centrālkomitejas locekļi uzstāšoties pret trešo, V. Bastjāni, kurš kā finansu ministrs esot atbildīgs arī par Nodokļu departamenta rīcību, kas minēto uzņēmumu sodījis. Vai tas esot pielaižams, un vai A. Buševica un Fr. Mendera uzstāšanās tiesā pret V. Bastjāni nekaitēšot partijas prestižam?

Debatēs izskanēja divi viedokļi — gan tas, ka Buševica un Mendera uzstāšanās tiesā pielaižama, jo tie abi taču esot advokāti, kas visādas lietas var aizstāvēt, gan arī tas, ka šāda uzstāšanās pilnīgi izslēgta. Partijas advokāti vispār nedrīkstot uzņemties krāpnieku aizstāvēšanu un vēl pret partijas centr. kom. locekli un ministru. Ko tad par to teikšot strādnieki un partijas biedri? A. Buševics un Fr. Menders domāja, ka viņi «Zasulauka manufaktūru» aizstāvēt drīkstot, jo V. Bastjānis par daudz bargi šo uzņēmumu sodījis. Es debatēs šinī jautājumā nepiedalījos, bet tikai paziņoju, ka Nodokļu departaments bargi šos uzņēmējus sodījis tāpēc, ka tie valsts apkrāpšanu piekropuši ilgāku laiku un ļoti lielos apmēros. Sods jau ir stipri mīkstināts, un to varēs vēl mīkstināt, ja uz-

ņēmums griezīsies pie nodokļu iestādēm un sniegs vājadzīgos paskaidrojumus.

Pēc debatēm partijas revīzijas kom. priekšsēdis Rikveilis, vecs partijas biedrs no strādnieku aprindām, nāca ar zālamanisku atzinumu un priekšlikumu: A. Buševics, kurš patlaban nav Saeimas deputāts, bet pelnot maizi tikai kā zvērināts advokāts, varot uzņemties dažādu lietu aizstāvēšanu, arī pret Nodokļu departamentu un Finanšu ministriju, jo tas esot viņa amats, bet Fr. Menders kā Saeimas deputāts un tās pašas frakcijas loceklis kā V. Bastjānis Zaslauka manufaktūras lietas aizstāvēšanu uzņemties nedrīkstot. Šim Rikveiļa priekšlikumam gandrīz visi centrālkomitejas locekļi piekrita un ar to lietu izbeidza. [.]

NEIZDEVIES KREISĀS VALDĪBAS GĀŠANAS MĒGINĀJUMS

M. Skujenieka valdības stingrā un noteiktā rīcība saimnieciskajā laukā un citur radīja gluži neciešamu stāvokli tām iepriekšējo valdību koruptīvām aprindām, kuras bija sapinušās nesolidās kredīta operācijās, lai dībinātu, uzturētu un vadītu tikpat nesolidus veikalus un ar tiem labi nopelnītu. Jaunus papildu līdzekļus no valsts kases vairs nevarēja dabūt, bet nu bija jādomā par agrāk ņemto aizdevumu atmaksu, sedzot arī procentus. Nestabilie veikali jau sāka krakšķēt, un dažs, piemēram, «Lats», «Zelta lats» un Latvijas tirgotāju banka, jau bankrotēja. Šo aprindu stāvoklis finansiālā ziņā nebija apskaužams. Ja pirmiem veikalu bankrotiem sekotu vēl citi, tad tas varētu ieraut šīs aprindas arī politiskā un sabiedriskā bankrotā. Ar ko tad citu tās lepojas un sabiedrībā spīdēja, ja ne ar naudu un veikaliem?

Arvēds Bergs savā «Latvī»⁷⁰ 1926. g. aprīlī rakstīja: «Mūsu labākās aprindas nekad nav redzamas tur, kur izpaužas mūsu tautas garīgās vērtības. Viņas pašas apzinās ļoti labi savu garīgo tukšumu un mazvērtību un zina, ka tādos gadījumos spīdēt nevar. Turpretim visur tur, kur skan reklāmas un tirgus troksnis un kur var «spīdēt» ar ko ārēju vien, tur viņas ir kopā.. Mūsējā (aristokrātija) lepojas, kā jau teikts, ar savām ārējām īpašībām, saviem automobiļiem, saviem kažokiem, tualetēm, naudu, bet nepavisam neprasa, kur un kādā ceļā katrs ir naudu guvis un gūst... Var apdzirdīt tautu, dzert bāriņu un sievu asaras, apzagt valsti, ņemt kuku-

ļus, viltot vekselus, krāpt zemniekus un strādniekus, ja viss tas labi izdodas un iznāk nauda, ar ko lepmi dzīvot un gērbties, tad ir «labākās» aprindās iekšā...»

Jautāsim, vai var vēl kāds nodot par šīm pilsoniskām aprindām bargāku un iznīcinošāku spriedumu? Šķiet, ka nē. Ir taču skaidrs, ka pie šādas psiholoģijas tikai veikals, lai kāds tas arī nebūtu, tikai nauda, vienalga, kādā ceļā iegūta, tikai tie ir tie glābēji, kas viņus tur virs ūdens un ļauj tiem būt visvareniem. Tiklīdz veikali grimst un nauda zūd, jāgrimst un jāpazūd arī viņiem pašiem. Tāpēc tai valdībai, kas viņu šaubīgos un krāpnieciskos veikalus un korupciju apkaro, ir jāpazūd, tā «jāgāž». Bet kur lai pieķeras, kur lai ņem vajadzīgos argumentus?

Lietišķu argumentu nebija. Vajadzēja sameklēt un izgudrot kaut ko. Izrādījās, ka no tā paša Sēklas fonda, no kura sēklas ņēmušas, bet nav vēl atbērušas, ne naudā atmaksājušas vecsaimnieku organizācijas ar Zemnieku savienības dižviru A. Alberingu priekšgalā, sēklas ņēmušas un rēķinus nav vēl nokārtojušas arī jaunsaimnieku un mазsaimnieku organizācijas O. Nonāca⁷¹ vadībā. O. Nonācs atradās M. Skujenieka valdības koalīcijā, un viņa mазsaimnieku aprindas valdībā reprezentēja zemkopības ministrs Mitulis⁷². Un taisni Zemkopības ministrijai ir padots Sēklas fonds ar visiem norēķiniem. Kaut gan pret minētām jaun- un mазsaimnieku organizācijām valdība jau pavasarī bija ierosinājusi Sēklas fonda lietu piepriedu noskaidrošanu un nokārtošanu, ko visi zināja, Zemnieku savienības frakcija ar K. Ulmani, Ā. Klīvi un citiem, pievācot vēl A. Bergu, G. Reinhardu⁷³, J. Breikšu⁷⁴, A. Bļodnieku⁷⁵ un citus valdības opozīcijas deputātus, minoritātes ieskaitot, iesniedza 1927. g. oktobra beigās Saeimā pieprasījumu par valsts Sēklas fonda nepieļaižamu iztērēšanu ar priekšlikumu izteikt M. Skujenieka valdībai neuzticību, jo valdība nav šādu izšķērdēšanu aizkavējusi. Tātad valdība, kas cīnās ar korupciju, pati tiek apvainota korupcijā. Ja uz šī apvainojuma pamata nu izdotos valdību gāzt, atņemt tai Saeimas vairākuma uzticību, tad patreizējā opozīcija varēs gaviļēt un tautai teikt: «Ne mēs, bet viņi paši ir koruptanti, un Saeima tos padzina!» Ists jezuītisms! Bet tādas dilemmas priekšā atradās kreisā valdība iepretim labā spārna opozīcijas pieprasījumam.

Katru interpelāciju jeb pieprasījumu Saeima nosūta valdībai, lūdzot paskaidrojumu. Arī šī jezuītiskā interpe-

lācija bija piesūtīta. Ministru kabinets pieprasījumu pārrunāja, bet, par sevišķi nopietnu to neuzskatīdams, uzdeva zemkopības ministram Mitulim, kurš nebija veikls runātājs, ne arī politiķis, sniegt Saeimai tīri lietišķus paskaidrojumus. Manu ierosinājumu — paskaidrojumus sniegt ministru prezidentam pašam — M. Skujenieks noraidīja. Viņš negribēja Saeimā uzstāties, jo neturēja pieprasījumu par tik nopietnu, kas apdraudētu valdību. Vēlāk izrādījās, ka viņš maldījies.

Saeima interpelāciju apsprieda 1927. g. 28. oktobrī. Pēc īsa, varētu teikt — tīri tehniska, ierēdnieciska Mituļa paskaidrojuma, ko valdība šai lietā jau darijusi un dara, sākās debates. Uzstājās gandrīz visi opozīcijas derzāmākie deputāti un labākie runātāji, nepamatoti, netaisni un negodīgi uzbrūkot valdībai un to apvainojot. Bija redzams, ka opozīcija pie iesniegtās interpelācijas Saeimā ķērusies kā pie glābšanas riņķa un to vaļā nelaidīs. Apsūdzību tā nopietni pārdomājusi un sagatavojusi, uzdodot saviem veicklākiem runātājiem Saeimā to aizstāvēt un par katru cenu panākt M. Skujenieka valdības krišanu.

Pēc veicklākā un iespaidīgākā opozīcijas un interpelācijas iesniedzēju runātāja Ā. Klīves runas, kad Saeimā jau bija jūtama noskaņa, ka interpelācijas apvainojumus Saeimas vairākums var akceptēt un priekšlikumu — izteikt valdībai neuzticību — pieņemt, pie manis pienāca M. Skujenieks un F. Cielēns un mudināja mani arī uzstāties un valdību aizstāvēt, runājot kā Saeimas deputātam. Tāda uzstāšanās Saeimā tika pielaista. M. Skujenieks atzina, ka kļūdījies, pats neuzstādamies ar paskaidrojumiem, kaut arī Sēklas fonda lietas nav sīkāk pārzinājis, bet nu uzstāties viņam vairs nav ērti. Kaut nebiju domājis pie interpelācijas runāt, opozīcijas runātāju nepatiesības un nekrietnības mani tā sadusmoja, ka to apsolīju.

A. Bergam runu beidzot, Saeimas priekšsēdis Dr. P. Kalniņš deva vārdu man kā deputātam. Lai asā situācija, kāda valdīja Saeimas sēžu zālē, būtu labāk saprotama, citēšu savas runas raksturīgākās vietas pēc steno-grammas:

«Iepriekšējais runātājs Berga kungs teica, ka šī interpelācija esot viena no vissīprākām visā mūsu parlamenta pastāvēšanas laikā. Es, kungi, teiktu citādi: es gribu teikt, ka šī interpelācija ir viens no vislielākiem

jezuītismiem un liekulībām, kādi piedzīvoti visā šīnī laikā. (Sauciens pa kreisi: «Pareiz!»)

Bet atļaujiet man tagad pāriet pie lietas. Interpelanti ir aizķēruši vienu no sāpīgiem jautājumiem, par kuru šeit Saeimā un attiecīgās vietās ir daudz šķēpu laužts un daudz runāts. Tas ir Sēklas fonds. Kad šo Sēklas fondu nodibināja, tad kreisais spārns bija tas, kas vispirms norādīja uz to, ka šis fonds ir par lielu, jo iepriekšējie izsniegtie avansi un skaitļi rādīja, ka organizācijas, kuru uzdevums bija iepirkt sēklu, šim uzdevumam domāto naudu izlietoja pavisam citiem nolūkiem. Tas atkārtotās vairākus gadus no vietas, tā ka pat budžeta komisijā un arī šeit plenārā sēdē, kad Sēklas fonda jautājums tika aizskarts, kreisais spārns vienmēr teica, ka Sēklas fonda līdzekļus izlieto nelietderīgi.

Labā spārna valdības turpretim vienmēr teikušas, ka Sēklas fondā viss kārtībā, kā tam vajagot būt. Ja mēs tagad paņemtu skaitļus un nolasītu šeit augstā namā, tad jūs redzētu, kā Sēklas fonda līdzekļi ir dalīti vairākus gadus, bet atpakaļ nav nākuši. Tās valdības, kuras ir bijušas agrāk, nav spērušas nepieciešamos soļus, lai iekasētu Sēklas fonda izstāvošās summas. Es atļaujos, kungi, šeit pievest dažus skaitļus, lai raksturotu manu vārdu patiesību.

No oficiāliem datiem, kas nākuši manās rokās, redzams, ka uz šī gada 1. janvāri izstāv, tas ir, nav atmaksātas Sēklu fondā, summas no 1920./21. gada — 94.000 latu, no 1922./23. gada — jau 129.000 latu, bet no 1924. gadā izsniegtām summām — 280.000 latu, kuriem vajadzēja būt sen atmaksātiem. No 1925. gadā izsniegtām Sēklas fonda naudas summām izstāv jau pāri par 1.000.000 latu jeb kopā par visiem minētiem gadiem pāri par 1,5 miljoniem latu. Tām jāpievieno vēl 1926. un 1927. gada pavasarī izsniegtās un vēl neatmaksātās summas.

Bļodnieka un Egliša kungi, Zemnieku savienības līderi un visu citu opozīcijas frakciju vadītāji — interpelācijas iesniedzēji —, es jums tagad prasū: kur jūs bijāt tad, kad jau agrāk bija konstatējamas iztrūkstošas summas? (Sauciens pa kreisi: «Valdībā!») Kāpēc jūs tad neiesniedzāt savu interpelāciju? (Sauciens pa kreisi: «Viņi paši tās izdeval!») Kāpēc tad jūs nevienu vārdu par to neteicāt, kāpēc tad jūs neko nedzirdējāt? Tagad jūs zināt visu, zināt visus sīkumus, zināt, ko dara valdība, pazīstat ikkatru dokumentu, zināt pat to, kas notiek Mazsaim-

nieku ekonomiskā sabiedrībā un tās krājkasē. Bet kāpēc jūs to agrāk nezinājāt? Kur tad bija jūsu acis? Jūs nevarat man uz to atbildēt, jo jums nav ko atbildēt. Par to pazušanu tūlī parunāsim, Klīves kungs.

Tagad iesim tālāk. (G. Reinhards no vietas: «Vai jūs to nezinājāt?») Mēs zinājām, Reinharda kungs, un aizrādījām uz to visās Saeimas komisijās un plenārsēdēs, bet jūs teicāt, ka tas nav taisnība. Tātad, neskatoties uz to, ka kreisais spārns visu laiku ir teicis, ka šinī Sēklas fonda lietā ir nekārtības un tās vajag novērst, jūs to nepieļāvat.»

Tālāk savā runā papildināju zemkopības ministra Mituļa paskaidrojumu, ko valdība darījusi, lai iekasētu izstāvošās Sēklas fonda summas, resp., lai piedzītu Sēklas fonda parādus. Aizrādīju arī uz tiem iebildumiem, ko cēla organizācijas pret parādu atmaksu. Teicu, ka daļu iebildumu valdība ievēroja, lai ar steidzīgu parādu iekasēšanu neizputinātu organizācijas un zemniekus, bet visus iebildumus ievērot nevarēja un prasīja parāda atmaksu. Un taisni pret tām organizācijām, kuras minētas interpelācijā — Mazsaimnieku ekonomisko biedrību un Jaunsaimnieku centrālo kooperatīvu —, taisni pret šīm organizācijām valdība ir spērusi stingrus soļus Sēklas fonda parādu iekasēšanā, un jau 29. oktobrī, taisni nākošā dienā, bija noliktas vairākas ūtrupes. Tātad šajā Sēklas fonda parādu iekasēšanas ziņā opozīcijai nebija nekāda pamata nākt ar interpelāciju. Bet tad, savu runu turpinot, atsedzu un apgaismoju tos īstos iemeslus, kas spieda interpelantus, pielietojot jezuītismu, liekulību un bezkaunību, nākt ar Skujenieka valdības nepamatotu un netaisnu apsūdzību, cerot panākt šīs valdības gāšanu. Tālākā runas daļā teicu:

«Šodien ir runa par 370.000 latiem, no kuriem 309 tūkstoši krit uz mazsaimnieku, bet 60 tūkstoši uz jaunsaimnieku organizācijām. Par šo summu šovakar tiek turēta tiesa un sacelts liels troksnis. Bet nu prasisim, kādas ir tās summas, kas nākušas no tiem pašiem valsts avotiem, bet aizgājušas iestādēm, kurās vai nu jūs paši, vai arī jūsu draugi sēžat un rikojaties? Lūdzu, atļaujiet man tās nosaukt no šīs katedras. Tās ir lietas par valsts garantijām, no kurām liela daļa aizgājusi tiem veikaliem un pasākumiem, kur jau to sākumā bija skaidrs, ka tie nav dzīves spējīgi un ka tie nav pelnījuši, ka viņiem dod naudu. Šādām organizācijām izdota 15 miljonu latu liela summa. No šīs summas nokārtota tikai puse, bet otra

puse nav vēl segta šodien. Vai starp summām 7.500.000 latu un 370.000 latu ir starpība, Klīves kungs, vai nav? (Ā. Klīves starpsauciens.)

Jūs, Klīves kungs, sakāt, ka tās ir garantijas. Kas tad ir garantijas, un kas ir nauda? (Ā. Klīve no vietas: «Obligācijas!») Nepavisam arī nē! Šis valsts garantijas izdotas dažos gadījumos pret obligācijām un daudzos gadījumos pret privātu banku garantijām. Varbūt nav pareizi, Klīves kungs, ka mēs tās lietas šodien atsedzam, bet, ja ar tādiem ieročiem jācinās, kā šīs dienas interpelanti uzbrūk valdībai, tad valdībai ar tādiem pašiem ieročiem jāatbild. Jāsaka, ka šīs privātās garantijas, kas dotas uz dažādām pusēm, ir apaļa nulle un vairāk nekā, jo tām nav seguma.

Tālāk es gribu teikt, Klīves kungs, ka valdība samaksājusi par šīm garantijām šobrīd jau ar 4 miljoniem latu no valsts naudas, un ir jautājums, ko nezinu es un ko nezināt arī jūs, cik no šīs summas valdība dabūs atpakaļ. Es domāju, ka daļu valdība atpakaļ dabūs, bet daļu valsts zaudēs, un šī daļa, es domāju, būs nesamērīgi lielāka par 370.000 latiem, par kuriem šovakar spriežam tiesu. (G. Reinharde no vietas: «Tad tie nav labāki!») Bez šaubām, Reinharda kungs, bet šo jezuītismu man gribas atsegt. Es, Reinharda kungs, nesedzu un nesegšu nevienu vainīgo, vienalga, vai tas būtu centrā, kreisā vai labā spārnā.

Tūlīņ pāriesim pie otra momenta. Mums ir otrs naudas avots, kas ir izvērties par neciešamu un nepieņemamu valsts līdzekļu aizplūšanas veidu, tas ir Linu monopols. Linu monopolam bija doti apgrozības līdzekļi 20 miljonu latu apmērā. Pusi no šiem atvēlētiem 20 miljoniem latu saņēmušas organizācijas, kurās sēž jūsu draugi un arī jūs paši. (Ā. Klīve no vietas: «Jūsu draugi arī!») Un nu jūsu organizācijas tagad nespēj šo naudu atmaksāt, gluži tāpat kā Mazsaimnieku ekonomiskā sabiedrība un Jaunsaimnieku centrālais kooperatīvs. Šinī ziņā šīm organizācijām uz mata vienāds stāvoklis.

Bet, ja nu mēs paskatāmies uz šo summu lielumu, tad es, kungī, domāju, ka starpība arī starp 10 miljoniem latu un 370 tūkstošiem latu ir ļoti liela. Tāpēc gribu jautāt: kāpēc jūs, kungī, nenākat un neinterpelējat arī par šīm lietām? Lūk, tāpēc, ka tā nabas saite, kura jūs un jūsu organizācijas saistīja ar valsts kasi un pa kuru jūs izpumpējāt valsts līdzekļus, ir pārcirsta. To izdarījusi tagadējā valdība, un jums slaukt valsti vairs nav

iespējams. Nu jūs trakojat, nu jūs interpelējat, nu jums vajaga gāzt šo valdību, lai atjaunotu minēto nabas saiti un atkal varētu slaukt valsts kasi. Tās lielās un treknās žurkas, kas barojušās no valsts kases, tās jūs neredzat, bet ķerat nabaga pelītes, kas arī kādu graudiņu dabūjušas.» (Troksnis. Saucieni pa kreisi: «Te Klīvem nav mutes!») [..]

V. Bastjānis turpina: «Tātad es vēlreiz jautāju, kāpēc jūs, kungī, nenākat un neinterpelējat arī par šo linu jautājumu? Te var būt tikai viena atbilde: tāpēc, ka tur sēž jūsu draugi, bet te jūsu ienaidnieki. Bet nu, kungī, ir tāds stāvoklis, ka par parādu piedzīšanu no jūsu organizācijām, kas no viena avota izņēmušas 7,5 miljonus latu un no otra 10 miljonus latu, man ir nācies ne vienreiz vien dzirdēt asus pārmetumus, ka es, piedzenot parādus, putinot minētās organizācijas. Kungī, es pie šīs lietas esmu piegājis ļoti saudzīgi: nekad neesmu prasījis samaksāt visus 100 procentus uz reizi, bet gan pa 15, 20 procentiem, lai tikai neizputinātu minētās organizācijas.» (Ā. Klīves starpsauciens.) [..]

Uz deputātu starpsaucieniem vēl paskaidroju, ka lielākie valsts summu izsniedzēji bijuši ministri Ā. Alberings un J. Blumbergs. Aizņēmumus atmaksāt organizācijas un bankas vilcinājušās, un iepriekšējās valdības devušas tām vienu pagarinājumu pēc otra, izsniedzot nereti vēl klāt vecajam parādam jaunus valsts līdzekļus.

Uz Ārvēda Berga pārmetumiem, ka valdība nekā nedara, atbildēju, ka, tiklīdz valdība atlaiž kādu nederīgu ierēdni, viņa partijas biedru, viņš tūlīņ savā «Latvī» kliedz par izrēķināšanos. Ja valdība spiež atmaksāt izņemtās valsts naudas summas, tad A. Bergs saka, ka valdība putina organizācijas. [..]

Pēc balsu saskaitīšanas Saeimas priekšsēdis.. vienkārši paziņoja, ka augstais nams, noklausījies valdības paskaidrojumus par iesniegto interpelāciju, pāriet uz nākošo darbu kārtības punktu. Tas nozīmēja, ka Saeimas vairākums atzinis valdības rīcību par pareizu un interpelāciju par nepamatotu. Zāles kreisajā spārnā un pārpildītajā publikas nodalījumā atskanēja skaļi aplausi. Koruptantu un demokrātiskās Latvijas pretinieku mēģinājums gāzt M. Skujenieka valdību nebija izdevies.

Uzvara nu bija gūta, sevišķi svarīga tāpēc, ka koruptantiem nebija izdevies apvainot korupcijā kreiso valdību. Tas bija patīkami, bet radās arī jautājums — uz cik ilgu laiku? Valdību atbalstošais vairākums Saeimā

bija pavisam niecīgs, pie tam daži deputāti, kā Ēvans un vēl daži, piederēja pie opozīcijas grupām, bet nebalsoja par interpelāciju tikai tāpēc, ka atzina to par nepatīkamu un liekulīgu. Opozīcijas vadoņi izgudros atkal kādus citus pieprasījumus mazāk kutelīgās lietās un nāks atkal ar jaunām interpelācijām. Vai tad atkal valdības aizstāvēšanai Saeimā radīsies vajadzīgais vairākums, ir jautājums. Tāpēc M. Skujenieks un F. Cielēns sāka domāt par valdības labprātīgu atkāpšanos.

Es personīgi biju tam pretim. Līdz tam neviena valdība nebija labprātīgi atkāpusies, kā tas Vakarēiropā parasts, bet visas kritušas uz iesniegto interpelāciju pamata. Lai tādā pat ceļā gāž arī šo valdību. Ja valdība labprātīgi atkāpsies, tad tautā paliks iespaids, ka šī valdība patiešām sakompromitējusies un, savus grēkus apzinādamās, pati labprāt aiziet, lai to ar skandālu nenogāztu. Kad opozīcija iesniedz pieprasījumu, tad vismaz no valdības paskaidrojuma un debatēm Saeimā ir redzams, kādi ir lietas patiesie apstākļi.

M. Skujenieks un F. Cielēns man nepiekrita. Pati valdības gāšana, viņi teica, jau ir liela blamāža, un Vakarēiropas valdības no tām izvairās. Ja pie mums to neievēro, tad tāpēc, ka ministriem un viņu aprindām ir lielas personīgas intereses un vajadzība valdībā palikt; tādas mums taču neesot. Bez tam arī strādniekos šad tad atskanot pa balsij, ka laiks atkāpties.

Sajā ziņā viņiem bija zināma taisnība, jo viens no mūsu arodkustības vadītājiem — Saeimas sociāldemokrātu frakcijas loceklis Jānis Višņa — bija nemierā ar mūsu atrašanos un palikšanu valdībā. «Ko tas dod strādniekiem,» viņš dusmojās, «sociāldemokrāti sēž valdībā kopā ar pilsoņiem. Nevienu likumu strādnieku labā izdot nevar, un arodu kustībā mēs kļūstam par apsmiektu komunistu priekšā!» [.]

Svarīgi arī tas, ka no Skujenieka valdības koalīcijas izstājās Demokrātiskais centrs ar J. Breikšu un P. Juraševski⁷⁶ priekšgalā un atsauca savu tieslietu ministru Biti. Kādu iemeslu dēļ, grūti pasakāms, bet daži domāja, ka Zemnieku savienības līderi Ā. Klīve ar K. Ulmani kūdot centru, solot tiem pat ministru prezidenta posteni, ja kreiso valdību gāzīsot. Iespējams, ka tā bija taisnība, jo pēc kreisās valdības atkāpšanās par ministru prezidentu patiešām nāca Juraševskis. [.]

ĀDOLFS KLĪVE

PAR AUTORU

Ādolfs Klīve (1888—1975) dzimis Zemgales lielsaimnieka ģimenē, mācījies komerczinības. Viens no Latvijas lauku lielburžuāzijas partijas — Zemnieku savienības — dibinātājiem un līderiem. Buržuāziskās Latvijas pirmo trīs Saeimu deputāts un ārlietu komisijas priekšsēdētāja vietnieks (IV Saeimā netika ievēlēts). K. Ulmaņa ietekmīgākais padomnieks politiskajos un ekonomiskajos jautājumos. Kopš Latvijas bankas dibināšanas darbojās tās padomē, bija tās priekšsēdētājs līdz 1940. gada jūlijam. Ā. Klīve 1944. gada rudenī emigrēja, apmetās uz dzīvi ASV. Pēc nāves 1976. gadā Ņujorkā iznāca viņa atmiņu grāmata. No tās publicējam fragmentus, kas raksturo buržuāziskās Latvijas valsts politisko un ekonomisko dzīvi.

LATVIJAS BANKA DEMOKRĀTIJAS SABRUKUMA ĒNĀ

Jauno Saeimu (ceturto, 1931. gadā — *sastād.*) sabiedrība saņēma ar lielām cerībām. Pirmo reizi parlamentā bija ievēlēts latviešu pilsonības vairākums — 55 (no 100) latviešu pilsoniskie deputāti. Tas nozīmēja atbrīvošanos no kreiso elementu kolektīvisma tendencēm un neatkarību no minoritātēm un ar to saistītā konservatīvisma. Žurnā-

listiem likās, ka Latvijas demokrātiskās republikas stāvoklis uzlabojies.

Patiesībā apstākļi bija ievērojami pasliktinājušies. Abas lielākās politiskās partijas — sociāldemokrāti un LZS (Latviešu zemnieku savienība — *sastād.*), kas vienmēr katra balsoja vienprātīgi un savus lēmumus atklātībā motivēja, 1931. g. vēlēšanās bija cietušas ievērojamus zaudējumus: sociāldemokrāti bija zaudējuši četrus un LZS divus mandātus, bet Nacionālā apvienība (A. Bergs) nebija dabūjusi nevienu deputātu. No pēdējās partijas kandidātu saraksta ar citu partiju taloniem bija ievēlēts kāds deputāts, ko šīs partijas vadošie vīri par savu pārstāvi neuzskatīja. So triju [partiju] politikai varēja piekrist vai nepiekrist, bet pilsoņi vienmēr zināja, par ko un kādēļ minētās partijas cīnās. Tagad šo deputātu vēlēšanu balsis bija aizgājušas dažādām konjunktūras partijām un panākušas to, ka Saeimā vairāk nekā piektā daļa deputātu (21) piederēja pie vieninieku vai pārinieku partijām, kur katrs deputāts varēja balsot, kā tas viņam katru reizi likās izdevīgāk, nedodot sabiedrībai par to nekādus paskaidrojumus. Būtu tāds deputāts vēlēts kā atsevišķa persona, tad viņš būtu par savu darbību arī tieši atbildīgs, un tas nebūtu slikti, bet tagad viņš bija savas «partijas» kandidāts un atbildēja par savu darbību partijas centrālkomitejā, kura nekādu plašāku sabiedrības nogrūpējumu nerepresentēja un sastāvēja no deputāta kunga radiem un tuvākiem draugiem, kas sava deputāta rīcību vienmēr atbalstīja. Ārpus šī šaurā loka sabiedrība nekad nezināja, kādēļ viņu deputāts nostājās tā un ne citādi, ko zināt dažam labam vēlētajam būtu bijis ļoti noderīgi.

Stāvoklis visā zemē strauji pasliktinājās. Jaunie deputāti maz domāja par reformām valsts saimniecības uzlabošanai un krīzes posta atvieglošanai, bet galveno vēribu piegriezta staigāšanai pa valdības iestādēm un «klapatošanai» par pabalstiem un visādiem atvieglinājumiem dažādām organizācijām, iedzīvotāju grupām un privātajām personām, nemaz neskatoties uz to, vai likums to atļauj vai ne, vai vispārības vajadzības to attaisno vai ne.

Pēc min. prezidenta M. Skujenieka izteicieniem, visas valdības iestādes no tādiem deputātiem bijušas kā apsēstas. LB (Latvijas bankā — *sastād.*) tādi «deputāti klapatotāji», sevišķi valūtas komisijā, gan atsevišķi, gan kopā ar organizāciju pārstāvjiem vai dažādiem uzņēmējiem parādījās ļoti bieži un nepatikami traucēja ierēdņu

darbu. Tas saimniecisko depresiju nevis atviegloja, bet vēl vairāk pasliktināja.

Min. prezidents Skujenieks, būdams arī iekšlietu ministrs, vienu laiku vadīja arī Finanšu ministriju. Tas nesolīja lielas izredzes uz saimniecības apstākļu uzlabošanu tuvākā nākotnē. Kad par finanšu ministru Skujenieks uzaicināja bijušo valsts prezidentu G. Zemgali⁷⁷ un pēdējais aicinājumu pieņēma, LB radās pilnīga nesaprašanās. Ka Zemgalam saimnieciskie jautājumi nav tie tuvākie, tas visiem bija zināms. Tādēļ neskaidrs palika jautājums, kādēļ Gustavs Zemgals, kas netika uzskatīts par sevišķi kārū pēc valsts amatiem, pieņēma finanšu ministra posteni. Par to LB notika liela galvas laužšana, kas tomēr drīzi noskaidrojās. Mani par to 1932. g. informēja ģenerālis Balodis, atklādams, ka Cielēns kopā ar Skujenieku rīkojas uz valsts apvērsumu, kurā piedalīties aicina arī viņu, Balodi. Lai stiprinātu pučistu autoritāti, valdībā pieņemts par ministru Zemgals, bijušais valsts prezidents.

Nododoties tādām idejām, valdība, protams, nedomāja par finanšu un saimnieciskās krīzes pārvarēšanas konkrētiem soļiem. [...] Šo nesaskaņu dēļ un sadrumstalotās Saeimas deputātu — vieninieku un pārinieku — sīko interešu dēļ šūpotā Skujenieka valdības laiviņa apgāzās pati no sevis. Nekāds apvērsuma mēģinājums nepaspēja notikt. Kad par šiem notikumiem Rīgā sāka visi zvirbuļi čivināt, Cielēnam soc. dem. partija un Saeima bija jāatstāj. Augstāko karavīru acis cieta arī ģen. Baloža autoritāte.

Saeimas prestižs jau bija noslīdējis tik zemu, ka par ministru prezidentu nāca A. Bļodnieks, kas ar savas valdības neoficiālu atbalstu glāba soc. dem. partiju un Saeimas frakciju no atklāta kauna, ieceļot Cielēnu par sūtni Parīzē.

Bļodnieka valdība bija nenopietnākā visā parlamentārisma laikā. Par iekšlietu ministru Bļodnieks iecēla savas partijas biedru G. Milbergu, kurš vairāk bija pazīstams kā mīlestības romānu rakstnieks Skuju Frīdis. Par satiksmes ministru kļuva Ivbulis⁷⁸, kas saviem ierēdņiem apsolīja, ka ministrijas darbā viņš nejauksies (!), bet noteikti interesēsies par jaunu ierēdņu pieņemšanu tikai no viņa ieteiktiem kandidātiem. Par finanšu ministru Bļodnieks uzaicināja Annusu⁷⁹, kas bija ministrs arī iepriekšējā valdībā. Visā valdības buķetē izcēlās divi klusi un mierīgi darba vīri: kara ministrs ģen. Balodis un zemkopības

ministrs Gulbis⁶⁰ — abi pasīvi un nenogurdinoši labi sava darba darītāji, kas politikā vienmēr atradās citu ietekmē.

LB, dabīgi, visvairāk interesēja finansu ministrs, jo preču eksports, kas deva ārzemju valūtu, bija LB dzīvības nervs, strauji un sistemātiski mazinājās. [...]

Latvijas valsts saimniecība Bļodnieka—Annusa laikā bija noslīdējusi līdz bankrotam. Saimnieciskā dzīve atradās sabrukuma stāvoklī. Valūta LB neienāca, latī valsts kasē arī ne. Augstākiem ierēdņiem algu nevarēja vairs naudā izmaksāt. To darīja ar Hipotēku bankas ķīlu zīmēm. Bezdarbniekiem likumīgi noteiktās minimālās uzturnaudas stāvēja neizmaksātas mēnešiem. [...]

Valdība burtiski nesaprata un nezināja, ko iesākt, ko darīt. Kad LB uzdevumā es fin. ministram uz neciešamo saimniecisko stāvokli aizrādīju, ministrs lepni man noprasīja: «Kas LB par darīšanām ar valdības lietām?»

Kā atpestīšana pašai valdībai, LB un visai zemei nāca LZS pieprasījums Saeimā konstatēt, vai valdība vēl bauda Saeimas uzticību. Par uzticību A. Bļodnieka valdībai nobalsoja tikai daži deputāti.

Trešā martā 1934. gadā nodibinājās Ulmaņa parlamentārā valdība. Lai formāli atbrīvotos no nespējīgās ceturtās Saeimas, Ulmanis un ģenerālis Balodis 15. maijā 1934. g. izdarīja formālu apvērsumu, izsludinot, ka Saeima atlaista un viņi līdz jaunas Satversmes izstrādāšanai visu valsts varu pārņēmuši savās rokās. Neviens piliens asiņu netika izliets.

LATVIJAS KREDĪTSISTĒMAS REORGANIZĀCIJA

Kādā ceturtā vai piektā dienā pēc 15. maija apvērsuma 1934. g. man piezvanīja finansu ministrs L. Ēķis un paziņoja, ka valdība nolēmusi dzēst visus draudzības vekseļu parādus LB. Ministrs vaicāja, cik ilgs laiks bankai būtu vajadzīgs, lai šādus vekseļus ar attiecīgu pārskatu sakārtotu. Uz to es atbildēju, ka atbildi uz uzstādīto jautājumu viņš var saņemt tūlīt.

«Kā tā?» nāca tālākais jautājums un mana atbilde: «LB draudzības vekseļu nemaz nav, bet ir tikai veikala vekseļi, jo pret visiem diskontētiem vai rediskontētiem vekseļiem LB aizdevusi naudu un nevis draudzību.»

Sākās garāka saruna, kas manos uzskatos neko negrozīja. Pēc tam ministrs bija piezvanījis LB galvenajam direktoram Vanagam un saņēmis tādu pašu atbildi.

Nākošā dienā prezidents Ulmanis mani uzaicināja pie sevis un atstāstīja manu izrunāšanos ar finansu ministru. Prezidents savu stāstu nobeidza smaididams ar konstatējumu, ka es droši vien atcerēšoties, kas pirms dažām dienām viņam Ēķi ieteicis par finansu ministru. Tas biju es, un arī smaididams atbildēju: «Bet tur bija klāt arī motivējums, kas būs faktiskais finansu vadītājs. Mana atrašānās šobrīd šeit ir labākais pierādījums tam, ka arī mans motivējums ir bijis pareizs. Ieteicot Ēķi par finansu ministru, es tiku minējis, ka, vienalga, kas arī nebūtu finansu ministrs, faktiskais Latvijas finansu vadītājs būs Ulmanis.»

Pārrunu turpinājumā prezidents atgādināja, ka manis izrakstītie un viņa žirētie LZS vekseli esot bijuši nepārprotami draudzības vekseli, jo es no viņa nekādu naudu neesot saņēmis. Es tam piekritu. Tad Ulmanis taisīja slēdzienu: tātad neesot nemaz tik grūti noskaidrot, kas ir draudzības vekselis. Mana atbilde bija, ka par to var šaubīties. Es nedomāju, ka mūsu draudzībā ar šī vekselja parakstīšanu kas grozījās vai nostiprinājās.

Izteiciens «draudzības vekselis» ir latviešu valodā neizdevies parastā finansu vekselja apzīmējums pretstatā tirdzniecības vekselim. Pasaules banku praksē finansu vekselis eksistē normālā apgrozībā tāpat kā tirdzniecības vekselis. Ne vācu, ne krievu valodā tāda «draudzības vekselja» tulkojuma nemaz nav. Bet kā tirdzniecības, tā arī finansu vekselu starpā, protams, ir nevērtīgi vekseli, kādiem latvieši mēģina piedēvēt «draudzības vekselja» nosaukumu. Es nedomāju, ka no manis izrakstītais un Ulmaņa žirētais finansu vekselis bija nevērtīgs, jo termiņā tas tika izpirkts.

Bet, lai minētais mūsu parakstītais vekselis būtu arī «draudzības vekselis» un mēs ar to nebūtu vairāk neko darījuši, tad pieņemsim, ka prezidentam ir taisnība. Patiesībā minētais vekselis tika aiznests uz banku un tur pret šo vekseli saņemta nauda. Līdz ar to mūsu vekselis nepārprotami pārvērtās par veikala vai darījuma vekseli, jo ar saņemto naudu mēs «Brīvās Zemes»⁸¹ spiestuves strādniekiem samaksājām algas. Tāpat tas bija ar «Lata» dibināšanai izrakstītiem vekseliem, kad LB vēl nebija un privātbankā par 28 proc. gadā saņēma naudu, ko iemaksāja bankā atpakaļ kā «Lata» pamatkapitālu.

Tāpat tas ir simtiem citos gadījumos, kad pret finansu vekseli saņemto naudu iegulda kādā saimnieciskā pasākumā. Nav tā, ka tikai tas ir veikala vekselis, ar kuru sa-

maksāts par nopirktām precēm, mājām, vērtspapīriem, krogu tēriņiem vai kāršu spēli. [.]

Prezidents manam garajam paskaidrojumam neoponēja, bet pārgāja tieši pie reālā stāvokļa, kādā Latvijas finanšiālā dzīve toreiz atradās.

Vai nu labos vai ļaunos nolūkos, vai ar gudrību vai bez tās, vai saimnieciskās krīzes dēļ, vai politiskas ķengāšanās dēļ, vai daudz un dažādu citu iemeslu dēļ latviešu tautas vairums tagad atrodas tādā stāvoklī, ka pilsoņi uzņemtās saistības nespēj pildīt, teica prezidents. Tā nav vairs atsevišķu personu, atsevišķu firmu lieta, tas tagad ir visas tautas posts un nelaime, no kuras mums jātiek vaļā. So jautājumu atrisināt tagad ir mūsu uzdevums. «Vai jūs tam piekritat?» stingri noprošija prezidents.

Saprotams, ka es tam piekritu un konstatēju, ka vainīgi tagadējās saimnieciskās grūtībās nav tikai draudzības vekseli, bet visas saimniecības sabrukums, kur galvenā atbildība krīt uz pēdējām valdībām. Tādēļ šī posta pārvarēšana var būt pa spēkam tikai jaunai valdībai. Vispirms jāpārvar tāda saimnieciska politika kā algu maksāšana ierēdņiem ar ķīlu zīmēm un bez darba palikušiem strādniekiem likumīgu pabalstu izsniegšanas nepildīšana. Jāizbeidz arī tādi kumēdiņi kā valdības nodarbošanās ar kontrabandas spirta eksportu, jāizbeidz nevajadzīgu preču pirkšana. [.]

Galvenais direktors Vanags visa Latvijas kredītlietu kompleksa kārtošanai un atdzīvināšanai bija ieteicis prezidentam speciālas valdības bankas dibināšanu, kas, ne-traucējot LB, rīkotos visos gadījumos pēc valdības norādījuma, likvidējot visus slimos un nespējīgos uzņēmumus un atbalstot tos, ko iespējams vēl glābt.

Sādas bankas projektu prezidents bija dzirdējis arī agrāk. Tādam projektam bija daudz pretinieku, vispirms Finanšu ministrijā, tad privātuzņēmumos, kooperatīvos ar Konzumu⁸² priekšgalā un, beidzot, arī pašā valdībā, kur pret to nostājās kara ministrs.

Pēc vairākiem mēnešiem Ulmanis tomēr izšķīrās par jaunas bankas — Latvijas kredītbankas — dibināšanu, sameklēja nākamo šīs bankas galveno direktoru — Andreju Bērziņu, kuram uzdeva izstrādāt statūtus un darbības programmu. [.]

Latvijas kredītbanka bija valsts banka, kas savu darbību uzsāka 25. aprīlī 1935. gadā ar 10 milj. latu pamatkapitālu, ko vēlāk paaugstināja līdz 40 milj. latu. Pamat-

kapitālu formāli iemaksāja dažādas valdības iestādes. Lielāko iemaksu deva Pasta krājkaise, kurai sekoja visi valsts monopoli: Linu mon., Spirta mon., Cukura mon., Labības mon. un Finanšu ministrija tieši. Monopoli savu naudu faktiski saņēma atpakaļ uz bezmaksas speciāla tekoša rēķina Kredītbankā. Pasta krājkaise 1935. g. no sava 43,5 milj. latu lielā noguldījumu un tekošu rēķinu konta trešo daļu turēja Kredītbankā.

Latvijas kredītbankas nodibināšana radīja zināmu tās rīvēšanos ar LB valdi. Pirmais jautājums bija procentu norma. Andrejs Bērziņš gribēja nodibināt stāvokli, ka augļu likmes nosaka abas bankas vienošanās ceļā, bet to noraidīja jau ministrija, uzturot stāvokli, ka procentu normu nosaka LB, kas pēc likuma regulē naudas apgrozību valstī. Kredītbankai tomēr atļāva ņemt $\frac{1}{2}$ proc. vairāk par vekselu diskontu un aizdevumiem, maksājot $\frac{1}{2}$ proc. vairāk par noguldījumiem un tekošiem rēķiniem, nekā par šīm operācijām ņem un maksā LB.

Nopietns ašums LB un Kredītbankas starpā izcēlās jautājumā par tām vērtībām, kas likvidējamām firmām jau iekļātas LB. Andrejs Bērziņš prasīja, lai šo preču un vekselu pārvērtēšanu izdarītu kopīga abu banku pārstāvju komisija Finanšu ministrijas ierēdņa vadībā. Es informēju prezidentu, ka LB tādā komisijā nepiedalīsies, jo visas attiecīgās preces un vekselus pati ir jau vērtējusi un pieņēmusi. Ja valdība kādu uzņēmumu nodos likvidācijai, tad LB šīs firmas iekļātās vērtības pati arī nolikvidēs. Min. prezidents tam nepiekrita.

Tā Kredītbanka un Fin. ministrija bez LB ziņas izlēma, cik par likvidējamās firmas iekļātām vērtībām jāmaksā un cik LB jānoraksta zaudējumos. Iekļātās mantas biržas māklers Kredītbankas uzdevumā Kredītbankas telpās pārdeva atklātās izsolēs. Vienīgais nopietnais pircējs, protams, bija pati Kredītbanka, jo mantu īpašnieks nebija ieinteresēts cenas dzīt uz augšu, bet spekulanti apstākļus nepārzināja.

Bet tad nāca lūzums. Tas bija laikam 1936. gadā, ja atmiņa mani neviļ. Līdz prezidentam bija aizgājusi ziņa, ka likvidējamo firmu dokumentus: vekselus, obligācijas u. c. papirus LB nenodod Kredītbankai tieši, bet piesūta tos ar notāra B. Zemgaļa starpniecību. Kādā dienā man piezvanīja prezidents un asā tonī noprasīja, kamdēļ tas tā tiek darīts un kas par to maksā? Paskaidroju, ka tāda kārtība ieviesta pēc Andreja Bērziņa pieprasījuma, bet, kas par to maksā, to es skaidri nezinu, domāju, ka tas notiek

uz likvidējamo firmu rēķina. Katrā ziņā LB nav tā, kas šo transporta operāciju samaksā.

Kādā pieņemšanā, kad man atvēlētais laiks par kādām 5 minūtēm bija pārsniegts, adjutants ziņoja prezidentam, ka Kredītbankas direktors jau atnācis un gaidot uz pieņemšanu. Prezidents noprasīja, vai man esot iespējams palikt vēl pusstundu pie viņa, un, kad biju tam piekritis, prezidents lika Andreju Bērziņu aicināt kabinetā.

Seit man jāpiezīmē, ka personīgi es ar Bērziņu satiku labi, augstu cienīju viņa apbrīnojamo enerģiju, atzinīgi novērtēju viņa pašapziņu un lielās veikalnieka spējas. Andrejs Bērziņš pats sevi uzskatīja par vienu no turīgākiem latviešiem, kuram piecās Eiropas valstīs un Turcijā ir tik daudz līdzekļu, ka viņš, pēc paša vārdiem, katrā no tām valstīm var turpināt sava atlikušā mūža normālu dzīvi, nemeklējot nekādas iespējas naudas pārvešanai no vienas valsts otrā. Bet visam tam līdzī gāja autodidakta iedomība, kas pārspēja visas citas rakstura īpašības. Šajā rubrikā jāieskaita arī tāda Andreja Bērziņa gudrība, ka faktiskā centrālbanka Latvijā esot Latvijas kredītbanka.

Kad Bērziņš ienāca un sirsnīgi sasveicinājās ar mani, es nomanīju prezidenta skatā it kā pārsteigumu.

Ulmanis paskaidroja, ka viņam ar mani esot vēl darišanas. Viņš cerot, ka Bērziņa kungam nebūšot nekas pretim, ka arī Klīves kungs, lai tam nebūtu jāsēž uzgaidāma telpā, varēšot paklausīties, no kādām nepatīkšanām Kredītbanka LB atrīvojusi. Bērziņš ar plašu žestu piekrita manai klātbūtnei, un prezidents it kā ievadījumam uzstādīja jautājumu, kā tagad noritot satiksme abu banku starpā, kas pēc manas atteikšanās piedalīties LB ieķīlāto, likvidējamo firmu mantu pārvērtēšanas komisijā bija tapusi stipri vēsa. Uz to Bērziņš paskaidroja, ka attiecības esot labas, sevišķi ar mani personīgi, un noritot caur notāra B. Zemgaļa kantori. Es piebildu, ka LB visus attiecīgos papīrus Kredītbankai nosūtīja tieši, bet Kredītbanka vēlējās, lai šī operācija notiek caur notāra kantori.

«Kas par to maksā?» prasīja prezidents, un Andrejs Bērziņš atbildēja: «Kredītbanka, liekot izdevumus uz likvidējamo firmu rēķina.»

Tad Bērziņš no savas aktu pakas sāka ziņojumu ar Ķuzes šokolādes fabriku un nāca pie slēdziena, ka viss atkarīgs no šīs fabrikas vadības. Iespējams, ka firma no savām grūtībām izķepurojas, bet var arī notikt, ka katra palīdzība tai ir velta un firma iet dibenā.

Prezidents griezās pie manis: «Vai Ķuzes šokolādes

fabrikai ir kredīts arī LB?» Es atbildēju, ka uz tādiem jautājumiem neesmu sagatavojies, bet konkrētā gadījumā varu ziņot, ka Ķuzem ir kredīts LB, firma atrodas labā stāvoklī un pēc pēdējā lielā, ļoti izdevīgā kafijas pupiņu iepirkuma Brazīlijā tā tiek uzskatīta par vienu no drošākiem LB klientiem. «Ko izdarījusi ar LB līdzekļiem,» piebilda Bērziņš. Es pārļaboju: «Pareizāk sakot, ar LB kredītiem.»

«Nu tad lai Ķuze ķepurojas tālāk,» taisīja slēdzienu prezidents.

Andrejs Bērziņš sniedza nākošo ziņojumu par kādu man nepazīstamu firmu un atziņu, ka tā jālikvidē. Ulmanis ar Bērziņu izrunājās par firmas dažādām saistībām, un prezidents lūdza šo aktu atstāt viņam, lai ar to iepazītos tuvāk.

Andrejs Bērziņš no savas aktu pakas nevienu lietu vairs neņēma un sausi paziņoja, ka viņam šodien vairāk sagatavotu lietu neesot, atvadījās un aizgāja.

*

Dabīgi, ka pēc 15. maija apvērsuma Ulmaņa valdība nodibināja Kredītbanku, kas lielākos augļotāju midzeņus likvidēja, visi likvidējamo banku parādnieki un sabiedrība jaunās bankas darbību šajā ziņā novērtēja pozitīvi un dāvāja tai uzticību.

Negatīvi uzskati turpretim attīstījās par dažu rūpniecības un tirdzniecības firmu likvidāciju, dibinot no likvidācijas masas tāda paša rakstura jaunas firmas ar valsts kapitāla piedalīšanos. Vecās firmas bija nonākušas grūtībās nevis piedzīvojumu trūkuma dēļ, bet līdzekļu trūkuma dēļ. Jaunajām akciju sabiedrībām daudzos gadījumos nebija ne viena, ne otra — ne pietiekoši privātu līdzekļu, ne piedzīvojumu.

Ministru prezidents par to ir bieži kritizēts. Dažs kritiķis pat no LZS, uzskatot sevi par labu Ulmaņa pazinēju, bez pietiekoša pamata un autoritatīvi paziņoja: Ulmanis bija sociālists. Bet kritiķis no A. Berga aprindām iet vēl tālāk un stāsta: Ulmanis bija pārdevies komunistiem. Tas notiek pretstatā sociāldemokrātiem, kas «skaidri zina», ka Ulmanis bija hitlerietis. Protams, visi tādi apgalvojumi ir tukšas blēņas. Kamēr varēja graut LZS biedru uzņēmumus, visiem kritiķiem pietika ar korupcijas propagandu. Bet, kad sāka iet dibenā visādi mežiši, ošaliņi, vēciņi, mie-

siņi utt., kas visi bija sākuši dzīvi kā izsūtāmie zēni un mācījušies kā komiji «pie vācu kungiem», tad kritiķiem ar korupciju vien nepietika un bija jāizgudro kas jauns, ko varētu Ulmanim piekārt. So «jauno» tad nu katrs kri-
fikis, nevarēdams pārzināt faktiskos apstākļus, gatavoja
pēc savas iedomas un savas saprašanas, kas viss bija ne-
vērtīgs un nedibināts.

Faktiskais stāvoklis bija tāds, ka visi latviešu saimnie-
ciskie preču ražošanas un pārdošanas uzņēmumi, tāpat
kā bankas, bija no LB pārkreditēti līdz ausīm. Dibināti
kara izpostītā zemē, tie 1928. g. plūdu un 1929. g. saim-
nieciskās krīzes dēļ nevarēja izturēt un rezervju trūkuma
dēļ nonāca grūtībās.

Dzīvību vilka vēl kooperatīvi, kuri kredītos un visādos
pabalstos bija ietīti pāri par ausīm.

Konzumu LB sāka auklēt pati savā klēpī. Kad 1929. g.
nobankrotēja «Lats» un Ekonomiskā sabiedrība, nedēļu
pēc tam arī Konzumam bija jāiet dibenā, bet to izglāba
Ulmanis un Skubiņš⁸³ ar patērētāju biedrību draudzības
veksļiem. LB uz Konzuma operācijām gan tieši, gan ne-
tieši ir zaudējusi 11,5 milj. latu, t. i., vairāk kā uz visiem
pārējiem lauksaimniecības veikaljiem kopā, ieskaitot «Latu»
un Ekonomisko sabiedrību.

Tādā kārtā viss privātās uzņēmības latviešu sektors bija
nopietni iedragāts. Ulmaņa priekšā visā kailumā nostājās
neatliekamais jautājums: ko darīt tālāk? Ko likt nespējīgo,
likvidēto uzņēmumu vietā?

Pēc visu apstākļu apsvēršanas vienīgā iespējamība uz-
ņēmumus glābt bija valdībai. To Ulmanis arī izmantoja —
nevis tamdēļ, ka viņš būtu sociālists, komunisti vai hit-
lerietis, bet tamdēļ, ka citas izejas nebija.

Ja negribēja visu noteikšanu un vadību Latvijas saim-
niecībā atstāt cittautiešu noteikšanā, tad latviešu saimnie-
cības atveseļošanai bija jāiet palīgā ne tikai ar valsts
banku līdzekļiem, bet arī ar līdzdalību privātuzņēmumu
vadībā. Un Ulmanis to darīja Andreja Bērziņa izgudro-
tās saimnieciskās «sabiedriskošanas» formā, atstājot to-
mēr durvis plaši vaļā jaundibināto uzņēmumu reprivatizē-
šanai ar akciju pārdošanu privātipašniekiem.

Kā apsveicama un laika prasībām atbilstoša, pēc manām
domām, uzskatāma Kredītbankas darbība, ceļot viesnīcas
un tūristu mītnes provinces pilsētās.

Kā nesekmīga un neveiksmīga reģistrējama Andreja
Bērziņa un Kredītbankas darbība Zviedrijas kredīta iegū-
šanā Ķeguma spēkstacijas izbūvei. Tāds kredīts bija iespē-

jams pret LB garantiju, bet Bērziņš gribēja kredītu iegūt pret Kredītbankas garantiju, ko zviedri atzina par nepieņemamo. Tā zviedru kredītu nesaņēma un Ķeguma izbūvē 34 milj. latu bija jāsedz LB.

Kredītbankas vadība .. notika nevis pēc valdes protokoliem un grāmatām, bet pēc Bērziņa atzīmēm un viņa ieskatiem. Ar tādu rīcību Bērziņš bija kļuvis neizvietojams. Bez Bērziņa neviens direktors, ne prokurists nepārzināja Kredītbankas operācijas. Kad kādā braucienā uz Berlīni Bērziņš saslima, neviens direktors nespēja bankas darbu vadīt. To darīja pats Bērziņš ar garām telegrammām no Berlīnes.

Vāciešu repatriantu mantisko līgumu ar UTAGu (sk. 22. paskaidroj.) Bērziņš noslēdza tādu, ka to nespēja atšifrēt neviens. [..] Tik viena lieta bija skaidra, Kredītbanka bija nodrošināta simtprocentīgi. Neskaidrs tikai bija, kas ir īstais maksātājs: Vācijas repatrianti, Vācijas valdība, Latvijas valdība vai visi tie kopā.

Līdztekus savai saimnieciskās dzīves «sabiedriskošanas» linijai Bērziņš sākumā cīnījās par LB izkonkurēšanu, pārvelkot visu rūpniecības un tirdzniecības kreditēšanu Kredītbankā. Pēc pāris gadiem Vācijas saimnieciskās dzīves attīstības ietekmē Bērziņš iecerēja arī valsts centrālbankas funkciju pārņemšanu savās rokās, piešķirot Kredītbankai valsts kases un naudas apgrozības regulēšanas tiesības, procentu regulēšanu, valsts kases zīmju emisiju. Bērziņš centās pārliecināt prezidentu, ka Kredītbankai kā Ulmaņa laika bankai uz centrālbankas stāvokli ir lielākas tiesības nekā LB. Tādā garā pārstrādājami likumi par LB un Kredītbanku. Mani informējot par to, līdz ar paziņojumu, ka tas nekad nenotikšot, Ulmanis mani nozvērīnāja neko neizpaust.

Par Kredītbankas nekontrolēto, trūcīgi organizēto un pārāk plaši izplesto kredītpolitiku patiesi varēja nopietni bažīties. Prezidenta aizrādījumi man par zelta un valūtas krāšanu LB sakarā ar kara draudiem zināmā mērā dibinājās arī uz bažām par Kredītbankas likteni, kas krīzes gadījumā uz valdības lēmuma pamata būtu jāpārņem LB ar visiem pasiviem un aktīviem. [..]

Ja arī Bērziņa popularizētais un Ulmaņa valdības akceptētais Latvijas saimniecības reorganizācijas plāns nebija tas labākais, konkrētos apstākļos tas deva vienīgo reālo iespējamību izvilkt valsti no saimnieciskā sabrukuma, kādā tā demokrātiskās iekārtas laikā bija nonākusi.

Pēc 1934. g. 15. maija, ievērojot iepriekš minētās pār-grozības kredītpolitikā, LB atbrīvojās no daudzām kredīt-operācijām. LB galvenais uzdevums — naudas apgrozī-bas regulēšana — pilsoņiem kļuva redzamāks un saprota-māks. Kā ministru prezidents, tā Kredītbankas vadītājs bija tā pārņemti no jaunās bankas darbības, ka LB nepie-griezta vairs lielu vērību. Domu, ka arī Kredītbankai va-rētu rasties vajadzība griezties pie LB, prezidents no-raidīja ar lepnu paskaidrojumu: lai nu LB pati zina, kā ar saviem kredītiem tikt galā. Kredītbanka ar naudas pieprasījumiem LB nekad netraucēs.

Patiesībā aina nebija tik spoža, kā krāsas to rādīja. Kaut gan visi lielie valsts monopoli pamatkapitāli un citi līdzekļi bija pārvesti uz Kredītbanku, kurai vajadzēja šos uzņēmumus arī finansēt, rudenos Linu monopols, Labības monopols, Degvīna monopols u. c. griezās pēc līdzekļiem pie LB tāpat kā agrāk. Pasta krājkase informēja LB, ka uzskata pēdējo par savas darbības dabīgu rezervi un sa-vas operatīvās darbības neatvietojamu garantu, lai gan pēc ministru prezidenta norādījuma savu līdzekļu lielāko daļu noguldījusi Kredītbankā.

Viss gāja labi līdz tam laikam, kad Ulmanis izšķīrās būvēt Ķeguma spēkstaciju un atzina Kredītbanku par pie-tiekošu Ķeguma būves finansiālu garantu. Es Ulmani brī-dināju, ka Kredītbanka to nevar veikt. Uz to prezidents at-bildēja: «Esiet bez rūpēm, Bērziņš zina, ko viņš dara. Mēs LB nekādā ziņā ar Ķeguma būvi neapgrūtināsim un neviena santīma naudas Ķeguma vajadzībām neprasisim.»

«Tikai nemēģiniet LB nomērdēt badā ar eksporta valū-tas nodošanu Kredītbankai, bet importieru sūtīšanu pēc valūtas uz LB,» es atbildēju. «Esiet bez rūpēm. Ķeguma būvei valūtu Bērziņš jau ir izgādājis Zviedrijā,» pārlieci-noši paskaidroja prezidents.

Es prezidentam pateicu paldies par tik patīkamu infor-māciju un solījos to ziņot LB padomei.

Pēc apspriedes LB padomē, kas par šo prezidenta zi-ņojumu nopriecājās, galvenais direktors Vanags ienāca manā kabinetā un pavisam īsi noprasiya, cik latu un do-lāru LB jātur gatavībā izmaksai Ķeguma vajadzībām? Es neatbildēju, un Vanags noteica, ka viņš šim nolūkam re-zervēšot 25 milj. latu.

Parasti notika tā, ka firmas, kas strādāja pie Ķeguma būves, saņēma par piegādātiem materiāliem vai padarī-

tiem darbiem vekselus, ar kuriem griezās pie LB pēc naudas. Sādu kredītu kopsumma nepārtraukti auga. Kad Ķeguma būve tuvojās nobeigumam un palika pāri tikai mašīnu uzstādīšana, vekseļu diskontētāji sāka sturmēt Kredītbanku ar prasību pēc vekseļu izpirkšanas. Andrejs Bērziņš pieprasīja līdzekļus Finanšu ministrijai, un pēdējā sāka projektēt piespiedu aizņēmumu (visā nopietnībā!) no privātbankām, rūpniekiem un tirdzniecības uzņēmumiem, katram noteiktos obligatoriskos aizdevuma apmēros. Projektētie apmēri bija tik lieli, ka neviena firma nespētu tos pildīt. Visiem lielākiem Latvijas uzņēmumiem no tādas Finanšu ministrijas rīcības draudēja sabrukums.

Kad upuru liste bija gatava iesniegšanai ministru kabinetam, man piezvanīja Ulmanis un teica, ka viņam visā mūžā nekad neesot bijis tik grūti kā šoreiz. Neskatoties uz to, ka solīts ar Kredītbankas lietām LB netraucēt, viņam tomēr jārunā, vai LB ar kādiem 10 milj. latu nevarētu nākt Kredītbankai palīgā. Es pārlaboju, ka prezidents laikam domā palīdzību nevis Kredītbankai, bet palīdzību Ķeguma spēkstacijas būvei. Iestājās ilgs klusuma brīdis, pēc kura Ulmanis lēnā balsī teica: «Tā... jau... laikam būs.» Es atbildēju, ka man tāda runa nenāk negaidīta un LB uz to ir pie laika sagatavojusies.

Tālāk es prezidentam paskaidroju, ka ar 10 milj. šeit nav līdzēts. LB jau tagad ir Ķeguma vekseļu pāri par 15 milj. latu, t. i., vairāk nekā Kredītbanka pati Ķeguma būvē ieguldījusi, neskaitot Pasta krājkases līdzekļus. Pēc manām domām, sen jau ir laiks Bērziņam savu tukšo iedomu izbeigt, ka tikai viņš viens ir tas, kas ceļ Ķegumu. Pareizāks būs formulējums, ka Ķeguma spēkstaciju ceļ visa tauta. [...]

Pēc LB rīcībā esošiem datiem, Ķeguma būvēs izstāvošo maksājumu kopsumma līdz šim ir 35 milj. latu. Šis summas samaksai, pēc manām domām, jāizdara brīvs ilgtermiņa aizņēmums, kurā var piedalīties katrs Latvijas pilsonis. LB ir ar mieru garantēt tāda 35 milj. latu liela Ķeguma būves aizņēmuma sekmīgu izdošanos, bet tikai bez jebkādas Kredītbankas līdzdalības un bez jebkādas Finanšu ministrijas piespiedu ieguldījumu kalkulācijas. Finanšu ministrija izsludina 35 milj. latu lielu Ķeguma būves aizņēmumu, uz kuru 24 stundu laikā var parakstīties katrs pilsonis, iemaksājot naudu norādītā kontā LB. Atskaitot šajā kontā iemaksātās summas, pārējās akcijas segs LB.

Prezidents tādām plānam piekrita, un Ķeguma aizņē-

mums tika realizēts. No 35 milj. latu lielā 6 proc. aizņēmuma vienu milj. sedza dažādas organizācijas un personas, bet atlikušos 34 milj. — LB.

[.] Svarīgs notikums šīnī laikā 1936. g. 25. septembrī bija Anglijas mārciņas atraisīšana no saistības ar zeltu. Daudzi saimnieciskie darbinieki angļu mārciņas devalvāciju uzskatīja par pietiekošu pamatu arī lata pilnīgai atbrīvošanai no zelta bāzes un saistišanai ar devalvēto mārciņu. Tam varēja būt nozīme Latvijas sviesta un bekona eksportā, varbūt pārejoši arī politiskā plāksnē. Lieļākie entuziasti šīnī ziņā bija Andrejs Bērziņš un L. Ēķis, kas bija mācējuši prezidentu tik pamatīgi pārliecināt par lata piesaistīšanu devalvētai angļu mārciņai, ka oficiālā un centrālā Latvijas naudas apgrozības regulētāja iestāde LB par to nedrīkstēja ne zināt, ne līdzī runāt.

Tas bija svētdienā, 27. septembrī 1936. g., kad, prezidenta aicinātam, man bija jāierodas LB un jāgaida, kad mani sauks uz svarīgu apspriedi. Es ierados un gaidīju. Pagāja viena stunda, piezvanīja Ulmanis un apprasījās, vai ministrs Ēķis man zvanījis. Atbildēju, ka nav zvanījis, uz ko prezidents noteica, lai gaidot vēl.

Es pa to laiku biju ieguvis informāciju, ka Bērziņš atrodas pastāvīgās sarunās ar Berlīni.

Sēdēju un gaidīju. Arī no savas puses zvanīju šur un tur. No viena avota guvu informāciju, ka rīt lata zelta pamats — viens lats līdzīgs vienam Šveices frankam — tikšot likvidēts un lats piesaistīts devalvētai, no zelta atraisītai Anglijas mārciņai kā tās $\frac{1}{25}$ daļa. Dabūju arī zināt, ka kāda finansu pasaulē augsti stāvoša vīra ģimene, neskatoties uz svētdienu, kad visas tirgotavas slēgtas, Gordona zelta lietu veikalā sapirkusies zelta un sudraba lietas 5000 latu vērtībā, kas pirmdien maksāšot 8000 latu.

Man pietika, un es aizgāju mājās, prezidentam nepiezvanījis. Nākošajā dienā ierados bankā ap pulksten desmitiem. Tur valdīja neparasts satraukums, jo Finanšu ministrija bez jebkādiem paskaidrojumiem likusi šodien biržu slēgt. Pēc vakardienas piedzīvojumiem man bija skaidrs, ka biržas slēgšana vajadzīga svētdienas zelta pircējiem, lai vajadzības gadījumā būtu kur paslēpties, aizbildinoties ar šīs dienas cenu nenoteiktību.

Piezvanīju Ulmanim. Prezidents bez kavēšanās aicināja mani pie sevis un, neminot ne vārda par manu vakardienas pazūšanu, sāka skaidrot, ka mums no lata zelta vērtības uzturēšanas jāraisās vaļā. Es tam piekritu, bet tūlīt arī piezīmēju, ka tas jādara, bet ne tā, ka oficiāli saistā-

mies ar angļu mārciņu, kurai noteiktas, vispār atzītas vērtības vairs nav un tā pati karājas gaisā. Politiski tas mums šobrīd var būt izdevīgi, bet es šaubos, vai oficiāla saistīšanās ar mārciņu, rakstot likumā, ka viena mārciņa līdzīga 25 latiem, dod mums kaut ko vairāk par mārciņas vienkāršu kotēšanu Rīgas biržā, pieskaņojoties mārciņas kursam Londonā. Turpretim ja pienāktu tāda reize, kad mums būtu jārēķinās ar ASV dolāra kursu un sekošana angļu mārciņai jāatmet, tad tāda raisīšanās vaļā no mārciņas politiski mums varētu būt ļoti nepatīkama.

Negribēdams šinī jautājumā ar prezidentu ilgāk debatēt, teicu, ka es audienci pie viņa šodien lūdzu citās steidzamās darīšanās. Finanšu ministrija pāvēlējusi šodien biržu slēgt. «Kādu biržu?» prezidents satrūcies vaicāja.

«Rīgas biržu.» es atbildēju un teicu, ka LB vārdā es lūdzu prezidentu uzdot finanšu ministram biržas slēgšanas rīkojumu nekavējoši atsaukt. Pilsētā viss mierīgi, un nekādas nekārtības, kas prasītu biržas slēgšanu, nav paredzamas. Dramatizēt lata valūtas kursa maiņu ar biržas slēgšanu nozīmē izdarīt valdībai un LB ārzemēs sliktāko pakalpojumu, kādu vien var iedomāties. Savu lūgumu par nekavējošu biržas slēgšanas rīkojuma atcelšanu es saprotu tā, ka tas notiks patiesi nekavējoši, t. i., laikā, kamēr es vēl neesmu parādījies atpakaļ bankā un tur nav sākusies visāda spriedelēšana.

Prezidents lika adjutantam palūgt finanšu ministru, lai tas tūlīt atnāk. Nedaudz minūtēs L. Eķis bija klāt.

Prezidents noprāsīja, vai tas taisnība, ka Finanšu ministrija likusi šodien biržu slēgt. Ministrs to apstiprināja un motivēja, ka tas vajadzīgs, lai nenotiktu spekulācija, dažādi pārratumi un nedibināti strīdi.

«Bet LB ar tādu rīcību ir nemierā,» teica prezidents un jautāja: «Kā tas ir pēc likuma? Kas regulē naudas apgrozību: Finanšu ministrija vai LB?»

«Abi kopā,» atbildēja ministrs.

«Nē, naudas apgrozību Latvijā regulē LB un cits neviens,» paskaidroja es.

«Bet finanšu ministrs bankas lēmumus apstiprināja,» paskaidroja ministrs.

«Tas pareizi. Pa tādu ceļu tad arī vajadzēja iet,» izteicos es.

«Jautājums bija steidzams. Lai ziņa par lata kursa pārkārtošanu neizplatītos iepriekš, bija jārikojas ātri,» turējās ministrs.

«Tādēļ es ministra kunga zvanu vakar gaidīju no pulksten 12—3 pēc pusdienas, bet ziņu par lata devalvāciju saņēmu no viena zelta tirgotāja jau pulksten pusdivos,» papildināju es.

«Kā?» iesaucās prezidents un uzlēca kājās. «Kas jums to teica?»

«Par šo jautājumu, prezidenta kungs, neprasāt man, bet ministram.»

«Es to noskaidrošu,» nedraudzīgi uz mani skatīdamies, teica ministrs.

Prezidents kādam piezvanīja, prasīdams, vai pilsētā viss mierīgi. Pēc britiņa Ulmanis pateica telefonā paldies un nolika klausuli.

Pagriezies pret ministru, prezidents teica: «Tas bija iekšlietu ministrs. Pilsētā viss mierīgi. Nekādi trači nedraud. Paņemam šo pašu telefonu un paziņojat, ka biržas slēgšana atcelta,» un deva telefona klausuli ministram. Ēķis šo pavēli nekavējoši izpildīja.

Tad prezidents lakoniski pateica: «Paldies, kungi, man šodien nav vaļas ar jums ilgāk runāt, un jums laikam ir tāpat.»

Bankā mani galvenais direktors un padomes loceklī jūsmīgi apsveica. Visi bija priecīgi, ka vakardienas spekulantiem zelta pirkšanas iespējamā pārbīdīšana uz šodienu un cenu oficiāla attaisnošana ar biržas trūkumu novērsta.

Kā tas bija sagaidāms, pēc valdības 28. septembra 1936. g. lēmuma par lata atbrīvošanu no zelta bāzes izraisījās garas debates par notikušo. Finanšu ministrs un Kredītbankas direktors Bērziņš, kurš bija arī Tirdzniecības un rūpniecības kameras priekšsēdis, uzskatīja, ka nekāda lata devalvācija nav notikusi. LB bija pretējās domās. Līdzīgos ieskatos bija LB padomes loceklis un Fin. min. departamenta direktors J. Skujevičs⁸⁴. Zemkopības min. J. Birznieks skaidroja man, ka visas piemaksas zemniekiem jāpaceļ, jo lats palicis mazvērtīgāks. Valdība pasludināja, ka visas agrākās cenas paliek spēkā un cenu paaugstināšana nav atļauta. Ārlietu min. V. Munters atgriezās no ārzemēm un stacijā deva žurnālistiem informāciju, ka Ārlietu ministrijas budžets sakarā ar lata devalvāciju prasa attiecīgu pārkārtojumu. Pasta krājiskas vadītājs ziņoja, ka stāvoklis Pasta krājiskās stipri nervozs, naudas apgrozība lielā mērā pieaugusi, bet pagaidām līdzekļu aizplūšana un ieplūšana izlīdzinās.

Interesantu stāvokli ieņēma Ulmanis, kas parasti visos

saimnieciskos jautājumos bija ļoti aktīvs, bet šoreiz izturējās klusi un ļāva saviem ministriem, kameru vīriem un visām valsts bankām un laikrakstiem izrunāties un polemizēt ļoti plaši. Importēto preču cenas pamazām cēlās, bet galvenām pirmās nepieciešamības vajadzībām palika agrākās. Dzīvokļu cenas bija normētas un palika agrākās. Pārtikas precēm cenas palika negrozītas. Tāpat apģērbiem un veļai no pašaudzētas vilnas un liniem, ādām utt. [..]

Ļoti nozīmīga Latvijā bija klīringu tirdzniecība, kas palielinājās gadu no gada. Šādas tirdzniecības raksturīgā īpatnība bija tā, ka nauda faktiski bija eliminēta. Preču importu samaksāja ar preču eksportu, ko kārtoja ieinteresēto valstu bankas uz attiecīgo klīringa līgumu pamata.

LB kārtoja klīringa līgumus ar Vāciju, PSRS, Turciju, Grieķiju un Ungāriju. Jāatzīmē, ka Finanšu ministrija, sekojot R. Kalninga—Kārklīņa ievadītai praksei, arī šeit nebija varējusi atturēties no jaukšanās bankas lietās un atsevišķu firmu kredītēšanai nodibinājusi uz savu roku «norēķināšanās biroju», t. i., klīringus, ar Lietuvu, Igauniju, Itāliju, Bulgāriju, Zviedriju un Franciju. Šo Finanšu ministrijas «biroju» dibināšanai vienmēr bija stipri apšaubāmi iemesli. Norēķināšanās birojs ar Lietuvu radies sakarā ar skandalozo cukura pirkšanas operāciju. Francijas un Itālijas biroji — ar «nepieciešamību» importēt no šīm valstīm alkoholiskus dzērienus, kādām vajadzībām Valūtas komisija naudu nedeва. Tāpat Zviedrijas norēķināšanās birojs nodibināts Ķeguma spēkstacijas būves laikā alkoholisku dzērienu ievēšanai no Zviedrijas. Šo klīringu raksturīgā īpatnība bija tā, ka tikai Latvija bija ievēdusi ārzemju preces, bet neviens ārzemnieks neko nebija pircis ievēduma samaksai.

Latvijas kredītsistēmas atveseļošanās gaitā uz valdības spiedienu šie Fin. min. norēķināšanās biroji bija jāpārņem LB un jāsedz no šo biroju operācijām ceļušies zaudējumi apmēram pusmiljona latu ārzemju valūtā.

Klīringu sistēmas izveidotājs tādā nozīmē, kā tā eksistēja Eiropā pēc pirmā pasaules kara, ir Vācijas reihsbankas prezidents H. Šahts. Šī sistēma ir tā, kas nedaudz gados radīja vareno Vācijas armiju, lielo Vācijas zemūdeņu floti, izveidoja līdz tam laikam nepazītas gaisa eskadras un 1939. g. parādīja visai pasaulei Vāciju kā spēcīgāko lielvalsti Eiropā. Šeit interesants piemērs par Vācijas vairākpakāpeniskās klīringu sistēmas iedarbību. Rīgā darbojās Milgrāvja superfosfāta fabrika, A.S. ar

1 milj. latu pamatkapitālu, no kura 96 proc. piederēja Andrejam Bērziņam.

Latvijas «Valdības Vēstneša»⁸⁵ kādā 1938. g. numurā iespiesta šīs sadarbības bilance ar gada pārskatu. Bilancē atbilstoši likuma prasībām publicēts, kā gadā iegūtā peļņa sadalīta. Tur atrodami šādi skaitļi: a) pieskaitīts rezerves kapitālam Ls 4.000.000; b) pieskaitīts rezerves kapitālam dividendu nodrošināšanai Ls 2.000.000; c) atstāta nesadalīta peļņa neparedzētiem gadījumiem un d) piešķirts akcionāru dividendēm Ls 1.200.000! Man pašreiz nav iespējams visus šos skaitļus pārbaudīt. Varbūt dažus esmu sajaucis, bet dividendu cipars Ls 1.200.000 latu tīras peļņas viena gada laikā uz Ls 1.000.000 pamatkapitāla ir pārbaudīts un pareizs. «Valdības Vēstneša» numurs, kurā publicēts šāds Milgrāvja superfosfāta fabrikas pārskats, kas rāda, ka vienā gadā pelnīts vairāk nekā viss pamata kapitāls, pēc dramatiskas izrunāšanās palika pie Ulmaņa.

Tajā pat laikā, pēc oficiālām publicētām un pārbaudītām ziņām, superfosfāts Latvijā bija lētāks nekā Igaunijā un Lietuvā, t. i., lētāks nekā visās citās Centrāleiropas valstīs, izņemot Vāciju. Balstoties uz šo faktu un noklusējot lielo peļņu, Bērziņš visās valdības iestādēs bez ierunām dabūja cauri savu pārskatu un bilanci.

Rodas jautājums, kā Andrejs Bērziņš guva šo nenormāli lielo peļņu?

Atbilde, pēc paša Bērziņa vārdiem, bija šāda:

1. Rīgā nopirka 3 vagonus saplākšņu (finieru), un caur Latvijas—Vācijas kliringu nosūtīja tos uz Vini.

2. Vinē finierus apmainīja pret dažādām skaistuma lietām: krellēm, aprocēm, auskariem, sprādzēm, lentēm, laktiņiem un daudz citām jaunu skaistulu vajadzībām nepieciešamām lietām. Visas šīs greznuma lietas caur to pašu Vācijas kliringu nosūtīja uz Maroku, bet saplākšņus paņēma Vācija savai gaisa flotes būvei.

3. Marokā visas greznuma lietas iemainīja pret diviem kuģu lādiņiem putnu mēslu un caur to pašu kliringu nosūtīja uz kādu Ziemeļvācijas ostu, piemēram, Hamburgu, jo Marokai ar Latviju nebija kliringa līguma.

4. Hamburgā sūtījumu pāradresēja uz Rīgu Milgrāvja fabrikai. Šie divi kuģu lādiņi gadu simteņiem vecu putnu mēslu bija galvenais izejmateriāls superfosfāta ražošanai, kas deva lielo peļņu.

Mūsu zemē nebija daudz latviešu, kas labi pārzināja

klīringa operācijas, kuru centrā stāvēja Vācija ar attiecīgas vērtības Vācijas markām pēc valdības norādījumiem. Tur bija reihsmarkas, rentenmarkas, kredītmarkas, importmarkas, eksportmarkas utt., pavisam kādas 17 vai 18 specijas, kuras varēja pēc noteikta kursa mainīt katrā bankā, bet speciālām precēm speciālās bankās bija speciāli un ļoti izdevīgi kursi.

Tie uzņēmēji, kas savu nozaru klīringu iekārtu un to operāciju norisi labi pārzināja, glabāja savu zināšanu kā lielu noslēpumu. Ja draugi un pazistami, ievērodami tādu veikalnieku sekmes, apvaicājās, kā viņiem tik labi veicas, tad parastā atbilde sekoja ar divdomīgu smaidu, zīmīgu trīs pirkstu kombināciju un klusu: «Vajaga mācēt smērēt.» Patiesībā tur nekādas kukuļošanas nebija, bet gan savas tirdzniecības nozares laba pārzināšana, ko vajadzēja sargāt no atklāšanas konkurentiem.

Andrejs Bērziņš savu darbību Milgrāvja superfosfāta fabrikā ar izteiksmīgu bravūru formulēja: «Vienrocis Bērziņš prot to dzīt katrā speltē.»

ĶETURTĀ SAEIMA UN SKUJENIEKA VALDĪBA

Kādu nedēļu pēc jaunās Saeimas sanāksšanas Ulmanis mani uzaicināja pie sevis, lai iepazīstinātu ar jauno politisko stāvokli. Pēc Ulmaņa domām, ar jauno Saeimas sastāvu «visi» esot ļoti neapmierināti. Labais spārns neapmierināts tamdēļ, ka Bergs neesot ievēlēts, starp zemniekiem valdot satraukums tamdēļ, ka es esot izkritis no Saeimas. Daudzreiz tās esot gan tikai krokodila asaras. Īstais nemiera iemesls esot iecerēto «inteliģences» kandidātu pašu caurkrišana, jo to vietā Saeimā ienākuši citi, kas no kliķu vīriem nemaz neesot bijuši paredzēti. [..] Visnelaimīgākie esot kurzemnieki, kur daži kandidāti deputāta goda cerībās sataisījuši tik prāvus parādus, ka tagad nezīnot, ko iesākt. Ja ZS būtu ar mieru samaksāt zināmām personām aģitācijas izdevumus 6000 latu apmērā, visi starpkandidāti būtu ar mieru atteikties partijas norādītam kandidātam par labu. Ļoti neapmierinātas esot tās korporāciju grupas, kas stāvēt aiz H. Celmiņa. [..]

Nemiens valdot arī pa kreisi no ZS. Demokrātiskā centrā vēlēšanu laikā apsolīts laist Saeimā arī kādu laucinieku pārstāvi, bet tagad visus mandātus paturējuši tikai pil-sētnieki. Sociāldemokrāti esot ārkārtīgi neapmierināti ar lielajiem zaudējumiem un turpmāk vedīšot vēl kreisāku

politiku, kas faktiski vairs neatšķiršoties no komunistu vienotās frontes taktikas.

Ievērojot jaunās Saeimas sastāvu, neesot izredzes uz drīzu valdības sastādīšanu. Tādēļ varot pavisam negaidīti pienākt brīdis, kad jārikojas citādi, nekā pils to paradusi darīt (domāts valsts prezidenta uzaicinājums kādai personai sastādīt valdību). Viņš, Ulmanis, visu to gribējis pateikt man, lai es zinot, ka nākamajās dienās labāk uzturēties Rīgā nekā braukt uz lauku mājām. Uz manu piezīmi: «Nu, nu, vai tad lietas tik tālu jau nobriedušas?» Ulmanis strupī atbildēja: «Kad vajaga, tad viss ir nobriedis, kad nevajag — nekas nav nobriedis.»

Bet līdz turpmākam nekas sevišķs nenotika. Apmēram pēc mēneša no Saeimas sanākšanas Skujenieks sastādīja valdību ar diviem stipri nepolitiskiem ZS deputātiem, ģenerāli Balodi un Vili Gulbi, kā ministriem kabinetā.

Skujenieks kā deputāts par tekošajiem ikdienas politiskajiem notikumiem interesējās maz. Tāpat viņš izturējās kā ministru prezidents. Kāds balsu vairākums katru reizi gadījās — tā jautājumus valdība izlēma. Ko koalīcijas partijas dara parlamentā vai ārpus tā — tam Skujenieks nepiegrieza lielu vērību. Tā jau tagad bija palikusi par normālu parādību: koalīcijas kabinets par sevi, koalīcijas deputāti par sevi. [...] Skujenieks izdabāšanā deputātiem piekāpās tik tālu, ka centās nevis realizēt koalīcijas platformu un izveidot nosprausto politisko līniju, bet pirmā kārtā apmierināt opozīciju, lai interpelācijas netiktu nemaz iesniegtas. «Apmierināt vienas partijas (sociāldemokrātu) prasības daudzkārt ir vieglāk kā apmierināt piecu partiju prasības, lai panāktu interpelācijas noraidīšanu,» izteicās kādā sarunā Skujenieks šo rindīņu autoram.

Skujenieka administrācijas laikā vienīgais ierobežojums partiju egoismam bija ministru prezidenta personīgā autoritāte, bet ikdienas politiskajā burzmā tā nesvēra sevišķi daudz. Valdība sēdēja savā pilī un bija laimīga, ja to ne-traucēja.

Personīgi man kā Latvijas bankas vadītājam nācās diezgan bieži informēt Skujenieku par nepieciešamiem soļiem valūtas politikas un saimnieciskās dzīves uzlabošanā. Katru reizi es tiku saņemts ar lielāko laipnību, apveltīts ar pateicību bankai par iniciatīvu un pavadīts ar solījumiem, apgalvojumiem, dažreiz pat ar zvērestiem, ka nākošajā kabineta sēdē jautājums tiks izlemts. Bet īstenībā

neviens, es atkārtāju, neviens jautājums izlemts netika: netika ne noraidīts, ne pieņemts, vispārīgi netika nemaz apspriests. To pašu nācās dzirdēt no citām iestādēm un citām partijām. Cik džentlmenisks Skujenieks bija personīgā satiksmē, tik apzināti bezdarbīgs viņš bija valdības darbā. To pašu par Skujenieku man teica Ulmanis attiecībā uz dažādo koalīcijas jautājumu kārtošānu.

Nav lieki jāpaskaidro, ka tāda valdības bezdarbība stipri vājināja tās autoritāti un radīja sabiedrībā vispārīgu nedrošības sajūtu, ko lielā mērā kāpināja visādas baumas un runas par gatavojamiem apvērsumiem. [.]

IEKŠPOLITISKAIS STĀVOKLIS LATVIJĀ 1933. GADĀ

Celmiņa ievadītais un Skujenieka valdības turpinātais izdabāšanas kurss partijām un brīvo roku princips koalīcijas deputātiem 1933. g. sākumā bija aizgājis tik tālu, ka sāka baidīt pašus ministrus. Robeža starp koalīciju un opozīciju bija pazudusi. Neviens valdību Saeimā nopietni neapkaroja, neviens arī neaizstāvēja. Iznāca tā, ka valdība ar savām vienīgām rūpēm — lai to tik nenogāž — bija palikusi par fikciju un politikas virzienu Saeimā noteica gadījuma vairākums vai pat atsevišķas grupas, tajā pat laikā atbildību un klausīšanos uz tautas pārmetumiem atstājot bezspēcīgai valdībai.

Ieejot pēdējā priekšvēlēšanu gadā, partiju līderi sāka pārbaudīt radušos situāciju. Jaunradītā politiskā struktūra sevišķi nepatika dažādajām centra grupām, jo atšķirība starp sociāldemokrātisko opozīciju un valdības koalīciju bija pavisam pazudusi. Vēlēšanām tuvojoties, tāds stāvoklis varēja dot nopietnus ieročus komunistu rokās sociāldemokrātu apkarošanai un labā spārna pilsoņiem centra grupu apkarošanai. Bet no tā šīs partijas gribēja izvairīties. Svarā krita arī runas par Skujenieka it kā gatavoto apvērsumu. Marta beigās apstākļi bija jau nobrieduši. Skujenieka valdība bija spiesta atkāpties. Apstākļi izveidojās tik ironiski, ka Skujenieka kabinets krita paša prezidenta piekoptās politiskās taktikas dēļ. Valdības atkāpšanās notika pēc kāda Breikšam (centram) vajadzīga vēlēšanu aģitācijas likumprojekta vienbalsīgas pieņemšanas kabinetā un tikpat kā vienbalsīgas noraidīšanas Saeimā, gandrīz ar visām koalīcijas balsīm.

Nākošā dienā pēc Skujenieka valdības atkāpšanās

Ulmanis uzaicināja mani uz pārrunām (es joprojām biju Ulmaņa vietnieks LZS partijā), piezīmējot, ka mēs būsīm tikai divi apspriedes dalībnieki. Apsveicinoties, kad nebijām vēl nemaz apsēdušies, Ulmanis smaidīdams iejautājās: «Nu, ko jūs domājat par nākošo ministru prezidentu?» Es bez kavēšanās strauji atbildēju: «Tas būs Bļodnieks.» Mana atbilde Ulmani tā pārsteidza, ka viņš neapvaldīti iesaucās: «Jūs runājat kā bērns.» Bļodnieka vārda minēšana no manas puses nebija nekādu apsvērumu rezultāts ceļā pie Ulmaņa no Latv. bankas. Bļodnieka vārds bija palicis manā atmiņā kā acumirkļa vaļīgs impulss. Redzot Ulmaņa pārsteigumu, es taisīju nopietnu seju un sāku Bļodnieka kandidatūru.. aizstāvēt. Ulmanis manai runāšanai nepiegrieza nekādu vērību un pārtrauca mani, sacīdams: «Tagad pāriesim pie nopietnākām lietām, mums jāvienojas, kādu likumu pieņemšanu mēs prasīsim no nākošās koalīcijas.» Apspriede turpinājās kādu stundu, bet starp Ulmani un mani gulēja kaut kas svešs, kas neļāva sarunām norisināties ar tādu vaļširdību, kā tas mūsu starpā bija parasts.

Pēc sarunas ar Ulmani man vēl bija kārtojamas dažas darīšanas pilsētā. Kad atgriezos mājās, izrādījās, ka Ulmanis vairākas reizes bija mani meklējis pa telefonu un lūdzis tūlīt pēc pārnākšanas viņam piezvanīt. Tagad Ulmanis mani informēja, ka viņš visu lietu pārdomājis un pilnīgi piekritot Bļodnieka izvirzīšanai par ministru prezidentu. «Turpmākām vajadzībām labāks kandidāts kā Bļodnieks nav nemaz atrodamšs,» teica Ulmanis. Tā esot lieliska ideja. Cita ministru prezidenta izvēlei viņš vēl neesot gatavs. Tikai Bļodniekam cieši jāsadarbojoties ar ZS un jāzinot laikā aiziet. Ulmanis no savas puses darīšot visu iespējamo Bļodnieka kandidatūras labā un lūdza mani, lai es darot to pašu.

Ar daudz un dažādām īpatnējām grūtībām, sevišķi no centra puses, A. Bļodnieka valdība 22. martā 1933. g. sastādījās. [.]

Šīs valdības laikā Latvijas demokrātijas sabrukums sasniedza savu gatavību. Tādēļ pie tā apraksta jāpaka vējas tuvāk.

Pāris mēnešu laikā noskaidrojās, ka Bļodnieka valdībai pie iedzīvotājiem ir vēl mazāka autoritāte kā Skujenieka valdībai. Iemesli tam bija dažādi, kas turpināja attīstīties visā šīs valdības laikā.

Liels trūkums valdībai bija tas, ka Bļodniekam, tāpat

kā Skujeniekam, trūka sava dienas laikraksta, kas valdības politiku varētu apgaismot un aizstāvēt pret uzbrukumiem, kritiku un noklusējumiem. Jaunsaimnieku partijas laikraksts «Latvija» šeit nekrita svarā, jo iznāca tikai reizi nedēļā, kad dienas prese jau bija paspējusi iedzīvotājus noskaņot tādā vai citādā virzienā. Šini ziņā Bļodnieks, tāpat kā Skujenieks, bija atkarīgs no «Jaunākām Ziņām». Ko Benjāmiņš iespieda vai neiespieda — viss bija jāņem par labu. Bet «Jaunākām Ziņām» kā peļņas avīzei nerūpēja valsts vai tautas intereses, bet tikai tas, kas kutināja lasītāju skaitu.

Sevišķi sliktu Bļodnieka valdības stāvokli padarīja A. Ķeniņa⁸⁶ atrašanās kabinetā. Ķeniņš piederēja pie Demokrātiskā centra un bija Benjāmiņam tikpat paklausīgs sekotājs kā J. Breikšs. Lai uzturētu Benjāmiņa labvēlību un caur «Jaunākām Ziņām» iegūtu vēl lielāku popularitāti, Ķeniņš ļoti citīgi vēroja, vai tik Dem. centrs Bļodnieka kabinetā kaut kur netiek apiets Jaunsaimnieku partijai par labu. Katrā ziņā Bļodnieka atkarība no «Jaunākām Ziņām» bija daudz lielāka kā Skujenieka valdības atkarība, kurā arī Ķeniņš bija ministrs. Ka Skujenieks varētu pāraugt Dem. centram pār galvu, tam Benjāmiņš neticēja. Ja tas arī notiktu, Benjāmiņš nebūtu neko zaudējis, jo Skujenieks pēc savas partijas stāvokļa bija tāds pat demcentrists kā Breikšs. Citādi bija ar Bļodnieku. Jaunsaimnieku partijas nostiprināšanās turpretim veidoja šo partiju patstāvīgāku un tuvīnāja Zemnieku savienībai. Ceturtajā Saeimā jaunsaimnieku deputātu skaits jau pārsniedza Dem. centru. Lai jaunsaimniekiem neļautu «pāraugt pār galvu», Ķeniņš Bļodnieka darbībai radīja visādas grūtības, vienpusīgi informējot Benjāmiņu par kabineta sēdēm. Tādā kārtā Bļodnieks ar savu valdību pat vissīkākās lietās atradās zem Benjāmiņa un viņa kliķes pilnīgas kontroles, kas valdības darbam nekādā ziņā nenāca par labu.

Agrāk ievestā izdabāšanas politika atsevišķiem deputātiem turpinājās tālāk. Tas nozīmēja pieaugošu deputātu jaukšanos valdības darbā. Tāpat turpinājās tālāk Skujenieka ievestais šīs formulas papildinājums: izdabāt visām Saeimas frakcijām un deputātiem tik tālu, lai interpelācijas nemaz netiktu iesniegtas. Tā kā nākošās Saeimas vēlēšanas Bļodnieka valdības laikā bija tuvāk nekā Skujenieka laikā, tad vēlēšanu aģitācija ieņēma arvien redzamāku vietu politiskā dzīvē un valdības izpatikšana partijām un deputātiem izpaudās arvien negatīvāk.

Jāatzīmē arī, ka tai laipošanas politikai, ko ievadīja H. Celmiņš⁸⁷ un tālāk attīstīja Skujenieks, Bļodnieks pie- lika lielu artavu vēl klāt. Tas izpaudās tādā veidā, ka vispārīgajā politiskajā nenoteiktībā un dezorganizācijā Bļodnieks lielu vērību piegriezta savas partijas politikai un savas partijas nostiprināšanai, darīdams to ļoti krasi un vienpusīgi ar valdības darbību. [...] Protams, tas valdības un Saeimas autoritāti iedzīvotāju acīs grāva daudz vairāk kā Skujenieka un Celmiņa laikā, jo abu pēdējo politika jau taisni bija neko nedarīt ne vispārības, ne savas partijas interesēs, lai tik nesariebtu kādai partijai, bet Bļodnieka valdības bezdarbība izvērtās par šauru savas partijas stiprināšanas politiku.

Kā ļoti svarīgs faktors 1933. gada politikā jāatzīmē Satversmes grozīšanas projekts. Šī projekta apspriešana Saeimā Bļodnieka administrācijas laikā neatliekami prasīja no ministru prezidenta vai nu vienādas, vai otrādas, bet noteiktas un, gribētos teikt, vadošas stājas ieņemšanu. Nesaprotamā kārtā Bļodnieks to nedarīja. Vēl vairāk: neskatoties uz savu prezidenta stāvokli, Bļodnieks Satversmes jautājumā atļāva savai partijai Saeimā klusu iejūkšanu citu partiju vidū un nenoteiktu pendelēšanu no gadījuma uz gadījumu.

Komisiju un plenārsēžu debašu laikā par tautas vēlētu prezidentu, par sīko partiju kaitīgumu, par deputātu jaukšanos valdības darbā tad nu Saeimas partiju ēnas puses noprocējās ļoti spilgti. Sevišķi Saeimas prestižam kaitēja centra pilsonisko partiju, tajā starpā arī Jaunsaimnieku, neskaidrā stāja. No vienas puses, runāšana par tautas vēlētu prezidentu, no otras puses, iešana sociāldemokrātu pavadā ar famozo apgalvojumu, ka valsts prezidenta vēlēšana tieši no tautas ir fašistiska padarīšana. Turpretim prezidenta divpakāpeniska vēlēšana (no Saeimas deputātiem, kā līdz šim) esot demokrātiska rīcība.

Tā kā Jaunsaimnieku partija Satversmes reformas projektu kaut arī neapkaroja, tomēr arī neaizstāvēja, tad, tīri dabīgi, lielākie pārmetumi par trūkumiem valsts dzīvē ķēra Bļodnieku kā ministru prezidentu. Reformas piekri- tējiem šķita, ka ar Satversmes reformas pieņemšanu presē izpropagandētie valsts dzīves trūkumi, kā sīkās partijas, korupcija, onkuļu būšana, saimnieciskās grūtības, nederīga valsts līdzekļu izšķiešana — tas viss uz reizi būs novērsts. Tādēļ ministru prezidents, kas reformu neaizstāvēja, izvērtās par āpšaudāmo punktu, kam ļoti plašas ap- rindas adresēja savus pārmetumus.

Pārskatot Bļodnieka valdības personālo sastāvu, redzam blakus dažiem cienijamiem vārdiem personas, kurām kabinetā nekādā gadījumā nebija vietas un kuru rīcība atbalsojās iedzīvotājos dezorganizējoši.

Valdības prestižam stipri kaitēja satiksmes ministra S. Ivbuļa rīcība, ko vēl pastiprināja apstākļi, ka Dzelzceļu virsvaldes galvenais direktors bija ministru prezidenta brālis K. Bļodnieks. Ivbuls visu lietu kārtošānu savā resorā atstāja ierēdņiem, izņemot jaunu ierēdņu pieņemšanu. Ja bija vajadzīgs kāds ierēdnis, ministrs tādu pieņēma tikai no savas (latgaliešu) partijas, neskatoties uz to, vai pieņemtais savam amatam derēja vai ne. Ministrijas direktoriem pašiem bija jāzina, kā viņi ar jaunpieņemtajiem lai tiek galā. Uz īsu laiku tāda Ivbuļa darbība varēja palikt arī nepamanīta, bet, kad nepiemērotu ierēdņu plūdi turpinājās ilgāku laiku, protesti sāka parādīties no pašiem ierēdņiem. Caur daudzskaitlīgo Satiksmes ministrijas aparātu šie protesti asā un nesaudzīgā ceļā tika lansēti plašā sabiedrībā. Kamēr Skujenieka laikā, kur Ivbuls arī bija ministrs, nederīgos ierēdņus vēl kaut kur varēja izvietot diezgan neuzkritoši, Bļodnieka laikā, kā mēdz teikt, vadzis bija pilns un apzinīgo ierēdņu apelācija pie sabiedrības atrada stipri dzirdīgas ausis. Ministru prezidents, lai neapdraudētu savas koalīcijas balsu skaitu, samierinājās ar notiekošo un ļāva notikumiem iet savu gaitu.

Sevišķs ūnikums Bļodnieka kabinetā bija deputāts Mīlbergs, alias rakstnieks Skuju Frīdis, kas līdz savas ministresšanas laikam sparīgi bija cīnījies ar Iekšlietu ministrijas Sēnalu literatūras apkarošanas komisiju, jo šī komisija vairākus Mīlberga rakstus uzskatīja par pornogrāfiskiem un rakstu izplatīšanu aizliedza. Kā aizsargu instruktors Mīlbergs bija apbraukājis lielu skaitu aizsargu nodaļu, iepazīties ar daudz aizsargiem un aizsardzēm, kurām Saeimas debašu laikā rakstīja sveicinājuma kartis dzimšanas un vārda dienās. Nav nemaz sevišķi jāpaskaidro, ka Mīlbergs sevišķi pie Jaunsaimnieku partijas biedrēm baudīja laipnu un maīgu pretinākšanu, kā jau rakstniekam māksliniekam pienākas. Ticis par iekšlietu ministru un neinteresēdamies daudz, kādu iespaidu tas atstāj uz valdības prestižu, Mīlbergs izbraukumos uz provinci savas mīlas dēkas turpināja. Tikai tagad apstākļi bija citādi. Aizsargu instruktoru neviens sevišķi ne-

ievēroja, bet iekšlietu ministru Milbergu izbraukumos sagaidīja un pavadīja apriņķa priekšnieks, apriņķa vecākais, aizsargu pulka komandieris un vadošie citu resoru darbinieki. Ja nu svētku laikā ministrs ar kādu skaistuli uz dažām stundām pazuda, kā tas, piemēram, bija kādā Vidzemes vidienas centrā, tad paša ministra slepenais dienests, izpildot instrukcijas, tomēr zināja, kur ministrs atrodas un ko viņš dara. Kaut šāda uzstāšanās Latvijā nebija parasta, attiecīgie ierēdņi, lai neapdraudētu valdības stāvokli, tomēr formāli turēja muti. Pēc ministra atgriešanās atpakaļ zālē mūzika nospēlēja tušu, un ar to oficiāli lieta bija nodarīta.

Milberga rīcība diskreditēja Bļodnieka valdību vēl vairāk kā Ivbuļa rīcība. Taisni Milbergs bija tas, kas Bļodnieka valdībai palīdzēja visvairāk sagatavot 15. maija gludo un netraucēto norisi. Milbergs savā darbā bija ļoti pavisrs un nenoteikts un sava resora augstāko ierēdņu acīs nebaudīja nekādu autoritāti. Milbergs savus uzdevumus saprata tā, ka katram apriņķa priekšniekam, katram aizsargu pulka komandierim un apriņķa vecākajam jāļauj pilnīga rīcības brīvība bez vadošas politiskas līnijas. Tādos apstākļos sāka attīstīties «vara uz vietām». Tāda kārtība deva Milbergam iespēju stiprināt savu Jaunsaimnieku partiju, vajadzības gadījumā noveļot vainu par neobjektīvo rīcību uz vietējiem ierēdņiem. Bet tāda kārtība bija ļoti pieņemama arī citām partijām. Arī tās caur saviem biedriem apriņķu un pilsētu valdēs rīkojās tāpat, kā Milbergs to darīja ar saviem ierēdņiem. Rezultātā provinces dzīvi vadīja lielāko partiju valdes un centrālkomitejas, maz interesējoties par to, ko domā un dara Saeima un valdība. Sai laikā redzami nostiprinājās «Pērkonkrusts» ar skanīgu saukli: «Latvijai jātiek atbrīvotai no Saeimas un politiskām partijām!».

Citāda veida demokrātiskas vienlīdzības politiku attīstīja ministru prezidenta partijas līderis deputāts Šļakans, agrākais Tukuma apriņķa valdes priekšsēdis. Izbraucot uz laucinieku sapulcēm, Šļakans stingri noprasīja pagasta valdes priekšsēdim: «Cik vecsaimnieku un cik jaunsaimnieku jūsu pagastā?» Pēc atbildes saņemšanas sekoja nākošais jautājums: «Cik lasītāju «Brīvai Zemei» un cik lasītāju «Latvijai»?» Tā kā Zemnieku savienības laikrakstam lasītāju parasti bija vairāk kā Jaunsaimnieku partijās «Latvijai», tad Šļakans bargi noteica: «Tādu korupciju es kā valdības prezidenta partijas pārstāvis necietīšu. Man nekas nav pretī, ka vecsaimnieki lasa «Brīvo Zemi»,

bēt uz priekšu rūpējaties par to, lai jaunsaimnieki tādā pat samērā lasa «Latviju».» Pēc deputāta kunga aizbraukšanas sākās lietas praktiska kārtošana. Jaunsaimniekiem, kas nodeva pienu kopmoderniecībā, un tādu bija nospiedošs vairums, pasūtīnāja «Latviju» un maksu atvilka no izmaksājamām summām, tāpat kā vecsaimniekiem par «Brīvo Zemi», paskaidrojot, ka «Latvija» viņiem jālasa pēc Šlakana rikojuma. Latvietis kā individuālists vispārīgi necieš, ka viņam ko raksta priekšā, par šādu rīcību bija divkārt sašutis, jo līdz šim parasti bija lasījis «Jaunākās Ziņas» vai «Brīvo Zemi». Tā kā pēc Šlakana rikojuma «Latvija» bija jālasa obligāti, tad no otra laikraksta bija jāatsakās, jo divas avīzes abonēt iznāca par dārgu. Pieradis katru dienu kopā ar piena kannām no kopmoderniecības pārvest «Jaunākās Ziņas» vai «Brīvo Zemi», jaunsaimnieks tagad sašutis lamāja Šlakanu un valdību visu ceļa gabalu no kopmoderniecības līdz mājām. (Interesanti atzīmēt, ka pēc 15. maija tie bija taisni jaunsaimnieki aizsargi, kas apcietināja Šlakanu un zobodamies prasīja no Šlakana par «Latviju» ieturētās piena naudas atmaksāšanu.)

Šlakana nekorektā rīcība jeb, viņa paša vārdiem runājot, «korupcija» skāra ne tikai jaunsaimniekus, bet visus vietējos iedzīvotājus tajos pagastos, kur Šlakans bija reprezentējies. Katrs acīm redzami un rokām laustāmi varēja pārliecināties, ka Šlakans nav objektīvs un savu deputāta stāvokli izmanto tik šauri partejiski, cik vien tas iespējams. Nav nemaz jāpaskaidro, ka Šlakana partejisko rīcību iedzīvotāji pierakstīja visai valdībai, jo Šlakans jau pats vienmēr uzsvēra, ka viņš ir «ministru prezidenta partijas» pārstāvis, likdams ar to saprast, ka viņš patiesi runā it kā valdības vārdā. [.]

Nav nekāds brīnums vai pārsteigums, ka pie tās vaļības un nenoteiktības, kāda toreiz mūsu zemē valdīja, uzskats par valdības bezspēcību, neobjektivitāti, sīkumainību un nevarību bija ļoti plaši izplatīts, izceļot tajā pat laikā atsevišķu partiju un grupu visspēcību. Kāds raksturīgs piemērs šinī ziņā man ir saglabājies atmiņā no mana pagasta.

Kāds vecumnieks, Zemnieku savienības biedrs M., uzturēja autosatiksmes līniju Rīga—Skaistkalne, atļaujot pasažieriem braukt uz savas vecās autokastes jumta. Pēc vairākiem pasažieru protestiem un Ceļu departamenta brīdinājumiem šim dūšīgajam uzņēmējam autosatiksmes koncesiju atņēma. M. griezās pie Zemnieku savienības

Vecumnieku nodaļas ar prasību, lai partija palīdz koncepciju atjaunot, bet tika noraidīts. Tad M. klātesošā priekšā saplēsa LZS partijas biedra karti, noteica «man jūs nesat vajadzīgi» un aizgāja uz Vecumnieku pirmās šķiras viesnīcu «Collu krogu». Krogā parasti bija satiekams Jaunsaimnieku partijas vietējās nodaļas priekšnieks — kāds mazmājnīeks amatnīeks. Atnākušais M. lepnī pasūtīja pudeli degvīna un Jaunsaimnieku partijas priekšniekam izteica vēlēšanos iestāties viņa partijā ar noteikumu, ka tūlīt jāatjauno M. koncesija uz autosatiksmi Rīga—Skaistkalne. Jaunsaimnieku partijas priekšsēdis tam piekrita, izsniedza M. savas partijas biedra karti, un abi vīri nosvētīja pienācīgus likopus. Pēc dažām dienām M. brauca atkal un atkal pārvadāja braucējus uz autobusa jumta. Ar Jaunsaimnieku partijas palīdzību M. bija uzvarējis, bet braucēji uz līnijām Rīga—Skaistkalne un Rīga—Nereta neturēja mēli aiz lūpām un kritizēja Jaunsaimnieku partiju, valdību un Saeimu visāsākiem vārdiem. [..]

Rudenī pēc jūrmalas sezonas slēgšanas pie manis Latvijas bankā ieradās kāds Rīgas tirdzinīekos diezgan populārs kungs K. un lūdza mani viņam ziedot 100 latus. Uz jautājumu, ko viņš ar to naudu darīs, sekoja atbilde: «Es gribu sarīkot politiskas apspriedes par sociāldemokrātu piekaušanas vakaru, Brunītis paliek par daudz nekaunīgs. Man vajadzīgi 100 lati Lielās ģildes zāles noīrēšanai.» Uz jautājumu, ko valdība par to teiks, nāca atbilde: «Ādolfs (domāts Ādolfs Bļodnīeks) ir mans draugs, ko viņš var teikt.» Es naudu tomēr nedevu. Kamēr mēs vēl runājām, kabinetā ienāca — gandrīz ar varu ielauzās — kāds cits pazīstams Rīgas tirgotājs G., kurš labi pazina arī K. Iepazīnies ar K. lūgumu, ienācējs steidzās tam iedot 100 latus, acīmredzot lai K. ātrāk dabūtu ārā no mana kabineta un pats laikā varētu nokārtot savu steidzamo lietu bankā. Aiziedams K. uzaicināja mūs kā novērotājus piedalīties sarīkojumā. Novērot šo vakaru es aizsūtīju kādu paziņu. Izrādījās, izkaušanās patiesi notikusi. Cietuši zobi, deguni, sadurti pleci, ribas, bet kritušu un bez vēsts pazudušu nav. Policija visu laiku ir bijusi klāt, bet kautiņā nav iejaukusies. Nākošā dienā «Sociāldemokrātā» parādījās garš un nikns apraksts, bet nav ne interpelācijas, ne jautājuma valdībai, kā tas agrāk bija parasts.

Aprakstītais notikums met visspilgtāko gaismu uz toreizējo stāvokli. No sociāldemokrātu viedokļa griezties ar pieprasījumu pie valdības šīnī gadījumā nav vērts, jo val-

dība ir palikusi par daudz nenozīmīgs faktors, lai no tās varētu sagaidīt kaut ko prātīgu. No policijas viedokļa rakstīt protokolu par notikušo nav ieteicams, jo protokols var izsaukt sarežģījumus valdībā. Bez tam «nav parasts, ka demokrātiskās valstīs policija daudz jaucas pilsoņu darīšanās», nosaka gudrais policists.

Nebija jau Jaunsaimnieku partija vienīgā, kas nerespektēja valdību. To 1933. gadā darīja visas partijas un visi pilsoņi, kam vien uz to nesās prāts.

Deputātu interesēšanās par savu vēlētāju vispārīgām un sabiedriskām interesēm un vajadzībām pastāvēja arī agrāko Saeimu laikos, bet ceturtnās Saeimas laikā šī interesēšanās no vispārīgām vajadzībām pārgāja uz atsevišķu personu vajadzību apmierināšanu, kas, bez šaubām, bija vēl neveselīgāka parādība. Bļodnieka valdības laikā, sekojot prezidenta partijas paraugam, šī atsevišķu personu vajadzību apmierināšana pieņēma masu raksturu. Sevišķi daudz deputātu apgrozījās Finanšu un Zemkopības ministrijās, bieži kopā ar saviem protežējamiem klientiem — latviešiem, krieviem, vāciešiem un žīdiem — «klapatājot» par visdažādākām lietām. So deputātu «klapatāju» dēļ ierēdņu stāvoklis bija ļoti grūts. Ja negribēja riskēt ar savu vietu, bija jāpiekāpjas deputātam «klapatājam», vai deputāta prasība bija pamatota vai ne. Valdība visas šādas izdarības sedza.

Augšējie piemēri rāda, ka augstāko valsts orgānu autoritāte 1933. g. bija noslidējusi ļoti zemu. Daudzreiz grūti bija pateikt, kam 1933. g. beigās ir lielākā vara Latvijā — valdībai vai kādai piecu vīru partijai, vai pat kādai sīkai iedzīvotāju grupīnai.

VALSTS SAIMNIECĪBAS SABRUKUMS

Valdības bezdarbība un bezspēcība bija kaitīga arī valsts saimnieciskās dzīves attīstībai. Vispārīga saimnieciskā krīze, plūdu posts un tam sekojošie bankroti valdības nevarības dēļ radīja saimnieciskā dzīvē pilnīgu stagnāciju. Nevienai valdībai nebija iespējams tikt no depresijas laukā, jo ne rūpniekiem, ne tirgotājiem, ne lauciniekiem nebija uzticības pēdējām valdībām un ceturtnai Saeimai. [...] Valdību izvairīšanās no dzīves izvērzīto jautājumu kārtošanas bija radījusi iedzīvotājos galīgu pesimismu un pilnīgu apātiju.

Sliktākas attiecības Latvijas uzņēmējiem izveidojās arī ar Saeimu ne tikai kā valdības sastādītāju un jaucēju,

bet arī kā saimniecisko likumu devēju. Saimniecisko likumu ilgam mūžam neviens uzņēmējs neticēja. Sevišķi tas sakāms par muitas likmēm. Netrūka pat gadījuma, ka balstoties uz pastāvošām muitas likmēm nodibinātie uzņēmumi nonāca grūtībās tikai tādēļ, ka likmes grozīja Saeimas gadījuma vairākums, kas bija radies pārejošu politisku aprēķinu dēļ. Tāpat akcīzes likmes vai atsevišķu nodokļu likmes piedzīvoja spontānus grozījumus, kas nelabyvēlīgi atsaucās uz uzņēmējiem un visu tautas saimniecību.

Blodnieka valdības sastādīšanas laikā Latvijas saimnieciskais stāvoklis nebija spožs. Budžeta grūtības bija ļoti lielas. Skujenieka valdības laikā valsts ieņēmumi bija katastrofāli samazinājušies. No 180 miljoniem latu gadā tie bija noslīdējuši uz 120 milj. latu. Vislielāko robu uzrādīja ienākumi no muitas. Pirms trīs gadiem mūsu ievadumi no ārzemēm, kas raksturoja mūsu turību, sastādīja 360 milj. latu. So summu latviešu tauta — vienu miljonu latu dienā — par ārzemju precēm samaksāja bez grūtībām. Pēdējā, 1932. g. ievestas preces tikai par 83 milj. latu, t. i., četras ar pusi reizes mazāk. Līdz ar to muitas ieņēmumi, kas daudzus gadus no vietas bija devuši ap 60 milj. latu, noslīdēja uz 24 miljoniem.

So smago valsts saimniecisko stāvokli Blodnieks, liekas, ir apzinājies, jo savā deklarācijā, uzņemoties atbildību tautas priekšā par savu un savas valdības darbību, viņš saimnieciskās grūtības sevišķi pastrīpo un apliecina, ka «sāpīgo vietu pareiza diagnoze... prasis asu, steidzīgu un ārkārtēju līdzekļu lietošanu». Tālāk deklarācijā nāk vispusīgs saimniecisko grūtību tēlojums. Konkrēta plāna, kādus isti kārtējus vai «ārkārtējus» līdzekļus saimniecības atveseļošanai valdība pielietos, deklarācijā nav. Ir tikai vispārīgas frāzes par eksporta veicināšanu, valūtas stabilitātes uzturēšanu, budžeta sabalansēšanu, maksāšanas bilances līdzsvarošanu, bezdarba apkarošanu. Bet kādā ceļā, ar kādiem līdzekļiem, kā to izdarīs — tas paliek valdības noslēpums. [..]

Blodnieka valdības deklarācijas saimniecisko daļu Saeimā aizstāvēja tikai Zemnieku savienība un pašu, Jaunsaimnieku partija. Citas partijas, kā labais spārns un Demokrātiskais centrs, tai nepiegriezta lielu ievērību, bet citas mazās partijas pieskārs deklarācijai ar asu kritiku un liekulīgu paziņojumu, ka atbalsta valdību un viņas saimniecisko politiku tikai tamdēļ, ka labākas valdības nav.

Isāko un skaidrāko valdības saimnieciskās programmas novērtējumu deva vācu frakcija. «Mēs bijām gaidījuši,» teica barons Firkss, «ka mums tiks priekšā pilnīgi noteiktu saimniecības programmu. Tas diemžēl nav noticis.»

Lielākā Saeimas frakcija — sociāldemokrāti — saņēma Bļodnieka valdību ar iecietīgu kritiku, kā tas viņiem pret centra partiju valdībām bija parasts. Kas attiecās uz saimniecību, tad, atstājot neievērotu visu parasto latviešu sociāldemokrātu opozicionālo arsenālu, sociāldemokrātu līderis savu novērtējumu izteica sekojošos vārdos: «Cik (jaunās valdības) programma ir plaša pēc sava ārējā izskata, tik tā ir pretrunīga un nesaturīga savā iekšienē. Viss šīs programmas lielais vairums ir tāds, ka tanī noliek zēlošanās par grūtiem laikiem. Ja nu prasām, kas šīnī programmā ir šo grūto laiku labošanai un novēršanai, tad tās konkrētajā daļā neko tādu neatrodam.»

Praksē Bļodnieka valdības saimnieciskā politika, tāpat kā viss cits, virzījās bez jebkāda plāna no gadījuma uz gadījumu, pat nemaz nemēģinot atrisināt kaut jēl kādu no krīzes izvirzītiem jautājumiem.

Jau pašā šīs valdības sākumā izpeldēja nepatīkamas pārrunas sakarā ar sērskociņu līgumu, kas bija noslēgts ar zviedru finansistiem. Kādā papildu līgumā nezināmā ceļā 200.000 ASV papīra dolāri bija pārvērtušies par zelta dolāriem. Pats līgums bija slēgts 1928. g., un Saeimas ratificētā līguma tekstā zelta dolāri nemaz nebija pieminēti. Bastjānis, iesniedzams pat šo notikumu jautājumu valdībai un norādīdams uz pārdzīvotajām grūtībām, 1933. g. 16. maija Saeimas plenārsēdē saka: «..tanī pašā laikā (kad Latvija pārdzīvo tik smagu krīzi) valstij būs jāmaksā milzīgu apmēru zaudējumi tikai tāpēc... ka attiecīgā resora darbinieki, labākā gadījumā, .. nav visu pienācīgi ievērojuši.»

Bastjāņa paceltā jautājumā uzkrīt divas lietas: 1) kāpēc šis 1928. g. Saeimas lēmuma pārkāpums visu laiku ir noklusēts un tiek pacelts taisni 1933. g., t. i., priekšvēlēšanu gadā, un 2) kāpēc Bastjānis, kurš, runājot par korupciju, vienmēr to darīja ar tādu iejušanos, ka Saeimas griezti trīcēja, tagad ir tik mīksts un maziņš, ka pašu flagrantāko pārkāpumu formulē ar visnevainīgāko frāzi — «darbinieki nav visu pienācīgi ievērojuši?»

Skaidrību pa daļai šīnī lietā ienes finansu ministra Annusa atbilde. Izrādās, ka par šo līgumu savlaicīgi bijis informēts arī valsts kontrolieris Vanags. Tā kā Vanags ir sociāldemokrāts, tad šis neglitās lietas nevainīgais apzi-

mējums no otra sociāldemokrāta Bastjāņa par tādu, kur ierēdņi nav visu tikai pienācīgi ievērojuši, kļūst pilnīgi saprotams. Vēl skaidrāks iecietīgais sociāldemokrātu tonis kļūst tad, kad ministrs Annuss paskaidro, ka galvenais atbildīgais šinī lietā ir Finanšu ministrijas Saimniecības departamenta direktors Mieziš un Tirdzniecības departamenta direktors Kacens. Mieziš ir Demokrātiskā centra centrālkomitejas loceklis, kuru nedrīkst tik vienkārši aizskart, ja negrib sanaidoties ar Benjāmiņu, resp., ar «Jaunākām Ziņām». Un, tā kā Bastjānis pieder pie tā sociāldemokrātu spārna, ko Benjāmiņš vienmēr aizstāv, tad viņam visai lietai jāpieiet ar lielu uzmanību. Tas arī noskaidrojās tālākās debatēs, kad Bastjānim tiek adresēta vesela virkne pārmetumu par viņa paša koruptīviem nodarījumiem. Debašu gaitā sociāldemokrāti tomēr iesniedz priekšlikumu atbrīvot Mieziš un Kacenu par izmeklēšanas laiku no ieņemamiem amatiem. Arī Breikšs — otrs sirdīgs korupcijas apkarotājs — šajā gadījumā ir neparasti kluss un pieklājīgs, par ko saņem no dep. Dubina⁸⁸ raksturīgu pamudinājumu: «Ja ir bijuši pārmetumi citām partijām, Breikšs vienmēr ir uzņēmies prokurora lomu. Tagad Breikšs, kuram vajadzētu atbalstīt soc. dem. priekšlikumus, sēž klusu, it kā viss notiekošais uz viņu un viņa partiju nemaz neattiektos.» Bet atlikušie «korupcijas apkarošanas čempioni», palikuši bez Breikša un Bastjāņa, iztur raksturu. Komunisti Rūtiņš, Jaunās zemnieku savienības deputāts Leikarts u. c. izsaka Bastjānim asus pārmetumus un cīnās pret korupciju visā frontē. Prof. Zālīte pat konstatē, ka «šie 200.000 dolāri tautā sacēlušī tādu rūgtumu pret valdību un šo augsto namu, kādu neviena cita panama nav varējusi sacelt». [..]

Nebija vēl noklusušas runas par dolāru afēru, kad Bļodnieka valdības saimnieciskā politikā uzpeldēja famoza «kontrabandas spirta eksporta» līgums, ar kuru Finanšu ministrija pa visādiem tumšiem ceļiem gribēja Latvijas spirtu ievest citās zemēs kontrabandas ceļā, lai tādējādi tiktu pie ārzemju valūtas. Finanšu ministrs Annuss bija sagatavojis līgumu, pēc kura spirtu, kas valdībai pašai izmaksāja 10,5 santīmus par grādu, pārdeva par 1,5 santīmiem grādā, saņemot šos pusotra santīmus ārzemju valūtā. Šis līgums būtu devis apm. 3 milj. latu zaudējumu. Reāli līgums ne eksportam, ne kontrabandai nemaz nebija domāts, jo līgumā nebija nekādas garantijas, ka spirts, ja arī tas tiktu izvests jūrā, neatgriezīsies atpakaļ Latvijā pat tanis pašās kannās, kādās tas tiktu

izvests. Kad līgums Saeimā tika piekārts pie lielā zvana, tas izčibēja pats no sevis. [..]

Dibinātu kritiku no visām pusēm pret valdības saimniecisko politiku izraisīja budžeta apspriešana. Sevišķi tika uzsvērts budžeta iztrūkums — 20 milj. latu, par ko valdība nespēja dot tuvākus paskaidrojumus, kā vien paziņojumu, ka iztrūkumu segs ar aizņēmumiem un kreditoperācijām. Tāpat asu kritiku izpelnījās visa Rezerves fonda izlietošana, ierēdņu algu samazināšana un maksāšana ar hipotēku banku ķīlu zīmēm. Galvenais, tas bija budžets bez nākotnes izredzēm, bez perspektīvas, tā bija saimniekošana bez plāna, bez apjēguma, ko darīs rīt un ko darīs parīt. Saimnieciskās grūtības pavairoja haotiskais stāvoklis rūpniecībā, ko izraisīja vairāku fabriku pārkārtošanās pēc Krievijas līguma izbeigšanās⁸⁹.

Starp visām šīm Bļodnieka saimnieciskās politikas rai-bajām lietām kā mazs ieguvums atzīmējama lauksaimniecības produktu cenu likuma pieņemšana. Reāli tomēr šis likums deva maz. Likums tik apstiprināja faktu, ka uz priekšu zināmiem lauksaimniecības produktiem valdība noteiks cenas; kādas šīs cenas būs, to noteiks katreizējais kabineta sastāvs.

Beidzot kroni visai Bļodnieka valdības saimnieciskai politikai uzlika nevajadzīga Krievijas cukura pirkšana ar kādas žīdu firmas starpniecību, par ko finansu ministrs nonāca tiesā un tika sodīts ar cietuma sodu.

Tādas saimnieciskās politikas rezultātā grūtības ne tikai nemazinājās, bet krīze joprojām padziļinājās. Rūpniecībā ražošana sašaurinājās. Preču eksports uz ārzemēm pastāvīgi samazinājās. Valūtas krājumi Latvijas bankā, neskatoties uz Valūtas komisijas pūlēm, nemitīgi dila. Ierēdņiem sāka algas maksāt ar ķīlu zīmēm. Bezdarbnieku skaits bez pārtraukuma vairojās, un tiem nevarēja izmaksāt likumā paredzēto bezdarbnieku pabalstu. Visa dzīve gāja skaidri pretī postam. Valdība vilkās notikumu astē un nebija spējīga atrisināt nevienu saimnieciskās krīzes jautājumu. Plašās iedzīvotāju masās nodibinājās uzskats, ka valdība vienkārši neprot saimniekot. To netieši apstiprināja pats valdības galva Bļodnieks, vēl 5 minūtes pirms neuzticības votuma saņemšanas mēģinādams Saeimai iestāstīt, ka saimnieciskās grūtības tik lielas nemaz nav un ka ar viņu notiek politiska izrēķināšanās. Kā nobalsošana rādīja, par [ministru] prezidenta uzskatiem bija tikai 9 balsis (no 94 — *sastād.*) — apkaunojoši mazs skaits, kādu neviena cita valdība netika piedzīvojuši.

[.] Viena no populārākām izdarībām Latvijas parlamentārisma vēlākā posmā bija «cīņa» ar korupciju, pie kam cīnītāji nekad necentās aizdomās turētās personas līdz ar pierādījumiem nodot policijai vai prokuratūrai. Taisni pretēji, «cīnītāji» centās savus apvainojumus tikai iedabūt presē, pie tam tāda veidā, lai tiesas priekšā vienmēr varētu izvairīties no atbildības par apvainojumiem. Tāpēc jau pārmetumus vērsa vai nu pret politiskiem pretiniekiem, vai personīgiem ienaidniekiem. Bļodnieka administrācijas laikā, tuvojoties vēlēšanām, šāda korupcijas apkarošana pēdējās tad nu gāja vaļā pilnās burās ar daudz lielāku vēju, nekā tas bija noticis līdz tam laikam. Vienu laiku izveidojās pat kāda «korupcijas apkarotāju» speciālg grupa ar adv. P. Bergi un būvuzņēmēju Leikartu priekšgalā. Bergis savā laikā tika piespiests atteikties no iekšlietu ministra amata par netiklības piekropšanu un publisku orgānu sarīkošanu, bet Leikarts kā uzņēmējs no Valsts kontroles pieķerts krāpšanā pie Torņkalna tilta būves pāri dzelzceļam un pie meliorācijas darbu izpildīšanas Līgatnes kūdras purvu nosusināšanā. Leikarts bija izslēgts no valdības darbu (t. i., pasūtījumu — *sastād.*) izpildīšanas pavisam. Šie divi «goda vīri» tad nu organizēja korupcijas apkaršanas sapulces, disputu vakarus par korupciju, publiskas «tiesas» pret korpūtantiem no visām politiskām partijām, izņemot Demokrātisko centru, pie kura Bergis pats piederēja. «Jaunākās Ziņās» pastāvīgi parādījās raksti par korupciju, bet Saeimā atkārtotās nemitīgas runas par to pašu tematu.

Galvenā vieta šajā liekulīgajā un neīstajā korupcijas apkaršanas darbā nepārprotami pieder tomēr sociāldemokrātiem un pirmām kārtām Bastjānim. Pēdējais laikam nav teicis nevienu runu, kurā nebūtu cīnījies ar korupciju.

Dabīgi, paceļas jautājums, kamdēļ visi šie korupcijas apkarotāji nenodeva savus pierādījumus tiesai vainīgo saukšanai pie atbildības? [.]

Neredzot nevienas par korupciju apvainotās personas nodošanu tiesai, pilsoņiem gribot vai negribot bija jānāk pie viena no diviem slēdzieniem: vai nu tādas korupcijas, par ko viņiem tik daudz stāsta, nemaz nav un no sirdīgajiem «korupcijas apkarotājiem» viņi tiek vienkārši muļķoti apkarotāju personīgās interesēs, vai tāda korupcija ir gan, tikai neviens netiek nodots tiesai tāpēc, ka tautas

vēlētie deputāti un citi politiķi visi ir koruptanti, ieskaitot pašus apkarotājus.

Beidzot ar kaunu jāatzīmē ceturtajā Saeimā visparastākā deputātu lamāšanās, ko stenogrāfi kārtīgi atzīmējuši. Augstā nama deputāti cits citu, kā arī personas ārpus Saeimas titulējuši vārdiem: huligāns, pļēgurs, fašistu zenķis, nodevējs, koruptants, fašists utt. Daudzreiz līdzīgi vārdi, acīmredzot lielāka efekta dēļ, lietoti daudzskaitlī, kā: nelieši, zagļi, šurķi, vazaņķi utt. Zīmīgi, ka prezidijs par šāda leksikona lietošanu nevienu pie kārtības nav saucis. Tanī pat laikā kā kuriozs jāatzīmē, ka Saeimā nekad nedrīkstēja lietot vārdus «melis» un «melot». Lietojot šos vārdus, tūliņ atskanēja prezidija zvans un bargs bridinājums tādus vārdus nelietot. Šāds anahronisms bija saglabājies no Satversmes sapulces laikiem, kur nekāda lamāšanās deputātu starpā vēl nenotika un tas rupjākais izteiciens bija: «Jūs melojat.» Lai sargātu augstās iestādes cieņu un autoritāti, Satversmes sapulces prezidents arī tādu izteicienu nepieļāva. Ar mūsu parlamenta pakāpenisku izvēršanu tanī ieviesās daudz neķītrāku lamu vārdu lietošana. Vēlāko Saeimu prezidenti (priekšsēži — *sastād.*) acīmredzot domāja, ka tāds leksikons Saeimas cieņai un prestižam nekaitē, un par šo vārdu lietošanu nevienu pie kārtības nesauca, bet attiecībā uz vārdu «melot» stingri turējās pie Satv. sapulces prezidenta nodibinātās kārtības.

Saeimā apvainotās un nolamātās personas, dabīgi, centās aizstāvēties un cerēja uz gandarījumu tiesas ceļā, bet praktiski tas nebija iespējams, jo deputātus pie atbildības varēja saukt tikai ārkārtīgā izņēmuma gadījumā. Ja mani atmiņa nevil, visā mūsu parlamentārisma laikā saukšanai pie atbildības goda aizskaršanas lietās netika izdota neviena persona. Šī Saeimas liegšanās atļaut saukt pie atbildības deputātus par citu personu aizskārumiem pavadīja Latvijas parlamentu visu laiku kā smaga un kompromitējoša nasta. Labi domātā Saeimas deputātu neaizskaramība pakāpeniski pārvērtās privilēģijā aizskart un apvainot citus pilsoņus un deputātus gan runās, gan laikrakstos. Saeimas noraidījumi saukt pie atbildības deputātus sniedzās vairākos simtos un radīja pastāvīgi pieaugošu pilsoņu grupu, kas vārda pilnā nozīmē nīda Saeimu un aģitēja pret to, cik spēja. Deputātu neizdošanu tiesāšanai kā argumentu pret Saeimu un demokrātiju 1933. g. ļoti plaši izlietoja pārkonkrustieši, gūdami dzirdīgu atsaucību.⁹⁰

Kā Saeimas autoritātei kaitīgs faktors jāatzīst pastāvīga sociāldemokrāta atrašanās Saeimas priekšsēža postenī. Kamēr valsts un ministru prezidenti pārmaiņus nāca no dažādām partijām un pārmetumi viņiem skāra drīz vienu, drīz otru partiju, Saeimas priekšsēdis visu laiku palika sociāldemokrāts.

Ja sociāldemokrāti teica un rakstīja savās avīzēs, ka visi pilsoniskie deputāti un ministri ir fašisti, koruptanti, strādnieku nīdēji, nespējīgi un visādi nederīgi cilvēki, tad ar lielu varbūtību varam pieņemt, ka sociāldemokrātu vēlētaji, t. i., apmēram 20 proc. no visiem Latvijas iedzīvotājiem, tam ticēja un bija pārliecināti, ka lielākā daļa, t. i., vairākums, Saeimas deputātu ir slukti cilvēki.

Ja Latvijas Strādnieku un zemnieku partija, t. i., komunisti, teica un mācīja, ka Saeima ir Latvijas buržuāzijas iestādījums, kas likvidējams jo ātrāk, jo labāk, un sociāldemokrāti ir sociālfāšisti un korupcijas tēvi, buržuāzijas uzpirkti aģenti un strādnieku nodevēji, tad jāpieņem, ka komunistu listes balsotāji, t. i., apmēram 6—7 proc. no visiem iedzīvotājiem, Saeimu principiāli atzina par nevajadzīgu iestādījumu.

Ja Demokrātiskais centrs atklāti sludināja, ka tikai Dem. centrs ir tas, kas Saeimu notur darba spējības līmenī, un sistemātiski nomelnoja abas lielākās Saeimas frakcijas: Zemnieku savienību — totāli un sociāldemokrātiju — daļēji, tad, jādodomā, Dem. centra vēlētaji tam ticēja.

Ja nacionālās partijas — Zemnieku Savienība, Jaunsaimnieku partija un Latgaliešu partija — teica un skaidroja, ka Latvijas sociāldemokrāti ir komunistu pusbrāļi, kuri ar vienu aci nepārtraukti šķielē uz Padomiju un izšķirīgā brīdī vienmēr sapratīsies ar komunistiem labāk nekā ar latviešu tautu, tad atkal jāpieņem, ka šādam uzskatam bija minēto partiju vēlētajū, t. i., apmēram 50 proc. Latvijas iedzīvotāju, piekrišana.

Ļoti naivs un vientiesīgs, tomēr ļoti raksturīgs ir K. Skalbes novērtējums. Saeimas 1933. gada 27. jūnija sēdē Skalbe saka: «Pēc sešiem gadiem atkal atgriezoties Augstajā namā, es ievēroju, ka te pavisam grūti izvest kādu noteiktu principiālu valstisku politiku. Se valda tikai savstarpēji politiski pakalpojumi: tu man — es tev. Roka roku mazgā. Lūk, tādos apstākļos ir grūti strādāt un grūti virzīt uz priekšu kādu noteiktu valstisku politiku.»

No labā spārna kopsavilkumu par Saeimas autoritātes sabrukumu sniedza deputāts Lūkins savā runā Saeimas

1933. g. 23. augusta sēdē. Runājot par fašisma apkarošanu, Lūkins saka: «Fašistu grēks esot tas, ka viņi lamājot Saeimu. Bet gandrīz visi deputāti no vietas ir gānījuši valdību un Saeimu, un visvairāk to ir darijuši sociāldemokrāti. Man ir šeit izgriezumi no stenogramām. Radziņš (soc. dem.) pagājušā gada 10. martā teicis, ka šeit notiekot vislielākā politiskā izvirtība. Breikšs (Dem. centrs) nosaucis Saeimu par ūtrupju namu. Latvijas demokrātijai šeit tiekot dejota nāves deja. Bastjānis (soc. dem.) teicis: šeit notiekot vislielākā andele. Menderis (soc. dem.): Saeima izskatoties pēc melnās biržas.. Nebrīnieties, ja jums ir radušies sekotāji ārpus Saeimas.» Runājot par demokrātisko iekārtu, Lūkins citē Bastjāni, kurš 1932. g. 20. maija sēdē teicis, ka strādniekiem jācenšoties pastāvošo iekārtu sagraut, kļūt pie sociālisma un, ja neesot izredzes mierīgā kārtā to panākt, tad jākopojot spēki nopietnām cīņām nākotnē. [.]

Kā uz tādu parlamenta autoritātes sabrukumu reaģē valdības partija? Atbildi tajā pašā 23. augusta 1933. g. sēdē no Jaunsaimnieku (t. i., ministru prezidenta A. Bļodnieka) partijas dod deputāts Erniņš: «Tagad labie uzbrūk valdībai, kāpēc atļauj darboties kreisajiem, bet kreisie prasa bāzt cietumā labā spārna piekritējus... Labā spārna pretvalstiskā kustība izaugusi tamdēļ, ka ilgu laiku pieļauta tāda kreisajā spārnā... Tagad no visām pusēm grauj valsts iekārtu, bet mēs neko nevaram darīt... (pasvītrojums mans — Ā. K.)».

Rezumējot iepriekš sacīto, izraisās sekojošs slēdziens: 1) Latvijas demokrātijai ceturajā Saeimā nebija neviena aizstāvja, bija tikai šīs demokrātijas pārstāvju kritizētāji un grāvēji no sienas līdz sienai; 2) Satversmes reformas projektam, kas paredzēja dzīves izvīzīto trūkumu novēršanu un demokrātijas nostiprināšanu, ceturtajā Saeimā nebija deputātu vairākuma piekrišanas un 3) ministru prezidenta partijas pārstāvis Saeimas sēdē apliecināja savu nevarību te kaut ko darīt.[.]

Kādu krāsu vēlējās Latvijas Saeima, noraidīdama demokrātisko Satversmes reformu?

Atbilde eventuāli varētu būt bijusi tāda, ka Saeima vispārī nevēlējās nekādu jaunu krāsu, nekādu Satversmes reformu. Uz to it kā norāda dažu nenozīmīgu pārgrozījumu pieņemšana republikas Satversmē, ko izdarīja Saeimas komisija. Deputātiem bija labi tā, kā bija. Valdība darija visu, ko viņi vēlējās.

Te nu sākās tā nelaime, ka ar agrāko stāvokli vairs

nepietika. Neapmierinātības zemē bija par daudz, ar ko ne valdība, ne Saeima nemācēja tikt galā. Vajadzība pēc kardināla pagrieziņa sastingušajā dzīvē bija nepieciešama. Zēl, ka ceturtnā Saeima to nesaprata.

NO ULMAŅA APSPIEDĒM AR RŪPNIEMIEM, NAMSAIMNIEMIEM, IERĒDŅIEM UN KARAVĪRIEM

1933. g. beigu posmā Ulmanis mani informēja, ka latviešu rūpnieki, tirgotāji un banku vīri gaidot no viņa padomu, kā izkļūt no tā saimnieciskā strupceļa, kādā visa Latvijas dzīve pašreiz atrodoties. Šī jautājuma pārrunai esot nolikta apspriede Svarca restorānā, kurā viņš lūdzot arī mani kā Latvijas bankas vadītāju piedalīties.

Noliktnā laikā Svarca restorāna augšējā zālē pie atsevišķiem galdiem bija sapulcējušās kādas 30—40 personas, visi mūsu saimnieciskās dzīves galvenie vadītāji no Rīgas un Liepājas. No politiķiem bija tikai Ulmanis, jo es uz šo sapulci biju aicināts kā saimniecisks darbinieks.

Vakaru atklāja Andrejs Bērziņš, toreiz Liepājas bankas direktors un daudzu rūpniecības uzņēmumu valdes vai padomes loceklis vai priekšsēdis. Bērziņš savā uzrunā konstatēja sastingumu Latvijas rūpniecībā, pastāvīgu apgrozījumu grūtību pieaugšanu, bezdarba pastāvīgu palielināšanos. Atbildība par to tiekot uzvelta parasti starptautiskai krīzei un valdībai. Tas neesot īsti pareizi. Liela daļa atbildības gulstoties uz saimnieciskiem darbiniekiem pašiem. Saimnieciskās aprindas Saeimas vēlēšanās savu iesaidi izniekojušas, balsojot par dažādām sīkām grupām, kuras ne protot, ne spējot kaut ko darīt dzīves pamiruma novēršanai. Saimniecības vadītāji nekur pasaulē tā nerikojoties. Latvijā saimniecība nopietnu palīdzību varot gaidīt tikai no Zemnieku savienības kā lielākās un vadošās pilsoņu partijas. Tādēļ šī partija esot jāatbalsta kā idejiski, tā materiāli. [.]

A. Bērziņš, lai gan visu laiku runāja par ZS, pacēla savu glāzi nevis uz ZS plaukšanu, bet uz Ulmaņa veselību. Tas bija raksturīgi.

Ulmanis tūlīt atbildēja Bērziņam, izceļot tās pašas domas, un uzsvēra ciešas vienības un sadarbības vajadzību starp pilsētām un laukiem. Ulmanis uzaicināja klātesošos kā savus labus paziņas un darba biedrus pavisam atklāti izteikties, kādi soļi būtu sperami valdībā un likumdošanā pamirušās saimniecības pacelšanai.

Sākās gara rinda visādu vajadzību uzskaitīšanu, valdības un Saeimas kritika.

Noslēgumā Ulmanis visas vajadzības un kritikas atzina par dibinātām un sintezēja tās vienā kopīgā prasībā pēc visas valsts dzīves atjaunošanas pašos pamatos. ZS ar savu Satversmes projektu to ir uzsākusi. «No iesāktā ceļa ZS nenovirzīsies un sprastos mērķus izvedīs dzīvē, lai tas maksā ko maksādams. Cīņā par šiem mērķiem tad nu pilsētniekiem jāzina sava vieta un jāiet roku rokā ar zemniekiem.»

Iespaids no šī vakara bija tāds, ka Latvijas saimniecības vadītāji Ulmanim patiesi uzticas. Kopā pavadītās stundas šo uzticību bija padziļinājušas un vēl vairāk nostiprinājušas. Ar šo vakaru Ulmanis saviem nodomātiem soļiem Latvijas politikas veidošanā bija piesaistījis galvenos saimnieciskos darbiniekus.

Vēlāk man kļuva zināms, ka līdzīga sanāksme bijusi arī namsaimniekiem. Uz šo sanāksmi es nebiju aicināts. Namsaimnieku sapulci organizējis Bļodnieka valdības finansu ministrs A. Annuss un Rīgas namsaimnieku biedrības priekšnieks zv. adv. H. Rūsis⁹¹. Namsaimniekiem atgādināts Ulmaņa likums par visu krievu laiku parādu dzēšanu, Hipotēku bankas nodibināšanu un namsaimnieku finansēšanu ar valsts līdzekļiem. Namsaimnieki solījušies Ulmani visiem spēkiem atbalstīt.

Iespaidīgs faktors Latvijas politiskā dzīvē bija ierēdniecība. Ministri mainījās bieži, bet viņu tuvākie palīgi departamentu direktori sēdēja stingri un nemainīgi. Tāpat tas bija ar atsevišķu nodaļu vadītājiem. Sie augstākie ierēdņi Latvijā uzturēja administratīvā aparāta darbības kontinuitāti un labi pārzināja savu darba lauku. Dažādās apspriedēs, Saeimas komisijās un Ministru kabineta sēdēs departamentu direktori nereti piedalījās kopā ar ministriem. Ilgstošo piedzīvojumu dēļ šie ierēdņi bija labi informēti par politisko partiju un atsevišķu politiķu ieskatiem visdažādākos jautājumos. Liela daļa šo darbinieku bija politisko partiju biedri, korporāciju vai citu studentu organizāciju locekļi, aizsargi un dažādu kulturālu organizāciju līdzdalībnieki.

Ap 1933./1934. gadmiju Ulmanis sāk izveidot ciešu kontaktu ar augstākajiem valsts darbiniekiem. Šinī plāksnē Ulmaņa rīcība un taktika ievērojami atšķīrās no sarunām ar saimnieciskiem darbiniekiem. Ulmanis departamentu direktorus uzmeklēja viņu darba vietās, lai no viņiem

ievāktu ziņas par viņu kompetencē esošo lietu stāvokli, par viņu ieskatiem atsevišķos jautājumos. [.]

Pret kultūras darbiniekiem, cik man zināms, Ulmanis bija ļoti atturīgs. Seit individuālisms bija tik liels, ka par kādu kopīgu sanāksmi, kas noritētu ar sekmēm, nenācās domāt. Arī personīga izrunāšanās pat ar redzamākiem rakstniekiem, dziedoņiem, gleznotājiem, profesoriem, skolotājiem un citiem gara darbiniekiem nebija vienam cilvēkam pa spēkiem. [.]

Ulmanis nebūt neaizmirsā arī sava pasākuma militāro pusi. Policija direktora Anšmita vadībā un aizsargi ģenerāļa Praula vadībā Ulmanim šķita nodrošināti. Policija un aizsargi Saeimā no kreisā spārna bija tik daudz reizes aizskarti un apvainoti, ka domām par savstarpējām simpātijām starp mūsu kreisajiem un kārtības sargiem nebija vietas. [.]

Ulmanis samērā droši varēja lēst, ka vajadzības gadījumā viņa apvērsums nekādu lielu pretestību iedzīvotājos neradīs, ar pretiniekiem, ja tādi būtu, policija viegli tiktu galā. Tomēr vienaldzīgi paiet garām armijai Ulmanis nevarēja. Centrā jautājums nebija grūti atrisināms. Vajadzēja tikai par armijas komandieri dabūt tādu personu, kam Ulmanis varētu uzticēties un kam būtu pietiekoša autoritāte pārējo vecāko virsnieku acīs. Par tādu Ulmanis bija izvēlējis ģenerāli Berķi, izšķirošo Cēsu kauju⁹² vadoni. Ar ģen. Baloža palīdzību ģen. Berķis tika iecelts par Vidzemes divīzijas un Rīgas garnizona komandieri. Tālākie pārkārtojumi armijas vadībā Rīgā risinājās viegli, padotības kārtībā.

Grūtāk Ulmanim gāja ar provincē novietotām armijas vienībām. Viena daļa pulku komandieru Ulmanim bija pazīstami no brīvības cīņu laikiem. Uz tiem viņš varēja palaisties droši, bet bija arī tādi, kurus Ulmanis nepazīna. Beidzot Ulmanis arī šinī ziņā bija atradis atrisinājumu. «Brīvā Zeme» sāka ievietot plašus aprakstus par mūsu armijas dzīvi. Šinī nolūkā Ulmanis izsūtīja savus uzticības vīrus iepazīties ar pulka vai citas kādas armijas vienības dzīvi uz vietas, reizē noskaidrojot pulka komandiera attiecības pret Ulmaņa plāniem. Parasti Ulmaņa autoritāte vecāko virsnieku acīs bija tik liela, ka nekādas grūtības neradās, un «Brīvā Zemē» pār visu lapaspusi parādījās raksts «Kā dzīvo mūsu tēvzemes sargi», bagātīgi pušķots attēliem no pulka dzīves. Cik man zināms, visi divīziju un pulku komandieri piekrituši Ulmaņa reformas prasībām. Tikai divi komandieri paziņojuši, ka

viņiem nav nekas pret Ulmaņa plāniem, bet apvērsuma gadījumā viņu daļas paliks neitrālas. Viens ir bijis kādas vienības komandieris Vidzemē, otrs — ģen. Bangerskis Daugavpilī. Uz Ulmaņa vēlēšanos abi atstāti savās vietās, pie kam Daugavpilī stacionēto pulku komandieri visi stingri nostājušies aiz Ulmaņa un paziņojuši, ka pretošanās gadījumā Bangerskis nekavējoši tiks atbruņots un izolēts. Apvērsuma rītā Bangerskis, pirms apliecināt savu uzticību Ulmanim, sūtīja uz Rīgu speciālu kurjeru, lai informē par stāvokli. Pēc telefoniska šī kurjera ziņojuma Bangerskis atsūtīja Ulmanim garāko un padevīgāko telegrammu, kas sirsnības ziņā pārspēja visas pārējās, izņemot M. Valtera sūtīto, kas Ulmani pirmais notitulēja par Saulvedi.

Atsevišķu pulku apzināšanai un sagatavošanai bija tikai taktiska nozīme. Militārajā plāksnē pēc ģen. Berķa kā Vidzemes divīzijas un Rīgas garnizona komandiera iegūšanas savos līdzgaitniekos Ulmanis varēja būt pilnīgi drošs par armijas nostāšanos viņa pusē.

ARTURS STEGMANIS

PAR AUTORU

Arturs Stegmanis dzimis 1902. gadā Rīgā, beidzis Latvijas Universitātes Juridisko fakultāti. Vairāk nekā 20 gadus viņš atradās buržuāziskās Latvijas Ārlietu ministrijas dienestā, pakāpeniski ieņemot atbildīgus amatus. Trīsdesmito gadu beigās viņš kļuva par ministrijas Politiski ekonomiskā departamenta direktoru. Strādājis diplomātiskajā darbā Parīzē, Beļgradā, Varšavā un Berlīnē, piedalījies Tautu Savienības asamblejā, citās starptautiskajās sanāksmēs un diplomātiskajās misijās. Pēc kara bija svešvalodu skolotājs KPFSR un Latvijas PSR. Miris 1987. gada janvārī Valmierā.

Savās atmiņās, kas uzrakstītas astoņdesmitajos gados, Arturs Stegmanis dod ieskatu buržuāziskās Latvijas ārlietu resora un tā ļaužu darbībā, pieskaras tā laika politiskajiem notikumiem, raksturo valstsvīrus un diplomātus, ar kuriem nācies tikties.

«AMICUS PLATO, SED MAGIS AMICA VERITAS»⁹³

Daudzi, it sevišķi vecākās paaudzes lasītāji, manas atmiņas par darbu Latvijas Ārlietu ministrijā un Latvijas toreizējās pārstāvniecībās ārzemēs varbūt uzņems ar neizpratni un tās varbūt pat nosodīs kā mēģinājumu «kompromitēt» dažus manus bijušos kolēģus un priekšniekus. Tāda nodoma man nav; šīs lapas nesatur arī kritisku

vērtējumu par mūsu tā laika ārējo politiku, kuru es visumā toreiz uzskatīju par pareizu, kaut arī dažos jautājumos mans viedoklis ne arvien sakrita ar vadības domām. Bet pat savas darbības pēdējos gados kā departamenta direktors es mūsu ārpolitisko nostāju ietekmēt nevarēju. Lai no kāda viedokļa mēs tagad arī raudzītos uz laikmetu no 1919. līdz 1940. gadam, tas tomēr ir un paliks daļa no mūsu zemes vēstures, un šo piezīmju vienīgais nolūks ir pastāstīt patiesību par dažām epizodēm un vērojumiem manas divdesmitgadīgās darbošanās laikā Latvijas ārlietu resorā. Šeit atstāstītais, raugoties no plašākas vēsturiskas perspektīvas, neliksies pārāk nozīmīgs, bet domāju, ka tas zināmā mērā palīdzēs raksturot minēto laikmetu un tajā darbojošās personas. Paši notikumi attēloti viscaur objektīvi, bet, ja vērtējumi par atsevišķiem mūsu un ārvalstu darbiniekiem liksies pārāk subjektīvi un vienpusīgi, es labprāt uzklausišu iebildumus no tiem lasītājiem, kas šai ziņā arvien jutušies bez vainas.

MANI PIRMIE DARBA GADI

Ārlietu ministrijā es sāku strādāt 1919. gada septembrī nepilnu 17 gadu vecumā. Tā bija nejaušība, ka es nokļuvu tieši šajā resorā — vidusskolu es nebiju beidzis, bet materiālie apstākļi spieda meklēt algotu darbu. Biju bez panākumiem apstaigājis dažādus uzņēmumus un ar skaudību nolūkojies cilvēkos, kas, noliekušies pār saviem gadiem, kaut ko rakstīja vai skaitīja. Bet es biju bezdarbnieks un nezināju, kā iekārtoties turpmākajā dzīvē. Laimīgā kārtā pie manas mātesmāsas kā apakšrnieks dzīvoja kāds Paulis Ašmanis, kas, kā man tante stāstīja, darbojoties kādā no jaundibinātajām ministrijām un esot ar mieru ar mani aprunāties. Steidzos, protams, pie viņa aiziet. Ašmanis teica, ka viņš esot Ārlietu ministrijas Informācijas departamenta vadītājs un varētu mani pagaidām pieņemt tikai kā izsūtāmo zēnu — ziņnesi. Uzzinājis, ka es gluži labi runāju vāciski un krieviski, ka drusku pat protu franciski un angļiski, Ašmanis solīja, ka papildinot savas valodu zināšanas un pabeidzot vidusskolu, es ar laiku varēšot strādāt arī kancelejas darbus, jo cilvēki ar svešvalodu zināšanām viņiem esot ļoti vajadzīgi.

Tā es uzsāku savas darba gaitas Ārlietu ministrijā, iznēsādams departamenta pastu un brīvajā laikā palīdzot arī kantora darbos, piemēram, pavairodams uz t. s. šapīrogrāfa dažādus rakstus un dokumentus. Ar priekšniecības

atļauju sāku pēc darba departamentā arī vingrināties uz rakstāmmašīnas.

Ašmanis no Informācijas departamenta vadības drīz aizgāja, un viņa vietu ieņēma Alfreds Bīlmanis, vēlākais Latvijas sūtnis Maskavā un Vašingtonā. Es biju jau paugstināts par jaunāko kancelejas ierēdni un 1919. gada decembrī iestājos pieaugušajiem paredzētās valsts vidusskolas pēdējā klasē. Mācības notika vakaros, un es tās varēju apvienot ar darbu ministrijā. Atradu arī vēl laiku dažas reizes nedēļā franču valodas privātstundām, sāku ar vārdnīcas palīdzību lasīt franču literatūru. Līdz 1920. gada pavasarim, kad vidusskolu beidzu, biju jau kļuvis par sekretāra palīgu Bīlmaņa vadītajā Preses nodaļā, kā tad sauca bijušo Informācijas departamentu. Iestājos Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē un pirmo gadu centos neizlaist nevienu lekciju (tās parasti notika vakaros). Bet drīz sapratu, ka nīkt auditorijā ir neracionāli, jo lielākā daļa mācību spēku stāstīja, pie tam ne vienmēr saistoši, to pašu, ko varēja izlasīt grāmatās. Nekādas kontroles par lekciju apmeklēšanu nebija, daudzi lektori savus klausītājus nepazina pēc izskata, un arī ierakstus ieskaišu grāmatiņā dažs par atlīdzību varēja dabūt ar «stiprāko» studentu palīdzību.

Preses nodaļas galvenais uzdevums bija informēt ārvalstis par jaundibināto Latviju gan caur mūsu pārstāvniecībām, gan ar ārzemju žurnālistu palīdzību, kas diezgan kuplā skaitā apmeklēja jaunās Baltijas republikas. Kāda neskaidrība par šiem veidojumiem toreiz valdīja ne tikai Eiropas tautās, bet pat laikrakstu redakcijās, liecina vēstule, kas pienāca no pazīstama vācu žurnāla ar adresi: Igaunijas valdībai, Rīgā, Lietuvā. Bez dažām uz ātru roku izdotām grāmatiņām vācu, franču un angļu valodā liela loma mūsu informācijas darbā bija fotomateriālam, kura sagādāšana bija uzdota man. Šai sakarībā es iepazinās un pat sadraudzējos ar interesantu cilvēku un Rīgas labāko fotogrāfu Medni-Rīdzenieku («Klio» fotodarbnīcas īpašnieku). Visus ministrijai vajadzīgos fotomateriālus pasūtīju vienīgi pie viņa, jo tehniskā un arī mākslinieciskā ziņā tie bija nesalīdzināmi vērtīgāki par viņa amata brāļu ražojumiem. Rīdzenieks, starp citu, izdarīja arī vairākus uzņēmumus no Padomju Krievijas un Polijas miera līguma sarunām, kas 1921. g. martā notika Rīgas Melngalvju namā; es uzrakstīju pavadvēstuli pazīstamajam franču žurnālam «Illustration», kas arī ievietoja dažas Rīdzenieka nosūtītās fotogrāfijas.

Ārlietu ministrijas darbiniekam dažkārt jābūt lieciniekam pat tik neparastam un nepatīkamam skatam kā liķu sekcijai.

1926. gada 5. februārī pašā darba dienas sākumā ministrijā izplatījās uztraucoša ziņa, ka Maskavas—Berlīnes vilcienā netālu no Rīgas bruņoti bandīti nošāvuši Padomju Savienības kurjeru, kas vedis diplomātisku pastu, un pēc tam nošāvušies vai nošauti vagona tualetē. Noskaidrojās arī, ka noslepkavotā kurjera vārds ir Teodors Nete, ka viņš pēc tautības ir latvietis, laikam pat rīdzinieks.

Resora vadību notikušais, protams, ļoti satrauca, jo tas varēja izsaukt diplomātiskus sarežģījumus ar lielo kaimiņvalsti. Cik atceros, viens no ministrijas vadošajiem darbiniekiem (laikam ģenerālsekretārs H. Albats) devās uz padomju sūtniecību izteikt valdības nožēlu un sašutumu par Latvijas teritorijā pastrādāto noziegumu.

Biju ļoti pārsteigts, kad pēc dažām stundām saņēmumu uzdevumu kopā ar ministrijas Šifru nodaļas vadītāju P. Filholdu asistēt pie uzbrucēju liķu sekcijas, ko Rīgas morgā vēl tai pašā dienā izdarīja mans studiju biedrs, ceturtā kursa medicīnas students J. Kocers Latvijas Universitātes profesora F. Neireitera (pēc tautības austrieša) vadībā, jo viņš pildīja arī tiesu ārsta pienākumus. Uzziņājām, ka personības dokumenti pie noziedzniekiem neesot atrasti, viņu drēbes mums neārdīja, bet pēc ārējā izskata — melnīgsnēja sejas krāsa, melni mati un ūsiņas — tie nelīdzinājās latviešu tautības pieredīgiem. Liķu uzšķēršana, kā es, būdams nespeciālists, varēju spriest, notika diezgan rūpīgi, profesoram Neireiteram diktējot sekcijas protokolu.

Filholds kā gados un arī pēc ieņemamā stāvokļa vecākais no mums abiem bija no ministrijas vadības saņēmīs norādījumu noskaidrot, vai pēc nesekmīgā uzbrukuma (diplomātisko pastu viņiem nebija izdevies nolaupt) slepkavas izdarījuši pašnāvību, vai tos iznīcinājusi kāda trešā persona. Nepārprotamu atbildi uz šo jautājumu mēs nesaņēmām, lai gan prof. Neireiters neizslēdza šādu varbūtību. Šāvieni bija izdarīti galvā, ap brūcēm trūka izteiktu pulvera pēdu. Likās arī maz ticams, ka abi vainīgie nebija pat mēģinājuši bēgt, bet turpat vagonā padarījuši sev galu.

Par mūsu novērojumiem Filholds ziņoja Ārlietu ministrijas vadībai un vēlāk man kā noslēpumu uzticēja, ka no-

tikušajā neesot izslēgta Pilsudska laika Polijas attiecīgo orgānu līdzdalība. Galīgi noskaidrots tas laikam nekad netika. Sekciju bez medicīniskā personāla un mums — diviem Ārlietu ministrijas pārstāvjiem — vēroja vēl vairākas man nepazīstamas personas, bet, vai starp tiem bija arī kāds padomju sūtniecības pārstāvis, neatceros. Man nekļuva arī zināms, vai vispār šai lietā notika notu apmaiņa starp Rīgu un Maskavu.

PARĪZE, VARŠAVA, BERĻĒ

1924. gada augustā nepilnu 22 gadu vecumā mani iecēla par atašeju Latvijas sūtniecībā Parīzē. Varētu likties divaini, ka tik jaunu cilvēku nozīmēja diplomātiskam dienestam ārzemēs. Bet es biju jau drusku redzējis pasauli: 1921. gadā Universitātes studentu padomes uzdevumā noorganizējis un vadījis studentu ekskursiju uz Somiju un kā Latvijas jaunatnes savienības delegāts 1922. gadā piedalījies jaunatnes salidojumā Vācijā. Starplaikā ar privāttundu palīdzību biju samērā labi apguvis franču valodu un, kā man liekas, baudīju arī zināmu ārlietu ministra Z. Meierovica labvēlību. Viņa lēmumu noteica arī objektīvā situācija. Parīzes sūtniecības atašeja postenis atbrivojās, jo Edgars Krieviņš, kas to ieņēma, bija iecelts par ģenerālkonsulu Berlīnē. Nesen no Parīzes uz Rīgu bija pārcelts arī sūtnis Oļģerts Grosvalds un viņa vietā nozīmēts Miķelis Valters (bijušais iekšlietu ministrs t. s. pagaidu valdībā 1918.—1920. g.), kas līdz tam pārstāvēja Latviju Romā. Pazīdams Valteru kā iedomīgu un mērķtiecīgu cilvēku, kas nebija slēpis nodomu brīvo atašeja vietu rezervēt savai mašīnrakstītājam un privātsēkretārei, Meierovics ātrumā izšķīrās par manu iecelšanu, lai nostādītu Valteru notikušā fakta priekšā. Ka man strādāt nenāksies viegli, noprātu, kad jaunieceltais sūtnis, kas Parīzē ieradās dažas nedēļas pēc manis, jau pie mūsu pirmās tikšanās teica, ka mana iecelšana esot, par nožēlošanu, notikusi bez konsultēšanās ar viņu un bez viņa piekrišanas. Varēju vienīgi atbildēt, ka tā nav mana vaina un ka pārmetums vērsams pret ārlietu ministru. Tā jau no paša sākuma manās attiecībās ar sūtni Valteru iezīmējās vēsums un savstarpēja nepatika, kas ar laiku pastiprinājās, un pēc nepilna gada biju spiests Meierovicu lūgt, lai mani pārceļ atpakaļ uz Rīgu.

Sūtniecības diplomātiskais personāls nebija liels — tas

sastāvēja no sūtņa, sūtniecības padomnieka un atašeja, kura uzdevumos ietilpa galvenokārt konsulāro funkciju pildīšana, t. i., Latvijas pilsoņu ārzemju pasu pagarināšana, iebraukšanas un tranzitvīzu izsniegšana un Francijas iestāžu izdoto dokumentu legalizēšana. Bez tam man bija jāsaņem un jānosūta Ārlietu ministrijai Rīgā mūsu diplomātiskais pasts. Un te nu es pieredzes trūkuma un lētīcības dēļ gandrīz iekļuvu narkotisko vielu kontrabandas veicinātājos. Jāpaskaidro, ka mūsu Ārlietu ministrijā (izņemot sakaru uzturēšanai ar sūtniecību Maskavā) nepastāvēja pastāvīgo diplomātisko kurjeru sistēma un konfidenciālo saraksti sūtīja ar t. s. gādījuma kurjeriem, kuriem izdeva speciālu kurjera apliecību noteiktam maršrutam. Kā kompensāciju par šiem pakalpojumiem viņiem parasti atļāva aizzīmogojamā čemodānā, kurā novietoja diplomātisko pastu, ievietot arī savas personīgās mantas, lai šie «kurjeri» uz robežām būtu atbrīvoti no muitas iestāžu kontroles. Parīzē ceļotāji no Latvijas (dažāda žanra mākslinieki, arī tirgotāji un vienkārši tūristi) iebrauca diezgan bieži, un es biju jau vairākkārt, arī sūtniecības padomnieka un pat sūtņa Valtera klātbūtnē, no aizzīmogotajiem čemodāniem izņēmis sūtniecībai adresēto diplomātisko pastu, nepārbaudīdams iebraucēju personīgās mantas.

1924. gada oktobrī vai novembrī sūtniecībā atkal ieradās šāds gadījuma kurjers, kāds man nepazīstams tirgotājs M. no Rīgas (viņa uzvārdu labi neatceros). Atvēris viņa pāprāvo čemodānu, atradu pašā augšā pavisam nīcīgu diplomātisku paciņu, bet viss pārējais saturs bija rūpīgi nosegts ar brūnu papīru. Man tas likās neparāsti un pat drusku aizdomīgi, bet atbraucējs steidzās pasniegt man adresēto vēstuli no Ārlietu ministrijas Ekspedīcijas nodaļas vadītāja Hartmaņa (viņš Rīgā pārzināja diplomātiskā pasta nosūtīšanu). Tajā bija izteikts lūgums izdot M. kungam viņa personīgās mantas. Ņemot vērā jau vairākkārt bez sarežģījumiem pielietoto procedūru un minēto vēstuli, atļāvu arī šim «kurjeram», kas teicās iebraucis veikala darījumu kārtošanaī un bija apmeties kādā no tuvējām viesnīcām, atstāt sūtniecību ar visu čemodānu bez viņa «personīgo mantu» pārbaudes.

Apmēram tajā pat laikā no sava ceļojuma bija atgriezies Parīzē pazīstamais «pulkvežleitnants» O. Goldfelds-Zeltiņš⁹⁴. «Jaunākajās Ziņās» viņa apraksti par Ziemeļāfrikas tuksneša šķērsošanu uz kamieļa muguras bija izsaukuši zināmu sensāciju. Zeltiņš bija apmeties tajā

pašā viesnīcā, kur mūsu «kurjers». Un te pēkšņi vēl lielāka sensācija: nedēļu pēc M. ierašanās Zeltiņš ieradās pie sūtņa Valtera un pastāstīja, ka M. esot viņu lūdzis palīdzēt realizēt kokainu. Diplomātiskā pasta čemodāns ar šo precī joprojām atrodoties M. istabā viesnīcā. Šī ziņa iedarbojās kā bumbas sprādziens uz mums visiem, it sevišķi uz mani. Es par narkotisko vielu kontrabandu toreiz vēl neko nezināju un bez pārbaudes biju atļāvis no sūtniecības iznest čemodānu. Saņēmu rīkojumu šo čemodānu ar visu «precī» par katru cenu atgādāt atpakaļ sūtniecībā. Laimīgā kārtā man tas izdevās. Kad ieradās viesnīcā, M. bija izgājis, un, kad uzrādīju savu diplomāta apliecību, administrācija man atļāva pārmeklēt M. numuru. Zem gultas atradu pazīstamo čemodānu, ko, neviena netraucēts, atvedu atpakaļ mūsu pārstāvniecībā. Te mēs ar izbrīnu konstatējām (viesnīcā es steigā to nebiju pamānījis), ka čemodāns bija atkal aizzīmogots, šoreiz ar Latvijas ģenerālkonsulāta Karalaučos (tagad Kaļiņin-grada — red.) zīmogu. Kad to atvērām, ieraudzījām skārda kārbas ar man nesaprotamu uzrakstu latīņu valodā, tās bija pildītas ar baltu, aspirīnam līdzīgu pulveri. Saņēmu jaunu rīkojumu — nekavējoties uz sūtniecību atgādāt arī pašu «kurjeru». Devos atkal uz viesnīcu, kur sagaidīju M. Viņš sākumā gan atteicās paklausīt un pat piedraudēja sūdzēties viesnīcas administrācijai, ka tā atļāvusi «izzagt» viņa čemodānu. Kad teicu, ka tādā gadījumā man jāizsauc policija un viņš kā kontrabandists jānodod franču iestādēm, M. turēja par prātīgāku man sekot. Sūtņa kabinetā tad nu līdz vēlai naktij notika M. pratināšana, kurā noskaidrojās šī afēra, kas būtu varējusi Latvijas Ārlietu ministriju un mūsu sūtniecību nostādīt ļoti šaubīgā gaismā un izraisīt veselu diplomātisku skandālu. Izrādījās, ka darījuma ierosinātājs un organizētājs bija mūsu ģenerālkonsuls Karalaučos Kuškēvics, kas bija apgādājis precī un vienojies ar M. un ar Ārlietu ministrijas Ekspedīcijas nodaļas vadītāju par tās nogādāšanu un realizēšanu Francijā. Kuškēvics bija iedevis arī ģenerālkonsulāta metāla zīmogu un mīkstu, zīmoglakai līdzīgu masu, lai čemodānu pēc tā satura daļējas pārdošanas varētu no jauna aizzīmogot un lai tam joprojām būtu diplomātiskas pakas izskats. Būdam tādās lietās iesācējs un neprazdams atrast Parīzē šīs dārgās, bet bīstamās preces noņēmējus, M. bija griezies pēc palīdzības pie tajā pašā viesnīcā dzīvojošā Zeltiņa. Pēdējais, neskatoties uz savu afērista dabu, tomēr nebija riskējis uzņemties starp-

niecību un nolēmis M. «nodot» Latvijas pārstāvniecībai, lai vismaz mūsu valdības acīs izpelnītos atzinību. Zeltiņš vēlāk saņēma no Finanšu ministrijas Muitas departamenta diezgan prāvū prēmiju par «kontrabandas atklāšanu».

Bet ko darīt ar pašu M.? Viņam atņēma ģenerālkonsulāta zīmogu un ārzemju pasi, tās vietā izdodot pagaidu personas apliecību, derīgu tikai priekš atgriešanās Latvijā, bet narkotiku atpakaļ uz Rīgu nogādāja atkal diplomātiska saiņa veidā sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesis A. Ēvans. 1925. gada rudenī, kad es jau biju atgriezies darbā centrā, Preses nodaļā, M., Kuškēvicu un Hartmani aiz slēgtām durvīm tiesāja Rīgas apgabaltiesa. Zeltiņš un es bijām izsaukti kā liecinieki. Spriedums, cik atceros, nebija pārāk bargs, un avīzēs par šo afēru tās delikātā rakstura dēļ laikam arī nekas nepārādījās.

Lai gan man šai lietā varēja pārvest modrības trūkumu, sūtnis Valters nemēģināja mani sakompromitēt Ārlietu ministrijas priekšā vai pat izteikt aizdomas par apzinātu līdzdalību minētajā darījumā. Acīmredzot prakse nepārbaudīt gadījuma kurjeru personīgās mantas pastāvēja visās mūsu sūtniecībās, un arī Hartmaņa vēstule, kas tika pievienota lietai, liecināja man par labu. Bet Valters centās citādā veidā mani «izēst». Drīz pēc kokaīna afēras no Romas ieradās jau minētā «sekretāre», tās postenis Parīzes sūtniecības budžetā nebija paredzēts. Tādēļ sūtnis uz ātru roku no darba atbrīvoja sūtniecības grāmatvedi, lai atrastu līdzekļus atbraucejas algošanai, un man papildus gribēja uzdot grāmatveža funkcijas. Kā nespeciālists es kategoriski atteicos no šī darba, un, kamēr es biju Parīzē, norēķinu grāmatas vispār netika vestas (!). Nāca arī citi mēģinājumi man uzvelt dažādus neparedzētus papildpienākumus, piemēram, pārskatu sastādīšanu par Francijas saimniecisko stāvokli, kaut biju pietiekami aizņemts ar konsulāro darbu un tehnisko saraksti ar mūsu Ārlietu ministriju. Līdz atklātam konfliktam lieta nonāca, kad jaunā «sūtņa kundze» kādu dienu ieradās pie mums apakšā un ņemās izrikojot mūsu mašīnrakstītāju. Atļāvos, gan labi nojauzdams, kas viņa ir, aizrādīt, ka svešām personām sūtniecības kancelejā nav ko meklēt. Valtera reakcija pēc satura un formas bija tik asa, ka biju spiests pateikt: kamēr viņš manā priekšā nebūs atvainojies, es ar viņu vairs nerunāšu un turpmākos rīkojumus lai nodod tikai caur Sējas kungu. Nezinu, vai sūtnis par mūsu attiecībām ziņoja uz Rīgu, bet sa-

pratu, ka tādos apstākļos man Parīzē strādāt nebūs patīkami. Privātā vēstulē visu sīki aprakstīju Meierovicam un lūdzu mani atsaukt atpakaļ uz centru. Attiecīgo pavēli saņēmu tikai pēc dažiem mēnešiem, bet Valters līdz manai aizbraukšanai sūtniecības kancelejā nerādījās.

Domāju, ka Valtera rīcībā izpaudās ārkārtīga lielummānija. Viņš šai laikā bija pratis sanaidoties ar vairākiem Ārlietu ministrijas atbildīgiem darbiniekiem (piemēram, ar Administratīvā departamenta direktoru R. Liepiņu, Preses nodaļas vadītāju A. Bilmani, savu priekšgājēju sūtni O. Grosvaldu) un sāka «Jaunākajās Ziņās» ievietot ar neskaidrām insinuācijām piebārstītu rakstu sēriju par šīm un citām personām, netieši aizskarot pat toreizējo valsts prezidentu J. Čaksti. Gala rezultāts bija tas, ka 1926. gadā Valteru atbrīvoja no sūtņa amata Parīzē un iecēla par ģenerālkonsulu Karalaučos. Skaisto Parīzi gan atstāju ātrāk, nekā biju domājis, toties ministrijā ieguvu iespaidīgus draugus, kas manai turpmākajai karjerai nāca par labu.

*

Pēc Parīzes piecus gadus, gan ar zināmiem pārtraukumiem, es strādāju Rīgā, vispirms kā sekretārs Preses nodaļā pie Alfreda Bilmaņa, pēc tam Baltijas valstu nodaļā pie Vilhelma Muntera — vēlākā ārlietu ministra. Pa starpām aizvietoju Latvijas konsulus Prāgā un Vīnē viņu atvaļinājuma laikā un nepilnu gadu — no 1927. g. septembra līdz 1928. g. maijam — biju «ministrijas sekretārs» Balkānu valstīs ar uzdevumu uzraudzīt mūsu goda konsulu darbu Dienvidslāvijā un Grieķijā, ar kurām mums vēl nepastāvēja diplomātiskas attiecības. Man likās nenopietni tas, ka Belgradā 1927. gadā veco Krieviju joprojām «pārstāvēja» 1917. gadā no Kerenska valdības ieceltais pilnvarotais ministrs, kas gan diplomātiskā korpusa sarakstā bija ielikts pašās beigās — zem stripas —, līdzīgi kā pašreiz Ulmaņa Latvijas «pārstāvji» Savienotajās Valstīs.

1930. gada rudenī jaunieceltais sūtnis Polijā Grosvalds piedāvāja man sūtniecības pirmā sekretāra vietu, ko pieņēmu.

*

No 1934. gada marta līdz nākamā gada beigām atkal strādāju Ārlietu ministrijā Rīgā par Rietumvalstu nodaļas vadītāju. Pēc Varšavas, kur man dažubrīd bija visai ak-

tīva loma, nodaļas vadītāja darbs man šķita samērā vienmuļīgs, jo tas bija tīri tehniskas dabas un īstenībā sastāvēja no priekšniecības rezolūcijās izteikto norādījumu pildīšanas. Vairs nenotika arī agrāk praktizētās ministrijas padomes sēdes, kurās izdarīja starptautiskā stāvokļa analīzi no dažādiem viedokļiem. Piedalījos vienīgi 1935. gada vasarā ministru prezidenta un ārlietu ministra K. Ulmaņa sasauktajā sūtņu konferencē, no kuras kā spilgtāko diskusijas momentu atceros vairāku dalībnieku strīdu par to, vai par Latvijas «ienaidnieku № 1» būtu uzskatāma Vācija vai Padomju Savienība. Viss pārējais bija pelēks ikdienas rutīnas darbs. Tādēļ biju patikami pārsteigts par Muntera (viņš tai laikā jau pildīja ministrijas ģenerālsēkretāra pienākumus) priekšlikumu ar 1936. gada 1. janvāri ieņemt sūtniecības padomnieka posteni Berlīnē. Sūtņis Edgars Krieviņš nesen bija pārcelts uz Tallinu, un viņa vietā Vācijā mūs pārstāvēja viens no nesenajiem Zemnieku savienības dižgariem, vairākkārtējais ministru prezidents Hugo Celmiņš. Klīda baumas, ka starp viņu un Ulmani esot radušās nesaskaņas, ka Celmiņa iecelšana par sūtņi Berlīnē patiesībā neesot nekas cits kā godpilna trimda. Munters motivēja manu nozīmēšanu ar sūtņa pieredzes trūkumu diplomātijas laukā un viņa pavājam vācu valodas zināšanām, piezīmēdams, ka Vācijas politikai pašreizējā brīdī mums esot sevišķi uzmanīgi jāseko. Saubos gan, vai Celmiņam pārņemtie «defekti» bija pietiekošs pamāts tai demonstratīvajai atturībai, ko Munters kā ģenerālsēkretārs un vēlāk jau kā ārlietu ministrs, ierodoties Berlīnē, arvien izrādīja mūsu valsts oficiālajam pārstāvim. Varēja just, ka Celmiņš Rīgā tiešām nebija labi ieredzēts. Šādos apstākļos man personīgajās attiecībās nācās ievērot sevišķu uzmanību un taktu, jo lielo vīru strīdi un domstarpības mani toreiz maz interesēja un es vēlējos tikai pēc iespējas labāk pildīt man doto uzdevumu — vērīgi sekot fašistiskās Vācijas politikai. Izmantojot diplomātisko pastu, es rakstīju (paralēli sūtņa ziņojumiem) privātas vēstules Munteram. Notikumi lielajā politikā sekoja cits citam. Vācija, pārkāpdama Versaļas miera līgumu, okupēja demilitarizēto Reinānas zonu, izstājās no Tautu Savienības, aktīvi atbalstīja Spānijas reakcijas dumpi, izveidoja agresīvo Vācijas—Itālijas—Japānas trīsstūri, pilnīgi atklāti bruņojās un beidzot, 1938. gada martā, pievienoja sev Austriju. Visi šie notikumi, protams, atbalsojās pasaules presē, un manis sniegtā informācija interesēja Munteru

tādēļ, ka man izdevās nodibināt draudzīgas attiecības ar Francijas vēstniecības tirdzniecības atašeju un no viņa ne tikai saņēmu norakstus no ziņojumiem par Vācijas saimniecisko stāvokli, bet šo to uzzināju arī par franču vēstnieka Fransuā-Ponsē domām un vērtējumiem. No Varšavas laikiem pazinu arī Polijas vēstnieku Lipski, bet viņa nostāja bija drīzāk labvēlīga Vācijai — te skaidri izpaudās ārlietu ministra Beka politiskā linija.

Baltijas valstu jautājums manā darbības laikā atklāti pacelts gan netika, un mūsu sarunās ar vāciešiem tie nemitējās apgalvot, ka Hitlera grāmatā «Mein Kampf» izteiktās pretenzijas esot tīri teorētiskas dabas. Tai pašā laikā visos Austrumu jautājumiem veltītajos žurnālos un grāmatās (un tādu iznāca ne mazums) izpaudās neslēpta agresīva tendence un bija runa par vācu tautas vēsturiskajām «tiesībām» uz Baltijas zemi. Ar vienu no lielākajiem Berlīnes grāmatu veikaliem mēs bijām noslēguši sava veida abonementu uz šādiem izdevumiem, un es tos, tāpat kā naidīga satura avižu izgriezumus, regulāri nosūtīju uz Rīgu, kur tie visai noderēja Munteram sarunās ar Vācijas sūtni, kad tas sāka žēloties par latviešu preses nedraudzīgo toni. Arī man bija izdevīgi izlietot tamlīdzīgus materiālus, apmeklējot *Auswärtiges Amt*⁹⁵, turienes Preses nodaļu.

No tīri formālās puses Latvijas vēstniecība baudīja visas protokolā paredzētās tiesības: sūtnis vai es kā viņa vietnieks piedalījāties diplomātiskajām pārstāvniecībām paredzētajos sarīkojumos, piemēram, partijas kongresos, valdības sarīkotajās pieņemšanās utt. Man reiz sūtņa atpūtas laikā pat nācās kopā ar pārējo misiju šefiem nodot «fireram» mūsu Jaungada apsveikumus. Kādā Alfreda Rozenberga sarīkotā tējas vakarā pie viena no mazajiem galdiņiem sēdēju blakus tieslietu ministram Frankam — toreiz gan neviens no viesiem nedomāja, ka abus minētos vīrus pēc desmit gadiem Nirnbergā pakārs saskaņā ar Starptautiskās tiesas spriedumu. Izmantoju gadījumu, lai izprašātu savu kaimiņu par apstākļiem, kādos viņš kopā ar Hitleru sēdējis cietumā pēc neveiksmīgā 1923. gada Minhenes puča. Franks stāstīja, ka tieši cietumā viņu firers esot sarakstījis savu «Mein Kampf».

Tai pašā laikā mūsu lauksaimniecības atašejam Bricim un man, satiekoties ar atsevišķiem ārlietu resora un citu resoru darbiniekiem, nācās sastapties ar visai nekorektiem izlēcieniem. Piemēram, kādā apspriedē, kad valdības uzdevumā ierosināju jautājumu par iespējamību Vācijas

pretebreju likumus nepiemērot šīs tautības Latvijas pilsoņiem, saņēmu no Ārlietu ministrijas pārstāvja noraidošu atbildi tik nekorektā tonī, ka biju spiests par to sūdzēties Protokolū nodaļas vadītājam, pēc tam vainīgais telefoniski atvainojās. Neko citu kā necieņas izrādīšanu pret Latvijas ārlietu ministru nevarēju saskatīt arī šādā gadījumā: Munters bija izteicis vēlēšanos, braucot cauri Berlīnei, tikties ar savu vācu kolēģi Ribentropu. Saņēmām atbildi, ka minētajā dienā visi atbildīgie ārlietu resora darbinieki, nerunājot nemaz par pašu Ribentropu, ļoti aizņemti, un Munteru pieņēma tikai Baltijas valstu nodaļas vadītājs, kas pēc ieņemamā stāvokļa bija mans parastais sarunu partneris.

Vāciešiem acimredzot nebija palikusi apslēpta mana aktivitāte politiskās informācijas vākšanā, un viņi droši vien arī zināja, ka tieši es sistemātiski piegādāju mūsu Ārlietu ministrijai «Austrumu» literatūras jaunumus (šīs grāmatas sūtīju parastā ceļā pa pastu). Tomēr oficiāli tam visam piesieties nevarēja. Lai no manis atbrīvotos un mani pasludinātu par *persona non grata*, vajadzēja atrast citu pamatojumu. Un tāds beidzot arī atradās.

Kad ieradās Berlīnē, uzzināju, ka jau Celmiņa priekšgājēja Edgara Krieviņa laikā sūtniecība bija nodibinājusi sakarus ar kādu vietējo tirgotāju, kas ik mēnesi angļu mārciņās izrakstītos un no Rīgas atsūtītos algu čekus apmaksāja nevis pēc biržas, bet pēc izdevīgāka kursa. Attiecības ar šo vīru uzturēja viens no konsulārās daļas atašejiem. Šādi darījumi, bez šaubām, bija nelikumīgi, taču tie turpinājās jau vairākus gadus bez sarežģījumiem, un kursa starpību izmantoja visi, no sūtņa līdz pat tehniskajam personālam. Pēkšņi 1937. gada beigās šis vīrs pazuda. Izrādījās, ka viņš bija apcietināts un attiecīgajām iestādēm atzinies (vai bija piespiests atzities) par savām valūtas operācijām.

Meklētais iemesls tagad bija atrasts. Vācu valdība pieprasīja mana kolēģa, kas visu laiku bija nodarbojies ar šo lietu, un arī manu aizbraukšanu no Berlīnes. Pieprasījums tika pamatots ar apcietinātā liecību — es gan šaubos, vai viņš pat zināja manu vārdu, bet to jau viņam varēja pasuflēt. Mēs, kā tādos gadījumos mēdz darīt, izteicām protestu, bet prasību izpildīt nācās, jo faktu par valūtas operāciju Rīga laikam noliegt neuzdrošinājās, nebūdamā pārliecināta, vai pie apcietinātā nebija atrasts kāds no sūtniecības indosētajiem čekiem ar pārstāvības zīmogu un mana kolēģa parakstu.

Šī afēra katrā ziņā bija ļoti nepatīkama, lai gan Vācijas Ārlietu ministrija to necentās izmantot propagandas nolūkā un presē par to nekas neparādījās. Munters labi saprata imeslus, kas vāciešus bija pamudinājuši šai lietā iepīt arī mani, un no otras puses bija laikam apvainojies par neseno *Auswärtiges Amt* augstāko ierēdņu nevēlēšanos viņu pieņemt. Viņš atbildēja ar veiklu demonstratīvu pretgājienu, likdams priekšā Ministru kabinetam mani iecelt par Ārlietu ministrijas Politiski ekonomiskā departamenta direktoru. Atkārtojās dīvainā cēloniskā sakarība, ka šķietama neveiksme vienā frontē (kā konflikta gadījumā ar Miķeli Valteru Parizē) izraisīja man labvēlīgas sekas.

SEKMES UN NEVEIKSMES KULTŪRAS PROPAGANDĀ

Toreiz Latvijas diplomātisko pārstāvniecību štatos nebija paredzēti preses vai kultūras atašēji. Šīs funkcijas bija jāpilda kādam no jaunākajiem darbiniekiem, bet kā bijušais Ārlietu ministrijas Preses nodaļas sekretārs es pats arvien labprāt uzņēmos šos pienākumus.

Pirmie mēģinājumi šai jomā notika Belgradā, kur, sākot ar 1927. gada septembri, es kādu pusgadu uzturējos kā «ministrijas sekretārs» mūsu Balkānvalstīs iecelto goda konsulu darbības pārbaudei. Mani pieņēma Dienvidslāvijas ārlietu ministra biedrs. Iesniedzu viņam sava šefa Feliksa Cielēna vēstuli, kas saturēja uzdoto pienākumu aprakstu. Istenībā ne ministra biedrs, ne arī es lāgā nesapratu, vai šo manu «misiju» uzskatīt par diplomātisku (diplomātiskas attiecības ar Dienvidslāviju formāli vēl nebija nodibinātas) vai konsulāru. Katram gadījumam es saņēmu kaut ko līdzīgu konsula apliecībai.

Drīz, apmeklējot dažas avižu redakcijas, pārliecinājos, ka par Baltijas republikām Dienvidslāvijā vēl valdīja visai neskaidrs priekšstats. Nekādu naudas līdzekļu propagandai manā rīcībā nebija, bet, lai kaut cik informētu Belgradas sabiedrību par Latviju, man ar kāda serbu žurnālista palīdzību (pie viņa mātes mēs ar sievu bijām noirējuši istabiņū) novembri izdevās ievietot vienā žurnālā nelielu rakstiņu un pat dažus fotouzņēmumus par Latviju. Sākumā es ar viņu, kas prata tikai serbiski, varēju sarunāties tikai ar tulka palīdzību. Šis jaunais students par nelielu atlīdzību, ko man nācās segt no savas algas, no vācu valodas tulkoja ikmēneša biļetenus par notikumiem

Latvijā. Visai daudz no šī materiāla gan neparādījās avīzēs, jo sarīkot lepnas vakariņas redaktoriem es nespēju. Neveicās man arī ar mākslas propagandu. Belgradas operas direktoram aiznesu vairākas Rīgas vācu laikraksta «Rigasche Rundschau» cildinošas recenzijas par mūsu operas baritonu Ādolfu Kaktiņu (arī dažas viņa fotogrāfijas), taču saņēmu atbildi, ka baritonu viņiem esot pietiekami, trūkstot gan labu tenoru. Tā kā tuvojās pavasaris un man bija jāsāk gatavoties valsts eksāmeņiem universitātē, nepaguvu šai jomā vairs neko veikt.

Labāks stāvoklis un zināmas sekmes latviešu kultūras propagandā man kā sūtniecības sekretāram bija Varšavā, kur attiecīgos ierosinājumus atbalstīja sūtnis O. Grosvalds. Viņš bija beidzis Minhenes universitātes Filozofijas nodaļu un rakstījis par mākslas un literatūras jautājumiem. Viņa rīcībā bija arī pietiekami reprezentācijas līdzekļi.

Ķad 1932. gadā latviešu operdziedātāja Erna Traviņa Vīnes starptautiskajā konkursā bija ieguvusi vienu no pirmajām vietām, mums izdevās noorganizēt viņas uzstāšanos Varšavā — Pučīni «Toskā». Publika viņu uzņēma ļoti atsaucīgi, un, tā kā pirms tam sūtniecībā bija sarīkota pieņemšana operas vadībai un mūzikas kritiķiem, arī presē parādījās (starp citu, ļoti pelnīti) visai labas atsauksmes.

Apmēram pēc gada izdevās arī vienoties par mūsu soprāna Lidijas Blūmentāles viesošanos Violetas lomā Verdi «Traviatā». Viņu sagaidīja mazliet komiski sarežģījumi. Lieta tā, ka šī izrāde Rīgā notika modernos kostīmos, vajadzīgās kleitas dziedātāja bija, protams, paņēmusi līdzi. Izrādījās, ka Varšavā pieturējās pie vēsturiski pareiziem 19. gadsimta tērpiem. Nācās steigā no vietējās operas krājumiem augumā nelielajai un miesās drusku pilnīgajai viešņai atrast un pat pāršūt nepieciešamos tērpus. Tas nenotika bez uztraukuma un nervu saspīlējuma, taču izrādes guva nedalītu publikas un preses piekrišanu.

1937. gada rudenī man Berlīnē nācās diezgan nopietni pastrādāt, organizējot Reitera kora koncertturneju ne tikai Vācijas galvaspilsētā, bet arī Leipcīgā un Hamburgā. Sajās divās pilsētās gan ļoti palīdzēja mūsu goda konsuli, ar kuriem atkārtoti sazinājos gan rakstiski, gan telefoniski.

Pašā Berlīnē sagatavošanas darbos — arī piemērotu telpu sameklēšanā — aktīvi iesaistījās kāda privāta dzie-

doņu biedrība «Berliner Sängchor», bet man tomēr bija jā rūpējas pat par aģiņu pasūtīšanu un izdevīgāko reklāmas stabu izmeklēšanu. Starp citu, vairākiem kora mākslas mīļotājiem vajadzēja paskaidrot, kā «Reiter-Chor» nenozīmē vis jātņieku kori (vācu valodā *Reiter* ir jātņieks), bet gan kora vadītāja uzvārdā nosauktu dziedātāju vienību. Koncerts Berlīnē klausītāju pārpildītā zālē Unter den Linden prospektā noritēja spoži, vairākas dziesmas nācās atkārtot, un arī preses atsauksmes (izņemot arhikonservatīvo, bijušo Baltijas baronu iespaidoto «Kreuz-Zeitung») bija negaidīti jūsmīgas. Tiesa, koris savu māku iepriekšējā vakarā sūtņiecībā bija demonstrējis avižu mūzikas nodaļu vadītājiem. Biju ļoti priecīgs, ka arī Berlīnes radiofonā izdabūju divdesmit minūtes mūsu dziedoņu priekšnesumam — paša darinātā vācu tulkojumā iesniedzu atskaņojamo dziesmu tekstus. Arī Leipcīgā un Hamburgā koncerti noritēja sekmīgi.

Nesekmīgi beidzās manas pūles pārliecināt Berlīnes operas vadību uzņemt repertuārā mūsu jaunā komponista un diriģenta Jāņa Kalņiņa operu «Hamlets», par kuru Rīgas avīzēs biju lasījis ārkārtīgi cildinošas atsauksmes kā par modernās mūzikas šedevru. Iesniedzu no komponista saņemto partitūru, bet to man atsūtīja atpakaļ ar piezīmi, ka darbs esot pārāk atonāls un neatbilstot Berlīnes operas principiem mākslas jomā. Kad vēlāk šo operu noklausījos Rīgā, jāatzīstas, arī es jutos vilies.

TIKŠANĀS PRĀGĀ, VARŠAVĀ, ZENĒVĀ, MASKAVĀ

Divus gadu desmitus strādājot Ārlietu ministrijā, man bija izdevība iepazīties arī ar vairākiem izciliem Padomju Savienības diplomātiskajiem un valsts darbiniekiem.

1925. gada vasarā Prāgā, kur dažus mēnešus aizvietoju atvaļinājumā aizgājušo konsulu, pilnīgi negaidot saņēmu ielūgumu uz pēcpusdienas tēju no Padomju Savienības pilnvarotā pārstāvja Vladimira Antonova-Ovsejenko. Šaubījos, vai šo ielūgumu izmantot, jo ar vizītēm nekad un nekur nebiju bijis, Prāgā nevienu nepazīnu un baidījos nokļūt svešā sabiedrībā. Biju tomēr šo to dzirdējis par namatēva dzīvi, zināju, ka viņš 1917. gadā piedalījās Ziemas pils ieņemšanā Petrogradā, un vēlēšanās redzēt šo izcilo revolucionāru bija stiprāka par manām šaubām.

Aizbraucu taksometrā uz padomju pārstāvņiecību, pie kuras dārza vārtiem stāvēja lēpņu automobiļu rinda. Pār-

varējis kautrību, devos caur nama vestibulu uz dārzu, kur notika viesu pieņemšana. Man pretim panācās neliela auguma, kalsens vidēja vecuma vīrietis, kas apsveica mani krieviski, teikdams, ka es acimredzot esot jaunais Latvijas konsulārais pārstāvis. Pateicos par ielūgumu un izteicu izbrīnu, ka viņš vispār informēts par manu atbraukšanu. Antonovs-Ovsejenko atbildēja, ka viņš pazīstot atvaļinājumā aizgājušo konsulu, ka Padomju Savienība uzturot labas attiecības ar jaunajām Baltijas valstīm un ka viņš personīgi simpatizējot darbīgajai latviešu tautai. Iepazīstinājis mani ar dažām tuvumā stāvošām personām (kādas ārvalsts diplomātu un Čehoslovākijas ārlietu resora darbinieku), namatēvs devās saņemt jaunpienākušos viesus. Mani sarunu biedri neparādīja sevišķu interesi par jauno «Latvijas konsulāro pārstāvi» (man bija tikai 22 gadi!) un pēc dažām parastām pieklājības frāzēm pievērsās interesantākiem sarunu biedriem. Neslēpšu, ka es šajā pirmajā *gardenparty* nejutos visai ērti un jau pēc nepilnas stundas atvadījos «pa angļu modei», jo redzēju, ka namatēvs nogrimis nopietnā sarunā ar vairākiem cieņīga izskata kungiem.

Antonovu-Ovsejenko atkal satīku Varšavā trīsdesmitajos gados, kad viņš bija PSRS vēstnieks Polijā (tolaik es tur biju mūsu sūtniecības sekretārs). Tas notika viņa rīkotajā pēcpusdienas pieņemšanā, uz kuru ieradāties četratā — kopā ar sūtni O. Grosvaldu un mūsu dzīvesbiedrēm.

Sasveicinoties atgādināju namatēvam, ka esmu jau 1925. gadā bijis viņa viesis Prāgā. Saubos, vai Antonovs-Ovsejenko šo gadījumu atcerējās, bet, laipni smaidīdams, viņš to, protams, apstiprināja. Soreiz biju jau sīkāk iepazinies ar vēstnieka interesanto biogrāfiju un būtu labprāt dažus faktus precizējis, bet izdevība personīgai sarunai neradās. Mani un manu sievu apstāja daži latviešu tautības padomju vēstniecības darbinieki ar savām dzīvesbiedrēm, un, sarunādāmie latviski, mēs viņu laipnajā sabiedrībā nosēdējām visu pusstundu līdz mūsu sūtņa aiziešanai, kad arī mums bija jāatvadās.

Grosvalds bija izteikts antikommunists. Padomju vēstniecībā viņš aiz pieklājības palika tikai minimāli nepieciešamo laiku un pēc atgriešanās mūsu sūtniecībā turēja par vajadzīgu piezīmēt, ka pārējiem viesiem droši vien būšot uzkritusi Latvijas sūtniecības sekretāra uzskatīšanās padomju vēstniecības darbinieku sabiedrībā. Atbildēju, ka bijām taču pie viņiem viesos un ka abām pusēm bija

patīkami patērzēt latviešu valodā, ko citur Varšavas diplomātikajā korpusā nedzirdēja. Nožēloju gan, ka mūsu sarunu biedru laipnības dēļ nedabūju parunāties ar pašu vēstnieku. Apstākļi, ka starp padomju vēstniecības darbiniekiem atradās vairāki latvieši, man atgādināja savā laikā Prāgā Antonova-Ovsejenko uzsvērtās simpātijas pret latviešu tautu, bet aiziet pie viņa privātā vizītē neuzdrošinājos, jo to mans šefs Grosvalds būtu uzskatījis gandrīz vai par valsts nodevību.

Pie viena nevaru nepastāstīt kādu joku, ko kopā ar sūtniecības atašeju atļāvāmieš izspēlēt 1. aprīlī. Varšavas pastā nodevām sūtnim adresētu telegrammu ar šādu saturu: «Āpsveicu ar iecelšanu par sūtni Maskavā!» Tas bija īsts bumbas sprādziens! Grosvalds uztraukts iedrās sūtniecībā, parādīja man telegrammu un uzdeva pieprasīt steidzamu valsts sarunu ar Rīgu, lai protestētu pret lēmumu, kas pieņemts bez viņa piekrišanas. Tikai kad sūtnim ieteicu iepriekš pārbaudīt, no kurienes telegramma nosūtīta, viņš saprata, ka ir izjokots, pasmejās kopā ar mums, bet, man šķiet, vēl ilgi nevarēja aizmirst šo nepatīkamo joku.

1938. gada septembrī kopā ar ārlietu ministru V. Munteru kā Latvijas delegācijas vadītāju un sūtni Ženēvā J. Feldmani es piedalījos Tautu Savienības rudens asamblejā. Šī asambleja bija sevišķi nozīmīga toreizējās politiskās situācijas dēļ. Sakarā ar Vācijas gatavoto agresiju pret Čehoslovākiju, sakarā ar Francijas un Anglijas piekāpību Hitlera prasībai sašķelt šo valsti stāvoklis Eiropā bija līdz pēdējam saspīlēts, un šo Tautu Savienības asambleju daudzi uzskatīja par pēdējo iespēju radīt vienotu fronti, lai dotu pretsparu agresoram. Tieši Latvijai šī asambleja bija sevišķi nozīmīga vēl arī tai ziņā, ka tā bija uz dažiem gadiem kļuvusi par Tautu Savienības Padomes locekli un Munteram nācās vadīt Padomes sesiju.

Ir zināms, cik nožēlojamu lomu šai kritiskajā laikā spēlēja Tautu Savienība, uz kuras pilnsapulci ierasties Francijas un Anglijas ārlietu ministri pat nebija turējuši par vajadzīgu, turklāt N. Čemberlens tieši tad brauca pie Hitlera uz Berhtesgādeni. Pēc būtības nenozīmīga bija arī šī Tautu Savienības Padomes sesija, kuru ārēji ļoti veikli, izmantojot pēc lielvalstu diktāta sagatavotus sekretariāta materiālus, vadīja Munters.

No daudzajām asamblejā dzirdētajām runām man atmiņā sevišķi iespiēdusies Padomju Savienības ārlietu

tautas komisāra M. Ļitvinova principiālā un noteiktā uzstāšanās. Viņš vairākkārt izklāstīja Padomju valdības nostāju jautājumā par pasākumiem pret gatavojošos agresiju. Turpretim Latvijas pārstāvis dažas dienas iepriekš bija oficiāli paziņojis, ka viņa valdība «patur sev tiesības katrā atsevišķā gadījumā noteikt, vai un cik lielā mērā tā ir spējīga piemērot Tautu Savienības statūtu 16. pantā paredzētos noteikumus», t. i., sankciju pielietošanu pret agresoru. Analogiskus paziņojumus pēc Vācijas spiediena sniedza arī Igaunijas, Lietuvas, Zviedrijas un vairāku citu valstu pārstāvji, bet Polija pat neslēpa savu nodomu izmantot Vācijas uzbrukumu Čehoslovākijai, lai pievienotu sev daļu šīs valsts teritorijas.

Kāds Čehoslovākijas delegācijas loceklis, pilns naida pret Polijas ārlietu ministru J. Beku, kas bija šādas politikas aktīvākais aizstāvis, sarunā ar mani atrada mierinājumu pārliecībā, ka tieši Polija būšot nākamais, vēl treknākais kumos Hitlera apetītes apmierināšanai. Viņa pareģojums piepildījās jau pēc nepilna gada. Vēlāk, uzzinādams par N. Čemberlena un E. Daladjē kapitulāciju Minhenē, kas it kā novērsa kara draudus Eiropā, sapratu, ka Parīze un Londona, ja Hitlers to prasītu, būtu ar mieru upurēt Baltijas valstis pat vēl drīzāk nekā Čehoslovākiju. Man kļuva skaidrs, ka no tāda likteņa mūs var pasargāt tikai mūsu lielais kaimiņš austrumos.

Negribu noliegt, ka, neskatoties uz nopietno politisko stāvokli un Ženēvā valdošo drūmo noskaņojumu, man tomēr ļoti imponēja gan Tautu Savienības imponantā celtne, gan šīs starptautiskās organizācijas sekretariāta mašīnērijas nevainojamā darbība.

Asamblejas zālē, kur delegāciju vietas noteica valsts nosaukuma alfabētiskā kārtība, tieši vienu rindu pirms mums sēdēja Padomju Savienības pārstāvji — ārlietu tautas komisārs M. Ļitvinovs, vēstniece Zviedrijā A. Kolontaja, vēstnieki J. Surics un I. Maiskis.

Manu uzmanību piesaistīja Ļitvinovam blakus sēdošā Aleksandra Kolontaja (viņai toreiz bija jau pāri sešdesmit), kas izcēlās ar lepmu stāju un sievišķīgu šarmu. Zināju par viņas sadarbību ar Ļeņinu, viņas ievērojamo lomu revolucionārajā un starptautiskajā sieviešu kustībā, un man bija liela vēlēšanās ar viņu iepazīties. (Lai gan Latvijas delegācija sēžu zālē bija padomju pārstāvjiem vistuvākais kaimiņš, tā ar viņiem sasveicinājās, tikai mēmi paklanoties.) Debašu pārtraukumā reiz satiekot Suricu, lūdzu viņu stādīt mani priekšā Kolontajai, Ja

nemaldos, šāda izdevība radās jau tajā pašā dienā, un es ne bez uztraukuma izteicu viņai prieku par izdevību tikties ar ievērojamo Padomju Savienības politisko darbinieci un diplomāti. Mūsu neilgās sarunas laikā (to pārtrauca aicinājums atgriezties sēžu zālē) Aleksandra Kolontaja izteica komplimentu par manām krievu valodas zināšanām, laipni apjautājās par manām līdzšinējām dienesta gaitām un interesējās par iespaidiem Hitlera Vācijā, no kuras patlaban atkal nākot kara draudi. Neskatoties uz to, dažas valstis meklējot iluzorisku glābiņu neitralitātes politikā. Sapratu to kā netiešu norādījumu uz Muntera neseno deklarāciju un, cik atceros, nomurmināju, ka arī lielvalstis šai ziņā rāda sliktu paraugu. Tieši tas, beidzot mūsu sarunu, piezīmēja Kolontaja, esot vissatraucošākais un varot Eiropai dārgi maksāt.

Kolontaju redzēju asamblejas sēžu zālē vēl katru dienu un dažas reizes arī Tautu Savienības ģenerālsēdētāja rīkotajos vakaros, taču viņa parasti sarunājās ar man nepazīstamiem diplomātiem, neuzdrošinājās viņu traucēt. Joprojām atceros šo gudro un šarmanto sievieti, kas, kā vēlāk lasīju, līdz septiņdesmit trīs gadu vecumam nebija atstājusi savu atbildīgo posteni neitrālajā Zviedrijā.

Nākamā, 1939. gada februārī vai martā saņēmu uzdevumu doties uz Maskavu, lai nokārtotu domstarpības par maksājumu bilanci, kas sakarā ar Latvijas dzelzceļu un tvaikoņu izmantošanu Padomju Savienības eksportpreču pārvadāšanai uzrādīja pieaugošu aktīvu mums par labu. Mēs savukārt bijām ieinteresēti saņemt no Krievijas Federācijas zināmu daudzumu, vismaz 10 000 tonnas, apatīta, kas kā izejviela bija nepieciešama Rīgas superfosfāta fabrikai. Apspriede notika PSRS Ārējās tirdzniecības tautas komisariātā, un padomju delegāciju vadīja viens no šī komisariāta atbildīgajiem darbiniekiem. Jautājumā, ko bija ierosinājusi Maskava, saprašanās panācām samērā ātri, bet apatīta lietā mūsu sarunu partneri negribēja parādīt pretimnākšanu. Tā kā Rīga bija sasaistījusi abus šos jautājumus un vēlējās tos atrisināt kopējā nolīgumā, vienošanās draudēja izjukt.

Apspriedušies par radušos situāciju ar F. Kociņu, toreizējo mūsu sūtni Maskavā, nolēmām, ka es lūgšu pieklājības vizīti pie vēstnieka Vladimira Potjomkina, kas ilgāku laiku pārstāvēja savu valsti Francijā un tikai nesen bija stājies ārlietu tautas komisāra pirmā vietnieka amatā. Viņš mani pieņēma. Zināju, ka vēstnieks par savu otro aicinājumu uzskata vēsturi un ka šai jomā jau parādīju-

šies vairāki viņa raksti. Par to ierunājos tūlīt mūsu sarunas sākumā, pēc pirmajām pieklājības frāzēm. Mans «villīgais» gājiens izrādījās pareizs, jo Potjomkins labprāt pakavējās pie ierosinātās tēmas un, starp citu, pastāstīja, ka kopā ar vairākiem pazīstamiem vēsturniekiem (minēdams arī profesoru un vēlāko akadēmiķi J. Tarlē) gatavojot plašam lasītāju lokam domātu izdevumu par diplomātijas vēsturi no senajiem laikiem līdz mūsu dienām. Ja diplomāti un valstsvīri vēsturi ne tikai zinātu, bet arī izdarītu pareizus secinājumus, piebilda vēstnieks, attiecības starp tautām būtu citādas un nerastos daudzas konfliktsituācijas.

Lai tuvotos sava apmeklējuma istajam mērķim, es atļāvos piezīmēt, ka Latvija kā maza valsts, manuprāt, ir sevišķi ieinteresēta izvairīties no jebkādiem konfliktiem un uzskata, ka jebkuras domstarpības atrisināmas sarunu ceļā. Sai sakarībā īsumā izklāstīju sava Maskavas brauciena mērķi un grūtības nolīguma noslēgšanā. Lūdzu Potjomkinu, vai viņš nevarētu palīdzēt panākt ārējās tirdzniecības resora elastīgāku pieeju apatīta jautājumā, ņemot vērā, ka pieprasītais daudzums Padomju Savienībai ir nenozīmīgs, bet mums — ļoti vajadzīgs. Man šķita, ka komisārs drusku pasmaidīja, sapratis manas «pieklājības vizītes» īsto cēloni, un piezīmēja, ka šādi jautājumi gan neietilpstot viņa kompetencē, taču viņš par to parunāšot ar kolēģi Mikojanu. Pateicies par manis pieņemšanu un solīto atbalstu (Potjomkins mani pārtrauca, uzsvērdams, ka neko noteiktu solīt nevarot), atvadījos.

Nezinu, vai tieši viņš bija ko darījis apatīta jautājumā, tomēr tās pašas dienas vakarā (gatavojos uz Lielo teātri, lai noskatītos baletu «Bahčisarajas strūklaka») piezvanīja ārējās tirdzniecības tautas komisāra sekretārs un paziņoja, ka viņa šefs pulksten astoņos gaidot sūtņi un mani pie sevis. Toreiz Maskavā resoru vadītāji un atbildīgie ierēdņi pēc ilgāka pusdienas pārtraukuma bieži vien strādāja līdz vēlam vakaram. Tā nu mums abiem ar sūtņi no operas bija jāatsakās un jābrauc uz komisariātu.

Tautas komisārs A. Mikojans, neliela auguma, vēl jauns cilvēks, straujām kustībām, piecēlās no rakstāmgalda un panācās mums pretim. Viņš bez liekām frāzēm sāka runāt par lietas būtību. Apatītu, kas mūs interesējot, protams, varētu dot, bet lūdzot to uzskatīt kā draudzības žestu no Padomju Savienības puses, lai gan noskaņojums Latvijā pret tās austrumu kaimiņu varētu būt draudzīgāks. Tā kā Mikojans griezās tieši pie manis, es turēju par

vajadzīgu atbildēt, ka ģeogrāfiskais stāvoklis un saimnieciskās intereses pašas par sevi ir dabisks pamats mūsu ciešajām attiecībām ar Padomju Savienību. Viņš atbildēja: «Labi, cerēsim, ka nākotne apstiprinās jūsu vārdus, un uzskatīsim, ka šis jautājums ir nokārtots.» Saruna nebija ilgusi vairāk par ceturtdaļstundu, opera gan nokavēta, bet nākamajā dienā padomju delegācijas vadītājs paziņoja, ka ārējās tirdzniecības tautas komisārs devis piekrišanu apatīta pārdošanai.

Atgriezies Rīgā, atstāstīju sarunu ar Mikojanu. Saņēmu uzslavu par panākumiem apatīta lietā, bet arī it kā pa jokam izteiktu ironisku piezīmi, ka pie reizes es esot gandrīz noslēdzis draudzības līgumu ar Padomju Savienību. Manuprāt, tāds līgums nemaz nenāktu Latvijai par ļaunu, bet, zinādams «vadoņa» Ulmaņa tā laika skeptisko nostāju šai jautājumā, atturējos atbildēt.

DEPARTAMENTA DIREKTORS

Tā 1938. gada martā ar Vācijas iestāžu «palīdzību» kļuva par vienu no valsts t. s. atbildīgajiem darbiniekiem un ieņemu Ārlietu ministrijā to pašu kabinetu, kurā dažus gadus iepriekš biju sēdējis kā Rietumnodaļas vadītājs, Departamenta direktors tiešām skanēja lepnī, un jaunais postenis bija saistīts arī ar tik patikamiem pienākumiem kā ārlietu ministra pavadišanu viņa oficiālajos braucienos uz Somiju un Zviedriju, piedalīšanos kā Latvijas delegātam Tautu Savienības pilnsapulcē, ierašanos uz ārvalstu pārstāvniecību rīkotām brokastīm un dinejām u. tml. Tomēr arī tad, tāpat kā vienu pakāpi augstāk stāvošais ģenerālsekretārs, biju tikai Muntera rīkojumu izpildītājs. Neatceros, ka kādreiz ministrs svarīgos ārpolitikas jautājumos būtu apspriedies ar savu tuvāko vietnieku ģenerālsekretāru Tepferu (vēlāko sūtni Somijā) vai mani. Šāda vienpersonīga lietu kārtošana mani gan drusku pārsteidza, bet, uzskatīdams Munteru par visai apdāvinātu un veiklu cilvēku un zinādams viņa tuvās attiecības ar prezidentu, biju pārliecināts, ka Latvijas ārpolitika atrodas drošās rokās un virzās pa pareizo ceļu.

Ar Munteru iepazinos 1920. gadā, būdams sekretāra palīgs Ārlietu ministrijas Preses nodaļā, kur viņš kādu dienu ieradās karavīra frēncī bez zīmotnēm. Runāja, ka šis jaunais cilvēks (viņš bija tikai dažus gadus vecāks par mani) esot kādas jauktas Rīgas vācu—īgauņu ģime-

nes atvase. Preses nodaļas vadītājs Bilmanis viņu pieņēma par igauņu preses referentu. Jaunais kolēģis runāja latviski diezgan tekoši, ar nelielu vācu akcentu, bet viņa tulkojumus no igauņu valodas man gan ilgāku laiku nācās labot, jo tie atgādināja ar svešvalodas vārdnīcas palīdzību sastādītus skolnieka tekstus. Jāsaka, ka Munters latviešu valodu, arī rakstiski, apguva tomēr samērā ātri, bez tam runāja labi angļiski un prata arī drusku franciski. Viņš atsāka un pabeidza studijas Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē un vispār izrādījās par spējīgu un centīgu darbinieku. Viņu laikam par noderīgu bija atzinis sūtnis Kārlis Zariņš⁹⁶, vēlākais butaforiskais latvju tautas «augstākais pārstāvis visā brīvajā pasaulē». Kad es 1925. gadā atgriezos no Parīzes, Munters bija jau pilntiesīgs sekretārs pie A. Bīlmaņa, bet drīz kļuva par Baltijas valstu nodaļas vadītāju, tajā pašā laikā strādādams kā sekretārs Ulmaņa vadītajā saimniecisko līgumu komisijā. Novērtējis sava sekretāra spējas, Ulmanis Munteru atbalstīja arī turpmāk un veicināja viņa ātro un spīdošo karjeru. Ja Munters savās «Pārdomās» apgalvo, ka Ulmanis viņam uzticējās, tad tas, bez šaubām, taisnība, bet manī pamazām nostiprinājās pārliecība, ka ārlietu ministra ietekme uz prezidentu ne arvien bija vērtējama pozitīvi.

Sevišķi spilgti tas izpaudās mūsu attiecībās ar sabiedroto Igauniju. Jau divdesmito gadu beigās Munters kā Baltijas valstu nodaļas vadītājs par mūsu ziemeļu kaimiņiem, ar kuriem viņam tai laikā nācās vest diezgan sarežģītas saimnieciska rakstura sarunas, bieži izteicās ironiskā tonī, starp citu apgalvodams, ka igauņi cenšoties pārspilēt Latvijai sniegto palīdzību Bermonta uzbrukuma atvairīšanā. Tagad, pēc desmit gadiem, man likās savādi, ka antipātija pret tautu, kuras asinis ritēja arī viņa dzīslās, bija vēl pieņēmusies. Stāvokli nebija pratis uzlabot arī sūtnis Edg. Krieviņš, kas dažus gadus (Hugo Celmiņa Berlīnes trimdas laikā) Latviju pārstāvēja Tallinā un tur bija uzstājies, kā vēlāk dzirdēju no igauņu draugiem, «lielvalsts vēstnieka» lomā. Kad 1938. gadā Igaunija lika saprast, ka tā apsveiktu sabiedrotās Latvijas prezidenta atbildes vizīti (Igaunijas prezidents Jāksons kādreiz bija oficiāli viesojies Latvijā), Munters prata Ulmani noskaņot pret šo ierosinājumu un atbildēja, ka mūsu prezidents valsts teritoriju vispār neatstājot. Šai sakarībā es laikam pirmo reizi atļāvos savam šefam izteikt šaubas par tādas politikas pareizību. Arī ar kolēģi

Selteru attiecības bija tik «sirsnīgas», ka reiz, kad Igaunijas ārlietu ministrs lidoja caur Rīgu, viņu apsveikt valdības vārdā Munters uzdeva man un pats aizbildinājās ar nepieciešamību piedalīties Ministru kabineta sēdē. Mūsu kaimiņi uz šīm «laipnībām» attiecīgi atbildēja. Igaunu presē sāka parādīties pret Latvijas ārlietu ministru vērsti raksti, kuru tonis kļuva arvien asāks, netrūka pat rupju un apvainojošu karikatūru. Noskaidrot šī starp sabiedrotiem neparastā savstarpējā naida — citādi šīs attiecības nosaukt vairs nevarēja — īstos iemeslus man neizdevās. 1939. gada vasarā pēc sarunām par kādu saimnieciska rakstura vienošanos Tallinas restorānā divatā brokastoju ar Igaunijas Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktoru Šmitu. Izmantoju gadījumu, lai savu kolēģi lūgtu man atklāti pateikt visu patiesību. Šmits pēc zināmas vilcināšanās atzinās, ka igauņu valdība un sabiedrība Munteram tiešām neuzticoties, bet negribēja to tuvāk motivēt. Diplomātiskais takts man toreiz neatļāva pastāvēt uz skaidrāku atbildi, bet mājās pārbraucu ar smagu sirdi un pat baidījos šo sarunu kādam atstātīt, lai nerastos aizdomas par intrigēšanu pret Ulmaņa miluli.

To, ka Munters nebija populārs valdošajās aprindās, zināju jau sen. Ģenerālis Balodis, ar kuru kopš 1935. gada, kad viņš apprecējās ar manas sievas jaunības draudzeni, biju sirsnīgās attiecībās (cik to atļāva gadu un ieņemamā stāvokļa starpība), man stāstīja, ka viņš un daži citi Ministru kabineta locekļi bija cēluši nopietnus iebildumus pret Ulmaņa nodomu nozīmēt Munteru ārlietu ministra postenī. Ministru kabineta sēdēs Munters izturoties iedomīgi un bieži iejaucoties citu resoru kompetencē, arvien iegūstot paša prezidenta atbalstu. «Augstākā latviešu sabiedrība» Munteru necienīja, uzskatot viņu par svešautieti un gandrīz vai par Vācijas aģentu. Kādu «Jaunākajās Ziņās» ievietotu rakstu par «Muntēnu» mājām Kurzemē, kur it kā esot karājiem ārlietu ministra šūpulis, uzņēma ar atklātu nīrgāšanos. Jaunu sašutumu izsauca ziņa, ka Latvijas vāciešu aizbraucēju sarakstā (sakarā ar 1939. gada oktobra repatriācijas līgumu) figurējot Muntera māte un māsa. Tai pašā laikā vietējie viņa tautieši Munteru uzskatīja par renegātu, kas pārdevies latviešiem, un piesūtīja viņam tieši — un kopijās arī ministrijas darbiniekiem — lamu un draudu vēstules. Rīgas diplomātiskais korpuss aiz mana šefa muguras sminēja par viņa (arī mums, latviešiem, nesaprotamo) laulību ar kādu Rīgas advokāta šķirteni, kas gan bija iz-

glītota, bet neizcēlās ar sevišķu šarmu un ar savu ekscentrisko uzvešanos bieži šokēja sūtņu dāmas. Es nešaubos, ka Munters no visa tā iekšēji cieta un ka šis daudzu apskaustais un tiešām talantīgais cilvēks nebija laimīgs.

Nevaru īsti pateikt, kādēļ manās attiecībās ar Munteru pakāpeniski radās vēsums un it kā savstarpēja neuzticība. Varbūt viņš bija uzzinājis par manu sarunu ar Smitu Tallinā, lai gan es nevienam par to nebiju bildis ne vārda. Atļāvos gan paironizēt par Ulmaņa ierosināto uzvārdu latviskošanu un uz jautājumu, kādēļ arī es to nedarot, atbildēju, ka sākšu par to domāt tad, kad prezidenta kungs būs rādījis priekšzīmi, un ka arī mana šefa uzvārds neskan pārāk latviski. Galvenais iemesls bija laikam tomēr meklējams manās attiecībās ar ģenerāli Balodi, ar kuru privāti tikāmie diezgan bieži un četratā ar mūsu dzīvesbiedrēm devāmie izbraukumos pa Latviju. Balodis sarunās ar mani neslēpa savu augošo neapmierinātību ar Ulmaņa diktatorisko izturēšanos Ministru kabineta sēdēs un runāja arī par nepieciešamību beidzot ķerties pie solītās konstitūcijas izstrādāšanas. Es šādās runās saskatīju vienīgi 15. maija apvērsuma līdzdalībniekā aizskarto patmīlību un nevarēju iedomāties, ka šādu projektu tiešām gatavo iesniegšanai Ministru kabinetam. To, ko dzirdēju no Baloža, es gan nevienam nestāstīju, bet šaubos, vai tikpat uzmanīgi bija ģenerāļa draugi un paziņas, no kuriem viņš droši vien arī neslēpa savus uzskatus. Es pat nenojautu, ka biežās tikšanās ar kara ministru varēja izsaukt aizdomas par piedalīšanos kādā pret «vadoni» vērstā opozīcijas grupā. Tieši otrādi — dažās aprindās klīda baumas, ka es esot Ulmaņa ielikts pie ģenerāļa kā «novērotājs». Laikam gan man vajadzēja saprast, ka graudiņam starp diviem dzirnakmeņiem (Ulmani un Balodi) draud briesmas tikt samaltam.

Pierādījumus par manu piederību pie kādas «pretvado-niskās» grupas gan neatrada, bet nebija noslēpums ne ģenerāļa, ne mana pretvāciskā noskaņa, jo vairāk tādēļ, ka izteicu šaubas par 1939. gada vasarā ar Vāciju noslēgtā neuzbrukšanas līguma praktisko nozīmi un Ministru kabinetā Balodis bija izteicies tādā pašā garā. Tādēļ toreizējā situācijā laikam atrada par pareizu mani pēc iespējas attālināt no darba Ārlietu ministrijā, tāpat kā savā laikā Celmiņu mani nolēma izsūtīt «godpilnā trimdā». 1939. gada oktobrī pēc Berlīnes pieprasījuma mēs parakstījām t. s. Latvijas vāciešu repatriācijas līgumu un no vācu puses noorganizēja akciju sabiedrību UTAG no-

rēķinu kārtošānai par izceļotāju atstāto mantu. Ministru kabinets mani iecēla par attiecīgās Latvijas organizācijas Tieslietu ministrijas Vācu izceļotāju īpašumu likvidācijas pārvaldes priekšnieku ar ievērojamu algas paaugstinājumu. Ar Munteru gan norunāju, ka turpināšu arī savu darbu Ārlietu ministrijā — formāli no tā nebiju atbrīvots —, bet praktiski es no mūsu ārpolitikas jautājumu kārtošānas tiku pilnīgi izstumts.

ULMANIS UN KREDITBĒRZIŅŠ

Kā jau iepriekš atzīmēju, Latvijas valdība 1939. gada oktobrī pēc Berlīnes pieprasījuma lielā steigā sagatavoja un parakstīja tā saucamo vāciešu repatriācijas nolīgumu, kas vācu tautības Latvijas pilsoņiem deva tiesības izceļot uz Vāciju, saņemot atlīdzību par Latvijā palikušajiem īpašumiem un vērtībām. No vācu puses norēķinus par atstāto mantu kārtoja šim nolūkam radītā akciju sabiedrība UTAG (*Umsiedlungs Treuhand Aktiengesellschaft*), bet kā attiecīgu Latvijas orgānu pie Tieslietu ministrijas nodibināja Vācu izceļotāju atstāto īpašumu likvidācijas pārvaldi. Par šīs iestādes priekšnieku Ministru kabinets iecēla mani, neatbrīvojot no Ārlietu ministrijas Politiskā departamenta direktora amata. No apmēram 62 tūkstošiem Latvijā dzīvojošo vāciešu līdz 1939. gada beigām aizbrauca pāri par 45 tūkstošiem (vairums tika noņemti Vācijas okupētajā Polijā). Repatriantu atstāto īpašumu vērtība pārsniedza, kā vēlāk noskaidrojās, 90 miljonus latu, tātad toreizējiem apstākļiem diezgan ievērojamu summu.

UTAGu vadīja no Berlīnes atsūtītais valstsvācietis Dilers, un šajā akciju sabiedrībā, ja nemaldos, strādāja ap 100 cilvēku. Mana «likvidācijas pārvalde» turpretim mitinājās Tieslietu ministrijas nama divās nelielās istabiņās, un tajā bez manis darbojās vēl tikai pa pārstāvīm no Tieslietu un Finanšu ministrijas un viena mašīnrakstītāja. Tiesa, ar šādu «štatu» man pilnīgi pietika, jo vismaz 90 procentus no «likvidācijas pārvaldei» paredzētā darba un visus mantiska rakstura darījumus no mūsu puses kārtoja Kreditbankas direktors Andrejs Bērziņš, braukdamš šai nolūkā pat vairākkārt uz Berlīni. Sabiedrībā klīda baumas, ka Bērziņš neesot skops repatriantu īpašumu vērtību un līdz ar to Vācijai izmaksājamo summu noteikšanā un ka vācieši par šādu «pretimnākšanu» viņam

un varbūt vēl kādam augstākam vīram nepaliekot parādā pateicību. Nezinu, cik šajās baumās bija patiesības, bet to, ka Kredītbankas direktors naudas lietās, ja tās neskāra paša maku, nebija sikumains, raksturo kaut vai šāds gadījums. Kad ārlietu ministram Munteram reiz biju izteicis izbrīnu, ka visas svarīgākās sarunas un finansiālas dabas darījumi ar vāciešiem notiek, apejot «likvidācijas pārvaldi», pēkšņi tiku divreiz pieaicināts Kredītbankas padomes sēdēs, kurās, cik atceros, pārrunāja dažu vāciešiem piederējušo fabriku pārņemšanas noteikumus. Par šo «darbu», kas ikreiz turpinājās ne vairāk par stundu, kā atlīdzību saņēmu 400 (!) latus. Bet finansiālos darījumus ar UTAGu un braucienus uz Berlīni Bērziņš tomēr turpināja bez manas līdzdalības un ziņas.

Un likvidācijas pārvalde? Man atlika tikai saskaņot ar vāciešiem sarakstus par repatriantiem piederējušiem lauku īpašumiem, arī šai jomā neskarot jautājumu par izmaksājamo atlīdzību (to kārtoja vai nu tas pats Bērziņš, vai Zemkopības un Finanšu ministrija). Tādēļ man bija pietiekami laika, lai no juridiskā viedokļa nopietni pārbaudītu repatriācijas līgumu tekstus, uzmanīgi salīdzinātu to latviešu un vācu redakcijas. Un te radās šaubas par vairāku pantu formulējumu, kas neizslēdza mums neizdevīgu interpretāciju. Nolīguma redaktori no vienas puses bijuši Munters un kāds Tieslietu ministrijas juriskonsults, bet es tekstu saņēmu jau gatavā veidā un tajā atradu neskaidrības. Kad norādīju uz tām Munteram, viņš teica, ka šo no abām pusēm parakstīto aktu grozīt vairs nevarot, bet lai es savas piezīmes iesniedzu rakstiski — viņš ar tām iepazīstināšot Ulmani un pie sarunām ar UTAGu tās ņemšot vērā. Sai lietā iesniedzu ārlietu ministram vairākus memorandus, bet, vai tiem bijusi kāda praktiska nozīme, nezinu.

Manas attiecības ar UTAGa vadību, tai skaitā ar Diferu (kas 1941. gadā ar vācu okupantiem esot Latvijā atgriezies SS virsnieka formas tērpā), bija ārēji korektas — vācu kungiem par valsts naudu Romas viesnīcā es pat sarīkoju glaunas brokastis, par kurām tie revanšējās līdzīgā veidā. Viņi tomēr zināja, ka 1938. gadā pēc vācu valdības pieprasījuma es biju spiests atstāt Latvijas sūtniecības padomnieka posteni Berlīnē, un nešaubījās par manu pretvācisko nostāju, redzēja, kāda maznozīmīga loma repatriācijas nolīguma materiālās puses realizēšanā bija manis vadītajai iestādei. Esmu pārliecināts, ka Difers un viņa draugi man aiz muguras smaidīja par šo dīvaino

«pārvaldi» un priecājās par Latvijas valdības rīcību, kas pašu svarīgāko, t. i., atbildības jautājuma kārtošānu, bija uzticējusi nevis šim nolūkam radītajai iestādei, bet veiklākām personām. Savu izbrīnu par šādu kārtību sarunā ar mani neslēpa arī tieslietu ministrs Apsītis, kura pārziņā pēc repatriācijas nolīguma atradās «likvidācijas pārvalde». Viņš vispār netika informēts un no šo lietu kārtšanas bija pilnīgi atstumts.

Ar radušos stāvokli īstenībā varēju būt apmierināts: laba alga (gandrīz divtik liela kā departamenta direktoram), maz pienākumu un praktiski nekādas atbildības. Man atlika arī pietiekami laika, lai turpinātu strādāt Ārlietu ministrijā, kur joprojām skaitījos par Politiskā departamenta direktoru. Sākumā ik dienas ierados savā kabinetā Valdemāra ielā, lai iepazītos ar ienākušo pastu un tekošajām lietām. Tomēr drīz maniju, ka manu cenšanos palikt kontaktā ar iestādi, kurā biju darbojies 20 gadus (par šāda kontakta turpināšanu, pārņemot 1939. gada oktobrī likvidācijas pārvaldi, biju vienojies ar Munteru), uzskatīja ne tikai par lieku, bet pat par nevēlamu. Neviens svarīgs dokuments vairs nenonāca manās rokās, netiku informēts par tik nopietniem notikumiem kā Baltijas valstu pārstāvju konferences 1939. gada decembrī un 1940. gada martā vai par t. s. «ārkārtējām pilnvarām» sūtnim Londonā Zariņam 1940. gada 17. maijā. Man pat radās iespaids, ka no manis šo to slēpa. No nesen ieceltā Ārlietu ministrijas ģenerālsekretāra Nukšas uzzināju, ka arī viņu bieži vien nostādot notikušu faktu priekšā un nekonsultējot principiālos ārpolitikas jautājumos, bet viņš — tipisks flegmatīķis — par to šķita pat priecīgs. Joprojām gan saņēmu ielūgumus uz valsts svētku dienās rīkotajiem svinīgajiem aktiem un pieņemšanām, bet stāvokļa nenoteiktība kļuva arvien nepatīkamāka, un 1940. gada sākumā man par šo jautājumu bija nopietna saruna ar Munteru. Teicu viņam, ka gribētu atgriezties savā bijušajā darbā vai arī pieņemt piemērotu diplomātisku posteni ārzemēs, bet «likvidācijas pārvaldes» priekšnieka pienākumus gribētu nodot citam. Munters apgalvoja, ka šis jautājums nokārtošoties itin drīz pats no sevis, jo izceļotāju īpašumu likvidēšana turpināšoties vairs tikai apmēram pusgadu. Tādēļ, pēc viņa domām, nebūtu lietderīgi tagad izdarīt manis ierosināto pārkārtošanu. «Vadonis» ar manu darbību (pareizāk būtu bijis teikt — ar bezdarbību) esot ļoti apmierināts un iepazīties arī ar maniem memorandiem repatriācijas nolīguma interpretācijas lietā. Kad drīz pēc šīs sarunas

jautāju ģenerālim Balodim, vai nolīguma realizēšanas gaita tiek pārrunāta Ministru kabinetā, viņš tikai pasmīnēja un teica: «Tādas lietas tagad bez paša Kārļa kārto tikai Munters un Kredītbērziņš.» Vēlāk sapratu, ka ģenerāļa attiecības ar Ulmani tad bija jau sasniegušas kritisku stadiju, kas, kā zināms, beidzās ar «tīrīšanu» valdībā.

ĢENERĀLIS BALODIS

Gribētu pieskarties Baloža nostājamai ārpolitikas jautājumos, lai gan nedomāju, ka tie bija galvenais cēlonis abu lielo kungu nesaskaņām. Pilnīgi noteikti varu atspēkot šād tad vēl dzirdamo apgalvojumu, ka ģenerālis esot bijis vācu draugs un pat Hitlera agresīvās politikas aizstāvis. Jau šī vīra biogrāfija izslēdz tādu varbūtību. Beidzis Viļņas karaskolu, Balodis kā Krievijas armijas virsnieks cīnījās krievu—japāņu karā, bet pirmā pasaules kara laikā Austrumprūsijā piedalījās krievu armijas kaujās ar vāciešiem. Viņš tikpat kā neprata vācu valodu un Latvijas vāciešus (ar nelieliem izņēmumiem) uzskatīja par latvju tautai nedraudzīgu elementu. Kad 1936. gadā Ulmanis gatavojās Munteru iecelt par ārlietu ministru, Balodis tam pretojās — atceros, ar kādu sašutumu viņš man stāstīja par prezidenta nodomu Latvijas ārpolitikas vadītāja amatā iecelt vācieti. Sevišķi spilgti viņa pretvācu nostāja izpaudās kādā sarunā ar Marģeru Skujenieku manā klātbūtnē Ķemeru viesnīcas parkā 1939. gada vasarā, dažas nedēļas pirms Vācijas uzbrukuma Polijai (Skujenieks jau pirms kāda gada bija aizgājis no Ulmaņa kabineta un atkal uzņēmis Valsts statistiskās pārvaldes vadību). Mēs trijātā vairākas stundas staigājām pa parku, pārrunājot saspīlēto stāvokli Eiropā un Latvijas kā valsts varbūtējo nākotni. Maskavā bija sākušās PSRS, Anglijas un Francijas sarunas, par kuru gaitu mēs netikām informēti. Latvija un Igaunija bija pirms dažiem mēnešiem noslēgušas ar Vāciju neuzbrukšanas līgumu un drīz pēc tam publicējušas deklarāciju, ka «patstāvīgi gādās par savu neatkarību un ievēros stingru neitralitāti». Tādējādi tagad mūsu kādreizējā «Rietumu orientācija» un sapņi par Baltijas jūras valstu «Lielo antanti» bija aizvietoti ar «neitralitāti», kā to lepni atzīmēja prese, bet kas patiesībā nozīmēja, ka esam palikuši vieni. Pēc Skujenieka domām, mūsu valsts patstāvību pagaidām zināmā mērā garantējot tas apstākļi, ka abu lielo kaimiņu — Padomju

Savienības un Vācijas — starpā valda saspringums un ka tādēļ tās ir ieinteresētas Baltijas valstu eksistencē. Es, kas lielākoties biju tikai ieinteresēts klausītājs, tad atļāvos jautāt, vai tomēr nebūtu gudri ar vienu no šiem lielajiem kaimiņiem savlaicīgi nodibināt ciešākus sakarus, lai gadījumā, ja attiecības starp Maskavu un Berlīni kādreiz mainītos, mēs nesēdētu pie galīgi sasistas bļodas. Skujenieks atzina, ka par to varbūt patiešām derētu padomāt, bet pareiza izvēle būtu ļoti grūta, nezinot, kurš virziens — rietumi vai austrumi — būtu pieņemamāks. Pret šo domu ģenerālis neparasti asā formā iebilda: ja vispār domāt par manis izteikto variantu valsts drošības garantēšanai, nekādā ziņā nedrīkstētu izvēlēties Vāciju. Neuzbrukšanas līgumu ar mums tā gan esot parakstījusi, bet visa pasaule zina, cik vērti Hitlera solījumi. Latvju tauta nekad neesot jutusi simpātijas pret vāciešiem, tā neesot aizmirsusi baronu laikus un nepieļausot to atgriešanos. Domu apmaiņa par to, kas pašlaik būtu darāms, turpinājās vēl visai ilgi, nenovedot pie kāda noteikta slēdziena.

Pēc tik daudziem gadiem nevaru, protams, galvot, ka esmu šo sarunas daļu atstāstījis burtiski precīzi, bet pašu būtiskāko un ģenerāļa noteikti pretvācisko nostāju, domāju, esmu izteicis pareizi. Tādēļ žēl, ka cilvēki, kas Balodi tuvāk nepazīna vai ir ietekmēti, viņu joprojām uzskata par vācu orientācijas piekritēju, kāds viņš nekad nav bijis.

1940. gada agrā pavasarī ģenerālis nopietni saslima (šķiet, ar infarktu) un vairāk nekā mēnesi nogulēja savā dzīvoklī Rīgā, kur es viņu bieži apmeklēju. Pārkāpjot ārstu noliegumu, ģenerālis lasīja avīzes un vispār dzīvi interesējās par visiem jaunumiem. Viņš, starp citu, vairākkārt apjautājās, kā uzvedoties Latvijā internētie poļu karavīri. Pēc izveseļošanās Balodis atgriezās darbā, bet jau drīz sekoja viņa «pensionēšana», kas man un daudziem citiem bija negaidīta. Šaubos, vai tās tiešais iemesls būtu bijis kāds ar ģenerāļa ziņu sastādīts un aiz pārpratuma Ulmaņa rokās nokļuvis konstitūcijas projekts, kā to apgalvo akadēmiķis vēsturnieks Aleksandrs Drīzulis savā grāmatā «Latvija fašisma jūgā». Balodis gan bieži runāja (un droši vien ne tikai ar mani) par nepieciešamību izbeigt Ulmaņa vienvaldību un atgriezties pie konstitucionālas kārtības, bet es nedomāju, ka viņš būtu gatavojis tādu atklātu sacelšanos pret «vadoni». Ulmanis, kuram Baloža kritiskā noskaņa un viņa ķecerīgās runas nebija

noslēpums, varbūt tomēr baidījās no visai populārā 1934. gada apvērsuma līdzdalībnieka, nebija pārliecināts par armijas nostāju varbūtēja konflikta gadījumā un gribēja tās priekšgalā redzēt pilnīgi paklausīgu un drošu cilvēku. Katrā ziņā attiecības abu valstsvīru starpā bija kļuvušas tik saspīlētas, ka tāds stāvoklis ilgi turpināties nevarēja, — kaut kam bija jānotiek. Un kādu vakaru, uzaicinājis mūs pie sevis, ģenerālis satraukts pastāstīja, ka prezidents esot viņam licis priekšā aiziet no kara resora vadības, paturot tikai nenozīmīgo ministru prezidenta biedra posteni, un pat ieteicis uz kādu laiku izbraukt uz ārzemēm, solidamies šādu braucienu finansēt. Ģenerālis šo priekšlikumu esot kategoriski noraidījis, atbildot Ulmanim, ka viņam neesot tiesības lauzt 15. maijā doto sadarbības solījumu. Neslēpu savu sašutumu par notikušo un jautāju, vai ģenerālim no savas puses nevajadzētu kaut ko uzsākt, lai «vadoni» iebaidītu, piemēram, steidzīgi izsaukt divīziju komandierus uz apspriedi Rīgā. Balodis atbildēja, ka tāda rīcība varētu novest pie pilsoņu kara, kas pašreizējos apstākļos Latvijai būtu visļauņākais. (Vēlāk gan dzirdēju, ka kāda virsnieku grupa esot ģenerālim likusi priekšā Ulmani un dažus viņa draugus arestēt un pašam uzņemt valsts vadību.) Baidījās šo bīstamo sarunu turpināt, un tā nu mēs uztraukti gaidījām lietu tālāko norisi. Jau pēc dažām dienām avīzēs bija ievietots valdības paziņojums, ka ģenerālis Balodis atbrīvots no ministru prezidenta biedra un kara ministra amatiem (neatceros, ar ko šis lēmums bija motivēts), atstājot viņam par agrākajiem nopelniem valsts automašīnu un arī turpmāk sedzot izdevumus par šoferu algu un benzīnu. Ģenerālis to uzņēma negaidīti mierīgi, arī abi manī toreizējie šefi (Munters un Apsītis) izvairījās runāt par notikušo. No Ulmaņa valdības locekļiem atklāti ar Balodi solidarizējās vienīgi satiksmes ministrs Einbergs, aiziedams no sava resora un kļūdams, ja nemaldos, par VEF direktoru. Mans stāvoklis visiem zināmo personīgo attiecību dēļ ar cietušo bija visai delikāts, tāpēc sabiedrībā atturējos no jebkādiem komentāriem. Tāda izturēšanās nebija visai varonīga, bet ģenerālis to saprata un atzina par pareizu, jo vairāk tādēļ, ka par kādu šai sakarībā sastādīta protesta vai uzsaukuma izplatīšanu dažas personas nonāca politiskajā pārvaldē Alberta ielā.

Tuvojās vasara, un Baloži uzaicināja mani un ģimeni pie sevis ģenerāļa vasarnīcā Lielupē. Nolēmām ielūgumu pieņemt, lai nerastos iespaids, ka mēs (kā to tad darīja

citi) vairāmiem tikties ar nežēlastībā kritušo valstsvīru. Arī sava turpmākā darbalauka galīgo noskaidrošanu domāju atlikt līdz rudenim, ticot, ka līdz oktobrim vācu izceļotāju mantu likvidācija un attiecīgie norēķini tiešām būs pabeigti. Taisījos iet atvaļinājumā, bet saņēmu no Muntera uzdevumu prezidenta vārdā (to toreiz sāka praktizēt) apsveikt divu Valmieras vidusskolu absolventus. Izlaiduma akti notika 16. jūnijā, un, kad vēl vakarā atgriezās Rīgā, bija jau sākušies 1940. gada vēsturiskie pārkārtojumi mūsu valsts un tautas dzīvē.

17. JŪNIJĀ UN VĒLĀK

To nedēļu notikumi ir vispār zināmi, tādēļ gribu tikai atstāstīt dažas sarunas, kas raksturo valdības aprindās un vienā sabiedrības daļā toreiz vēl pastāvošos uzskatus un plānus. Uzzinājis no 17. jūnija rīta avīzēm Maskavas prasību Latvijā ielaist Sarkanās Armijas papildu vienības un pārskatīt savu Padomju Savienībai nedraudzīgo ārpolitiku, centos vispirms sastapt Apsīti un Munteru. Abi atradās, kā man teica, apspriedē pie prezidenta. Aizbraucu uz Jūrmalu. Balodis man pastāstīja, ka iepriekšējā, 16. jūnija, vakarā esot notikusi ārkārtēja Ministru kabineta sēde, uz kuru arī viņš bijis aicināts, bet atteicies braukt, «nebūdamis vairs valdības loceklis». 18. jūnijā man beidzot notika saruna ar tieslietu ministru, ko atradu nospīstā garastāvoklī. Uz jautājumu, vai kaut kas jau zināms par jaunā kabineta sastāvu, Apsītis atbildēja, ka galīgas skaidrības vēl neesot, bet viņam pašam noteikti būšot jāaiziet, turpretim mans šefs laikam palikšot ārlietu ministra amatā. Kad izteicu šaubas, norādot uz Padomju valdības pārmetumiem, Apsītis «piekāpās»: ja varbūt arī ne par ministru, tomēr Munters vismaz turpināšot darboties kā valsts prezidenta padomdevējs ārpolitikas jautājumos. Bet jau pēc dažām dienām, kad kļuva zināms prof. Kirhenšteina valdības sastāvs, redzējām, ka neviens no Apsīša minētajiem variantiem nebija pieņemts. Vēlāk, kad publicēja likumu par Tautas saeimas vēlēšanām, dažās aprindās uzausa cerība atgriezties pie kādreizējās daudzpartiju sistēmas. Notika pat sarunas par «liberālu pilsoņu grupas» sarakstu ar dzejnieku Ati Ķeniņu kā pirmo kandidātu.

Klausījos visos šajos prātojumos un runās, bet mani turpināja nodarbināt jautājums, kas notiks ar «likvidāci-

jas pārvaldi». Arī jaunieceltais tieslietu ministrs Pabērzs nezināja, kā šis jautājums nokārtosies. Ar UTAGu nekādus sakarus neuzturēju, bet prof. Kirhenšteinu, kas bija uzņēmies arī ārlietu ministra pienākumus, šajā straujajā pārkārtojumā laikā neuzskatīju par iespējamu apgrūtināt. Tādēļ sastādīju plašu memorandu par repatriācijas līgumu un par izceļotāju īpašumu likvidācijas līdzšinējo gaitu un iesniedzu to tieslietu ministram cerībā paātrināt lietas nokārtošanu. Tomēr tikai augustā, pēc Latvijas PSR uzņemšanas padomju republiku saimē, saņēmu rīkojumu ar visu pārvaldes arhivu pārcelties uz Finanšu tautas komissariātu, kur mani ieskaitīja likvidācijas nodaļā par vecāko inspektoru. Nodaļas vadītājs bija agrāk iznākušā laikraksta «Sociāldemokrāts» līdzstrādnieks Cielavs. Starp mums nodibinājās lietišķas darba attiecības.

1941. gada sākumā saskaņā ar PSRS un Vācijas vienošanos notika vēl otra repatriācija. Izceļotāju šoreiz bija ievērojami mazāk nekā 1939. gada rudenī, un bez vācu tautības pilsoņiem aizbrauca arī kāds skaits latviešu, kas negribēja samierināties ar notikušajām pārmaiņām. Likvidācijas nodaļai šai sakarībā darba apjoms tikpat kā nepieauga — acīmredzot vairums tagadējo «repatriantu» nekādas lielās vērtības neatstāja, bet iedzīves priekšmetus vai nu likvidēja paši, vai ņēma līdzi.

1941. gada sākumā saskaņā ar PSRS un Vācijas vienošanos notika vēl otra repatriācija. Izceļotāju šoreiz bija ievērojami mazāk nekā 1939. gada rudenī, un bez vācu tautības pilsoņiem aizbrauca arī kāds skaits latviešu, kas negribēja samierināties ar notikušajām pārmaiņām. Likvidācijas nodaļai šai sakarībā darba apjoms tikpat kā nepieauga — acīmredzot vairums tagadējo «repatriantu» nekādas lielās vērtības neatstāja, bet iedzīves priekšmetus vai nu likvidēja paši, vai ņēma līdzi.

VILHELMS MUNTERS

PAR AUTORU

Vilhelms Munters (1898—1967) dzimis Rīgā tirgotāja ģimenē, beidzis Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultāti. No 1920. gada bija dažādos atbildīgos amatos buržuāziskās Latvijas Ārlietu ministrijas dienestā, 1936. gadā iecelts par ārlietu ministru. No 1935. gada līdz 1939. gadam bija buržuāziskās Latvijas delegācijas vadītājs Tautu Savienības pilnsapulcēs, bet 1938. gadā bija Tautu Savienības Padomes 101. sesijas priekšsēdētājs. Miris Rīgā.

1962. gadā Rīgā V. Munters sarakstīja grāmatu «Pārdomas», kas tika izdota nākamajā gadā. Tagad sniedzam fragmentus no šī plašā apcerējuma.

PAR SEVI

1959. gada rudenī gandrīz pēc 20 gadu ilgas prombūtnes es atgriezos Rīgā, kur esmu dzimis un pavadījis visu savu mūžu, ja neskaita trīs gadu periodu no 1915. līdz 1918. gadam. Šajos gados es, sākumā būdams evakuētā Rīgas Politehniskā institūta students, dzīvoju Maskavā, vēlāk, kļuvis par karaskolas junkuru un pēc Oktobra revolūcijas — par rūpnīcas «Treugoļnik» eļļotāju, — Petrogradā.

Vēlāk es atsāku studijas Latvijas Universitātes Ķīmijas fakultātē, ko beidzu 1925. gadā. Vienlaikus kopš

1920. gada strādāju Latvijas Ārlietu ministrijā, sākumā uzskatot šo darbu tikai par pagaidu iztikas līdzekļu avotu. Taču pēc universitātes beigšanas es paliku tai pašā resorā, ko biju paspējis iemīlēt un kur nostrādāju 20 gadus, sākumā ieņemdams nodaļas vadītāja, pēc tam departamenta direktora un ģenerālsekretāra amatu.

1936. gadā K. Ulmanis, kļuvis par Latvijas Republikas prezidentu, iecēla mani ārlietu ministra amatā. Ar Ulmani biju pazīstams kopš 1924. gada, kad viņam tika uzdots vadīt Latvijas delegāciju ar Igauniju noslēgtās muitas ūnijas realizēšanai. Vēlāk to pārveidoja par saimniecisko līgumu komisiju. Mani iecēla par šīs delegācijas sekretāru, un vairāk nekā 10 gadus es strādāju ciešā kontaktā ar K. Ulmani.

1934. gada 15. maijā Ulmanis izdarīja valsts apvērsumu. Līdz 1936. gadam viņš, tāpat kā agrāk, ieņēma ministru prezidenta amatu, paturot savās rokās arī ārlietu ministra portfeli. Es tai laikā biju AM ģenerālsekretārs, un, tā kā Ulmanis man uzticējās, es faktiski vadīju visu ministrijas darbu. Kļuvis par ārlietu ministru, es šai amatā nostrādāju līdz 1940. gada jūnijam, kad toreizējā Latvijas valdība nolika savas pilnvaras. Nedaudz vēlāk Latvija iestājās Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā.

Kopā ar sievu un bērniem mani izsūtīja uz Voronežu. Tur es nostrādāju apmēram vienu gadu svešvalodu skolotāju institūtā, bet 1941. gada 26. jūnijā mani apcietināja, un es pavadiju dažādos cietumos vairāk nekā 13 gadu. Tāds pats liktenis piemeklēja arī manu dzīvesbiedri.

Ja tagad, pēc 20 gadiem, atgādinu šos notikumus, tad tikai tāpēc, ka gribu, lai lasītāji saprastu, ka mēs — mana dzīvesbiedre un es — pārdzīvojām daudz bēdu un ka man bija iespēja, tiesa, to gan nebiju izvēlēties labprātīgi, trīspadsmit gadus pārdomāt un pārdomāt ar slimīgu intensitāti bezgala daudz jautājumu, kas attiecās ne tikai uz šauriem personiskiem pārdzīvojumiem, bet daudz lielākā mērā uz manas tautas, Baltijas tautu un to kaimiņu likteni, Eiropas politiku, vecās pasaules pagātni un nākotni, uz nākamo, jauno laikmetu.

Kad 1954. gadā mūs pirms termiņa atbrīvoja no Berijas laika cilvēku piespriedē 25 gadu ieslodzījuma, liktenis mūs aizveda senajā pilsētā Vladimirā pie Kļazmas. Tai laikā mums vēl nebija tiesību atgriezties dzimtajā Latvijā, un mums vajadzēja iekārtoties darbā un sākt dzīvi no jauna pilnīgi nepazīstamā pilsētā.

Seit būtu nevietā sīkāk pakavēties pie mūsu piecu gadu ilgās dzīves Vladimirā. Isi pateikšu, ka strādāju par tulkotāju visiem pazīstamajā Vladimiras traktoru rūpnīcā, bet mana dzīvesbiedre bija klavieru skolotāja bērnu mūzikas skolā un vadīja rūpnīcas «Avtopribor» māksliniecisko pašdarbību un pēdējā laikā — pašdarbnieku solistu grupu tai pašā traktoru rūpnīcā.

Runājot par mūsu dzīves «Vladimiras periodu», es nevaru neatzīmēt, cik draudzīgi un sirsnīgi pret mums izturējās visi padomju ļaudis, ar kuriem sastapāmies darbā un privātajā dzīvē. Mums nebija nekādu ilūziju par mūsu jauno dzīves vietu, mēs varējām domāt, ka pret mums izturēsies ar neuzticību vai vismaz atturīgi. Mēs taču bijām cilvēki no «citas pasaules» un, ja neskaita neilgo uzturēšanos Voronežā, pavisam sveši padomju īstenībai; mūsu dzīves uzskati pašos pamatos atšķīrās no mūsu jauno biedru pasaules uzskata; turklāt visi zināja, ka mēs bijām represēti.

Taču nekas tamlīdzīgs nenotika. Drīz mēs kļuvām par parastiem Vladimiras iedzīvotājiem, iemantojām draudzību un cieņu «traktoru kvartālā», aklimatizējāmies darbbiedru vidū un pilsētas dzīves apstākļos. Vēl tagad, atceroties Vladimirā pavadītos gadus, mēs tos dēvējam par «laimīgo Vladimiras laiku». Vladimira atgriezās mūs sabiedriskajā dzīvē pēc trīspadsmit vientulībā pavadītiem gadiem. Vladimira parādīja mums krievu padomju cilvēka seju un lika to iemīlēt.

Tagad, kad atceros pirmspadomju Latvijā kultivēto attieksmi pret Padomju Savienību, neuzticēšanos, kam pievienojās iedomāts pārkums un bailes, man ir kauns par mūsu tālaika šauro, mietpilsonisko apvārsni.

Latviešu tauta (es runāju tieši par tautu) vienmēr centusies pamatot savu pastāvēšanu uz trim principiem: nācījas dzīvo spēku saglabāšanu, mieru un materiālu labklājību. Šie trīs principi pilnīgi atbilst citu Padomju Savienības tautu centieniem un tām idejām, uz kurām balstās padomju sabiedrība. Drīz es par to pilnīgi pārliecinājos.

Lai cik labi bija Vladimirā, taču dzimtene ir stiprs magnēts. Kad 1959. gadā atcēla mums noteikto aizliegumu dzīvot Latvijā, mēs, izmantojami pirmo izdevību, atgriezāmies Rīgā. Šķirties no Vladimiras nebija viegli, jo vairāk tāpēc, ka paredzēju daudzās grūtības, ar ko mums nāksies sadurties Latvijā. Es sapratu, ka tur mēs nevarēsim tik vienkārši kļūt par «saviem ļaudīm», kā tas bija Vladimirā, ka uz mums raudzīsies kā uz «bijušajiem»,

dažs ar neuzticību, dažs ar naidu, bet lielākā daļa — vienaldzīgi.

Kātram saprotama dziļā interese, ar kādu cilvēks pēc daudzu gadu prombūtnes aplūko pilsētu, kur viņš pavadījis bērnību, jaunību, visu savu mūžu, kur viņš strādājis, pārdzīvojis priekus un bēdas. Man jau bija izdevība apmeklēt Latviju 1956.—1958. gadā vasaras atvaļinājuma laikā. Es jau zināju, kādas pārmaiņas notikušas manas dzimtenes dzīvē. Taču doma, ka mēs būsīm lieki, neatstāja mani. Un, lūk, es atkal esmu Rīgā.

Pilsētas centrā nav gandrīz nekādu pārmaiņu, tikai dažās vietās ierīkoti skvēri — tur, kur bumbas vai šāviņi kara laikā izpostījuši namus. Acis dūrās dzīvā satiksme ielās, milzums gājēju, daudz mašīnu un trolejbusu, kuru agrāk nebija. Tofies nomales pilnīgi pārvērtušās. Tur izauguši jauni kvartāli.

Visvairāk mani pārsteidza intensīvā kultūras dzīve Rīgā. Skolu skaits pieaudzis. Līdz ar Universitāti, kurā salīdzinājumā ar trīsdesmitajiem gadiem mācās pusotras reizes vairāk studentu, darbojas Politehniskais, Medicīnas un citi institūti. Nodibināta Zinātņu akadēmija ar daudziem institūtiem. Daudzi vecie profesori apstiprināja, ka zinātnisko pētījumu jomā pašreizējie apstākļi ir nesalīdzināmi labvēlīgāki nekā agrākajā Latvijā. Teātri, opera, balets un kino nevar sūdzēties par tukšām zālēm. Grāmatu tirdzniecību ne mazākā mērā nevar salīdzināt ar to, kādu es atceros no trīsdesmitajiem gadiem. Kā piemēru gribētos atzīmēt, ka Homēra «Iliādas» latviešu tulkojumu, ko izdeva 10 000 eksemplāru metienā, izpārdeva divās dienās! Tiek laisti klajā brīnišķīgi ģeogrāfiski un etnogrāfiski izdevumi, kas veltīti latviešu tautas pagātnei un tagadnei.

Pirmās dienas pēc atgriešanās Rīgā pagāja, meklējot darbu, apciemojot paziņas, kuru bija palicis tik maz, ļaujoties smeldošām atmiņām. Sākumā es sapņoju par atpūtu, par klusu, vērojošu dzīvi. Taču reālā dzīve, it īpaši vētrainā, straujā padomju īstenība, valdonīgi prasa atteikties no vientulības. Es sapratu, ka man ne tikai jādzīvo, bet arī jāpārdzīvo, nav jāpaliek savu personisko pārdzīvojumu lokā, bet gan jādzīvo līdzī tam, kas saviļņo visus pilsoņus, visu sabiedrību.

Man prieks, ka mani paredzējumi izrādījušies nepamatoti. Aizritējis pavisam īss laiks kopš mūsu atgriešanās Rīgā, bet mēs abi jau esam iekļāvušies jaunās dzīves ritumā, kas tik stipri atšķiras no tās Rīgas, kādu es atceros pirms divdesmit gadiem.

PAGĀTNES MĀCĪBAS

Daudzus gadsimtus latvieši, tāpat kā citas Baltijas tautas, bija tikai etnisks jēdziens un nemaz nepiedalījās savas zemes pārvaldīšanā. Tikai XVIII gadsimta beigās, jau pēc tam, kad Baltijas provinces bija iekļautas Krievijas impērijas sastāvā, mēs novērojam pirmos vājos latviešu nacionālās sabiedriskās dzīves asnus. Agrāk latviešiem nebija iespējams piekļūt kādas lielas nācijas kultūrai, un bez tā viņi, protams, nevarēja attīstīt savu nacionālo kultūru, kaut vai tikai tāpēc, ka viņiem pat nebija literārās valodas un gramatikas.

Baltijas vācu muižnieki jeb baroni, kā viņi sevi dēvēja un kā viņus sauca ikdienas valodā, ne mazākajā mērā nebija ieinteresēti attīstīt vietējo tautu nacionālo kultūru, uzskatīdami, ka to vienīgais uzdevums ir dot darba-pēku — dzimtcilvēkus.

Pēc 1917. gada Februāra revolūcijas latvieši uzsāka aktīvu cīņu par nacionālo neatkarību, un, tā kā tautas vairākums tai laikā atradās Krievijas Republikas robežās, tad par vispieņemamāko atrisinājumu uzskatīja nacionālu autonomiju. Tomēr Vācijas uzbrukums 1917. gada otrā pusē (Rīga, kā zināms, tika ieņemta 1917. gada 3. septembrī), no vienas puses, un Oktobra revolūcija, no otras, radikāli mainīja stāvokli, un 1918. gadā mēs varam saskatīt jau trīs latviešu sabiedriskās domas virzienus: par pievienošanos padomju tautu federācijai, par kaut kādu savienību ar Vāciju un par patstāvīgas latviešu valsts nodibināšanu.

1918. gada beigās un 1919. gada sākumā tika proklamētas divas republikas — 1918. gada 18. novembrī Latvijas buržuāziskā republika, bet mazliet vēlāk — Padomju Latvijas Republika. Šai laikā notikumi risinājās tā, ka ar Antantes (Anglijas un Francijas) atbalstu Latvijas buržuāziskā valdība varēja noturēties pie varas, bet tas vēl nenozīmēja, ka rietumvalstis to galīgi atzinušas. Tikai pēc tam, kad fon der Golca un Bermonta avantūra bija parādījusi Antantei, ka vācu militāristi Austrumos piekopj nodevīgu politiku un grib no jauna iekarot Baltiju, tikai pēc tam, kad latviešu karaspēks izrādījās spējīgs satriekt Bermonta vācu algotņus, līdz ar to pierādot, pēc Rietumu politiķu domām, ka tas «nav inficēts ar bolševisma garu», tikai pēc tam, kad Sarkanā Armija bija uzvarējusi poļu karaspēku un Baltijas valstis noslēgušas

miera līgumus ar Padomju Krieviju, tās atzina *de jure* Eiropas likteņu lēmēji, kas bija sapulcējušies Parīzē.

Latvijā pilnīgi nostiprinājās orientācija uz Rietumu sabiedrotajiem. Saprātīgākie Latvijas Republikas politiķi apzinājās, ka šai orientācijai faktiski nav reāla pamata, un tāpēc Rietumu orientācijas vietā pakāpeniski stājās «latviskā» orientācija, kas gan skanēja lepni un neatkarīgi, tomēr arī bija bez reāla satura.

Es pieredzēju un vēroju šos procesus jau pirmajos gados, kad sāku strādāt Ārlietu ministrijā. Es redzēju arī to, kā Latvijas vadītāji izvērta iekšpolitisko cīņu pret to ideju ietekmi, uz kurām balstījās Padomju valsts, vienlaikus nespējami ignorēt, ka milzīga nozīme ir saimnieciskajiem sakariem ar austrumu kaimiņu. No otras puses, es redzēju, kāda nozīme Latvijas dzīvē bija tirdzniecībai ar Vāciju, kā reizē ar šo tirdzniecību pastiprinājās vācu kapitāla ietekme, redzēju, kā Latvijas valdībai bija jācīnās pret Baltijas vācu minoritātes prasībām, kura nikni cīnījās pret agrāro reformu, pieprasīja vāciešiem Latvijā kultūras autonomiju, uzmetās par galveno starpnieku Latvijas un Vācijas saimnieciskajos sakaros.

1927. gadā Latvija noslēdza tirdzniecības līgumu ar Padomju Savienību. Es piedalījos šais sarunās kā Latvijas delegācijas sekretārs. Padomju delegāciju vadīja Anastass Mikojans, kura personā es pirmo reizi pie sarunu galda tikos ar vienu no Padomju valdības vadītājiem.

Sarunas atstāja lielu iespaidu uz daudziem no mums, tai skaitā arī uz mani, un mēs savā starpā daudz runājām par to, ka būtu vēlams nodibināt ciešākus saimnieciskos sakarus ar Padomju Savienību, lai mazinātu mūsu atkarību no rietumvalstu, vispirms no Vācijas tirgus.

Pienāca liktenīgais 1933. gads, pagrieziena punkts Eiropas vēsturē — Vācijā sāka valdīt hitlerisms. Un šī vēsturiskā pārmaiņa uzreiz bija jūtama Baltijā. Latvijas ekonomisko atkarību no Vācijas tirgus nacistu politika sāka izmantot politiskiem mērķiem, vispirms cenšoties Latvijā radīt stiprāku stāvokli vācu minoritātei, kas ātri apvienojās ar hitlerisko karogu un hitleriskajiem lozungiem. Bet tas vēl nebija viss. Nacistu valsts panākumu un hitleriskās partijas primitīvo lozungu spārnoti, galvas pacēla mūsu pašmāju fašisti jeb, kā viņi dēvējās, «pērkonkrustieši», kas tagad atrada piemērotu garīgo barību hitleriskās partijas programmā.

Atkal kļuva aktuāls jautājums par Latvijas ārpolitisko

orientāciju. Kā Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs un pēc tam kā ārlietu ministrs es centos sekot mūsu ārpolitikas tradicionālajam kursam, kas bija mantots no patstāvīgās Latvijas valsts pirmajiem gadiem, — orientācijai uz rietumvalstīm. Taču es drīz pārlicinājos, ka no tām neko nevar gaidīt, jo Francija un Anglija ne tikai nespēja veikt efektīvus pasākumus pret trešās impērijas agresīvo politiku, bet pat nostājās uz samierināšanās ceļa, lai par katru cenu izvairītos no bruņota konflikta un uzrīdītu Vāciju Padomju Savienībai. Skandināvijas valstis, Somija un mūsu sabiedrotā Igaunija nemitīgi skandināja — neitralitāte, neitralitāte, kas būtībā līdzinājās orientācijai uz spēka doktrīnas paudēju — Vāciju.

Šādā situācijā radās Ziemeļeiropas un Baltijas valstu neitralitātes centieni. Šīs valstis ar lielu interesi uzņēma Padomju Savienības piedāvājumu garantēt to neitralitāti, ar ko tā nāca klajā triju valstu — Padomju Savienības, Francijas un Anglijas — sarunās. Baltijas republikām 1938. gadā, protams, bija ļoti vēlams saņemt šādas garantijas ar Padomju Savienības un Vācijas parakstiem, piedaloties Anglijai un Francijai. Bija arī otra izeja — neitralitāti garantētu tikai Padomju Savienība, bet tas, pēc mūsu domām, būtu kaut kas līdzīgs militāram pakтам, kas paredzētu Padomju Savienības vienpusēju palīdzību tai gadījumā, ja Baltijas valstu neitralitāti pārkāptu Vācija. Tas Baltijas valstu darbiniekiem likās nevēlams politisks izaicinājums jau galīgi mēra sajūtu zaudējušajam agresīvajam nacismam, nerunājot jau par to, ka Polija atteicās piedalīties jebkurā kombinācijā, kas būtu saistīta ar padomju karaspēka laišanu caur tās teritoriju. Sarunas ievilkās, un 1938. gada dramatiskie notikumi Viduseiropā atbīdīja tās otrajā vietā. 1939. gadā sarunas starp Padomju Savienību, Angliju un Franciju iegāja jaunā fāzē, bet kara rats turpināja aizvien ātrāk griezties uz priekšu. Maija beigās Anglija un Francija iesniedza jaunus priekšlikumus, par kuriem mēs tieši netikām informēti un kuros jautājums par garantijām trim Baltijas republikām, ko Padomju valdība uzskatīja par būtiski nepieciešamām, palika atklāts.

Vienlaikus ar sarunām Maskavā angļi veda slepenas sarunas ar Vāciju, par kurām neviens neko noteiktu nezina. Bet jau tas vien, ka reizē tika vestas sarunas Maskavā un Berlīnē, ļoti izteiksmīgi liecināja, ka drošība Austrumeiropā joprojām ir apšaubāma vai pat apdraudēta. Visā Eiropā bija nervozs noskaņojums. Ziņojumi,

ko es saņēmu no mūsu diplomātiskajiem pārstāvjiem rietumvalstu galvaspilsētās, bija neskaidri un pretrunīgi. Neviena neko skaidri un noteikti nezināja, bet visi juta, ka starptautiskā atmosfēra atgādina tuvojošos negaisa mākonī, kurā ik brīdī var atplaisnēt zibens.

Pirmais katastrofas apstiprinājums nāca 1939. gada 1. septembrī, kad hitleriskais karaspēks metās savā «ziņņekarā» pret Poliju.

Tātad nedz deklarācijas, nedz pakti, nedz diplomātiskie manevri nebija varējuši nodrošināt Eiropā mieru, un Vācijas agresija pret Poliju kļuva par otrā pasaules kara sākumu. Lai kā gribēdamas palikt sāpus no bruņotā konflikta, tajā tika ierautas gandrīz visas Eiropas mazās zemes, tai skaitā arī Baltijas republikas, kas atradās starp diviem Eiropas kontinentālajiem milžiem — Padomju Savienību un Vāciju. 1939. gada maijā Latvija un Igaunija piekrita Vācijas priekšlikumam noslēgt neuzbrukšanas līgumus. Sevišķu ilūziju par šo līgumu lietderību mums nebija, bet domājām, ka Vācijas saistība neuzbrukt mums varēja kaut nedaudz nostiprināt mūsu stāvokli, ievērojot to, ka kolektīvās drošības sistēma Tautu Savienības pakta veidā bija gandrīz jau izjukusi.

Taču pēc Anglijas, Francijas un Padomju Savienības sarunu izjukšanas Maskavā pēdējās cerības, ka rietumvalstis atbalstīs mūsu neitralitāti, izgaisa. Mēs palikām vieni.

Bija jāizvēlas. Un tas tika darīts, noslēdzot savstarpējās palīdzības līgumu ar Padomju Savienību, ko pēc kārtas izdarīja Igaunija, Latvija un Lietuva.

Es atzīstos, ka šī izvēle nebija viegla un to noteica toreizējā situācija, kad cita ceļa nebija. Naktī uz 1939. gada 5. oktobri — Latvijas un Padomju Savienības līguma parakstīšanas dienu — mēs divatā ilgi sēdējām sūtņa Kociņa kabinetā mūsu sūtniecībā Maskavā un spriedām, vai mēs varam ieteikt savai valdībai parakstīt tekstu, ko bijām izstrādājuši sarunās ar Staļinu, Molotovu un Potjomkinu⁹⁷. Mēs sapratām, ka tas ir pagrieziena punkts Latvijas vēsturē, bet mēs arī sapratām, ka tikai tā var saglabāt latviešu tautu, nodrošināt tai mieru, nepieļaut, lai to aprītu Vācija. Līguma parakstīšanu tiklab dzimtenē, kā arī ārzemēs uzņēma labvēlīgāk, nekā es biju gaidījis. Kad drīz pēc līguma noslēgšanas Vācijas valdība paziņoja savu nodomu repatriēt uz Vāciju Baltijas vācu minoritāti, sabiedriskā doma Latvijā atviegloti uzelpoja, uzskatīdama, ka šis solis izriet no jaunajām

savstarpējām attiecībām starp Baltijas republikām un Padomju Savienību un liecina par Latvijas augošo drošību pret hitlerisko agresiju.

Tomēr šī agresija turpinājās citos virzienos, lai pēc kāda laika no jauna pavērstos uz Austrumeiropas pusi.

Es neaplūkošu tālākos notikumus otrā pasaules kara priekšvakarā un kara vēsturi, kas lasītājiem ir labi zināmi. Vajag tik iedomāties, kas notiktu ar latviešu tautu, ja šai karā būtu uzvarējusi nacistiskā Vācija. Ja ne visu Latviju, tad vismaz tās lielāko daļu — līdz Daugavai — saskaņā ar Rozenberga plānu būtu kolonizējuši vācieši, latviešu tautai būtu jādzīvo verdzībā, nemaz nerunājot par to, ka tā tautas daļa, kas atstāja Latviju kopā ar Padomju Armiju, būtu izklīdusi milzīgajos Padomju zemes plašumos bez cerībām atgriezties dzimtajā pusē un atkalapvienoties ar saviem tautiešiem.

LATVIEŠU EMIGRĀCIJA UN DAŽAS TĀS PROBLĒMAS

Vēsturē pazīstamas daudzas emigrantu sugas. Emigranti bijuši kārtas pārstāvji — kā tādi minami aristokrātiskie muižnieki, kas bēga no Francijas 1789. gada revolūcijas laikā. Bija emigranti aiz nabadzības. Tāda bija galvenokārt vācu emigrantu straume, kas 19. gadsimta vidū devās meklēt laimi Jaunajā pasaulē — Ziemeļamerikā, ko tajos laikos dēvēja par «neierobežotu iespēju zemi». Bija politiskie emigranti, kas pameta dzimto zemi neciešama despotisma dēļ vai arī glābjoties no tiešas vajāšanas. Lielākais vairums no viņiem piederēja pie krievu tautas, un to vidū daudzu vārdi kļuvuši slaveni vēsturē. Pazīstami ir arī emigranti — pārceļotāji, atsevišķu valstu šovinistiskās nacionālpolitikas upuri.

Pēdējā lielākā emigrantu kustība notika laika posmā pēc Oktobra revolūcijas, kad simtiem tūkstošu krievu emigrantu izklīda daudzās Eiropas un Amerikas valstīs gan aiz ienaida pret revolūciju, gan aiz bailēm no atmaksas — pilsoņu kara un intervencijas dalībnieki —, gan vienkārši kā panikas pārņemti mietpilsoņi.

Mēs visi zinām par t. s. pārvietotajām personām, Hitlera nežēlīgās paverdzināšanas politikas upuriem, kuru rindas papildinājās ar bēgļiem no kolaboracionistu vidus un, kā vienmēr, ar iebaidītiem mietpilsoņiem. Lielākais vairums no tiem, kas emigrēja pēc otrā pasaules kara, atgriezušies dzimtenē, bet daļa no viņiem vēl turpina ne-

apskaužamu eksistenci svešumā vai, kā viņi paši bieži saka, trimdā.

Tulkodams Latvijas Valsts izdevniecībai un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas «Vēstīm», es bieži izmantoju akadēmijas Fundamentālās bibliotēkas fondus. Tur es atradu avīzes, ko izdod latviešu emigranti. Viegli saprast, ar kādu savilņojumu es ņēmu rokās ārzemju periodiskos izdevumus latviešu valodā, kuros sastapu pazīstamus vārdus, to cilvēku vārdus, ar kuriem biju personiski pazīstams, ar kuriem tajos senajos gados mani saistīja draudzīgas attiecības.

Kā radās latviešu emigrācija? Es domāju, ka daļēji tā ir sekas tiem pārmērīgi nežēlīgajiem pasākumiem, ko 1940. gadā Baltijas republikās ne jau bez Staļina piekrišanas veica viņa tuvākie līdzstrādnieki un to gribas izpildītāji. Kad 1944. gadā hitleriešu karaspēks, saņemdamš Padomju Armijas triecienus, atstāja Baltiju, daudzi latvieši, igauņi un lietuvieši devās projām no dzimtās zemes. Vieni no tiem baidījās no atmaksas par sadarbošanos ar okupācijas iestādēm, otri to darīja, hitleriešu draudu ietekmēti vai pierunāti. Trešie — lielie fabrikanti, tirgotāji un bagātie lielsaimnieki — negribēja samierināties ar sociālajām pārmaiņām. Emigrantu, pareizāk sakot, bēgļu, vidū atradās arī daudz tādu cilvēku, kas bija tikai iebiedēti un aizbrauca, baidīdamies no «boļševikiem». Šīs bailes (tagad tas ir absolūti skaidri redzams) bija nepamatotas, tās bija neapdomības, panikas, psihozes rezultāts.

Esmu sastapies ar daudzām personām, kam bija pilnīgs pamats bažīties par savu likteni pēc Padomju Armijas atgriešanās, bet kas tomēr bija nolēmuši palikt dzimtenē. Un ko mēs redzam? Neviens no viņiem nav cietis, ja neskaitām īslaicīgu apcietināšanu, kas dažos gadījumos izdarīta, lai noskaidrotu attiecīgās personas darbību vācu okupācijas laikā. Tikai emigrantu vadītāji un ne visai godīgi Rietumu žurnālisti vēl tagad joprojām klaigā par «deportācijām», kaut gan visi nepamatoti izsūtītie jau sen ir atgriezušies, ieskaitot pat amnestētos leģionārus un policistus, kas kalpoja hitleriešiem.

Kad es brīvajā laikā soli pa solim iepazīnos ar emigrantu likteni un ideoloģiju, man neviļus atausa atmiņā tāla pagātne, trīsdesmito gadu sākums, kad es Latvijas delegācijas sastāvā pirmo reizi piedalījos Tautu Savienības darbā. Tautu Savienībā dažreiz starp citu izskatīja arī dažus emigrantu jautājumus, visvairāk tādos, kas

bija saistīti ar panīkstošo Nansena organizāciju, kura, kā zināms, tika izveidota, lai palīdzētu krievu emigrantiem, taču, šim jautājumam pakāpeniski zaudējot aktualitāti, kļuva par centru, uz kuriem sūtīja visas daudzu tautību emigrantu lielās un mazās lietas. Atceros, cik neapskaužams liktenis bija šiem cilvēkiem, par kuriem neviens īsti negribēja interesēties.

Jau toreiz sapratu, bet tagad esmu galīgi pārliecinājies, ka emigrācija tikai tādā gadījumā ir dzīvot spējīga parādība, ja tā aizstāv progresīvas idejas, nākotnes idejas, bet nevis atmirstošas idejas, pagātnes idejas. Tikai tai gadījumā, ja emigrants dzīvām saitēm ir saistīts ar savu tautu un iet kopsolī ar savu tautu uz priekšu, viņš cīnās par dzīvu ideju; pretējā gadījumā viņš ir tikai pagātnes lauska, ko lēnām pārklāj smiltis no neapturamā vēstures smilšu pulksteņa, atmiņu objekts un subjekts.

Kad es domāju par latviešu emigrantu stāvokli, mani pārņēma grūtsirdība. Viņi, mani tautieši, lielākoties taču atstāja dzimteni ne idejisku pamudinājumu dēļ, bet bailu vai izmisuma dēļ. Tautas lielum lielais vairums palika dzimtajā zemē. Bet, tā kā viņi bija aizbraukuši, viņiem gribot negribot bija jāmeklē attaisnojumi, jārada sev kaut kāds dzīves mērķis. Un dabiski, ka attaisnojumus varēja rast tikai ienaidā pret padomju iekārtu, bet mērķi — agrāko apstākļu restaurācijā. Tāpēc viņi kļuva par ieroci latviešu tautas nelabvēlu, Padomju Savienības ienaidnieku rokās.

1. Meli par «padomju koloniālismu» un kam tie vajadzīgi

Ja seko latviešu emigrantu preseī, tad var bieži lasīt ievadrakstus, rakstus un ziņojumus, kas veltīti «padomju koloniālismam».

Ja jautājumu par to, vai Latvija ir kolonija, uzstādītu kādam latvietim šeit, Latvijā, viņš pirmajā acumirkli droši vien pat nesaprastu jautājuma nozīmi. Viņš gan zinātu, ka Anglija un Francija kādreiz bija lielas koloniālas impērijas, kas pēc otrā pasaules kara pazaudēja lielāko daļu no tām, zinātu, ka Portugāle ar viduslaiku pārvaldes metodēm, ko lietoja savās kolonijās Āfrikā, izsauca visas pasaules sašutumu. Viņš arī zinās par Holandes koloniju Rietumīriānu, kas nesen pārgāja Apvienoto Nāciju pārvaldē, lai to vēlāk nodotu Indonēzijai. Latvietis, kas interesējas

par savas zemes vēsturi, būs lasījis, ka Tobago sala, kas nesen kopā ar Trinidadu ieguvusi neatkarību, kādreiz bija Kurzemes hercoga Jēkaba kolonija. Bet ka viņš pats ir kolonijas iedzīvotājs, tas viņam pat neienāktu prātā.

Visai pasaulei zināma arī Padomju valdības nostāja koloniālisma jautājumos. Viens no pirmajiem Padomju valdības aktiem bija pašnoteikšanās tiesību piešķiršana bijušās cara Krievijas impērijas tautām. Nav notikusi neviena tautu kustība par koloniālā sloga novelšanu, ko morāli un ar diplomātijas līdzekļiem nebūtu atbalstījusi Padomju valdība. Šodien pasaulē neatradīsies neviena nopietna laikraksta vai politiķa, kas spētu noliegt milzīgo ekonomisko, politisko un diplomātisko palīdzību, ko Āzijas un Āfrikas jaunajām valstīm sniegusi un turpina sniegt Padomju Savienība. Šī palīdzība tiek realizēta, neuzstādot jaunajām valstīm kādas politiskas prasības, tādēļ arī Padomju Savienības stāja guvusi tik augstu novērtējumu kā Āzijas un Āfrikas zemju tautās, tā arī no to valdību puses. Milzīga — varētu teikt, noteicoša — bija Padomju Savienības un citu sociālistisko valstu loma pretkoloniālistiskās rezolūcijas pieņemšanā Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālajā Asamblejā, rezolūcijas, kas pasludinājusi koloniju tālāku pastāvēšanu par starptautisko tiesību burtam un garam nepieņemamu parādību. Tādi ir fakti. Tos nevar apšaubīt.

Un tomēr ASV atrodas latvieši, kas grib panākt, lai Latviju atzītu par Padomju Savienības koloniju un lai Apvienoto Nāciju Organizācijā tiktu pacelts jautājums par «padomju koloniālismu». Un ne tikai Latvija esot Padomju Savienības kolonija, bet arī Lietuva, Igaunija un vēl 6 Eiropas valstis, kuru pārstāvji emigrācijā sevi sauc par «sagūstīto nāciju asambleju». Kas tur pārstāv latviešu emigrantus? Kas viņu vārdā uzstāda jautājumu par padomju koloniālismu Latvijā? Delegācijā, pēc emigrantu preses ziņām, ietilpst 13 cilvēki, to starpā pazīstami un nepazīstami vārdi. Tur draudzīgi sēž kopā veci veci politiķi, kā Zemnieku savienības līderis Ā. Klīve, viens no pazīstamākiem koruptantiem, un sociāldemokrāts K. Dziļleja⁹⁸, kas rezidē Stokholmā, ar savu agrāko ienaidnieku Alfrēdu Bērziņu⁹⁹, ko vecā paaudze pazīst kā vico-Bērziņu. Tur sastopami bijušo diplomātu un virsnieku vārdi un arī tādi vārdi, kas līdz 1940. gadam Latvijas sabiedriskajā dzīvē nebija dzirdēti.

Bet delegātu vairākumam ir viens kopīgs raksturojums: viņi aktīvi kalpoja vācu okupācijas režīmam vai nu kā

policisti, kā, piemēram, V. Hāzners, tā laika Daugavas vanagu valdes priekšnieks ASV, B. Maikovskis, kas pazīstams ar saviem asinsdarbiem Latgalē, vai kā virsnieki latviešu SS divīzijās, vai arī abās «specialitātēs».

Kad šīs asamblejas vadītāji 1962. gada jūlijā rīkoja azaidu par godu t. s. apspiesto tautu nedēļas noslēgumam, tad tur arī piedalījās četru «sadalīto valstu» diplomāti, proti, no Dienvidkorejas, Taivas, Dienvidvjetnamas un Vācijas Federatīvās Republikas. No «apspiestajām tautām» bija klāt tikai divi «diplomāti» — latvietis un lietuvietis. Kādēļ nebija igauņa, par to trūkst ziņu, un arī par pārējām 6 sagūstītām valstīm nekas nav teikts.

Savu pārskatu par šo sanākumi emigrantu laikraksts Amerikā «Laiks» nobeidz ironiskiem vārdiem: «Runas bija garas un ieilga. Azaidi un kafija atdzisa. Apspiestās tautas šis vakars neatbrīvoja, bet tām palīdzēja.» Kā palīdzēja?

Kāds bija šo apspiesto vai sagūstīto tautu nedēļas mērķis? Uz to dod atbildi tas pats «Laiks». 1962. gada 11. jūlija numurā lasām: «Padomju koloniālisms — apspiesto tautu nedēļas uzbrukumu mērķis.» Un arī turpmāk ne vienu reizi vien Latvijas vārds tiek saistīts ar «padomju koloniālismu». Vēl pašā pēdējā laikā sakarā ar ANO sesijas atklāšanu «sagūstīto tautu asambleja», kas bija izgreznojusies ar jaunu plakātu — Berlīnes mūra attēlu, tiecas panākt, lai paceltu «padomju koloniālisma» jautājumu Apvienotajās Nācijās.

Emigrantu laikraksti 1962. gada oktobra beigās ar lielu pompu paziņoja, ka Kanādas premjerministrs Džons Dīfenbeikers veltījis dažas minūtes sava laika sarunai ar t. s. Latviešu nacionālās apvienības Kanādā priekšsēdi un «Brīvās pasaules latviešu apvienības» valdes locekli Jāni Niedru¹⁰⁰. Pēdējais pateicies premjeram par «padomju koloniālisma» pieminēšanu starptautiskos forumos.

Kanāda atrodas tālu no Latvijas, un premjers, šķiet, bijis visai vāji informēts par sava apmeklētāja pagātņi, citādi ļoti jāšaubās, vai vēlāk emigrantu presē plaši reklamētā pieņemšana jebkad būtu notikusi. Toties Latvijā šī pagātne ir ļoti zināma. It īpaši ļoti par to informēti ir Tukuma un Daugavpils iedzīvotāji. Pirmajā no šīm pilsētām Niedra visasiņainākajos vācu okupācijas sākuma mēnešos bijis t. s. pašaizsardzības spēku komandanta vietnieks, otrā — pilsētas vecākais. Ar J. Niedras aktīvu līdzdalību šajās pilsētās iznīcināti ebreju tautības iedzīvotāji, neskaitāmi latvieši, poļi un citu tautību cil-

vēki. Baidīdamies no kriminālbildības par pastrādātājām masu slepkavībām, Jānis Niedra kara beigu posmā aizbēdzis no Latvijas. Svešumā viņš un daudzi viņam līdzīgie nacistu kalpi uzmetušies turienes latviešiem par «vadoņiem» un politiskā kursa noteicējiem.

Ar šādu vadoņu vieglo roku latvieši emigrācijā ir izgājuši visādas pārvērtības. Pirms 18 gadiem viņi bija bēgļi jeb, kā to tai laikā sauca, «pārvietotās personas». Vēlāk viņi pārvērtās emigrantos, trimdiniekos, «apspiestā vai sagūstītā tautā», «okupētās» zemes pilsoņos un nu, beidzot, «kolonijas» pilsoņos.

Līdztekus šīm pārmaiņām jēdzienos mainījās arī vadoņu mērķi un paņēmieni. Sākumā viņi centās organizēt bēgļus un, nostādot sevi šādu organizāciju priekšgalā, izgādāt ārvalstu palīdzību bēgļiem, par kuru aizbildņiem viņi paši arī uzmetās. Tā varēja radīt iespēju nodrošināt sev zināmus ienākumus un godu. Vēlāk, kad lielais bēgļu vairums izklīda uz aizjūras zemēm — Ameriku, Kanādu, Austrāliju, radās vajadzība koncentrēt latviešu domas un jūtas uz pievilcīgāku mērķi. Cik ilgi tad cilvēkus varēja uzskatīt par bēgļiem un dzīvot no citu žēlastības, kura bez tam bija ne visai devīga. Tad ķērās pie idejas par okupētām zemēm un sagūstītām tautām, jo šeit radās sabiedrotie, palīgi, iedvesmotāji un stutētāji. Ar ASV politisko aprindu atbalstu nodibināja «Sagūstīto tautu asambleju», kuras saites ar bēgļu vai emigrantu plašākām aprindām ir tīri simboliskas, bet kuru toties protežē daži godkāriģi politiķi, kongresmeņi un uz kuras darbību ar maz slēptu patiku raugās amerikāņu valdības iestāžu pārstāvji.

Kamēr asambleja bija bērna gados, latviešu un citu Baltijas tautu runasvīri varēja justies apmierināti. Viņi iekļuva «labā sabiedrībā», sēdēja kopā ar 6 Eiropas valstu emigrantiem, baudīja lielās Amerikas labvēlību un varēja iejūsmināt savu sirdi ar pētījumiem par to, ka «iedzīvotāju skaits šais zemēs līdzinās pusei no Padomju Savienības», ka tur «tiek ražota puse no Padomju Savienības tērauda, cementa, ogļu un elektriskās enerģijas produkcijas». ASV prezidents kopš dažiem gadiem izsludina ik gadus «apspiesto nāciju nedēļu», kas dod iespēju kaut uz īsām dienām sildīties propagandas saulītē un ļauties sapņiem par daudzsološu nākotni. Šajos gados neviens vārds par «padomju koloniālismu» nebija dzirdams, pēc tā nebija vajadzības. Nevienam no amerikāņu sagūstītajiem «politiķiem» neienāca prātā savu tēvzemi saukt par

Padomju Savienības koloniju, un no asamblejas režisoriem tāds pasūtījums arī nenāca.

Bet pagāja viens gads pēc otra, un asamblejas darba rezultāti lika sevi gaidīt. Nepalīdzēja «Cerību čarta», ko 1959. gadā publicēja senators Hemfrijs, nepalīdzēja daudzās rezolūcijas, memorandi, audiences, komandējumi; asamblejas lieta neguva atbalsi, nerunājot par sekmēm.

Un te nu kādam ir ienākusi prātā «ģeniāla doma» izmantot «sagūstīto asambleju», lai paceltu Apvienotajās Nācijās jautājumu par «padomju koloniālismu». Kā tas arvien bijis ar šo marionešu asambleju, iedvesma nāk no ārienes, ne no pašu vidus. Mēs lasām, ka ASV Kongresā arvien biežāk atskan senatoru un deputātu aicinājumi... «izmantot šo («apspiesto tautu») nedēļu, lai visas pasaules priekšā atklātu koloniālo rīcību, kas izpaužas kā Latvijā, Lietuvā un Igaunijā, tā citās Maskavas pakundzētās zemēs». Taisnība, jau agrāk ASV tautas vietnieku namā daži sevišķi čakli deputāti grasījās ierosināt rezolūcijas pieņemšanu, kurā prasītu padomju spēku izvākšanu no Baltijas valstīm un ANO pārraudzība sarīkot «brīvas vēlēšanas». Bet ASV Ārlietu ministrija, labi saprazdama īsto stāvokli, neieteica iesniegt tādu rezolūciju, jo tai nebūtu plašāka atbalsta un ANO to uzskatītu par rīcību, kas domāta Padomju Savienības apvainošanai. Par to lasāms ASV ārlietu viceministra Bruka Heija vēstulē, kas citēta laikraksta «Laiks» 1962. gada 9. jūnija numurā.

Ir atļauts šaubīties, ka Ārlietu ministrijas vēstules patiesais motīvs ir nevēlēšanās apvainot Padomju Savienību. Tas laikam neatturētu no «padomju koloniālisma» jautājuma pacelšanas. Arī apsvērumi, ka tāda rezolūcija ANO negūtu plašāku atbalstu, laikam neatturētu agresīvos spēkus to tomēr celt priekšā. Ja Valsts departaments neieteic uzstādīt prasību pēc «padomju koloniālisma» rezolūcijas iesniegšanas, tad īstais iemesls tādai «mērenībai» meklējams pārliecībā, ka līdzīga rezolūcija nekavējoties atsegtu visas akcijas smieklīgumu un diskreditētu tās iesniedzējus ANO lielajā starptautiskajā forumā.

Koloniju pazīme, salīdzinot ar metropoli, taču ir zemais dzīves standarts un kolonijas iedzīvotāju ekspluatācija. Par Padomju Latviju neviens neuzdrošināsies apgalvot, ka tās dzīves standarts ir zemāks par Padomju Krievijas iedzīvotāju dzīves standartu. Pēckara gados nodoti ekspluatācijā 12 jauni lieli rūpniecības uzņēmumi (t. i., līdz 1962. gadam — *red.*), tai skaitā Dīzeļu rūpnīca,

A. Popova radiorūpnīca u. c. Šie apstākļi liecina par Padomju valdības nopietnām rūpēm radīt Latvijā un pārējās Baltijas republikās maksimāli labvēlīgus apstākļus un par nesavtīgu palīdzību, ko tās šai nolūkā saņem no Padomju Savienības milzīgajiem resursiem. Nekas arī nav dzirdēts, ka metropole rūpētos par kolonijas rūpniecības veicināšanu. Bet pietiek mest skatu uz Latvijas rūpniecības uzņēmumiem, tādiem kā VEF, Rīgas vagonu rūpniecību, Brocēnu cementfabriku, Daugavpils, Liepājas rūpniecību un daudzām citām, lai pārliecinātos, ka Latvijas rūpniecība ne tikai tālu pārsniegusi savu 1940. gada līmeni, bet cienīgi sacenšas ar daudziem pazīstamiem rūpniecības centriem Padomju Krievijā. Visiem zināms, ka Latvija ir nabaga derīgiem izrakteņiem, ka tai nav nedz ogļu, nedz dzelzs, nedz naftas. Bet, pateicoties Ķeguma atjaunošanai, Narvas spēkstacijas un Rīgas milzīgās termoelektriskās centrāles uzcelšanai, enerģijas apgāde atrodas uz augsta līmeņa. Rūpniecība saņem visas vajadzīgās jēlvielas. Vai tā rīkojas kolonizatori savās kolonijās?

Runāt par Baltijas valstu iedzīvotāju ekspluatāciju arī var tikai nevēģa vai ļaunprātīgi noskaņots cilvēks. Izpeļņas un algu tarifi, kā arī darba normas ir vienlīdzīgi visā Padomju Savienībā.

Citāds stāvoklis ir kapitālistiskajā pasaulē, kur, piemēram, visas Vidus- un Dienvidamerikas valstis ir lielākā vai mazākā atkarībā no ASV un daudzas no tām ir faktiski ASV kolonijas, kā tas izriet no kāda angļu leiboristu deputāta vārdiem apakšnamā 1962. gada 31. oktobrī: «Nekad — es atkārtoju: nekad — mūsdienu vēsturē nav bijusi tāda diena, kad ASV būtu nākusī palīgā kādai progresīvai valdībai Latīņamerikā.» Un, kad viena no tām, drošsirdīgā Kuba, izvēlējās patstāvīgu ceļu, tad ASV uz to atbildēja ar naidīgiem soļiem, ieskaitot starptautisko tiesību laušanu, izsludinot Kubas blokādi. Tāda rīcība gan pieskaitāma pie koloniālisma metodēm.

Pirmskara Latvija agrāk nebija saimnieciski neatkarīga, tai bija lēti jāatdod lini, koki, sviests un citas jēlvielas un pārtikas produkti un dārgi jāmaksā par ogļēm, naftas produktiem, kokvilnu, vilnu, mašīnām, elektrisko aparatūru utt. Šādas tirdzniecības bilances tautsaimnieciski nelabvēlīgas sekas varēja ierobežot tikai ar augstu muitas tarifa likmju, importa un eksporta licenču sistēmas un valsts subsīdiju palīdzību. Visi šie sarežģījumi un mākslīgi tautsaimniecības regulēšanas paņēmieni Latvijā atkrituši, un tā kopdarbībā ar padomju republiku saimi ta-

gad var pilnā mērā izmantot savas ražošanas spējas un izdevīgo ģeogrāfisko stāvokli.

Padomju Savienības saimniecisko un ārējās tirdzniecības politiku nebūt nenosaka autarkijas tieksmes. Tā ir gatava un vēlas paplašināt saimnieciskos sakarus un preču apmaiņu ar visām valstīm, lielām un mazām, bagātām un vāji attīstītām. Katrā attiecīgā pasākumā iegūst labumus visas Savienības republikas. Latvijas un pārējo Baltijas valstu daļa Padomju Savienības ārējā tirdzniecībā nav maza, un preces ar Baltijas republiku fabriku zīmēm atrod ceļu uz daudzām zemēm.

Kā jau teikts, saskaņā ar ASV Valsts departamenta ne jau aiz milestības doto norādījumu jautājums par «padomju koloniālismu» ASV tautas vietnieku namā palika necilāts, bet «sagūstīto tautu asamblejas» vadoņi piekērās šim pasākumam un turpināja to izvirzīt dienas kārtībā. Kā jau minēju, sakarā ar ANO gadskārtējās sesijas atklāšanu Ņujorkā uzsāka savu «sesiju» arī «apspiesto tautu asambleja». Bet tās pamattonis bija minors — apsūdzēja Rietumu «piekāpību» pret Padomju Savienību un starp citām šabloniskām prasībām uzstādīja arī to par «padomju koloniālisma» jautājuma pacelšanu ANO.

Un savu pārskatu par asamblejas sesiju «Laiks» nobeidz ar skumjiem vārdiem: «Tā arvien vairāk apstiprinājis ieskaits, ka Apvienotās Nācijas var īstenot tikai to, kam piekrit Maskava... tāpēc asambleja no jauna brīdina brīvo pasauli no šādas kļūmīgas politikas nopietnām sekām.»

Tātd jautājums par «padomju koloniālismu» neieguva amerikāņu oficiālo aprindu piekrišanu. Par plašu aprindu neizpratni un vienaldzību pret šo absurdo jautājumu nav nekādu šaubu. Bet arī akadēmiskā forumā, ASV studentu apvienības kongresā, panākumi bija niecīgi: rezolūcijas Austrumeiropas «apspiesto» jautājumā nepieņēma un bija jāsamierinās ar to, ka «daudz tika paveikts delegātu — nākotnes politiskās dzīves vadītāju — noskaņošanai par brīvības centienu īstenošanu».

Jādomā, ka emigrantu vadoņi būs tagad nākuši pie saprašanas, ka «padomju koloniālisms» nav pateicīgs temats savu akciju kursa pacelšanai politiskā biržā. Būs jāatgriežas pie «sagūstītām nācijām» vai jāgaida, kamēr kādi senatori vai kongresmeņi, vai valdības iestādes izsludinās jaunu lozungu, ko rakstīt karogā un rezolūcijās.

2. «Pilnvaras», kam vieta arhīvā

Manā priekšā solīda biezuma grāmata greznā, baltā, pergamentam līdzīgā iesējumā ar zeltā iespiestu monogrammu «K. Z.». 1959. gadā Londonā iznākušo izdevumu sauc «Kārlis Zariņš dzīvē un darbā». Autors — Artūrs Bērziņš, kas pazīstams no agrākiem laikiem kā publicists un teātra kritiķis.

Kad atver vāku, duras acīs profesora V. Tones gleznots portrets, kurā izceļas spoži ordeņi un melni briļļu ietvari, bet nav neviena raksturīga vaibsta. Acis, cilvēka dvēseles spogulis, ir nolaistas vai aizvērtas.

Grāmata nosaukta par monogrāfiju, lai gan pēc iepazīšanās ar tās saturu pareizāk būtu teikt: draugam nodiktēta autobiogrāfija. Bet tas nav tik ērti, nevar taču pats sev dziedāt slavas dziesmu. Nāks vēl pārmetumi par necilības trūkumu. Daudz vieglāk ir uzticēt šo darbu draugam, kas ierakstīs monogrāfijā visu vēlamo un uzņemas atbildību iepretim kritikai.

Un kritika ir neizbēgama. Cilvēkam, kas izlasījis biezo sējumu, rodas daudz jautājumu, smagu un sāpīgu jautājumu, uz kuriem autori, tas ir, pirmā kārtā pats Kārlis Zariņš un bez tam citi bijušie valstsvīri, kuru vēltījumi publicēti grāmatā, paliek lasītājiem atbildi parādā.

Kas tad esot Zariņu Kārlis? Lūk, lasām: «Valdība Rīgā izdeva burtiski savu pēdējo aktu, ieceldama Kārli Zariņu par **latviešu tautas galvu**... (Šis un arī turpmākie pasvīrojumi mani — V. M.) Zariņš ir latviešu tautas **augstākais pārstāvis** visā brīvajā pasaulē.. Viņš nav tikai ārlietu ministra, bet visa Kabineta pārstāvis un kā tāds — Latvijas suverenitātes karoga nesējs.» Bijušais Latvijas sūtnis Jānis Tēpfers¹⁰¹ saka, ka Zariņš «uzņemas **smagu cīņu** par Latvijas valsts un latviešu tautas tiesībām. Uz viņa pleciem šodien gulstas.. arī rūpes par tautiešiem svešumā, par mūsu tautas un valsts nākotni.» Bet sirmais arhibīskaps T. Grīnbergs dod savu spriedumu šādos vārdos: «Svētīta ir tā tauta, kam ir šādi vadītāji!»

Bez mēra sajūtas autors apraksta mielastus, mirdzošo kristālu, puķu smaržas, daudzās pieņemšanas, kas acīmredzot Londonā turpinājās 20 gadus. Vai sajūsma par patīkami pavadītām dienām angļu galvaspilsētā neizklausās kā ņirgāšanās? Šis apraksts ir vairāk nekā labi pāēdināta un samaksāta žurnālista lāča pakalpojums, tas ir morālisks apsūdzības raksts cilvēkiem, kas līdz šai dienai dzīvo kaut kādā citā, iluzoriskā pasaulē, kurai nav

nekā kopēja ne ar latviešu tautas dzīvi, ne pat ar latviešu emigrantu pasauli.

No kurienes nāk līdzekļi pieņemšanām, mielastiem, darbinieku štatiem Londonā un citās vietās, visai šai greznajai iluzoriskajai dzīvei? Nevienam nav dota atskaite, vismaz par to atklātībā nekas nav zināms. Pēc agrāko laiku budžetu skaitļiem, K. Zariņš pa 22 gadiem ir notērējis ne mazāk par 3 miljoniem latu zeltā. Taču angļu valdība tos viņam nebūs avansējusi; arī paši emigranti nevarēja saziēdot tādas summas. Tātad — kur ir pārstaivības līdzekļu avots?

Acimredzot K. Zariņam ir izdevies iegūt rīcības tiesības uz bijušās Latvijas bankas zelta un valūtas fondiem, kas bija deponēti galvenokārt Anglijā un ASV. Bet, ja tas tā, tad kādas tiesības viņam bija izlietot tautas darba augļus augstā stila dzīves turpināšanai?

Tā nu iznāk — «pirmais Latvijas valsts pilsonis» dzīvo bezrūpīgi un greznī, neviena priekšā nenes atbildību un tērē lielus līdzekļus, ved plašu pašreklāmu ar dieva un dažu materiāli no viņa atkarīgu cilvēku palīdzību. Patiešām izrādās, ka K. Zariņa pilnvaras ir neaprobežotas un katrā ziņā plašākas nekā valsts prezidenta pilnvaras vecās Latvijas Republikas laikā. Viņš atgādina nevis demokrātiskās, karā cietušās latvju tautas uzticīgu dēlu, bet kādu monarhu trimdinieku, kas sev nodrošinājis patīkamu dzīvi un saglabājis visus agrākās dzīves atribūtus, galminiekus, ordeņus, līdzekļus un cerību atgriezties kādreiz tronī.

Es atceros, ka 1959. gadā, kad atgriezos pēc 20 gadu prombūtnes Rīgā, man bija karsta vēlēšanās dzirdēt kādus draudzīgus vārdus no tiem, ar ko nostrādāju kopā 20 gadus, labākos gadus manā dzīvē. Bet ar ko man atbildēja? «Būtu naivi domāt, ka Munters, atgriezies Rīgā, varētu okupantu (tā Zariņš sauc padomju varu) neietekmēts sarakstīties ar ārzemēm, brīvi paust savus uzskatus un īstenot savas vēlmes,» teica K. Zariņš «Laika» korespondentam. Un tālāk: «Bet, ja arī notiktu neticamais un Munters patiesi kādā dienā parādītos Stokholmā vai Londonā, tad mums, trimdiniekiem, pašaisardzības nolūkos šāds solis attiecīgi jānovērtē.. Es domāju, vienalga, uz ko tas attiektos, Latvijas valsts un brīvības intereses mums stādāmas augstāk par personīgām simpātijām un labklājību.»

Gribu vispirms pateikt, ka, rakstot toreiz vēstules diviem kādreizējiem personīgiem draugiem, es negaidīju,

ka mans lūgums neievietot neko presē indiskrētā veidā tiks ignorēts. Vēl mazāk es sagaidīju, ka Kārlis Zariņš ieņems tik nejdzīgu viedokli, kāds atspoguļojas pirmajā iepriekš minētajā viņa teikumā. Daudzi latvieši sarakstās ar saviem draugiem un radiem ārzemēs. Vai K. Zariņš patiešām domā, ka šo sarakstīšanos «ietekmē padomju iestādes»? Varbūt šīs aizdomas zīmējas tikai uz mani personīgi? Un ko nozīmē, ka mana «parādīšanās» Stokholmā vai Londonā, kas nav ne notikusi, ne domāta, būs «attiecīgi jānovērtē»? Lai gan «sarežģītas konstrukcijas Zariņam neimponē», šī ir ļoti sarežģīta konstrukcija, no kuras var vienīgi taisīt slēdzienu, ka manu parādīšanos viņš neapsveiktu.

Es gan domāju, ka daudzi jo daudzi tautieši emigranti nepavisam nepiekrītu «Pirmā (autors raksta ar lielo «P») valsts pilsoņa» vispārinājumam, attiecinot viņa personīgās pašaizsardzības tieksmes uz visiem emigrantiem. Es tādēļ nolēmu klusēt un neļaut neauglīgai šķēpu krustošanai (lai gan jubilārs pats sevi nosauc par cīnītāju ar šķēpu un krustu) aptraipīt daudzas jaukas atmiņas.

Bet, sekojot emigrantu preseī nu jau labu laiku, izlasījis Artūra Bērziņa «monogrāfiju» un it īpaši pēc tam, kad Latvijā kļuva zināms, ka K. Zariņš norakstījis pārstāvniecības namu savai meitai, es atcerējos trešo citēto teikumu, ko gribu atkārtot mazliet mainītā redakcijā:

«Es domāju, vienalga, uz ko tas attiektos, latvju tautas intereses un patiesība mums stādāmas augstāk par personīgām simpātijām un labklājību.»

Un tādēļ es turu par savu pienākumu patiesības labad attēlot «ārkārtējo pilnvaru» izcelšanās vēsturi. 1939. gada rudenī pēc Hitlera uzbrukuma Polijai, kuras armija nedaudzās nedēļās tika sagrauta, poļu valdība bija spiesta bēgt uz ārzemēm un zaudēja visu kontroli pār savu zemi. Kopā ar valdību aizbēga no Varšavas diplomātiskais korpuss, kura sastāvā bija arī Latvijas sūtnis L. Ēķis, un nokļuva Bukarestē. Jau toreiz manī pamodās bažas, ka, karam turpinoties, brīvās satiksmes iespējamības ar mūsu diplomātiskajām pārstāvniecībām Rietumos varētu tikt stipri ierobežotas. Šīs bažas vēl vairāk pastiprināja Vācijas realizētā nesaudzīgā blokāde, kura Baltijas jūrā bija absolūta, arī Skandināvijas piekraste bija riskanta priekš kuģniecības. Es tādēļ personīgā sarunā ar K. Ulmani pacēlu jautājumu, vai nebūtu ieteicami nodrošināties pret varbūtējiem nepārvaramiem šķēršļiem satiksmē ar pārstāv-

jiem Anglijā un ASV, piešķirot tiem zināmu rīcības brīvību un pārvedot arī vajadzīgos budžeta līdzekļus par gadu uz priekšu. K. Ulmanis principā piekrita tādai domai, bet uzskatīja, ka vēl esot mazliet jānogaida; bez tam viņš gribēja iepriekš apspriesties ar atsevišķiem valdības locekļiem.

Tad sekoja 5. oktobra līgums ar PSRS un drīz pēc tam nolīgums ar Vāciju par baltvāciešu repatriāciju. Abi šie akti bija saistīti ar sarežģītiem uzdevumiem daudziem resorciem. Pirmais prasīja garnizonu novietošanas un apgādes kārtošanu, bet otrs — liela mēroga saimnieciskas operācijas, pārņemot vācu uzņēmumus, nekustamu mantu, kārtojot arī veselu virkni administratīvu un transporta jautājumu.

Tā manis paceltais jautājums tika mazliet atbīdīts pie malas, bet tomēr nenogāja no dienas kārtības, un 1939.—1940. gadu maiņā K. Ulmanis to bija principā pārrunājis ar kara ministru ģenerāli J. Balodi un tieslietu ministru H. Apsīti. Kad 1940. gada februārī uz Rīgu tika izsaukti sūtņi no Vācijas un Anglijas, lai no pirmavotiem gūtu pēc iespējas precīzu ainu par karagaitas attīstību abās pusēs, tad jautājums par daļu ārlietu ministra funkciju pārņemšanu uz sūtņi Londonā jau bija izlemts. Kādēļ pēc mana priekšlikuma izvēlējās Londonu? Te spēlēja lomu gan politiski, gan personālas dabas apsvērumi. Anglija toreiz bija Vācijas pretinieku vadošais spēks, draudzīga lielvalsts, ar to mums bija ārkārtīgi svarīgi saimnieciski sakari, un tās politiskā līnija mums arvien iedvesa uzticību. Bez tam sūtņim Zariņam bija labs stāvoklis Londonā, un mani personīgi ar viņu saistīja ilggadīgas draudzības attiecības no tiem laikiem, kad viņš organizēja Latvijas valsts prezidenta un Zviedrijas karaļa savstarpējos apciemojumus. Lai gan ir K. Ulmanim, ir J. Balodim, ir H. Apsītim bija zināmi iebildumi pret K. Zariņu, viņi tomēr piekrita maniem argumentiem. Mans projekts tika nodots tieslietu ministram galīgai noformulēšanai.

Tomēr projektu Ministru kabinets apsprieda daudz vēlāk, jo, cilvēkiem dabūjot par to zināt, pilnīgas slepenības ievērošana nebija nodrošināta un pilnvaru pieņemšana varēja izsaukt nepamatotas bažas un panisku noskaņojumu. Bet, kad 1940. gada aprīlī Vācijas jūras spēki iebruka Dānijā un Norvēģijā, pilnvaru pieņemšanu vairs nevarēja atlikt, un 17. maijā tās tika pieņemtas.

Katram, kas iepazinies ar pilnvaru saturu, jāatzīst, ka tās ir administratīva rakstura dokuments, kā tas nepār-

protami izriet no 1. panta: «Gadījumā, ja kara apstākļu dēļ vairs nebūtu iespējams sazināties ar Latvijas diplomātiskām un konsulārām pārstāvībām Vakareiropā, piešķirt ārkārtējas pilnvaras Latvijas sūtnim Londonā Kārlim Zariņam.» 4. pantā un 6.a pantā ir speciāli atrunāts, ka ārkārtējās pilnvaras neattiecas uz Igauniju, Lietuvu, Somiju, Zviedriju, Vāciju un PSRS. Šāds noteikums izriet no pilnvaru motivējuma — sakaru pārtraukšanas jūras blokādes dēļ. Ar Igauniju, Lietuvu, Somiju, Zviedriju, Vāciju un PSRS mums bija iespējams uzturēt sakarus pa sauszemes ceļiem, un nebija domājams, ka šie sakari tiktu pārtraukti. Arī pilnvaru saturs — aizstāvēt pēc labākās apziņas Latvijas intereses visās valstīs (izņemot uzskaitītās), dot šai nolūkā saistošus rīkojumus Latvijas pārstāvniecībām, izņemot iepriekš minētās valstis, un rīkoties ar visiem valsts līdzekļiem, kustamo un nekustamo mantu, kas ir minēto pārstāvību rīcībā, — nedod pamatu neierobežotam politiskam iztulkojumam, kāds šīm pilnvarām vēlāk patvarīgi piešķirts. Pilnīgi no gaisa grābts ir apgalvojums, it kā pilnvaras bija akts «par Latvijas valsts kontinuitātes uzturēšanu... ja mūsu zemi okupētu un valdībai nebūtu iespējams darboties». Grūti izšķirt, vai šais vārds ir vairāk starptautisko un valsts tiesību nezināšanas vai politiskas naivitātes. Vai tiešām kāds nopietns valstsvīrs tam var ticēt, ka valdība, kas paredz savas zemes okupāciju, aprobežotos ar pilnvarām dažu pārstāvību pārzināšanai? Vai tiešām kāds nopietns jurists apgalvos, ka ar šādām pilnvarām var uzturēt «valsts kontinuitāti»? Un ko īsti nozīmē šī «valsts kontinuitāte»?

Iznāk, ka ar šīm pilnvarām valdība būtu pārcēlusi Latvijas valsti uz ārzemēm, it kā tā piešķirusi Latvijas suverenitātes tiesības vienai personai, it kā latviešu tautas nospiedošais vairākums, kas joprojām dzīvo Latvijas teritorijā, nav īstā latviešu tauta, bet tā ir emigrācijā. Varbūt pēc 22 gadiem dažās galvās svešumā varēja rasties tādi greizi jēdzieni, bet ar vēsturisko patiesību šīm maldu domām nav nekā kopēja.

Ja, personīgās draudzības iedvesmots, grāmatas autors var jūsmīgi salīdzināt K. Zariņu ar Linkolnu un Čērčilu, tad tā ir gaumes lieta, bet publicēt tādas muļķības gan nevajadzētu. Linkolns un Čērčils neapstrīdami ir lielas figūras pasaules vēsturē, kuras pazīst visi, bet, vai kāds objektīvs cilvēks to gribēs apgalvot par Kārli Zariņu pat Latvijas mērogā, — par to ir atļauts šaubīties. Arī «ap-

laistīšana» ar spēcīgu «drinku» nevarētu attaisnot tādas publicistiskas metaforas.

Arī Latvijā vēl dzīvo K. Zariņa laikabiedri*, tai starpā viņa kolēģis no Skujenieka kabineta laika — bijušais kara ministrs J. Balodis. Viņi ar sašutumu lasīja paša jubilāra iedvesmoto un samaksāto slavas dziesmu. Var saprast, ka cilvēkam, kas gandrīz visu mūžu pavadījis ārpus Latvijas, atskaitot pirmos savas dzīves 19 gadus un vēlāk 15 mēnešus ārlietu ministra amatā, zuduši sakari ar tautas dzīvi. Viņš dzīvo kādās augstās sfērās, kur mīt karaļi, diplomāti, lordu palātas locekļi. Viņam nav ne mazākās jēgas par tagadnes reālajiem apstākļiem, kādos dzīvo, veido nākotni latviešu tauta.

Lišķu glaimu apmāktam, Zariņu Kārlim var tagad šķist, ka viņš pārvērties valdniekā, kas iemieso sevī tautas gribu un centienus un savas pilnvaras mantošanas ceļā varbūt novēlēs savam pēcnācējam, tāpat kā savai meitai novēlējis valsts īpašumu — sūtniecības namu.

Nekas nav mainījies emigrācijas vadoņu psiholoģijā. Tāpat kā agrākos laikos pirmā vietā nāk budžets un svarīgais budžeta postenis — reprezentācijas izdevumi. Tāpat kā agrākos laikos viņi «stipri sacenšas» pie līdzekļu avotiem. Tāpat kā vecajā Latvijā emigrācijā savā starpā karo piecas politiskās partijas¹⁰². Vai tā ir «vienota trimdas latviešu saime», kas, kā domā emigrantu barveži, būs cienīga atgriezties «brīvajā Latvijā»? Un tad sāktos «onkuļu būšana» un «andeles» plus neizbēgama korupcija un izrēķināšanās kā pirms 40 gadiem! Šādām tieksmēm kā mūsu jaunā paaudze, tā vecie, kas atceras 27 partijas Saime un latviešu parlamentārisma bankrotu, atbild ar noteiktu «nē». Atgriezties Latvijā var katrs, kas augstāk par visu stāda savu tautu, dzīvo līdzīvi viņas liktenim. Var atgriezties tie, kas lūgs: «Latvija, ņem mani», bet nevis prasīs: «Latvija, ko tu man dosi?».

3. Sagūstīto emigrantu asambleja*

Ar amerikāņu valdošo aprindu ziņu un, spriežot pēc visa, arī pēc to iniciatīvas Baltijas emigranti apvienojās ar tautas demokrātijas valstu emigrantiem tā dēvētajā «sagūstīto Eiropas nāciju asamblejā».

Kas tad ietilpst šajā asamblejā?

Saskaņā ar statūtiem tās locekļi ir nacionālās komitejas

* Attiecas uz 1962. gadu. — *Sastād.*

un padomes, ko izveido Albānijas, Bulgārijas, Čehoslovakijas, Igaunijas, Ungārijas, Latvijas, Lietuvas, Polijas un Rumānijas tautu «likumīgie» (?) pārstāvji trimdā.

Ja paskatās uz karti, kas ar gudru ziņu (lai palīdzētu aizokeāna lasītājiem, kas vāji orientējas Eiropas ģeogrāfijā) iespiesta uz asamblejas izdotā žurnāla vāka, tad šīs 9 zemes atgādina Viduseiropu, pie kam īpaši nodalīta Dienvidslāvija, kura acīmredzot jāuzskata par «pussagūstītu» un kuras pārstāvji asamblejā nepiedalās. Asamblejā nepiedalās arī VDR pārstāvji, lai gan tās tauta tāpat piešķaitīta pie «sagūstītajām» nācijām.

Asambleja sapulcējas reizi gadā, bet pārējā laikā sagūstīto nāciju asamblejas darīšanas kārtu galvenā komiteja. Starp citu, galvenajā komitejā aiz nezināmiem iemesliem nav Čehoslovakijas pārstāvja.

Tā visa ir lietas ārējā puse. Kā redzams, netrūkst nekā: ir skaļš nosaukums, orgāni, ko prasa tradīcijas, rezidence, savs preses orgāns. Nav tikai vienas lietas: skaidrības par šīs organizācijas politisko seju.

Pavisam dažāda ir to zemju vēsture, kuru pārstāvji pretendē uz Eiropas sagūstīto nāciju nosaukumu. Vēsturiskajā ziņā maz ir kopēja, piemēram, starp Baltijas republikām un Bulgāriju. Polijas politiskā stāvokļa priekšnosacījumi stipri atšķiras no Rumānijas stāvokļa. Starp Ungāriju un Albāniju maz kopēju vēsturisku saišu. Un tā joprojām.

Asamblejas dalībniekus pēc tās organizatoru ieceres vieno apstākļi, ka visas viņu zemes «paverdzinājusi» Padomju Savienība un tās atrodas «komunisma gūstā». Ja nu tā, tad neizbēgams ir secinājums, ka vajag cīnīties pret Padomju Savienību un pret komunismu.

Bet katram taču ir skaidrs un saprotams, ka tas nav pa spēkam ne atsevišķām zemēm, ne visām deviņām kopā, bet vismazāk tiem nedaudzajiem «sagūstīto» tautu pārstāvjiem, kas piesavinājušies tiesības uzstāties par šo tautu «likumīgajiem pārstāvjiem», kā tas rakstīts viņu statūtos.

Tātad tiem jāmeklē atbalsts pie citām tautām un pirmkārt pie vienas no visstiprākajām un bagātākajām valstīm — ASV. Un, lūk, pēc šāda domu gājiena loģikas saujņa emigrantu vadoņu no deviņām Eiropas zemēm pati nokļuvusi amerikāņu gūstā.

Amerikāņu veikalnieki un pēc viņu parauga arī politiskie vadītāji allaž mīlējuši lielus skaitļus. Daži desmiti vai pat simti pašieceltu emigrantu vadoņu — tas nav spēks,

ar tādu pulku nevar karot ne pret Padomju Savienību, ne pret komunismu. Bet viņi taču «pārstāv» 100 miljonus, pēc Ņujorkas mēra aprēķina, pat gandrīz 200 miljonus cilvēku, un šis skaitlis jau ir ko vērts. Dibinoties uz to, daži politikāņi ar vieglu roku sacerējuši tēzi, ka Austrumeiropas un Centrālās Eiropas «sagūstīto» tautu pretošanās var būt viens no visspēcīgākajiem savaldošajiem faktoriem pret izdaudzināto padomju agresiju. Šī tēze ir visādā ziņā aplama, bet sevišķi tai ziņā, ka, pamatojoties uz to, tautu likteņus grib noteikt tām sveši politiskie spēki.

Man bija izdevība iepazīties ar šās asamblejas preses izdevumu un, starp citu, ar numuru, kas laists klajā sakarā ar «verdzināto nāciju nedēļu», ko ik gadus jūlijā proklamē ASV prezidents uz Kongresa rezolūcijas pamata.

Par ko tajā ir runa? Lūk, viens no vistipiskākajiem asamblejas vadītāju spriedelējumiem sakarā ar tā dēvēto Berlīnes krīzi, spriedelējums, kas skaidri atspoguļo tās iedvesmotāju domas.

«Paceļot jautājumu par sagūstīto nāciju brīvību un neatkarību Amerikas Savienoto Valstu un to sabiedroto (pāsvītrotajiem mans — V. M.) politiska mērķa līmenī, varētu vismaz atbalstīt cerības un pastiprināt savaldošo faktoru gaidāmajā noregulējumā (t. i., Berlīnes jautājuma noregulējumā).»

Aiz šiem vārdiem neslēpjas nekas cits kā vēlēšanās izmantot Centrālās Eiropas un Austrumeiropas tautas par zināmu trumpi sarunās ar Padomju Savienību Vācijas jautājumā, ieskaitot lēmumu par nākošo Berlīnes statusu. Tiesa, runājot par šo nepiepildāmo vēlēšanos, piezīmēts, ka deviņu valstu plus VDR «atbrīvošana» jārealizē ar mierīgiem līdzekļiem, jo pasaules karš mūsu laikos «nozīmētu civilizācijas bojāeju», t. i., «atbrīvotāji» labi saprot, ka bez kara viņu plāni nav realizējami. Un tomēr dažādā veidā tiek cilāta nozīme, kāda varētu būt 100 miljoniem Centrālajā Eiropā un Austrumeiropā kā «savaldošajam faktoram pašreizējā Berlīnes krīzē».

«Atbrīvotāju» sirdsapziņa nav tīra. Par to liecina senatora Doda vārdi: «Ja mēs spēsim tās (šīs tautas) ar vārdiem un darbiem pārliecināt, ka mēs viņas atkal nepamešim, tad tās pretosies padomju tirānismam. Bet ja tās būs pārliecinātas, ka no Ungārijas notikumiem nekā neesam mācījušies, pretošanās vietā labākajā gadījumā stāsies padevība, bet sliktākajā gadījumā vilšanās sajūta, ko padomju propagandisti ļoti viegli varēs pārvērst ienaidā.»

Es nezinu, ko domā Polijas, Rumānijas, VDR un citu valstu tautas par Doda tipa darboņu centieniem, bet Baltijas republikās diez vai izdosies kādu pārliecināt, ka amerikāņu valdošās aprindas «tās atkal nepamētis». Jūtas, ko visbiežāk var novērot, nav ienaidis, bet nicināšana pret nelūgtiem aizstāvjiem un pie tam bez jebkādam īpašām pūlēm no «padomju propagandistu» puses.

Man gribētos vēl senatoram Dodam atgādināt kādu epizodi, kas trīsdesmito gadu beigās norisinājās Tautu Savienībā, apspriežot Japānas agresiju pret Ķīnu. Arī toreiz tika runāts augstos toņos, bet, kad lieta nonāca līdz Tautu Savienības konkrētai rīcībai pret agresoru, visi bramanīgie oratori bija kā ūdeni mutē ieņēmuši. Un toreiz Austrālijas delegāts Bruss teica vārdus, kas man, Tautu Savienības sesijas delegātam, līdz šim brīdim iespiedušies atmiņā:

«Kungi, skaļi vārdi un niecīgi darbi ir sliktāki nekā nekādi vārdi un nekādi darbi.»

Pieticīgāki vai piesardzīgāki politiķi ieteic brīvības mīlestību viņu izpratnē uzturēt ar.. cerību, ar vienu vārdu — cerība, bet toties iespiestu trekniem burtiem. Bet palīdzēt sagūstītām nācijām var tikai «iespēju robežās ar mierīgiem un likumīgiem līdzekļiem».

Lūk, ko saka senators republikānis Duglass:

«Savienoto Valstu (pasvītrojums mans — V. M.) nacionālajās interesēs ir Austrumeiropas un Centrālās Eiropas tautās uzturēt cerību uz galīgu atbrīvošanu,» bet nedaudz iepriekš viņš izskaidro savu mērķi: «Mūsu nodoms nav uzsākt atbrīvošanas karu kā tādu, bet mēs zinām, ka konflikta gadījumā ar Padomju Savienību viens no mūsu stiprākajiem sabiedrotajiem varbūt būs tautas aiz dzelzs priekškara.» Un tai pašā laikā viņš prātīgi piebilst: «Mums nav jāmodina nepamatotas cerības vai jādod solījumi, kas nav izpildāmi.»

Šī loma — modināt nepamatotas cerības un dot neizpildāmus solījumus — uzticēta sagūstīto nāciju asamblejai un tās darbiniekiem.

Un viņi arī cenšas. No vienas puses, viņi cenšas paplašināt sev līdzīgo pulku, uzņemot sakarus ar — ko jūs gan domājat! — Dienvidaustrumu Āziju. Tā, piemēram, no 1959. gada janvāra līdz martam trīs asamblejas ģenerālkomitejas pārstāvji — polis Korbonskis, ungārs Kovago un latvietis Māsens¹⁰³ — veica plašu ceļojumu, kura laikā apmeklēja Tokiju, Dienvidkoreju, Taivanas salu, Filipīnu salas, Austrāliju, Vjetnamu, Indiju, Pakistānu, Libānu, Turciju un Grieķiju. Objektīvam vērotājam

gluži negribot rodas divi jautājumi: kāds bija šī ceļojuma mērķis un par kādiem līdzekļiem tas tika veikts? Vai tiešām šajās zemēs, piemēram, Dienvidkorejā, Taivanā, Vjetnamā, ir «sagūstīto nāciju» pārstāvji? Un arī pārējās minētajās valstīs diez vai ir daudz emigrantu no deviņām Austrumeiropas un Centrāleiropas zemēm. Ar ko tad tādā gadījumā asamblejas pārstāvji nodibināja kontaktus? Zināmu skaidrību par šo jautājumu dod paziņojums, ka Āzijas tautu «brīvības» dienā, kuru ASV atzīmēja 1961. gada 23. janvārī un kurā godināja korejiešu karagūstekņus, kas pēc kara atsacījās atgriezties dzimtenē (Ziemeļkorejā), piedalījušies sagūstītās asamblejas pārstāvji un, piemēram, «latviešu pārstāvis» aicinājis visas tautas apvienot pūliņus «globālam karagājienam pret komunismu». Pēdējais ar savu bravūru pat pārspēj amerikāņu senatorus.

Sādu tikpat kareivisku, cik neatbildīgu deklarāciju gaismā kļūst saprotams, kāpēc «sagūstītie» pārstāvji apmeklēja Dienvidkoreju, Taivanu un Vjetnamu, kur tikpat mākslīgi un ar tādiem pašiem nolūkiem, kādi ir ASV attiecībā uz viņiem pašiem, tiek atbalstīti režīmi ar kopīgu antikomunistisku raksturojumu. Protams, šajās Austrumāzijas zemēs nav poļu, ungāru vai latviešu, kas asamblejas pārstāvjiem dotu «pamatu» runāt viņu vārdā. Taču tas nav tik svarīgi — «mājās», ASV, ir emigranti, laikraksti, aizbildņi, kuru priekšā vajag izkalpoties un kuri apmaksā izdevumus. Un var radīt melīgo priekšstatu, ka eksistē solīda antikomunistiska organizācija no Baltijas līdz Melnajai jūrai un vēl tālāk pat līdz Japānu, Dzeltenejai un Ķīnas jūrai. Tad celsies asamblejas cena amerikāņu vadītāju acīs, 100 miljonu vietā varēs runāt «gandrīz divsimt miljonu» vārdā, kā to jau darījis Ņujorkas mērs. Varēs saņemt līdzekļus asamblejas aparāta uzturēšanai un vilinošam jaunam komandējumam, šoreiz, piemēram, uz Āfriku, kur izveidojies tik daudz jaunu valstu. Un tiešām, ikgadējā Kolgeitas konferencē par ārpolitikas jautājumiem asamblejas pārstāvim jau «bijusi iespēja vest daudz privātu sarunu ar Āzijas un Āfrikas valstu diplomātišķajiem pārstāvjiem».

Amerikāņi no savas puses ne vienu reizi vien izteikuši vēlēšanos izmantot «sagūstītās nācijas» kā trumpi diplomātišķajā cīņā ar Padomju Savienību, pie tam dara to ar īstu biznesmeņu lietišķo nekautrību. Tā, piemēram, kāds Kongresa loceklis apgalvo, ka «sagūstītās» nācijas varētu «tik ļoti saistīt komunistiskos paverdzinātājus pašu mā-

jās, ka viņi nevarēs doties bīstamākās avantūrās aiz robežām». Cits izsaka pārliecību, ka bruņota konflikta gadījumā Berlīnes dēļ sagūstīto nāciju pārstāvji «Rietumu vietā vērsīsies pret Austrumiem». Trešais ielūkojas nākotnē, kad šīs nācijas «ielenks Padomju Savienību kā cietokšņa grāvis, pār kuru padomju ideoloģija nevarēs pārklūt». Tas taču ir tas pats sanitārais kordons, par kuru pirms 40 gadiem sapņoja franču ārlietu ministrs Pišons. Un, kopumā ņemot, visa šī plāpāšana atgādina baltemigrantu kņadu Parīzē, kur pirms 40 gadiem «viņu gaišības» un «viņu ekselences» nopietni un rosīgi sprieda, kādu autonomiju viņi piešķirs, piemēram, Baltijas «provincēm» pēc Sarkanās Armijas, Ļeņina un boļševiku neizbēgamās sagraves. Tikpat tālu no vēstures patiesās gaitas un dzīves īstenības ir mūsdienu emigrantu vadoņi sagūstīto nāciju asamblejā.

Tamlīdzīgu izteikumu sarakstu varētu turpināt, taču es aprobežošos tikai vēl ar vienu īsti amerikānisku pamācību, ko pasludinājis senators Duglass banketā sakarā ar t. s. «sagūstīto nāciju nedēļu», kur viņš savu runu beidzis ar šādu «padomu»: «Es ceru, ka jūs (t. i., asambleja) varēsiet turpināt federāciju (pēc tam, kad Austrumeiropa būs brīva); tāpēc ka citādi, pēc manām domām, grupai mazo valstu ar 12, 20, 30 miljoniem iedzīvotāju nav nākotnes starp divām tādām varenām valstīm kā Vācija un Krievija.»

Tāpēc, lūk, dibiniet federāciju, Austrumeiropas un Centrālās Eiropas «Savienotās Valstis» no Baltijas līdz Adrijas un Melnajai jūrai! Tā jau ir fantāzija, uz ko spējīgs tikai amerikāņu senators. Viņš aizmirsis, ka tajā pašā runā viņš drusciņ iepriekš salīdzināja Eiropas stāvokli 1961. gadā ar 1938. gada stāvokli, kad, pēc viņa vārdiem, Čemberlens nav vēlējies, lai Angliju ierautu karā mazās un tālās Čehoslovākijas dēļ, par kuru «vidusmēra anglis nekā nezināja».

Lai būtu atļauts jautāt, cik daudz vidusmēra amerikānis vai pat senators zina, piemēram, par Latviju, Lietuvu, Igauniju. Pat par amerikāņu naudu izdodamā un sagūstīto nāciju asamblejas popularizēšanai domātā žurnāla redakcija precīzi nezina, no kādas tautības cēlies asamblejas vadītājs un bijušais priekšsēdētājs. Kur tad nu vidusmēra amerikānim tikt skaidrībā par tādām sarežģītām lietām kā starpība starp Lietuvu un Albāniju!

No amerikāņu senatora ir grūti prasīt, lai viņš zinātu Eiropas pēdējo 25 gadu vēsturi, bet paši «sagūstīto nā-

ciju» pārstāvji to labi zina. Viņi zina, ka viņu zemes bija bandinieki pirmskara diplomātiskajā spēlē, ka ar tām Rietumos nepavisam nerēķinājās. Vai to ir aizmirsis latviešu grupas vadītājs «asamblejā» V. Māsens — mans bijušais sekretārs, bet pēc tam Baltijas un Rietumu nodaļas vadītājs Latvijas Ārlietu ministrijā un delegācijas loceklis Tautu Savienībā? Vai tiešām viņš, nebūdam vājš diplomāts, un tie, kas solidarizējas ar viņu, ir aizmirsuši, kā nomira Baltijas federācija, nemaz nepiedzimumi? Bet tā aptvertu tikai apmēram 7 miljonus iedzīvotāju, tā tad būtu «bez nākotnes», ja balstāmies uz senatora Duglasa viedokli. Vai Māsens ir aizmirsis, kā, nepagūstot piedzimt, nomira pat tāds neliels pasākums kā Latvijas un Igaunijas muitas savienība? Un nomira tikai tāpēc, ka Rīgas tekstilfabrikanti nevarēja vienoties ar saviem igauņu brāļiem, bet Tallinas tirgoņi kā no nāves baidījās no Rīgas un tās ostas konkurences. Kāda tad jēga tiekties pēc federācijas no Baltijas līdz Adrijas un Melnajai jūrai! Tas viss ir fantāzija, ja ne sliktāk. Bīstama fantāzija, par kuru būtu jāsamaksā šādas federācijas tautām, jo to ietekmētu lielvalstis, kas arī diktētu tai savu gribu un politiku. Apmēram tāpat Hitlers iedomājās «jauno Eiropu», kurā valdītu «augstākā āriešu rase».

Uz šīs abpusējās fikcijas, jo tā nav pat ilūzija, bet tiešām tikai fikcija, arī balstās viss emigrantu asamblejas kāršu namiņš. Tas ir, no vienas puses, uz asamblejas aizbildņu fikcijas, ka 9 vai 10 valstu tautu «savaldošajai» ietekmei var būt sava loma cīņā pret Padomju Savienību, bet, no otras puses, uz asamblejas vadītāju fikcijas, ka viņi pārstāv šīs tautas.

Ar šo fikciju asamblejas vadītāji pamato pat tiesības kritizēt ASV prezidentu. Viņi, lūk, ir neapmierināti ar Kenedija 1961. gada 14. jūlija proklamāciju, dēvē to par kūtru, jo viņš, it kā Valsts departamenta ietekmēts, nesot atkārtojis sava priekšgājēja (Eizenhauera) antikomunistiskās deklarācijas. Viņi nav apmierināti ar prezidenta 1961. gada 26. jūlija aicinājumu tautai, kurā viņš atzinis Padomju Savienības vēsturiskās rūpes par drošību Centrālajā Eiropā un Austrumeiropā. Sajā sakarībā viņi nosūtīja prezidentam telegrammu to 100 miljonu vārdā, kurus viņi nepārstāv, runādami telegrammā, ka tiekot atdzīvināts «kara laika mīts» par Padomju Savienības tiesībām garantēt savu drošību, un nobeidza ar dramatisku paziņojumu, ka nevienam nav tiesības «iztirgot mūsu

tautu neatņemamās tiesības pret reālām vai šķietamām priekšrocībām Berlīnē vai jebkurā citā vietā».

Acīmredzot «sagūstītie» pārstāvji jūt, ka pēc būtības viņu pārstāvamā lieta ir tikai tirgošanās objekts.

Taču veikals ar svešu tautu likteni rosīgi turpinās. Avīzes «New York Times» pazīstamais korespondents Sulbergers ieteicis juridiski piekrist, ka «krievi aprijuši Baltijas valstis», tai vietā pieprasot apliecināt garantiju «brīvai Berlīnei».

Saprotams, ka Baltijas emigranti sāka protestēt un salīdzināja Sulbergera priekšlikumu ar bodnieka mahinācijām.

Tikai par vienu šajā politiskās biržas spēlē neviens neinteresējas — par deviņu Eiropas zemju tautu domām, ar tām izrikojas ar tādu pašu neatbildīgu nekautrību, kā spekulē ar akcijām fondu biržā.

Kādu federāciju amerikāņu senatori pratuši izveidot Centrālajā Amerikā, nerunājot nemaz par Dienvidameriku? Bet tur taču būtu pateicīgs darba lauks. Acīmredzot Centrālajā Amerikā un Dienvidamerikā tiek lietots cits mērogs un attieksmē pret tām ir spēkā citi aprēķini.

Atgādināšu, ka Baltijas republiku federācijā, ko buržuāziskie vadītāji savu šauri savtīgo apsvērumu dēļ nespēja panākt 20 gadu laikā, būtu bijuši pavisam tikai ap 7 miljoni iedzīvotāju. Bet kā lai izveido 9 valstu federāciju, it īpaši ja, pēc šīs federācijas iniciatoru domām, tā jāorganizē «brīvības» apstākļos, t. i., pēc tajās pašlaik valdošās sociālistiskās iekārtas likvidēšanas? Pašreizējās apstākļos šādas federācijas izveidošana ir pa spēkam tikai sociālistiskajām valstīm, kā to praksē pierādījusi Padomju Savienība. Ukraiņi, gruzīni, armēņi un citi būtu pārsteigtī, uzzinot, ka arī viņi pieskaitīti sagūstītajām nācijām, kaut arī viņiem nav tādu «likumīgo» pārstāvju asamblejā kā jau pieminētajām deviņām zemēm. Tātad nepietiek izveidot 100 miljonu federāciju, jāatšķel no Padomju Savienības dažas republikas, un pēc tam lai arī «federējas» pēc sirds patikas.

Šis tēzes absurds ir tik skaidri redzams, ka atliek tikai formulēt secinājumu: visa šī spēle ar sagūstītajām nācijām atspoguļo tikai savu laiku pārdzīvojušo ideju par Padomju Savienības sašķelšanu, ko kādreiz propagandēja Hitlera laika «ģeopolitiķi» un ko reālā dzīve atspēkoja ar bēdīgām sekām «trešajam reiham». Tad kļūst pilnīgi saprotamas viņu amerikānisko sekotāju skumjas par to, ka Amerikā atrodas aizvien mazāk avīžu un «sabiedriskās

domas taisītāju» (ir tāds amerikāņu vārds), kas vēlētos nodarboties ar sagūstīto nāciju lietām.

Pašiem sagūstītajiem vadītājiem var dot tikai vienu padomu: ja viņi tiešām vēl jūt saites ar savām tautām un mīlestība pret tām nav izdzisusi viņu sirdīs, ja viņi nav norūpējušies tikai par savu personisko labklājību pie svešu kungu galda, tad labāk atturēties no piedalīšanās blēdīgajā spēlē, kas nav darījusi un arī nākotnē nesola viņiem darīt godu ne savu tautiešu, ne amerikāņu tautas acīs.

Baltijas republiku tautām, kas iekļāvušās jaunās dzīves celšanā, ir darba pilnas rokas, un viņas stāv tālu no tām politiskās spēles kombinācijām, ar kurām nodarbojas no savām tautām un no viņu dzīves atrautie emigrantu asambleju vadītāji un to iedvesmotāji.

MIERS — LATVIEŠU TAUTAS NĀKOTNES PAMATS

Cīņa par mieru — šī mūsdienu svarīgākā problēma — nav radusies pēdējos gados. Jau pirmais pasaules karš stipri aktivizēja mēģinājumus izslēgt karu kā starptautisku strīdu un nesaskaņu atrisināšanas līdzekli. Tai laikā sasauca atbruņošanās konferences, tika izveidots speciāls Tautu Savienības orgāns, tika noslēgti vairāki līgumi valsts drošības pastiprināšanai, bet visas šīs pūles palika bez panākumiem.

Trīsdesmito gadu beigās, kad es sāku regulāri piedalīties Tautu Savienības gadskārtējās asamblejās, atbruņošanās problēma faktiski vairs netika apspriesta. Lokarno līgums¹⁰⁴, Ženēvas protokols¹⁰⁵, Briāna—Kelloga pakts¹⁰⁶ — tas viss šķita tāla, es teiktu, vēsturiska pagātne. Amerikas Savienotās Valstis turējās sāņus no pasaules konsolidācijas centieniem, Vācija izstājās no Tautu Savienības, Itālija sāka agresiju pret Abesīniju, Japāna nepiedalījās Tautu Savienības darbā, Francijas savienības līgumu sistēma izira.

Pienāca 1936.—1938. gads — visapkaunojošākie gadi Tautu Savienības vēsturē. Tieši šai periodā man kā ārlietu ministram bija jāpārstāv sava zeme Tautu Savienības Padomē, kur bija ievēlēta Latvija. Šā orgāna galvenais uzdevums uz papīra bija sargāt mieru starp valstīm, teorētiski pat ar spēka palīdzību.

Bet agresijas lavīna pa to laiku vēlās uz priekšu...

Spānija, Austrijas «anšluss»... Čehoslovākija, Japānas agresija pret Ķīnu. Bet Tautu Savienības Padome reģistrēja šos faktus, pieņemot vairāk vai mazāk solidas rezolūcijas vai veicot nepilnīgus pasākumus, kā tas bija tad, kad Itālija uzbruka Abesīnijai, vai arī tad, kad tika pasludināta «neiejaukšanās» Spānijas pilsoņu karā. Vadot 1938. gada maijā Tautu Savienības Padomes 101. sesiju, es nolasiĶu rezolūciju, kurā faktiski bija atzīts fašistiskās Itālijas iebrukums Abesīnijā un tās okupācija.

Visos šajos agresijas atbalstīšanas gadījumos mazo, neitrālo valstu, tai skaitā arī Latvijas, sabiedriskā doma nepārprotami bija naidīgi noskaņota pret agresoru. Bet šo valstu atbildīgie vadītāji citīgi atturējās no agresīvās politikas skaidras nosodīšanas un klusēja, zinādami, ka Rietumu lielvalstis negrib efektīvi rīkoties, lai aizstāvētu un atjaunotu mieru.

1938. gada 30. septembrī angļu ministru prezidents Nevils Čemberlens pēc atgriešanās no Minhenes sarunām pateica angļu tautai: «No Vācijas uz Dauningstrītu (kur atrodas ministru prezidenta kanceleja) atgriezies goda pilns miers. Es esmu pārliecināts, ka tas ir miers mūsu laikmetam.» Vienpadsmit mēnešus vēlāk Hitlers izraisīja otro pasaules karu.

Sodien (t. i., 1963. gadā), kad ir pagājis ceturtdaļgadsimta kopš šīs neticami kļūdainās prognozes, mums ir tieksme vērtēt toreizējo stāvokli Eiropā vēlāko gadu notikumu gaismā. Mums tagad arī zināms neskaitāms daudzums vēsturisku dokumentu, kas pēc kara beigām kļuvuši pieejami plašām aprindām un visos sikumos aptver kara priekšvakara ainu. Tādēļ mūsu laikā daudzi, kam nav skaidra priekšstata par vēsturisko attīstību, kura noveda pie 1939. gada katastrofas, ar vāģļu roku un zināmu nicināšanu ir gatavi nopelt tā laika vadošos Eiropas politiķus par viņu netālredzību, par vāģu militarisma agresīvās būtības neizpratni vai arī par gļēvulību, kas bija gatava maksāt katru cenu, lai tikai izvairītos no bruņotas sadursmes Vakareiropā.

Bet laikabiedri, kas dzīvojuši līdz tiem īsajiem sešiem gadiem no brīža, kad Hitlers nāca pie varas, līdz liktenīgajam 1939. gada 1. septembrim, atceras, ka Eiropas stāvokļa vispārējais novērtējums šai periodā bija pavisam citāds. Visās Eiropas valstīs, izņemot Padomju Savienību, atradās «trešā reiha» «jaunā», «dinamiskā» kursa piekritēji un cienītāji, atradās daudzi, kas noticēja vāģu dik-

tatora nemaldīgumam un veiksmei, kas raudzījās vai nu ar bijību, vai vismaz ar apslēptas skaudības jūtām uz viņa uzvarām vainagoto ceļu no panākuma uz panākumu.

Kā tas bija iespējams? Toreizējā stāvokļa un no tā izrietošās Eiropas tālākas attīstības dziļi kļūdainā novērtējuma pamatcēlonis, pēc manām domām, meklējams tai apstākli, ka šī novērtējuma izstrādāšanā Eiropas valstu sabiedriskā doma ņēma ļoti ierobežotu dalību jeb tai vismaz nebija iespējas pietiekoši iespaidīgi izteikt savu noskaņojumu un savus ieskatus. Lai arī kā, Eiropas vadošie valstsvīri uzskatīja, ka viņiem bija tiesības nerēķināties ar plašo tautas slāņu domām, kas bija noskaņoti pret Vācijas augošo agresivitāti un kas nojauta katastrofas tuvošanos.

Ja, apbruņoti ar otrā pasaules kara piedzīvojumiem un tā priekšvēstures retrospektīvo analīzi, mēs šodien vēršam skatu uz stāvokli pasaulē, tad blakus milzīgām izmaiņām spēku sadalījumā un sargrupējumā mēs redzam vienu pamatstarpību starp tagadējo un toreizējo stāvokli: sabiedriskās domas neizmērojami pieaugušo lomu, pašu tautu līdzdalību starptautiskās atmosfēras novērtējuma radīšanā un no tās izrietošu apņēmību cīnīties par jaunas katastrofas novēršanu.

Rietumvalstu vadītājiem būtu ieteicams izsargāties no savu priekšgājēju kļūdu atkārtošanas, noniecinot tautu domas un ilgas. Tautas grib mieru. Tas ir neapstrīdams atzinums. Retoriski patriotiski uzsaukumi un pseidoideoloģiski demagoģiski lozungi par «brīvo pasauli» nav spējīgi novērst tautas no iecerētā mērķa. Varbūt iebildīs, ka tas neattiecas uz militaristiskā vai fašistiskā garā pārvaldāmām valstīm. Sai sakarībā gribu atgādināt amerikāņu žurnālista vārdus, kas Minhenes priekšvakarā 1938. gada 27. septembrī, kad Hitlers visiem šķita par savas zemes atzīto un neaprobežoto valdnieku, rakstīja savā dienasgrāmatā: «Berlīnieši vienkārši negribēja dzirdēt atgādinājumu par karu»,.. (varenās militārās demonstrācijas laikā, ko «fīrers» bija organizējis) «cilvēki slēpās metro gaitēnos, nēvēlējās noraudzīties demonstrācijā, bet saujiņa ziņkārīgo, kas stāvēja uz ielu ietvēm, klusēja. Tā bija vispārsteidzošākā pretkara demonstrācija, ko esmu jebkad redzējis».

Tiesa gan — Hitleram izdevās ieigrūst vācu tautu kara bezdibeni, bet šīs ārpriētīgās avantūras rezultāti visiem zināmi, visiem arī zināma loma, kādu spēlēja tautu pre-

testības spēki, kas paātrināja fašistu kara mašīnas bojāeju.

Sādas domas un atmiņas radās manā prātā ar jaunu spēku, kad es dabūju zināt no laikrakstiem par Rietumu valstsvīru atteikšanos rēķināties ar tik reprezentatīvu saņēmumi kā Vispasaules kongress par vispārējo atbrūšanās un mieru. Viņi ne tikai nevēlējās izteikties vismaz par savas negatīvās attieksmes iemesliem, bet ASV pat raidīja pasaules sabiedriskajai domai neredzēti cinisku izaicinājumu, uzspridzinot kongresa atklāšanas dienā kodtermiskās reakcijas ieroci kosmosā.

Kongresa ignorēšana un baismīgi neatbildīgs žests ar bumbu kosmosā — tas, protams, arī ir propaganda, bet tā ir tāda propaganda, kas vērsas pret tās autoriem pašiem.

1. Antikomunisms — ceļš uz fautu iznīcību

«Baltijas jūra — miera jūra.» [...] Baltijas jūra nekad nav bijusi kara lauks kā, teiksim, Vidusjūra vai Ziemeļjūra, Atlantijas vai Klusais okeāns; un jādomā, ka arī turpmāk Baltijas jūrā neizšķirsies Eiropas vai pasaules likteņi.

Šīs miera jūras vēstures gaitās ir līdzdzīvojusi latvju tauta. Daudzu gadsimtu laikā miermīlīgā latvju zemnieku tauta cieta vācu iekarotāju un to pēcnācēju vācu baronu jūgā; neskatoties uz savu miermīlību, neskatoties uz izvietojumu pie miera jūras, latviešu tauta pārdzīvoja smagus likteņa sitienus, nepalika pasargāta no kara un posta.

Karoja vācu bruņinieki, karoja zviedru kungi, poļu paņi, karoja krievu cari un ķeizari, bet svešā politikā tika arvien ierauta arī latviešu tauta, lai gan šīs politikas mērķi tai bija sveši un bieži naidīgā pretrunā ar tās dzīves interesēm.

Pirmajā un otrajā pasaules karā, kuru cēloņi atkal meklējami vācu militarisma agresivitātē, kas savā ideoloģijā atjaunoja arī senseno dziņu uz austrumiem, latvieši nevarēja palikt neierauti. Tagad viņi bija politiski neizmērojami vairāk nobrieduši nekā viņu dzimtbūšanas važās kaltie senči, bet materiālā spēka trūka, lai noturētos pasaules lielvalstu sadursmes vētrā. Jaunās Baltijas valstis bija par vājām, lai nosargātu savu neitrālo eksistenci milzīgajā spēku sadursmē, kas sākās 1939. gadā un

novēda pie jauna vācu karagājiena uz austrumiem ar tam sekojošo hitleriskās Vācijas katastrofālo sakāvi.

Un ko gan Jūs, lasītāj, teiktu, ja tagadējā laikmetā, pēc visa tā, ko esam pieredzējuši paši vai ko esam mācījušies no vēstures, tagad, kad visas valstis un tautas ar bažām vēro saspīlēti starptautiskajās attiecībās, kad jautājums «miers vai karš?» ir uz visu lūpām, visos prātos, — kad tagad kāds Jūs aicinātu «kopīgai piepūlei globālajā karagājienā pret komunismu»?

Jā, taisni šiem vārdiem — «globālajā karagājienā pret komunismu»!

Jūs varbūt domāsit, ka to ir teicis kāds amerikāņu vai vācu ģenerālis. Jūs maldāties — šis aicinājums nāca no latviešu delegācijas priekšsēdētāja V. Māsena mutes, kad viņš uzstājās 1961. gada 23. janvārī t. s. apspiesto Eiropas tautu asamblejā Ņujorkā.

Strādājot Latvijas Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā, nejausi sastapos ar minēto izteicienu, kas melns uz balta iespiests laikraksta «Laiks» 1961. gada 28. janvāra numurā. Negribēju savām acīm ticēt, kad redzēju šos baigos vārdus, negribēju ticēt, ka V. Māsens, ar kuru mani saista ilggadējā kopdarbība Latvijas Ārlietu ministrijā, ir tos lietojis, bet šaubu nav — latvju emigrantu pārstāvis tiešām aicinājis visas tautas kopīgai piepūlei globālajā karagājienā pret komunismu.

Centisimies mazliet dziļāk saprast šī aicinājuma saturu. Karagājiens pret komunismu. Tātad ar bruņotu spēku apkarot komunismu. Un globālais karagājiens — tātad — vai nu karagājiens, kas aptvertu visu zemeslodi, vai karagājiens, kas tiek vests visiem līdzekļiem, t. i., ko Hitlera laikā sauca par totālo karu. Kuru no abiem karagājieniem ir domājis runātājs, tas nav pilnīgi skaidrs, jo vārds «globālais karš» acīmredzot nāk no amerikāņu leksikona un tā latviešu ekvivalents man nav zināms. Globāla kara jēdziens līdz šim mūsu miermīlīgajā valodā bija tikpat svešs, cik svešs tas ir mūsu miermīlīgajai politiskajai domai.

Bet nav jau arī no tik liela svara, vai V. Māsens aicinājis visas tautas uz karu, kurā būtu ierauta visa zemeslode, vai uz karu, kurā būtu pielietojami visi līdzekļi, sākot ar vārdiem un beidzot ar kodolieročiem. Pietiek konstatēt, ka viņš aicina uz karu.

Un šeit man jāsaka manam bijušajam darbabiedram, ka viņa aicinājums liecina ne tikai par politiskās atbildības

trūkumu, ne tikai par pasaules sabiedriskās domas noskaņojuma nezināšanu, bet to, ka aicinājums uz karu ir pilnīgā pretrunā ar latviešu tautas vairuma domu.

Politiskās atbildības trūkumu es redzu tanī apstākļi, ka cilvēks, kas vislabākajā gadījumā var uzskatīt sevi par vienas daļas latviešu emigrantu pārstāvi, uzdrošinās aicināt globālajā karagājienā visu tautu, ar kuru tam nav sākaru un par kuras vairuma tagadējo noskaņojumu viņam nav jēgas (lietoju laikraksta «Brīvība» terminoloģiju). «Brīvība» raksta tālāk (Nr. 8/9, 1961): «...radušies jauni cilvēki, jaunas idejas, pavisam citāds sabiedrisko spēku samērs...» Lūk, aicināt uz globālu karu, nezinot ne cilvēkus, ne idejas, ne sabiedrisko spēku samēru, to nevar saukt citādi kā par atbildības sajūtas trūkumu.

Ja jautājums būtu tikai par to, ka mums ir darīšana ar ģenerāli bez armijas vai, ievērojot pareizāku proporciju, ar vada komandieri bez vada, tad nebūtu iemesla lauzt šķēpus ap vieglprātīgu rotaļāšanos ar globālā kara jēdzienu. Varētu apmierināties ar pārliecību, ka latviešu emigrantos ir dzīvs veselais prāts, kas arvien piemita mūsu miermīlīgajai tautai.

Bet lietai ir vēl otra puse — balsi, kas aicina uz globālo karagājieni, dzird arī citas tautas, un viņām var rasties greizs iespaids par latviešu tautas vairākuma noskaņojumu un centieniem. Var rasties iespaids, ka latvieši gatavi uz izmisuma cīņu, ka viņiem bojāeja šķiet pieņemamāka nekā pašreizējie dzīves apstākļi, ka viņi ir ar mieru upurēt savu nacionālo eksistenci, piedaloties karagājienā, kas nesaudzēs nevienu.

Bet tā taču nav, tāds iespaids būtu kļiedzošā pretrunā ar dzīves īstenību. Vispirms katrs domājošs cilvēks jautās, kas tad ir šis karagājien pret komunismu? Un pats sev atbildēs — tas ir karagājien pret Padomju Savienību. Bet nevilšus sekos tālāka doma, ka ir arī vēl citas valstis, kas būs Padomju Savienības pusē. Tātad globālais karagājien pret komunismu nozīmē vienkāršā valodā pasaules karu. Uz to aicina V. Māsens. Vai te katram apzinīgam latvietim nav jāizsaucas: apstājies!

Ilgajos gados ārpus Latvijas robežām, daļu no kuriem es pavadīju, satiekoties vai ik dienu ar ģenerāli Jāni Balodi, mēs neskaitāmas reizes pārdomājām un pārrunājām mūsu tautas pagātnes un nākotnes ceļus. Bija laika spriži, kad mēs ar skumjām un pat sašutumu sūrojāmies par to, ka daudzi tautieši ārzemēs līdz šai dienai neizprot

un pareizi nenovērtē nedz pirmskara politisko situāciju, nedz arī starptautisko stāvokli un pašreizējos apstākļus dzimtenē. Saīs sarunās mēs nevarējām sev slēpt un to neviens nenoliedz, ka latviešu tauta ir smagi cietusi pēdējā karā. Bet vai tas dod tiesību V. Māsenam no t. s. asamblejas vai kādam citam nostādīt latviešu tautu tādas izejas priekšā, kas nozīmētu viņas pilnīgu iznīcināšanu? Vēl neviens no pasaules lielvalstu vadoņiem nav uzdrošinājies aicināt savu tautu uz globālu karagājieni pret komunismu. Tautas savā nospiedošā vairākumā nevēlas nekādus karagājienu, tās vēlas mieru. Cīņa pret komunistisko ideoloģiju — jā, par to gan daudzi runā, bet šis jautājums atrodas pavisam citādā plāksnē un visnotaļ to nevar izšķirt ar globālu karagājieni.

Un tā es atgriežos pie šīs nodaļas pirmajiem vārdiem: «Baltijas jūra — miera jūra». Miers pie Baltijas jūras netiks traucēts, bet ar to vien nepietiek. Jāpieliek visi spēki, lai tas arī citos apvidos netiktu traucēts, jo katra kara dzirkstele mūsaiķu apstākļos var iededzināt lielu liesmu, kurā no sadegšanas nebūs pasargāts it neviens. Visiznīcinošākā tā būtu mazām tautām, izejot no kailiem skaitliskiem apsvērumiem. Tādēļ tieši mazo tautu dzīves interesēs ir miera saglabāšana, un viņām jāpieliek visas pūles, lai par viņu miermīlīgajām tieksmēm nekur neviens nebūtu šaubu.

2. Revanšistu piekritēji — latviešu tautas ienaidnieki

Baltiešu emigrantu komitejas priekšsēdis* profesors P. Lejiņš uzstāda tēzi: «...kā lojāli Amerikas pilsoņi (!) esam ieinteresēti palīdzēt Savienotajām Valstīm cīņā pret komunismu» — un tā ir ne tikai iekšēji pretrunīga, greiza doma, tā stāv arī pretrunā ar latviešu tautas interesēm. Iekšēja pretruna saskatāma tai apstākļi, ka profesors grib reizē būt Amerikas pilsonis un baltiešu emigrants. Nemaz nerunājot par to, ka ļoti jāšaubās, vai amerikāņu tauta savā vairākumā ir ieinteresēta cīņā pret komunismu, t. i., konkrēti runājot, konfliktā ar Padomju Savienību, un ka nekur nav noteikts, ka antikomunisms ir Amerikas pilsoņa lojalitātes kritērijs. Emigrants, kas sevi uzskata par Amerikas pilsoni, vispār nav politisks emigrants, bet izceļotājs, kas atstājis savu dzimteni, lai meklētu jaunu dzīvi svešumā. Tādēļ Merilendas universi-

* 1963. gadā, — *Sastād.*

tātes socioloģijas profesors, laikam instinktīvi sajūtot šo nesamierināmo pretrunu, arī piebilst, ka «pašreizējā cīņā pret komunismu nepieciešami jauni cilvēki un jaunas idejas». Seit varētu likt punktu, jo, lai arī kas būtu šie jaunie cilvēki un šīs jaunās idejas, tie vairs nebūs ne latviešu cilvēki, ne latviešu idejas. Bet šodien profesors griežas ne pie šiem jaunajiem cilvēkiem, bet pie baltiešu emigrantiem, un tādēļ nebūs lieki teikt vēl dažus vārdus par viņa sludināto «palīdzību Savienotajām Valstīm cīņā pret komunismu».

Tai pašā laikraksta «Laiks» numurā, kur ievietots referāts par profesora Lejiņa uzstāšanos, mēs lasām Andreja Egliša rakstā: «... un arvien vēl stiprs turas latviešu tautas kodols Baltijas jūras krastā.» Tas ir pareizs atziņums, kuru var tikai apsveikt. Ar to ir nepārprotami pateikts, ka latviešu tautas kodols ir Latvijā un nevis emigrācijā un ka šis kodols turas stipri. Tātad, ja emigranti grib saglabāt savas saites ar tautas kodolu dzimtenē, tad viņiem jāietur tāda līnija, kas atbilst tautas kodola interesēm. Vai antikomunisms ir šī līnija? Latviešu tauta soļo pa ceļu uz komunismu, un kā var iet šo ceļu ar antikomunisma ideoloģiju? Ceļš uz komunismu nav viegla pastaiga, tas ir darbs, darbs un vēlreiz darbs. Šai ceļā sastopas ar visādām grūtībām, šo ceļu uz katra soļa pavada kritika, stingra, nesamierināma kritika un paškritika. Bet kritika nav antikomunisms. Vai antikomunisma sludināšana var palīdzēt latviešu tautai? Taču ne. Lūk, te ir augšminētā citāta pirmā pretruna ar tautas interesēm.

Bet apskatīsim vēl šo citātu no ārpolitiskā viedokļa. Iepriekš tika uzsvērts, ka antikomunisms ir valdošo amerikāņu aprindu Bonnai nodiktēta orientācija. Pēc profesora Lejiņa vārdiem, cīņā pret komunismu jāpalīdz arī baltiešiem emigrācijā, kuri līdz ar to ierindojās Bonnas politiķu un ģenštābistu vadītā sagatavošanās darbā agresīvai Vidus- un Austrumeiropā.

Vai tāda nostāja atbilst latviešu tautas interesēm? Vai ir latviešu tautas interesēs piepalīdzēt, kaut arī ar emigrantu vadoņu rīcībā esošiem minimāliem spēkiem, bruņota konflikta sagatavošanā? Ja kāds iedrošināsies uz šo jautājumu dot pozitīvu atbildi, tad tas ir noziedznieks kā pret savas tautas vēsturisko pagātni, tā pret tās nākotni. Bruņotais konflikts Austrumeiropā nozīmē latviešu tautas bojāeju, un no viņas vislabākajā gadījumā paliks pāri

kāda etniska grupiņa, līdzīga lībiešiem Latvijā. Lūk, šeit ir otra antikomunisma pretruna latviešu tautas interesēm.

Jau 1941. gada 11. jūlijā, dažas dienas pēc vācu armijas ienākšanas Rīgā, notika latviešu politisko, kultūras un sabiedrisko darbinieku sanāksme, kuras 40 dalībnieku starpā bija trīs «Latviešu tautas kopības Pērkonkrusts» (*lettische Volksgemeinschaft*) pārstāvji Edv. Andersons, A. Melliņš un Ā. Silde¹⁰⁷. Sapulcējušies nolēma ievēlēt trīs viru delegāciju, kura būtu pilnvarota «rikoties latviešu tautas vārdā» un «neierobežoti pārstāvēt latviešu intereses Berlīnē». Starp kandidātiem minēja arī Ā. Sildi, bet viņš atteicās, jo «Pērkonkrusts» par savu kandidātu bija uzstādījis «vadoni» Gustavu Celmiņu.

Tātad no trīs vīriem, kam bija «neierobežotas pilnvaras» pārstāvēt latviešu intereses Berlīnē, viens piederēja pie organizācijas, kas neatzina ne buržuāziski demokrātisko, ne autoritāro Latviju, bet tikai fašistisko Latviju zem Ādolfa Hitlera virsvadības. Tādējādi ir arī viegli saprotams, ka tai pašā dienā sapulce nosūtīja Hitleram telegrammu, kurā izteic visas latviešu tautas (!) pateicību par Latvijas «atbrīvošanu», bet jo sevišķi «lielajam un uzvarām vainagotajam vācu tautas un visu indoģermāņu tautu (proti: arī latviešu) pirmajam cīnītājam Ādolfa Hitleram» un tālāk: «Mēs nododam Ādolfa Hitlera izšķiršanai visas latviešu tautas (!) cerību piedalīties Eiropas atbrīvošanas cīņās. Latviešu tauta vēlas piedalīties Eiropas jauncelsmē un ar uzticību raugās uz Ādolfa Hitlera attiecīgu lēmumu.»

Vēl šodien ir dzīvi daudzi no minētās sanāksmes dalībniekiem. Viņi izkaisīti pa visu pasauli, nav vairs «indoģermāņu pirmā cīnītāja», uz kuru viņi lika savas cerības; Eiropas atbrīvošanā un Eiropas jauncelsmē viņiem nebija lemts ņemt dalību, bet... arvien vēl stiprs turas latviešu tautas kodols Baltijas jūras krastā. To derētu iegaumēt tiem, kurus tagad aicina «ar uzticību raudzīties» Hitlera vietā kādā citā «firerā».

Varētu ļaut viņiem mierīgi nobeigt savas gaitas, bet tikai emigrantu plašiem slāņiem jāzina, kas patiesībā ir latviešu stiprākā organizācija ārzemēs, kuras sanāksmes pagodina ar savu klātbūtni tik «izcili» pārstāvji kā A. Spekke¹⁰⁸, K. Zariņš u. c., kas nebūt neslēpj «Daugavas vanagu» militarizēto raksturu, bet taisni otrādi — «met tiltu» no vanagiem atpakaļ pagātnē uz legionāriem un Kalpaka bataljonu. Pret ko tad domā cīnīties šie ka-

rāvīri? Pret savu tautu? Vai pret Padomju Savienību? Jo pret komunismu kā tādu militāri spēki nav vajadzīgi. Vai nebūs pareizāk pieņemt, ka viņi cīnīsies nevis pret latviešu tautas ienaidniekiem, bet kopā ar tiem, jo tas saskanētu ar viņu «tradīcijām» pagātnē un uzdevumiem tagadnē un nākotnē.

Šodien latviešu tauta pēc otrā pasaules kara smagajiem piedzīvojumiem iet atkal pa augšupejas ceļu un to var apdraudēt tikai karš. Tādēļ latviešu tautai jāpieliek visas pūles visu tautu kopējā cīņā par mieru, pret karu. Mierīgu līdzaspastāvēšanu prasa latviešu tautas dzīves intereses. Tādēļ arī arvien no jauna jāatkārto, ka latviešiem svešumā, ja viņi jūtas patiesi vēl saistīti ar «tautas kodolu pie Baltijas jūras», jāseko tādai līnijai, kas atbilst visas tautas interesēm. Ir vienkārši nesaprotami, kā var sevi skaitīt par latviešu patriotu un tai pašā laikā pieslēties antikomunismam. To var izdarīt tikai cilvēki, kas nacionālo interešu vietā aizstāv vai nu atmirstošu sociālu sistēmu, izbankrotējušo fašistisko ideoloģiju, vai, beidzot, kādas svešas tautas intereses. Par latviešu tautas nākotnes nodrošināšanu tādiem cilvēkiem nav rūpju, un ar latviešu tautu tiem nav nekā kopēja, izņemot etnisko izcelšanos.

Uz brīdi pieļausim, ka pašreizējās Latvijas vietā būtu pirmskara Latvija. Arī tai būtu jāizvēlas starp divām noņemām — sociālistisko un kapitālistisko. Es nešaubos par latviešu tautas izvēli: tā izvēlētos sociālistisko noņemni.

Es augu tādā laikā, kad par pilnīgi dabisku un dieva radītu kārtību uzskatīja to, ka ir bagātie un nabagi, kungi un kalpi, tie, kam pieder vara, un atstumtie. Es atceros laikus, kad sociālistus uzskatīja par valsts noziedzniekiem. Šodien lielum lielais apzinīgo cilvēku vairākums savā sirdī ir sociālisti. Es apzināti saku — sirdī. Tam, kas grib būt sociālists, nav obligāti jābūt partijas biedram. Sociālists ir tas, kam rūp taisnīgums. Tas ir svarīgāk nekā tierties pēc labklājības. Labklājības jēdzienu var saprast dažādi, bet to, kas ir taisnīgs, katrs jūt instinktīvi. Tāpēc tik reti dažu valstsvīru runās sastopams šis vārds, jo viņi zina, ka visa cilvēce kopumā un arī viņu pašu tauta ir vēl tālu no taisnīguma. Bet jāpānāk, lai visi pēc iekšējas pārliecības nostātos uz taisnīguma ceļa un nesamierināmi cīnītos pret netaisnīgiem uzskatiem un apstākļiem.

PAR GRĀMATĀ PIEMINĒTĀJĀM PERSONĀM, ORGANIZĀCIJĀM UN NOTIKUMIEM

1. «Jaunākās Ziņas» — lielākā avīze buržuāziskajā Latvijā. Saeimas laikā atbalstīja centra partijas, pēc apvērsuma — Ulmani.

2. J. Kārklīšs — sociāldemokrātu aprindām pieslēgjis buržuāziskais publicists, «Jaunāko Ziņu» nodaļas redaktors.

3. O. Dankers — buržuāziskās Latvijas ģenerālis, divīzijas komandieris. 1940. gadā izceļoja uz Vāciju, 1941. gadā atgriezās okupētajā Latvijā un bija t. s. latviešu pašpārvaldes pirmais ģenerāldirektors, īpaši atbildīgs par latviešu pusaudžu, jaunekļu un vīru noziedzīgo mobilizāciju hitleriskajā armijā un vergu darbā Vācijā.

4. A. Niedra — luterāņu mācītājs, rakstnieks un reakcionārs politikānis, kuru pēc Ulmaņa pagaidu valdības gāšanas baltvācu militāro aprindu 1919. gada 16. aprīļa t. s. Liepājas puča rezultātā Vācijas kontrrevolucionārā karaspēka pavēlnieks Kurzemē ģenerālis R. fon der Golcs iecēla par baltvācu un provācisko latviešu valdības galvu (1919. gada 11. maijs — 26. jūnijs).

5. A. Plensners — buržuāziskās armijas pulkvedis un armijas laikraksta redaktors. 1919. gada sākumā bija vecākais virsnieks virsleitnanta pakāpē Ulmaņa pagaidu valdības karaspēka Liepājas štābā. No 1937. gada — Latvijas militārais atašejs Berlīnē, kur sadarbojās ar vērmahta slepeno dienestu — abvēru. Okupācijas laikā leģiona ģenerālinspekcijas štāba priekšnieks, vēlāk leģiona pulka komandieris.

6. P. Kovaļevskis (literārais pseidonīms — P. Klāns) — buržuāziskās armijas virsnieks, abvēra, vēlāk gestapo aģents, 1941. gada sākumā atradās Vācijā, piedalījies

«piektās kolonnas» organizēšanā Padomju Latvijā. Vācu laikā bija okupantu laikraksta «Tēvija» galvenais redaktors. Pēc kara darbojās emigrācijas reakcionārajā presē, pieslēgās labējo latviešu sociāldemokrātu B. Kalniņa grupai.

7. «Laiks» — latviešu emigrantu laikraksts Ņujorkā.

8. «Daugavas vanagi» — reakcionāra pretpadomju biedrība ar klaji revanšistiskiem kara kurinātāju mērķiem, nodibināta 1945. gada beigās Beļģijā no SS soda vienībās, latviešu brīvprātīgo policijas bataljonos un leģionā dienējušiem virsniekiem, apakšvirsniekiem un kareivjiem, kas atradās sabiedroto gūstā.

9. *Abwehr* — vācu vērmahta slepenais dienests.

10. «...lepna dziesma» — vārdi no V. Plūdoņa teksta dziesmai, kura kļuva par Ulmaņa fašistiskā režīma himnu.

11. Zemnieku savienība — ietekmīga buržuāziskā partija, kas aizstāvēja lauku un daļēji arī pilsētu buržuāzijas politiskās un ekonomiskās intereses, realizējama reakcionāru politiku, kuras atbalstītājs bija šīs partijas bruņotais spēks — aizsargu organizācija.

12. «Treji Vārti» — ārzemju latviešu neregulārs žurnāls ASV.

13. F. Cielēns — labējais sociāldemokrāts, ilggadējs Saeimas ārlietu komisijas priekšsēdētājs, ārlietu ministrs t. s. «kreisajā» valdībā, kopā ar B. Kalniņu un M. Skujenieku nodibināja savu buržuāziskās republikas izspiedzes dienestu, kurā darbojās sociāldemokrātu organizācijas «Strādnieku sports un sargs» biedri un kas kalpoja arī angļu slepenajam dienestam. Sūtnis Francijā (1933—1934). Pēc tam emigrējis.

14. U. Ģērmanis — okupācijas laikā korespondents latviešu leģiona ģenerālinspektora R. Bangerska štābā. Pēc kara vēstures skolotājs Zviedrijā, emigrācijas reakcionāro laikrakstu līdzstrādnieks, latviešu sociāldemokrātu grupas izdevuma «Brīvība» redakcijas loceklis. Rietumu speciālo dienestu aģents.

15. *De jure* — starptautiskajās tiesībās oficiāla jaunas valsts atzīšana. Rietumu lielvalstis buržuāzisko Latviju atzina *de jure* 1921. gada janvārī (ASV — gadu vēlāk).

16. Satversmes sapulce — buržuāziskās likumdošanas iestāde (1920—1922), kuras 152 locekļu vidū nebija neviena aizliegtās Komunistiskās partijas pārstāvja.

17. A. Bergs — advokāts, fabrikants un namīpašnieks, reakcionārs politiskais darbinieks, šovīnistiskās mantīgo

aprinātu partijas «Nacionālā apvienība» līderis. Divdesmito gadu sākumā, būdams buržuāziskās valdības iekšlietu ministrs, apstiprināja vairākus spriedumus par nāves soda izpildišanu latviešu komunistiem un revolucionāriem.

18. «Kreisā» valdība — ministru kabinets, ko 1926. gada beigās sastādīja pilsonisko partiju nometnē pārgājušais maziņš M. Skujenieks un kur ietilpa vairāki labējie sociāldemokrāti. «Kreisā» valdība 1928. gada janvārī atkāpās, labprātīgi atdodot varu labējām partijām.

19. Andrejs Bērziņš — viens no K. Ulmaņa tuvākajiem padomdevējiem finansu jautājumos. Bijis buržuāziskās civilpārvaldes priekšnieks Lejaskurzemē (1919) un Latgalē (1920), Liepājas bankas un rūpniecības uzņēmumu valdes priekšsēdētājs (1922—1935), pēc Ulmaņa apvērsuma — Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras priekšsēdētājs un Kredītbankas direktors.

20. Nams, kura otrajā stāvā atradās Svarca restorāns (tagadējā Padomju bulvāra un Ļeņina ielas stūrī), karadarbības rezultātā 1944. gada oktobrī nodega.

21. R. Bangerskis — ģenerālis un dzirnavu īpašnieks, kas savu militāro karjeru sāka kā latviešu strēlnieku 1. bataljona reakcionārs komandieris, pēc tam bija cara admirāļa Kolčaka kontrevolucionārās armijas štāba augsts virsnieks, buržuāziskās Latvijas kara ministrs un divīzijas komandieris, akciju sabiedrības «Ķieģelis» direktors Ulmaņa režīmā, leģiona ģenerālinspektors un SS grupenfīrers okupācijas laikā.

22. UTAG (saīsināti no vācu «Umsiedlungs Treuhand Aktiengesellschaft») — 1939. gadā nodibinātā akciju sabiedrība norēķinu kārtīšanai par baltvācu izceļotāju mantu.

23. Bijušais cara armijas pulkvedis O. Kalpaks, meklēdams nodarbošanos, 1918. gada decembrī parādījās Rīgā un tika savervēts par komandieri bataljonam, kas bija K. Ulmaņa pagaidu valdības vienīgā karaspēka daļa. Tā sastāvēja no bijušajiem cara armijas virsniekiem un apakšvirsniekiem, studentu korporāciju locekļiem, namsaimnieku un tirgotāju dēliem. Pēc Kalpaka nāves 1919. gada martā viņi sāka sevi dēvēt par kalpakiešiem, bet Kalpaka vietā par bataljona komandieri kļuva toreizējais kapteinis J. Balodis, kas vēlāk kļuva par ģenerāli un kara ministru buržuāziskajā valdībā.

24. Reakcionārais vācu ģenerālis R. fon der Golcs pēc revolūcijas asiņainas apspiešanas Somijā («Somijas bende») ieradās Latvijā, lai imperiālistu uzdevumā komandētu starptautiskās kontrrevolūcijas karaspēku, t. s. dzelzs divīziju.

25. Landesvērs — baltvācu muižniecības zemessargu kontrrevolucionārais karaspēks.

26. V. Grīns (Greene) — pulkvežleitnants, amerikāņu militārās misijas vadītājs 1919. gadā Latvijā.

27. Acīmredzot amerikānis ticis ar advokātu un laikraksta «Latvijas Sargs» izdevēju E. Strautnieku, kas tolaik bija Ulmaņa valdības tieslietu ministra biedrs (vietnieks).

28. R. Heils maldās — rūpnieks M. Gailītis nebija pagaidu valdības tieslietu ministrs, bet gan pagaidu valdības pilnvarotais Ziemeļvidzemē.

29. Miera konferencē Parīzē 1919. gadā tikās pirmā pasaules kara uzvarētāji, lai izstrādātu miera līgumus ar valstīm, kas karu zaudēja.

30. Baltvācu 16. aprīļa sazvērētību pret Ulmaņa pagaidu valdību vadīja landesvēra nodaļas komandieris H. fon Manteifels, viens no tautā nīstajiem Kazdangas «trakajiem baroniem».

31. Kapteinis G. Vatsons Liepājā bija Lielbritānijas Arlietu ministrijas pārstāvis.

32. R. Heils ziņojumus uz Parīzi sūtīja ASV prezidentam V. Vilsonam, kas tur faktiski vadīja Miera konferenci, un uz Kopenhāģenu — speciālā dienesta rezidentam ASV sūtniecībā.

33. Majors A. H. Kīnens (Keenan) — britu militārās misijas vadītājs, kas pēc kara Tallinā kļuva linu lieltirdzniecības un eksporta firmas īpašnieks.

34. D. Loids Džordžs (Lloyd George) — Lielbritānijas konservatīvās valdības premjerministrs (1916—1922), Parīzes Miera konferences dalībnieks.

35. M. Valters — politisks darbinieks, jurists. Pagājušā gadsimta beigās piedalījās strādnieku kustībā, pēc tam — 1905. gada revolūcijā. Emigrācijā mainīja savus politiskos uzskatus un 1917. gadā jau cieši sadarbojās ar K. Ulmani, Liepājā bija pagaidu valdības iekšlietu ministrs, pēc tam — buržuāziskās Latvijas sūtnis Romā, Parīzē un Varšavā.

36. J. Zālītis — advokāts, Krievijas 4. Valsts domes loceklis, kopā ar J. Goldmani 1915. gadā parakstīja uz-

saukumu stāties latviešu strēlnieku bataljonos, Ulmaņa pagaidu valdības apsardzības ministrs līdz 1919. gada 13. jūlijam.

37. J. Goldmanis — lauksaimnieks, Krievijas 4. Valsts domes loceklis, latviešu strēlnieku organizācijas komitejas priekšsēdētājs, Ulmaņa pagaidu valdības zemkopības ministrs, 1925. gadā — kara ministrs.

38. Firsts Anatols Līvens, Mežotnes muižas īpašnieks, monarhists. Vadīja t. s. Līvena kaujas grupu, kas iekļāvās kontrrevolucionārajā Judeņiņa karaspēkā un 1919. gadā piedalījās uzbrukumā Petrogradai. Kopā ar krievu monarhistiem Līvena grupā bija arī latviešu virsnieki, piemēram, A. Silgailis, kas vēlāk bija buržuāziskās armijas pulkvedis un SS oberfirers.

39. A. Misiņš — cara armijas ģenerālis, kas pirmā pasaules kara laikā komandēja 1. latviešu strēlnieku brigādi, bet t. s. Ziemeļfrontes kaujās — divīzijā apvienotos latviešu strēlnieku pulkus. No 1919. gada marta bija buržuāziskās armijas štāba priekšnieks, vēlāk — inspektors. Pēc nesaskaņām ar Ulmani drīz tika atvaļināts un emigrēja uz Igauniju.

40. Leitnants O. Fogelmanis 1919. gadā Liepājā bija Ulmaņa pagaidu valdības sakaru virsnieks pie ārvalstu militārajām misijām. Vēlākos gados uzdienēja par pulkvedi, piedalījās 15. maija apvērsuma organizēšanā. Pēc atvaļināšanās no armijas kļuva par saimniecisku organizāciju vadītāju.

41. Baronese fon Manteifele — jau pieminētā landesvēra virsnieka H. fon Manteifela māte, kas dedzīgi aizstāvēja Kurzemes kolonizācijas politiku. Viņas dēls bija dzelzs divīzijas štāba «kolonizācijas virsnieks».

42. Spā — Beļģijas kūrortpilsēta, kurā tolaik mitinājās sabiedroto Kara padome.

43. *Nobis examinātoribus vix satisfacit* (lat.) — mūs kā eksaminētājus tik tikko apmierināja.

44. G. Noske — labējais sociāldemokrāts, 1919.—1920. g. kara ministrs Vācijas sociāldemokrātu valdībā. Strādnieku šķiras nodevējs — 1919. gada janvārī Berlīnē nežēlīgi izrēķinājās ar strādniekiem un piekrita nogalināt viņu vadītājus R. Luksemburgu un K. Libknehtu.

45. T. Vankins — ārsts, kara ministrs A. Niedras valdībā.

46. K. Lasmanis — Liepājas rūpnieks.

47. 1918. gada novembra revolūcija Vācijā un Vācijas kapitulācija pirmajā pasaules karā izraisīja kardinālas

pārmaiņas Baltijas reģionā. Saskaņā ar 11. novembra pamiera noteikumiem vācu karaspēkam vajadzēja palikt Baltijā. Antantes valstu un ASV, kā arī Vācijas valdības labi zināja Baltijas tautu noskaņojumu un saprata, ka pēc vācu karaspēka aiziešanas vara Latvijā, Igaunijā un Lietuvā tūlīt pārietu šo zemju tautu rokās un tiktu atjaunota padomju vara. Piemēram, 1917. gada Satversmes sapulces vēlēšanas neokupētajā teritorijā liecināja, ka trīs ceturtdaļas latviešu tautas atbalsta lielniekus. Pēc norādījumiem no Londonas, Parīzes un Berlīnes vācu okupācijas varas aizsegā savus spēkus steidzami sāka saliedēt latviešu buržuāzija un tās šauru aprindu pārstāvji. 17. novembrī Rīgā nodibināja «Tautas padomi», kas nākamajā dienā proklamēja «neatkarīgo» Latvijas valsti un izveidoja pagaidu valdību. Taču arī pēc 18. novembra Latvijā vara bija vācu okupantiem, pārraudzības nolūkos te atradās sabiedroto politiskās un militārās misijas. Nevēlētā TP pastāvēja līdz Satversmes sapulces sanākšanai.

48. A. Gēds (Gade) — ASV misijas loceklis.

49. V. Zāmuels — advokāts, Saeimas deputāts no Demokrātiskā centra, ministru prezidents 1924. gadā.

50. Z. Meierovics — viens no Zemnieku savienības dibinātājiem un Ulmaņa tuvs politisks līdzgaitnieks, sākot ar 1917. gadu. Ārlietu ministrs (pagaidu valdībā un vēlāk līdz 1925. gadam), ministru prezidents (1921—1923). Ārpolitikā piekopa stingru orientāciju uz imperiālistiskajām lielvalstīm, sevišķi Angliju, Baltijas reģionā veidoja pretpadomju valstu bloku.

51. Agronoms J. Blumbergs — tuvs Ulmaņa līdzstrādnieks saimnieciskajās lietās. Divdesmito gadu pirmajā pusē bija apgādības un finansu ministrs valdībā, kuras sastādīja Ulmanis vai citi Zemnieku savienības līderi. Pēc tam savas partijas uzdevumā vadīja Lauksaimniecības centrālbiedrību un tirdzniecības uzņēmumu «Turība». Ulmanis viņu 1939. gadā iecēla par rūpniecības un tirdzniecības ministru.

52. S. G. Talents (Tallent) — angļu koloniju karaspēka pulkvedis, Lielbritānijas pārstāvis Latvijā un Igaunijā līdz 1921. gadam.

53. R. Dambītis — pagaidu valdības aizsardzības ministrijas saimniecības pārvaldes priekšnieks, vēlāk — pret bermontiešiem izvirzītās dienvidrietumu frontes komandieris. Vēlākajos gados — buržuāziskās armijas štāba ģenerālis, 1940. gadā — kara ministrs Tautas valdībā.

54. A. Aizsilnieks — agronoms un kooperators, Latvijas Universitātes profesors, speciālists lauksaimniecības ekonomikā un kooperācijā.

55. J. Celms — Saeimas deputāts no sociāldemokrātu partijas, Satversmes sapulces lūgumu un sūdzību izskatīšanas komisijas vadītājs.

56. A. Briedis — namīpašnieks un reliģisks darbinieks, Zemnieku savienības centrālkomitejas loceklis, Saeimas deputāts.

57. K. Balodis — tautsaimniecības profesors, trešās Saeimas deputāts no Demokrātu savienības. Pirmā pasaules kara laikā Vācijā izstrādājis pārtikas kartīšu sistēmu.

58. R. Kalnings — tirgotājs, bija finanšu ministrs (1921—1922, 1924—1925), Latvijas bankas padomes priekšsēdētājs. Pēc finanšu afērām pārcēlās uz dzīvi ārzemēs.

59. P. Ašmanis — namīpašnieks un komersants, darbojies ārzemju kapitāla uzņēmumos, bijis departamenta direktors Ārlietu ministrijā.

60. A. Alberings — agronoms un lauku lielsaimnieks, viens no Zemnieku savienības dibinātājiem, bijis ministru prezidents, finanšu un zemkopības ministrs.

61. V. Vītols — finansists, bijis bankas direktors un Finanšu ministrijas Kredīta departamenta direktors, Universitātes docents, žurnāla «Economists» redaktors.

62. E. Kalniņš — artilērijas ģenerālis, kara ministrs buržuāziskajā valdībā (1924, 1928).

63. V. Āboltiņš — grāmatvedis, bijis finanšu ministra vietnieks (1922).

64. G. Bisenieks — buržuāziskās Latvijas sūtnis Londonā, ģenerālkonsuls Ļeņingradā, pēc tam — bankas direktors.

65. P. Ozoliņš — Hipotēku bankas direktors (1931—1940).

66. A. Landsmanis — pašreiz Zviedrijā, Rietumu speciālo dienestu subsidēto pretpadomju pasākumu līdzdalībnieks.

67. Latvju enciklopēdija — sašaurināts enciklopēdisks izdevums, kas piecdesmitajos gados iznāca Zviedrijā profesora A. Švābes virsredakcijā.

68. A. Veckalns — sociāldemokrātu partijas demagoģisks orators strādnieku sapulcēs, visu četru Saeimu deputāts.

69. «Karalis» — te acimredzot domāts «Jaunāko Ziņu» izdevējs A. Benjamiņš.

70. «Latvis» — komersantu, namīpašnieku un citu mantīgo aprindu reakcionārs nacionālšovinistisks laikraksts, ko izdeva partija «Nacionālā apvienība».

71. O. Nonācs — buržuāzisks publicists un reakcionāru izdevumu redaktors, Zemnieku savienības pārstāvis «Tautas padomē», 1. un 2. Saeimas deputāts.

72. A. Mitulis — agronoms, zemkopības ministrs (1926—1927), Centrālās zemes ierīcības komitejas priekšsēdētājs.

73. G. Reinhards — ārsts, Saeimas deputāts no Kristīgo nacionālistu partijas, ultrareakcionāro aprindu pārstāvis.

74. J. Breikšs — advokāts, partijas «Demokrātiskais centrs» līderis, Saeimas deputāts.

75. A. Bļodnieks — Jaunsaimnieku un sīkgruntnieku partijas līderis, Saeimas deputāts, ministru prezidents (1933—1934), Finanšu ministrijas departamenta direktors.

76. P. Juraševskis — notārs Jelgavā, Krievijas Valsts domes un buržuāziskās Latvijas «Tautas padomes» loceklis, Saeimas deputāts no Demokrātiskā centra. Bijis iekšlietu (1924) un tieslietu ministrs (1925), ministru prezidents (1928).

77. G. Zemgals — advokāts, vācu okupācijas laikā 1917. un 1918. gadā — Rīgas pilsētas galva, 1918. gada novembrī — «Tautas padomes» vicepriekšsēdētājs, Saeimas deputāts no Demokrātiskā centra, finanšu ministrs, buržuāziskās Latvijas valsts prezidents (1927—1930).

78. S. Ivbulis — lauksaimnieks, Saeimas deputāts no Latgales Katoļu partijas, bijis zemkopības ministra biedrs (vietnieks) un satiksmes ministrs (1933—1934).

79. A. Annuss — Saeimas deputāts no Namsaimnieku apvienības, bankas direktors, finanšu ministrs (1933).

80. V. Gulbis — agronoms, Saeimas deputāts no Zemnieku savienības, vairākkārt bijis zemkopības un izglītības ministrs. Viens no Ulmaņa apvērsuma rīkotājiem, pēc tam — iekšlietu ministrs (1934—1939), Lauksaimniecības bankas direktors.

81. «Brīvā Zeme» — dienas laikraksts, Zemnieku savienības orgāns.

82. Konzums — buržuāziskās Latvijas kooperatīvu (īpaši lauku) centrālā savienība.

83. V. Skubiņš — agronoms, bijis Zemkopības ministrijas Lauksaimniecības departamenta direktors.

84. J. Skujevics — saimnieciskais darbinieks, Finanšu ministrijas departamenta direktors, Latvijas bankas valdes loceklis, akc. sab. «Ogle» valdes priekšsēdētājs, okupā-

cijas laikā (1942—1943) t. s. pašpārvaldes saimniecības ģenerāldirektors. Pēc kara emigrācijā Londonā, saistīts ar pretpadomju organizācijām.

85. «Valdības Vēstnesis» — buržuāziskās valdības orgāns, kurā publicēja lēmumus, rīkojumus utt.

86. A. Ķeniņš — advokāts, dzejnieks, filoloģijas profesors. Saeimas deputāts no Demokrātiskā centra, bijis sūtnis Polijā, tieslietu un izglītības ministrs. Pēc kara — mācību spēks Rīgas Pedagoģiskā institūta Filoloģijas fakultātē.

87. H. Celmiņš — agronoms, viens no Zemnieku savienības līderiem, vairākkārt bijis ministru prezidents (1924, 1928, 1931), zemkopības un izglītības ministrs. Pēc Ulmaņa apvērsuma — Rīgas pilsētas galva, sūtnis Berlīnē. Studentu korporāciju aprindās veidoja opozīciju pret Ulmani.

88. M. Dubins — tirgotājs, ebreju saimniecisks un sabiedrīks darbinieks, visu četru Saeimu deputāts, frakcijas «Agudas Jisroel» līderis, tuvs Ulmaņa aprindām.

89. «Kreisās» valdības 1927. gada 2. jūnijā Maskavā uz pieciem gadiem parakstītais Latvijas un PSRS tirdzniecības līgums stimulēja valsts saimniecisko attīstību. Kaut sabiedrība bija ieinteresēta līgumu pagarināt, 1932. gada beigās labā spārna valdība Lielbritānijas valdības ietekmē vilcināja sarunas un 20. decembrī tās pārtrauca, jaunu līgumu nenoslēdzot. Tā tika pakalpoti galvenokārt angļu naftas sabiedrības interesēm.

90. Ā. Kļīve nepiemin, ka 1933. gada 23. oktobrī Saeima izdeva buržuāziskās tiesas patvaļai sešus strādnieku un zemnieku frakcijas deputātus, policija viņus varmācīgi apcietināja Saeimas namā.

91. H. Rūsis — advokāts, reakcionāro aprindu darbinieks, Rīgas namīpašnieku biedrības priekšnieks, Latvijas ev. luteriskās baznīcas virsvaldes viceprezidents.

92. Cēsu kaujās 1919. gada jūnijā Ulmaņa pagaidu valdības pilnvaroto organizētās Ziemeļlatvijas karaspēka rotas ar buržuāziskās Igaunijas militāro formāciju atbalstu apturēja fon der Golca vadītās dzelzs divīzijas virzišanos uz ziemeļiem un sakāva šo starptautiskās kontrrevolūcijas karaspēku, kam pēc Strazdumuižas pamiera (3. jūlijā) bija jāatstāj Latvija. Tas tomēr palika Jelgavas apkārtnē. Septembrī dzelzs divīzijas daļas nonāca Bermonta kontrrevolucionārajā armijā.

93. *Amicus Plato, sed magis amica Veritas* (lat.) — Platons ir dārgs, taču patiesība ir vēl dārgāka.

94. O. Goldfelds — avantūristisks vācu virsnieks, kas 1918. gada decembrī iestājās landesvērā, bet konflikta dēļ 1919. gada martā ar savu jātnieku eskadronu pārnāca Ulmaņa pagaidu valdības karaspēkā, piedalījās kaujās pret Sarkanā Armiju, saņēma buržuāziskās Latvijas ordeni. Latviskojot uzvārdu, kļuva par Zeltiņu un dēku reportieri «Jaunākās Ziņās».

95. *Auswärtiges Amt* — Vācijas Ārlietu ministrija.

96. K. Zariņš — sākot ar 1919. gadu, diplomātiskajā dienestā, bijis ārlietu ministrs (1931—1933), sūtnis Stokholmā, Tallinā un visbeidzot Londonā, kur pēc otrā pasaules kara kopā ar angļu slepeno dienestu organizēja spiegu iesūtīšanu Padomju Latvijā. Ar buržuāziskās Latvijas pasēm, kas tika izdotas uz fiktīviem uzvārdiem, apgādāja kara noziedzniekus (masu slepkavu V. Arāju un citus), piesavinājās buržuāziskās valsts īpašumus, sevi pasludināja par nēesošās Ulmaņa valdības politisko pilnvaru nesēju un augstāko amatpersonu ārzemēs.

97. Akadēmiķis V. Potjomkins — ievērojams padomju vēsturnieks un diplomāts, tolaik ārlietu tautas komisāra pirmais vietnieks.

98. K. Dziļleja (Tifentāls) — rakstnieks, labējo sociāldemokrātu izdevumu redaktors, literatūrvēsturisku apcerējumu autors.

99. Alfrēds Bērziņš — Saeimas deputāts, Zemnieku savienības centrālkomitejas atbildīgs organizators, bijušais politiskās pārvaldes darbinieks, viens no 1934. gada 15. maija apvērsuma rīkotājiem. Pēc apvērsuma bija iekšlietu ministra biedrs, no 1937. gada — sabiedrisko lietu ministrs un aizsargu organizācijas priekšnieks. 1940. gada vasarā pēc Tautas valdības nodibināšanās izceļoja uz ārzemēm, darbojās reakcionāro emigrantu organizācijās ASV.

100. J. Niedra — okupācijas laikā sadarbojās ar vācu civilpārvaldi, bija Daugavpils pilsētas vecākais. Būdams buržuāziskās armijas rezerves leitnants, sākot ar hitleriešu okupācijas pirmajām dienām Tukumā piedalījās simtiem mierīgu iedzīvotāju — bērnu, sieviešu un vecu ļaužu — vajāšanā un slepkavošanā. 1944. gadā — latviešu pašpārvaldes iekšlietu ģenerāldirektors un aizsargu štāba loceklis. Kā iedzīvotāju evakuācijas štāba priekšnieks Kurzemes «katlā» veicināja tūkstošiem latviešu, galvenokārt zemnieku un lauku inteliģences, postu un izceļošanu uz Vāciju. Pēc kara aktīvi darbojās emigrantu reakcionārajās

organizācijās, vadīja Latviešu nacionālo apvienību Kānādā.

101. J. Tepfers — diplomātiskajā dienestā dažādos amatos, bijis Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs un sūtnis Helsinkos.

102. Visas politiskās partijas K. Ulmanis likvidēja tūlīt pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma. Pēc kara emigrācijā mēģinājumi atjaunot dažu politisko partiju darbību piedzīvoja pilnīgu neveiksmi. Pastāv vienīgi neliela bijušo sociāldemokrātu grupa Zviedrijā, kas gadu tecējumā samazinājusies līdz dažiem desmitiem cilvēku B. Kālņiņa vadībā.

103. V. Māsens — buržuāziskās Ārlietu ministrijas zemāka ranga darbinieks, bija ministra sekretārs un darbības vairākās sūtniecībās ārzemēs, arī Vašingtonā, kur pēc kara bija emigrantu reakcionāro organizāciju vadībā un sadarbojās ar amerikāņu speciālo dienestu.

104. Lokarno 1925. gadā pulcējās Viduseiropas valstu pārstāvji, kas līgumā garantēja Vācijas robežu ar Franciju. Istenībā imperiālistiskās valstis pārgrupēja savus spēkus, lai radītu pretpadomju bloku, piemēram, Vācijas robežas ar Poliju un Čehoslovākiju palika negarantētas, tādējādi atstājot atvērtus vārtus vācu imperiālisma dziņām uz austrumiem («Drang nach Osten»).

105. Ženēvas protokols 1925. gadā ir valstu vienošanās par smacējošo un indīgo gāzu un bakterioloģisko līdzekļu lietošanas aizliegumu kara laikā.

106. ASV valsts sekretāra Kelloga un Francijas ārlietu ministra A. Briāna pakts 1928. gadā Parīzē nosodīja karu kā nacionālo politisko ieroci starptautisko sarežģījumu atrisināšanā, ieteicot konfliktus nokārtot miera ceļā. Pakts faktiski palika tikai svinīga deklarācija, jo praktiski neizslēdza karu, aprobežojās ar tā nosodījumu starptautisko tiesību skatījumā. PSRS bija pirmā valsts, kas šo paktu ratificēja.

107. A. Silde — pēc izglītības jurists. Viens no «Pērkonkrusta» dibinātājiem un vadītājiem, trīsdesmitajos gados un arī emigrācijā žurnāla «Universitas» atbildīgais redaktors. Okupācijas sākumā bija viens no redzamākajiem latviešu fašisma ideologiem un daudzu antisemitisku rakstu autors. Pēc kara Rietumvācijā aktīvi darbojas reakcionārās organizācijās, savos sacerējumos diletantiski pievēršas jaunāko laiku vēstures tēmām, kurās pārsvarā nacionālšovinisms un klajas pretpadomju falsifikācijas. Bonnas val-

dības aprindās uzdodas par VFR dzīvojošo latviešu etniskās grupas pārstāvi.

108. Profesors A. Spekke — ģimnāziju direktors, Latvijas Universitātes prorektors. Darbi viduslaiku vēsturē, par ko doktora grāds. Buržuāziskās Latvijas sūtnis Romā. Sešdesmitajos gados pārcēlās uz Vašingtonu, kur līdz mūža beigām bija bijušās Latvijas sūtniecības vadītājs.

«NEATKARĪGĀ» LATVIJA —
KĀDA TĀ BIJA

Sastādītāji *Pāvils Ducmanis,*
Helmuts Kreicbergs

Redakcijas vadītājs *Viktors Leitāns*

Redaktore *Aija Bārda*

Mākslinieciskais redaktors *Egils Garkevičs*

Tehniskā redaktore *Dagmāra Radziņa*

Korektors *Gunārs Bērziņš*

ИБ № 1399

Nodota salikšanai 03.10.86. Parakstīta iespēšanai 25.05.87. JT 00005. Formāts 84×108/32. Tipogrāfijas papīrs № 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 12,60 uzsk. iespiedl.; 12,81 uzsk. kr. nov.; 14,40 izdevn. 1. Melns 30 000 eks. Pasūt. № 1255. Cena 50 kap. Izdevniecība «Avois», 226047 Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 326/K/18. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

«Neatkarīgā» Latvija — kāda tā bija / Sast.
Pāvils Ducmanis, Helmuts Kreicbergs; V. Samsons lev. —
R. Avois 1987. — 288 lpp.

Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

«Neatkarīgā» Latvija — kāda tā bija / Sast.
Ne 038 P. Ducmanis, H. Kreicbergs; V. Samsona iev. —
R.: Avots, 1987. — 237 lpp.

Kāda bija buržuāziskā valsts — t. s. «neatkarīgā» Latvija? Kā tā veidojās, kādas politiskās un ekonomiskās pretrunas to vajāja, kādi spēki tajā valdīja, uz ko viņi ticās? Uz šiem jautājumiem atbildi dod krājumā «Neatkarīgā» Latvija — kāda tā bija» ievietotie fragmenti no tā laika buržuāziskās sabiedrības redzamu politisko darbinieku V. Bastjāņa, Ā. Klīves, V. Muntera un A. Stegmaņa memuāriem. Akadēmiķa V. Samsona ievads.

N 1206000000—326
M803(11)—87 57.87

63.3(2 L)

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308060391

VOLDEMĀRS BASTJĀNIS: «Mans secinājums par Latvijas bankas čeku operācijām bija sekojošs. Banka ir nesusi ne vien zaudējumus valstij, bet tā ir kaitējusi arī Latvijas naudas tirgum, Latvijas bankas un līdz ar to Latvijas valsts slavai.»

ĀDOLFS KLĪVE: «1933. gada beigu posmā Ulmanis mani informēja, ka latviešu rūpnieki, tirgotāji un banku vīri gaidot no viņa padomu, kā izkļūt no saimnieciskā strupceļa... Šī jautājuma pārrunai esot nolikta apspriede Švarca restorānā, kurā viņš lūdzot arī mani kā Latvijas bankas vadītāju piedalīties.»

ARTURS STEGMANIS: «1924. gada augustā nepilnu 22 gadu vecumā man bija laika par atāšeju Latvijas sūtniecībā Parīzē.»

VILHELMS MUNTERS: «1934. gada 15. maijā Ulmanis izdarīja valsts apvērsumu. Es tajā laikā biju Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs un tā kā Ulmanis man uzticējas, es arī turpināju vadīt visu ministrijas darbu.»